

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNE SOVYET RUSYA'DAN GELEN YARDIMLAR
(1919-1922)**

DOKTORA TEZİ

Nurettin ÇAKICI

AĞUSTOS - 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNE SOVYET RUSYA'DAN GELEN YARDIMLAR
(1919-1922)**

DOKTORA TEZİ

Nurettin ÇAKICI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

AĞUSTOS – 2021

TRABZON

ONAY

Nurettin ÇAKICI tarafından hazırlanan “Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya’dan Gelen Yardımlar (1919-1922)” adlı bu çalışma 24.08.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Yavuz ASLAN	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Nurettin ÇAKICI

03.08.2021

ÖNSÖZ

Türk-Rus ilişkileri, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasındaki mücadeleler ile geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda da karşıt bloklarda bulunan Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti ikilisinden ilki henüz savaş sona ermeden, ikincisi ise savaş sonrasında siyasi ömrünü tamamlamıştır. Rusya'da 1917'de vuku bulan Bolşevik İhtilali, Türk-Rus ilişkilerinin "siyasi çatışmalardan" dostluğa evrilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu ihtilalden sonra Türk-Rus ilişkilerinin seyrinin değiştiğini söylemek mümkündür. Devletler arasındaki ilişkilerin seyrini her devletin kendi menfaatlerinin ve uluslararası konjonktürün şekillendirdiği düşünülürse RSFSC Hükümeti ve TBMM Hükümeti arasında olumlu yönde kendini gösteren ilişkiler, daha açık şekilde anlaşılabilir. Zira her iki hükümet de kendilerinden önceki yönetimlerin anlaşmazlıklarını bir kenara bırakmış ve yeni bir sayfa açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletleri, Rusya'daki iç savaş sırasında Beyazları desteklemiş ve Bolşeviklerin yenilgiye uğratılması için çaba göstermişti. Bolşevikler, Türklerin de aynı güçler ile çatışma halinde olduğunun farkındalığıyla Batılı devletlere karşı TBMM Hükümetini desteklemişlerdir. Bu çalışmada RSFSC Hükümetinin 1919-1922 yılları arasında TBMM Hükümetine yaptığı askeri ve mali yardımlar, dönemin siyasi konjonktürü ve şartları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Bizi böyle bir çalışmaya yönelten temel sebep, Milli Mücadele döneminde RSFSC Hükümeti tarafından gönderilen yardımların izah edilmesinde, Sovyet kaynaklarının incelenmesinin ihmal edilmesi olmuştur.

Sadece doktora tez konusunun seçiminde ve akademik çalışmalardaki yol göstericiliği ile değil aynı zamanda hayatın akışı içerisinde desteğini her daim hissettiğim danışmanım Sayın Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e minnettarım. Diğer yandan bu Çalışma'nın hazırlanma aşamasında öneri ve katkılarını esirgemeyen değerli tez izleme komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK'e ve Sayın Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ'ye şükranlarımı sunarım.

Son olarak, RSFSC Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine Milli Mücadele sürecinde gönderilen yardımları konu edinen bu Çalışma'nın; ilgili alandaki araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve konuya ilgi duyan herkese faydalı olmasını temenni ederim.

Ağustos, 2021

Nurettin ÇAKICI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI

GİRİŞ	1-5
-------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BOLŞEVİK İHTİLALİ'NDEN MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINA "TÜRKİYE" VE "RUSYA".....	6-52
1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu.....	6
1.2. Rusya'da Rejim Değişikliğine Doğru: Çarlık Çöküyor	9
1.2.1. Bolşevik İhtilaline Giden Süreç	9
1.2.2. Bolşevik İhtilali ve Milli Mücadele Açısından Önemi	12
1.2.3. Bolşevik İhtilali Sonrasında Paylaşılmayan Bir Bölge: Kafkasya	19
1.2.3.1. "Güçler Dengesi" ve Kafkasya'nın Durumu	19
1.3. Türk Milli Mücadele Hareketinin Doğuşu	24
1.3.1. Milli Mücadeleyi Tetikleyici Bir Ateşkes: Mondros Mütarekesi ve Sonraki Gelişmeler..	24
1.4. Milli Mücadele Öncesinde Siyasi Konjonktür	30
1.4.1. Türkiye'nin Durumu	30
1.4.1.1. Ulaşım Durumu	36
1.4.1.1.1. Karayolu	36
1.4.1.1.2. Demiryolu	38
1.4.1.1.3. Denizyolu.....	40
1.4.2. "Sovyet Rusya"nın Durumu.....	41
1.4.3. İtilaf Devletlerinin Durumu	48

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANKARA-MOSKOVA ARASINDA İLİŞKİLERİN KURULMASI VE TARAFLARIN YAKINLAŞMA SÜRECİ	53-130
2.1. Milli Mücadele Başlarken İçinde Bulunulan Şartlar	53
2.1.1. Çözüm Arayışları ve Düşünülen Çareler	57
2.2. Milli Mücadeleye Gidilirken Tarafların Birbirlerine Yaklaşımı	59
2.3. Türk-Rus İlişkilerinde İlk Temas Teşebbüsleri.....	68
2.3.1. Tarafların Bağlantı Kurma Denemeleri	68
2.3.2. Milli Mücadele Hareketi Temsilcilerinin Merkezileşme Adımı: Sivas Kongresi.....	75
2.3.2.1. Halil (Kut) Paşa'nın Moskova'ya Gönderilmesi	77
2.4. Büyük Millet Meclisinin Kuruluş Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	81
2.4.1. İlk Resmi Temaslar	81
2.4.2. Bolşeviklerin Rejim İhracı Teşebbüsleri ve Türklerin Tutumu: Menfaatler ve Ödünler .	91
2.4.3. TBMM Hükümetinin Bolşevikler İle Teması Somutlaştırma Girişimi: Doğu Harekâtı .	104
2.4.4. Taraflar Arasında Elçiliklerin Oluşturulması.....	114
2.5. Tarafların İlişkilerini Resmileştirme Girişimi: Moskova Antlaşmasına Doğru	118
2.5.1. İkinci Türk Heyetinin Moskova'ya Gidiş Süreci ve Antlaşmanın İmzalanması	118
2.5.2. “Moskova Antlaşması”nın Değerlendirilmesi	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİPLOMATİK VE SİYASAL GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE SOVYET YARDIMLARI	131-232
3.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışından Moskova Antlaşmasına TBMM Hükümetinin Dış Siyaseti.....	131
3.2. “Sovyet Rusya'nın” Milli Mücadele Hareketine İlk Mali, Askeri Teçhizat ve Silah Yardımı..	138
3.2.1. Halil (Kut) Paşa'nın Sovyet Hariciye Heyeti İle Görüşmesi.....	138
3.3. Silah, Cephane ve Askeri Teçhizat Sevkiyatı Girişimi: Deniz Taşımacılığı Teşkilatının Oluşturulması.....	150
3.3.1. Umur-u Bahriye Müdürlüğünün Kurulması	151
3.3.2. Trabzon Kaçakçı Müfrezesi	152
3.3.3. Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı	152
3.3.4. Ernis (Van) Tersanesi.....	153
3.4. Milli Mücadele Hareketinin Deniz Gücü	154
3.5. TBMM Hükümetinin İlk Resmi Heyetinin Moskova Görüşmeleri ve İlk Sevkiyat	159
3.6. TBMM Hükümetinin İkinci Resmi Heyetinin Moskova Görüşmelerinde Yardım Meselesi...	170
3.6.1. Almanya'dan Silah ve Askeri Teçhizat Satın Alma Girişimleri	177

3.7. Sıcak Savaş Süresince Gönderilen Askeri Malzemeler	180
3.7.1. İnönü Muharebeleri Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler	180
3.7.2. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler.....	192
3.7.3. Sakarya Meydan Muharebesi Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler	197
3.7.4. Büyük Taarruz Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler.....	203
3.8. M. V. Frunze Heyeti Tarafından Getirilen Mali Yardım	217
3.9. Gönderilen Yardımlara Yönelik Genel Değerlendirme	221
3.10. Sovyet Yardımlarının Kaynağına Yönelik Tartışmalar	228

SONUÇ.....	233
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	240
EKLER.....	276
ÖZGEÇMİŞ.....	295

ÖZET

1917’de gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile birlikte Çarlık Rusya’sı tarihe karışmıştır. Rusya’nın yeni idarecileri olarak ortaya çıkan Bolşevikler barışçıl söylemler yayımlayarak, emperyalist devletlere karşı mücadele eden ulusları birlikte hareket etmeye çağırılmışlardır. Bolşeviklerin ihtilalden sonra takip ettikleri dış politika ve geliştirdikleri söylemlere, Mondros Mütarekesinin ardından Anadolu’da başlatılan bağımsızlık mücadelesinin idarecileri kayıtsız kalmamıştır. Zira hem RSFSC Hükümeti hem de TBMM Hükümeti temsilcileri aynı cepheye karşı mücadele etmekteydi. Tarafları birbirlerine yaklaştıran temel faktör elbette ki, ortak menfaatlerinin varlığı ve örtüşmesiydi. Milli Mücadele sürecinde her iki hükümet de birbirlerinin sahip olduğu avantajlardan faydalanma politikası takip etmekteydi.

TBMM Hükümeti temsilcileri hem bağımsızlık mücadeleleri için gerekli olan askeri teçhizat, silah, cephane ve para yardımı sağlamak hem diplomatik anlamda ellerini güçlendirebilmek hem de dönemin siyasi dengelerini gözeterek RSFSC Hükümeti ile yakın ilişkiler kurmuştur. RSFSC Hükümeti açısından da durum farklı değildi. Zira RSFSC Hükümeti temsilcileri de Türklere yapacakları yardımlar karşılığında – her ne kadar açık bir şekilde dile getirilmemiş olsa da – rejimlerini Türkiye’ye, Türkiye üzerinden diğer Türk-İslam devletleri ya da toplumlarına yayabilme amacı gütmekteydiler. Diğer taraftan Kafkasya ve güney sahillerine yönelik emperyalist saldırı ve tehditleri, Anadolu’daki Milli Mücadele hareketine destek vererek savuşturabileceklerini düşünmekteydiler. Görüldüğü üzere, Türk ve Sovyet Hükümetlerinin Batı’ya karşı aynı safta yer almaları, ortak menfaatlerinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen siyasi dengeler çerçevesinde Türkiye, RSFSC Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin genel durumu ile TBMM ve RSFSC Hükümetlerinin Batılı devletlere karşı verdikleri mücadelenin ortaya çıkış süreçleri incelenmiştir. İkinci bölümde, RSFSC ve TBMM Hükümetlerini yaklaştıran temel faktörler ile resmi ilişkilerin kuruluş aşamaları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise RSFSC Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen silah, cephane, askeri teçhizat ve para yardımlarının nitelik ve nicelikleri, ağırlıklı olarak yerli ve yabancı arşiv kaynaklarından faydalanılarak anlatılmıştır. Sonuç olarak, Milli Mücadele yıllarında RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine askeri ve mali anlamda yardımlar gönderdiği fikrine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Milli Mücadele, Rus, Bolşevik, Yardım.

ABSTRACT

With the Bolshevik Revolution which took place in 1917 Tsarist Russia became a thing of the past. The Bolsheviks whose administrators started to emerge invited the countries struggling against imperialist countries to act together by publishing a peaceful discourse. The administrators of the independence movement started in Anatolia after the Mondros Armistice did not turn a blind eye to the foreign policy conducted by the Bolsheviks and to their peaceful discourse. The representatives of both governments were struggling against the same enemy. The main factor drawing the two sides to each other was the existence and overlapping of common interests. Both parties followed a policy of benefitting from the advantages the each possessed during the National Struggle.

Government representatives of the TGNA established close relations with the RSFSR Government both the provide the necessary military equipment, ammunition, weapons and monetary aid for their struggle for independence and to become more powerful diplomatically by preserving the political balance of the time. The conditions were not very different for the RSFSR Government. They had the intention of spreading their regime to Turkey and other Turk-Islam countries via Turkey even though They did not state this intention clearly. On the other hand they believed that they could beat off imperialist attacks and threats on the Caucasus and southern coasts by supporting the Turkish struggle of independence. As can be see, the cooperation of the Turkish and Soviet governments against the West is a result of their common interests.

In the first parth of this study consisting of three parts, the general situation of Turkey, Soviet Russia and the Entente Powers and the emergence of the TGNA and RSFSR government's struggle against the West have been examined within the scope of changing polical balances after World War I. In the second part, the main factors bringing the TGNA and RSFSR governments together and the establishment of official relations have been studied. In the third part, the kinds and numbers of weapons, ammunition and monetary aid have been explained based on national and foreign archive documents. As a result, it has been determined that the RSFSR Government sent military and monetary aid to the TGNA Government during the Turkish struggle of National independence.

Keywords: Turkish, the Turkish Struggle of National Independence, Russia, Bolshevik, Aid.

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Deniz Taşımacılığı Teşkilatı.....	154
2	Milli Mücadele Boyunca Taşımacılıkta Kullanılan Deniz Taşıtları.....	158
3	Tuapse'deki Türk Temsilci Osman Bey'e Gönderilecek Teçhizatların Sevkiyat Planı.....	184
4	30 Mart 1921'de Sovyet Rusya'dan Talep Edilen Silah, Askeri Teçhizat ve Sair Malzemeler.....	189
5	Alman ve Avusturya Tüfek İle Tüfek Mermilerinin Tuapse'ye Gönderiliş Listesi...	191
6	Sovyet Hükümeti Tarafından Kütahya-Eskişehir Savaşları Döneminde Gönderilen Silah, Cephane ve Sair Malzemeler.....	197
7	25 Temmuz 1921 ve 10 Ekim 1921 Tarihleri Arasında Rusya'dan Türkiye'ye Sevk Edilen Silah, Cephane ve Askeri Teçhizatların Toplamı.....	203
8	5 Ocak 1922 Tarihinde Trabzon'a Gelen Silah ve Cephaneler.....	209
9	12, 19 Şubat ve 2 Nisan 1922 Tarihinde Trabzon'a Gelen Silah ve Cephaneler.....	209
10	19 Ekim 1921-14 Haziran 1922 Tarihleri Arasında Türkiye'ye Gönderilen Silah ve Cephaneler.....	210

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
ÇEKA	: Çrezviçaynaya Komissiya (Acil Durum Komisyonu/Olağanüstü Komisyon)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Narkomindel	: Dışişleri Halk Komiserliği (Narodny Komissariat İnostrannih Del)
p.	: Page
RGASPI	: Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi (Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii)
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
t.y	: Tarih yok

GİRİŞ

Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922) başlıklı bu tezin konusu belirlenirken hedeflenen düşünce, araştırma probleminin 5N1K yöntemiyle incelenmesi ve bu problemlerin cevaplanmasıydı. Söz konusu problemler; Türk bağımsızlık hareketinin ortaya çıkmasına sebep olan etkenlerin neler olduğu, bu hareket sürecinde Türk-Sovyet yakınlaşmasının nedenleri, dönemin siyasi konjonktürünün belirtilen tarafların diplomatik temaslarını nasıl etkilediği, RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine hangi gerekçeler ile mali ve askeri yardımlar gönderdiği, bu yardımların nitelik ve nicelikleri ile ne zaman gönderildikleri, Türk ve Sovyet Hükümetlerinin “zorunlu ittifak” a yönelmesinde bahsi geçen yardımların rolü ve etkisi şeklinde sıralanabilir. Araştırmanın konusunu kapsayan bu sorulardan hareketle RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine Milli Mücadele sürecinde gönderdiği mali ve askeri yardımların nitelik ve niceliklerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bahsedilen yardımların ne zaman ve neden yapıldığı soruları, dönemin siyasi konjonktürünün ve taraflar arasındaki gayriresmî ve resmi anlamda bağlantı kurma teşebbüslerinin de dikkate alınmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla araştırma konusunun kapsadığı sürecin siyasi ve askeri gelişmeleri, hem Türk ve Sovyet Hükümetlerinin birbirleriyle hem de bu hükümetlerin mücadele halinde olduğu devletler ile olan ilişkileri çalışmanın içeriğine dâhil edilmiştir.

Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılda yaşanan sosyo-ekonomik ve askeri gelişmeler halkın sırtına ağır yükümlülükler yüklemiştir. Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı mağlubiyetler belirtilen yükümlülükleri daha da arttırmış, hükümet ve dolayısıyla da halk büyük ekonomik zorluklar ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş sırasındaki başarısızlıklar, üretim yetersizliği ve cephe gerisindeki halkın açlık ve sefalet içerisinde olması gibi etkenler Rusya'da iktidarın el değiştirmesine sebep olacak iki ihtilalin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 25 Ekim (7 Kasım) 1917 ihtilali ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler bir barış deklarasyonu (karnamesi) yayımlayarak, savaşın sonlandırılması ve adil bir barış yapılması için tüm hükümet ve halklara çağrıda bulunmuştur.¹ Bolşeviklerin bu ve bundan sonraki deklarasyon ya da söylemlerinin temel vurgusunu, barışın ve emperyalist devletlere karşı mücadele anlayışının oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda emperyalist devletlerle mücadele halinde olan ulusları destekleyici bir politika takip edeceklerini belirtmeleri ya da hissettirmeleri, onların Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık mücadelesi veren hükümet ya da milletlerin karşısına doğal bir müttefik olarak çıkmalarını sağlamıştır.

¹ V. İ. Lenin, *Polnoye Sabraniye Soçineniy*, Tom 35, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskva, 1974, s. 13.

Türklerin bağımsızlık mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasından sonra İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını yer yer işgal etmesinin ardından şekillenmeye başlamıştı. Bağımsız yaşama iradesinden yoksun bırakılmaya çalışılan Türkler teşkilatlanarak, İtilaf Devletleri ve onların desteklediği güçlere karşı mücadeleye girişmişlerdi. Söz konusu mücadelenin başlarında Türklerin, askeri ve mali imkânları kısıtlıydı. Dolayısıyla bağımsızlık mücadelelerini sürdürebilmek için bir yandan askeri ve mali kaynaklar temin etmeleri diğer taraftan da ellerini güçlendirebilmek adına dönemin siyasi konjonktürü çerçevesinde bir müttefik bulmaları gerekmektedir. Bolşevik İhtilalinden sonra her fırsatta “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı”na ve emperyalist devletlerin sömürü düzenlerine karşı mücadele edilmesi gerektiğine vurgu yapan ve aynı zamanda bu devletlerle savaş halinde olan Sovyet Hükümeti, Türklerin bağımsızlık mücadelesi için uygun bir müttefik olabilirdi. Bolşevikler, emperyalist devletlere karşı bağımsızlık savaşı veren ulusları ortak hareket etmeye davet etmelerinin yanında bahsi geçen uluslara destek vereceklerini de deklare etmekteydiler. Dahası Bolşeviklerin birlikte hareket etme davetlerinde, İslam âlemine mensup toplumların oldukça geniş bir yer tuttuğu görülmektedir.²

RSFSC Hükümeti temsilcilerinin belirtilen açıklamaları Türklerin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Milli Mücadele hareketi adına TBMM açılmadan önce Sovyet Hükümeti temsilcileri ile görüşmek üzere Moskova'ya temsilci gönderilmiştir.³ Meclisin açılmasından üç gün sonra TBMM adına Moskova Hükümetine bir teklifname gönderilerek, ilk resmi temas sağlanmıştır. Ardından hükümetin kurulmasıyla birlikte Bekir Sami (Kunduh) başkanlığında oluşturulan ilk resmi Türk Heyeti 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan Moskova'ya doğru hareket etmiştir.⁴ Böylelikle TBMM Hükümeti ile RSFSC Hükümeti arasında İtilaf Devletlerine karşı “iş birliği”ne dayanan ilişkiler başlamıştır. Geniş bir perspektiften bakıldığında, taraflar “iş birliği” ya da emperyalist devletlere karşı “birlikte hareket etme” anlayışlarını kendi menfaatleri bağlamında yürütmüşlerdir. Hem RSFSC Hükümeti hem de TBMM Hükümeti emperyalist devletlere diğer bir deyişle İtilaf Devletlerine, yani aynı cepheye karşı mücadele halinde olduklarından her iki hükümet de dış politika yönelimlerini “aynı düşmana karşı ortak hareket etme” prensibi çerçevesinde şekillendirmiştir. Tarafların böyle hareket etmelerinde İtilaf Devletlerinin başat gücü olarak öne çıkan İngilizlerin Türk ve Sovyet Hükümetlerine karşı takip ettiği siyasetin etkili olduğunu da ifade etmek gerekir. İngilizler “Kafkas Seddi” projesiyle Sovyet-Türk bağlantısını keserek, hem Bolşevikleri hem de Milli

² 3 Aralık 1917 tarihli Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine başlıklı çağrılarında belirtilen durumun izlerini görmek mümkündür. Bkz. Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye**, Birinci Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 35-37. Ayrıca RSFSC Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in 13 Eylül 1919 tarihli “Türkiye'nin İşçi ve Köylülerine Çağrısı”nda Türkiye ile diğer İslam ülkelerinin halklarını hatta tüm dünya halklarını İngilizlere karşı birlikte hareket etmeye davet etmişti. Bkz. Jane Degras, **Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924**, Vol. 1, London, 1951, s. 164-167.

³ Taraflar arasında resmi ilişkiler kurulmadan önce Bolşevikler ile Milli Mücadele hareketi temsilcilerinin temas kurma çabaları hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Çakıcı ve Hikmet Öksüz, ““Bolşevik Ruslar”ın Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 32, 2020, ss. 717-746.

⁴ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 141.

Mücadele hareketini kuşatmayı düşünmekteydi. Bunun yanı sıra İtilaf Devletleri bir yandan Anadolu'daki Yunan kuvvetlerini diğer taraftan da Rusya'daki Bolşevik karşıtlarını (Beyazlar) desteklemekteydi. Bu iki strateji, RSFSC Hükümeti ile TBMM Hükümetini birbirlerine yaklaştıran en temel faktörler olarak öne çıkmıştır.⁵ Kafkasya'daki Türk-Sovyet işbirliği bölgedeki İngiliz nüfuzunun kırılmasını sağlamakla kalmadı. Aynı zamanda Sovyet Hükümetinin TBMM Hükümetine göndereceği askeri teçhizat, silah, cephane ve sair malzemelerin de Milli Mücadele hareketine daha güvenli bir şekilde ulaştırılması için uygun şartlar hazırlanmış oldu. Zira Milli Mücadelenin başlarında Karadeniz İtilaf Devletlerinin denetimi altında bulunmaktaydı.

Araştırma konusunun ortaya konulabilmesi için bazı sınırlamaların getirilmesi gerekli görülmüştür. Söz konusu sınırlamalardan ilki, araştırma konusunun hangi tarihler aralığında gerçekleştiğini belirlemektir. Genel anlamda bakıldığında Türklerin bağımsızlık mücadelesinin 1919'da başladığı yaygın olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla araştırmanın 1919'dan başlatılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine gönderdiği askeri ve mali yardımlar kabaca 1922 yılının ortalarına kadar devam ettiğinden araştırma konusu burada sonlandırılmıştır. Zira araştırmanın odak noktasını, RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine gönderdiği askeri ve mali yardımlar oluşturmaktadır. Belirtilen bilgiler çerçevesinde araştırma üç bölüm halinde ele alınmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktür; İtilaf Devletlerinin, Bolşeviklerin ve Türkiye'nin durumları değerlendirilmekte birlikte Türklerin bağımsızlık hareketine yönelme süreci incelenmiştir. Böylelikle Milli Mücadele hareketi temsilcilerinin TBMM açıldıktan sonra karşı karşıya oldukları şartların onları, hangi güç ya da güçlerle neden diplomatik temas kurmaya ya da ittifak kurma arayışına yönelttiğinin daha somut olarak vurgulanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda söz konusu hareketin temsilcilerinin, bahsi geçen dönemde hangi devletleri niçin düşman olarak belirlediği ve onlarla neden bir savaşa giriştiği soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Milli Mücadele hareketinin başlama aşaması, Bolşevikler ile Türkleri birbirlerine yaklaştıran diplomatik ve stratejik etkenler, taraflar arasındaki müzakereler ve tarafları anlaşmaya yöneltten temel faktörler uluslararası dengeler gözetilerek anlatılmıştır. Üçüncü ve son bölümde RSFSC Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardımlar hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma, kullanılan kaynaklar açısından çeşitlilik içermekle birlikte anlatılan olayların genel itibarıyla arşiv belgelerinden faydalanılarak ifade edildiğini belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmaya özgünlük kazandırdığı düşünülen kaynakların başında, Rusya'daki "Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi"nden⁶ temin edilen belgeler gelmektedir. Araştırma konusunun aydınlatılmasında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi,

⁵ Bülent Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, (Çev. Sermet Yalçın), İkinci Baskı, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. xiii.

⁶ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve TBMM Zabıt Cerideleri gibi arşiv kayıtlarından yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra döneme tanıklık eden şahsiyetlerin anıları, yerli ve yabancı araştırma eserler ve az da olsa basın-yayın organları kullanılarak, çalışma kaynak çeşitliliği açısından zenginleştirilmiştir. Çalışmada farklı arşiv kayıtlarının ve bahsi geçen diğer kaynakların kullanılması, verilen bilgilerin karşılaştırılabilmesine imkân sunmuştur. Bunun yanında kaynak çeşitliliği, 5N1K yönteminin içerdiği soruların cevaplanması açısından da önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Böylelikle çalışmada yer alan bazı olayların aydınlatılmasında derinlemesine inceleme yapılabilmektedir.

Çalışmanın araştırılması sürecinde incelenen literatür içerisinde Milli Mücadele boyunca RSFSC Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen askeri ve mali yardımları, detaylı bir şekilde ve uluslararası dengeleri gözetenek tam manasıyla ele alan eserlerin olmadığını söylemek mümkündür. Ancak Ali Fuat Cebesoy, Yusuf Kemal Tengirşek, Rıza Nur, Kazım Karabekir, Halil Kut, Semyon İvanoviç Aralov ve Mihail Vasilyeviç Frunze gibi şahısların anılarında Sovyet yardımlarına ilişkin kronolojik ve detaylı olmamakla birlikte bazı bilgiler yer almaktadır. Bunların yanı sıra Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklal Harbi* serisinin bazı ciltlerinde Sovyetlerden alınan askeri ve mali yardımlar hakkında bilgiler bulunmakla birlikte söz konusu bilgiler, Türk arşiv kayıtları bağlamında ifade edilmiştir. Fakat bu eserlerde Sovyet yardımlarının ana tema olmadığı, Milli Mücadelede; idari faaliyetler, Doğu Cephesi, Batı Cephesi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtına yönelik gelişmeler anlatılırken Sovyet yardımlarının da belirtildiği görülmektedir. Sovyet yardımları hakkında bilgi içeren bir başka eser de Alptekin Müderrisoğlu'nun *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları* başlıklı çalışmasıdır. Müderrisoğlu, eserinin genelinde Milli Mücadelenin mali kaynakları hakkında bilgi vermiş ve Sovyet yardımlarına kısa bir yer ayırmış olmasına karşın bahsi geçen konuda en bilindik eserlerin başında gelmektedir. Erol Mütercimler'in *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek* adlı çalışması da bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer eserdir. Bunların dışında Ülkü Çalışkan'ın *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları*, Toktamış Ateş'in, *Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları*, Selda Kılıç'ın, *İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar*, adlı makaleleri Sovyet yardımlarına ilişkin bilgi içeren çalışmalar arasındadır. Belirtilen çalışmalara ek olarak Türk-Sovyet ilişkilerini konu edinen tezlerin bazılarında Sovyet yardımlarına dair bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında Nurettin Doygun'un, *Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Sovyetler Birliği ve Yardımları*⁷, Namık Kemal Tepecik'in *Milli Mücadelede İdari Faaliyetler İçerisinde Dış Yardımlar (1919-1922)*⁸, Serdar Hüseyin Sayar'ın *Kurtuluş Savaşı*

⁷ Nurettin Doygun, **Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Sovyetler Birliği ve Yardımları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

⁸ Namık Kemal Tepecik, **Milli Mücadelede İdari Faaliyetler İçerisinde Dış Yardımlar (1919-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

*Döneminde Denizcilik Faaliyetleri*⁹, Osman Başbuğ'un *Kurtuluş Savaşında Silah ve Cephane Temini*¹⁰, adlı tezleri gösterilebilir. Sözü edilen çalışmalara Sovyet yardımları bağlamında bakıldığında, bunların çoğu zaman birbirlerini tekrarladıkları ve genellikle benzer kaynaklardan beslendikleri görülmektedir. Bu çalışmaların sunduğu bilgilerden araştırma konusunun ilgili bölümlerinde yararlanılmakla birlikte belirtilen çalışmalarda geçen bilgilerinin bazıları güncellenmiştir. Yardımı yapan ülkenin arşiv kayıtlarından temin edilen belgelerin sunduğu imkânlar sayesinde yeni bilgiler tespit edilebildiğini söylemek mümkündür. Söz konusu arşiv kayıtları araştırma konusunun özgünlük kazanmasına olanak sağlamasının yanında konuya ilişkin bilgilerin karşılaştırılabilmesine de yardımcı olmuştur. Ancak Rus ya da Türk arşivlerinde RSFSC Hükümetinin gönderdiği askeri ve mali yardımların tespit edilmesine yönelik araştırmalarda, belirtilen bağlamda belgelerin tamamına ulaşılabildiğini söylemek güçtür. Bu durumun, çalışmanın risklerini belirtmek açısından ifade edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla araştırma konusu, yapılan literatür taraması ve arşiv araştırmaları neticesinde elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırma konusu içerisinde belirtilen bazı ifadelerin açıklanması gerekmektedir. Bunlardan bazıları “Sovyet Rusya”, “Bolşevikler”, “Sovyet Hükümeti”, “Sovyet temsilcileri”, “Ankara Hükümeti”, “Milli Mücadele hareketi temsilcileri”, Anadolu hareketi temsilcileri gibi ifadelerdir. Söz konusu ifadelerden ilk dördü RSFSC Hükümetinin diğerleri TBMM Hükümetinin yerine kullanılmıştır. Böyle bir yol izlenmesiyle anlatımın zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Son olarak bu araştırmanın konusunu yukarıda da belirtildiği gibi Milli Mücadele döneminde RSFSC Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen yardımlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla diğer yabancı ülkelerden ya da ülke içerisindeki kaynaklardan sağlanan yardımlara değinilmemiştir.

⁹ Serdar Hüseyin Sayar, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Denizcilik Faaliyetleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

¹⁰ Osman Başbuğ, **Kurtuluş Savaşında Silah ve Cephane Temini**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BOLŞEVİK İHTİLALİ'NDEN MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINA “TÜRKİYE” VE “RUSYA”

1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu

Birinci Dünya Savaşı'na giden sürecin temelinde milliyetçiliğin yaygınlaşmasının yanında¹¹ Sanayi İnkılâbından sonra Avrupa'da ortaya çıkan silahlanma yarışı ve yeni sömürge alanları elde etme mücadelesinin yattığı görülmektedir.¹² Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan ham madde ve pazar ihtiyacı devletlerarasındaki rekabeti arttırdığı gibi yayılcı politika izleyen tüm devletleri ve onların muhtemel müttefiklerini de iki ayrı grupta yer almaya sevk etmişti. Daha çok İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde şekillenen rekabete Almanya ve İtalya'nın da katılımıyla birlikte ittifak ve itilaf blokları oluşmaya başlamıştı. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya İttifak bloğunda yer alırken karşılarında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf bloğu bulunmaktaydı.¹³

20. yüzyıla damgasını vuracak olan ilk dünya savaşına katılan devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlar peşinde oldukları söylenebilir. Almanya'nın siyasi birliğini tamamladıktan sonra deniz gücünü arttırarak dünya pazarlarını ele geçirmeye çalışması İngiltere'yi ve dönemin diğer büyük devletlerini endişelendirmekteydi. Bunun yanı sıra Almanya'nın açık denizlerde ve Avrupa'da güçlü bir rakip haline gelmesi bir yandan Avrupa'daki güçler dengesini değiştirirken diğer taraftan da İngiltere'nin denizasıırı sömürgelerinin de güvenliğini tehdit etmekteydi. İngiltere ile aynı blokta yer alan Fransa için savaşın anlamı, Almanya'nın daha da güçlenmesinin engellenerek dünya savaşının patlak vermesinden yaklaşık kırk üç yıl önce kaybettiği Alsace-Lorraine bölgesini geri alma mücadelesi olarak ifade edilebilir.

İtilaf bloğunun başka bir üyesi olan Rusya'nın geleneksel politikası İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında hâkimiyet kurarak buradan da Akdeniz'e açılabilirdi. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Balkanlardaki topraklarını doğal yayılma alanı olarak gören Rusya *Panslavist* bir politika izleyerek tüm Slavları kendi egemenliği altında birleştirmek istemekteydi.

¹¹ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, (Çev. Adnan Cemgil), Üçüncü Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 112.

¹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Onuncu Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 597-598.

¹³ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (Çev. Yavuz Alogan), Dokuzuncu Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 29; Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23-27.

Buna karşın Rusya ile zıt bloklarda bulunan Avusturya-Macaristan sınırları içerisinde barındırdığı Slav nüfusunun Rusya'nın *Panslavizm* politikasından etkileneneği için tedirgindi. Karşı hamle olarak Pan-Cermen/Pan-Germen politikasına yönelen Avusturya-Macaristan, topraklarını doğuya doğru genişleterek Rus etkisini Balkanlardan uzaklaştırmak amacındaydı.¹⁴ Önce İttifak bloğu içerisinde yer alan savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletlerinin safına geçen İtalya ise diğer devletler gibi yeni sömürgeler elde ederek hâkimiyet sahasını genişletmek ve Avusturya sınırlarında kalmış olan topraklarını geri almak için savaşı bir fırsat olarak görmekteydi.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesinde savaşın tarafları olan devletler amaç ve bloklarını belirlemiş, savaşı başlatacak bir kıvılcım beklemekteydi. Dünya üzerindeki devletlerin/milletlerin bir kısmını doğrudan bir kısmını da dolaylı olarak etkileyecek ve imparatorlukların sonunu getirecek o kıvılcım 1914 yılının 28 Haziran'ında Saraybosna'da gerçekleşti.¹⁶ Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand ve eşi, bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından öldürüldü.¹⁷ Suikastın ardından Almanya'nın desteğini¹⁸ arkasına alan Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan'a verilen ultimatoma¹⁹ reddedilince, İmparatorluk 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan Krallığı'na savaş ilan etti.²⁰ Bu gelişmelerin ardından taraflar arasında diyalog kurma girişimleriyle barışın sağlanmaya çalışılması olumlu bir sonuç doğurmadı. Daha önce şekillenen bloklaşmaların somut bir adımı olarak 1 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Almanya'nın Fransa'ya ve 4 Ağustos'ta da İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilanı dünya tarihini derinden etkileyecek olan bir sürecin başlangıcı oldu.²¹

Osmanlı Devleti savaşın ilk günlerinde tarafsız bir tutum içerisinde olmakla birlikte savaş henüz başlamamışken İtilaf bloğu ülkelerine müracaat etmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin İtilaf

¹⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, On Altıncı Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 22.

¹⁵ J. M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 603.

¹⁶ Basıl Liddell Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Edip Gölbaşı ve Ülkü Evrim Uysal (Haz.), Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28; Norman Stone, **Birinci Dünya Savaşı**, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Birinci Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 35-36.

¹⁷ Renouvin, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁸ Arşidük Franz Ferdinand'ın cenaze töreninden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dış İşleri Bakanı Kont Berchtold ve Genelkurmay Başkanı Konrad Almanya'dan yardım talep etmiştir. Kayzer II. Wilhelm Rusya'nın savaşa dâhil olması durumunda Almanya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu destekleyeceğini beyan etmiştir. Bkz. James Joll ve Gordon Martel, **The Origins Of The First World War**, Üçüncü Baskı, Routledge Press, London ve New York, 2007, s. 14.

¹⁹ Ultimatoma şartları hakkında detaylı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik ?**, 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 62-66.

²⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 226.

²¹ Michael A. Reynolds, **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus-Çatışması 1908-1918**, (Çev. Yücel Aşıkoğlu), Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 111.

Devletleri tarafında savaşa girme teklifi çeşitli gerekçelerle geri çevrilmişti.²² Dünyanın savaşa sürüklendiği sırada siyasi yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti idarecileri Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizli bir İttifak Antlaşması imzaladılar.²³ Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti savaşa Almanya'nın tarafında katılmayı taahhüt etmişse de fiili olarak savaşa girmeyi geciktirmek istiyordu. Fakat Almanlar Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa dâhil olması için baskı yapmaktaydı.²⁴ 10 Ağustos 1914'te "Goeben" ve "Breslau" adlı iki Alman gemisinin Türk Boğazlarından geçişine izin verildi.²⁵ Osmanlı Devleti'nin tarafsız görünümünün devamının sağlanması açısından gemilerin Almanya'dan satın alındığı açıklanarak isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirildi. Bu iki geminin yer aldığı ve başlarında Alman Amiral Wilhelm Souchon'un bulunduğu bir Osmanlı Filosunun Rus limanlarını²⁶ bombalamasıyla Osmanlı Devleti de fiilen savaşa girmiş oldu.²⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda devletlerarasında yaşanan askeri mücadelelerin üzerinde durmaktan ziyade savaş sırasında zıt cephelerde yer alan iki devletin ilerleyen süreçte dost devletlere²⁸ dönüşmesine sebep olan etkenleri ifade etmek gerekmektedir. Burada işaret edilen husus Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşları'nda İtilaf devletlerine karşı kazandığı zaferin ortaya çıkardığı sonuçtur. İngiltere ile Fransa'nın müttefikleri olan Rusya'ya askeri mühimmat gönderebilmeleri ancak Türk Boğazlarından geçerek sağlanabilirdi. Ayrıca Boğazların ve İstanbul'un kontrol altına alınması sonucunda Osmanlı Devleti ile İttifak Devletlerinin bağlantısı kesilecek, Kafkasya'daki Rus kuvvetlerinin de yükü bir nevi hafifletilmiş olacaktır.²⁹ Öte yandan Boğazların ele geçirilmesi Rusya'ya yardım gönderilmesinin yanında savaşı daha kısa bir süre içerisinde bitirebilmenin ön koşulu olarak görülmektedir.³⁰ Savaşın ilk günlerinden itibaren Rusya'nın silah ve cephane

²² Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri tarafında savaşa dâhil olma girişimleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Cemal Paşa, **Hatıralar**, Alpay Kabacalı (Haz.), Dokuzuncu Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 134-140.

²³ Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, 1, (Çev. Beyza Sümer Aydaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 7; Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimattan 1. Dünya Savaşına**, 2, (Çev. Babür Kuzucu), Sekizinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 475; Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, s. 61; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 227. Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince Almanya Rusya'ya karşı savaşa girerse Osmanlı Devleti de bu devlete karşı savaş ilan etmiş kabul edilecekti. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Kuzey'den Gelen Tehdit Türk-Rus Mücadelesi**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989, s. 376.

²⁴ Roderic H. Davison, **Kısa Türkiye Tarihi**, (Çev. Durdu Mehmet Burak), Birinci Baskı, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 145.

²⁵ Hart, **a.g.e.**, s. 206-207.

²⁶ Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov'un Rusya'nın İstanbul Elçisi Girs'e çektiği telgrafta Türklerin Feodosya (Kırım yarımadasının güneydoğusunda, Karadeniz'in kıyısında bir kent; Kefe) ve Odessa limanlarına taarruz ettiğini belirtmiştir. Bkz. **Rus Dışişleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbi'ne Girişi**, (Çev. ve Haz. Azad Ağaoglu), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 125.

²⁷ Reynolds, **a.g.e.**, s. 112-118; Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Üçüncü Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 52-53; Renouvin, **a.g.e.**, s. 208-211.

²⁸ "Sovyet Rusya ve Türkiye" kastedilmektedir.

²⁹ Hart, **a.g.e.**, s. 211.

³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 3, Kısım 2, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 55.

durumunun kötüleşmesiyle birlikte halk arasında baş gösteren gıda sıkıntısı ve iç karışıklıklar İtilaf Devletleri açısından Çanakkale Cephesi'nin açılmasını zaruri bir hale getirdi.³¹

İtilaf Devletlerinin Rusya'ya yardım göndermek ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak için önce denizden akabinde karadan başlatmış oldukları saldırının başarısızlıkla sonuçlanması, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştirdiği gibi Çarlık rejiminin çöküşünü de hızlandırmıştı.³² Müttefiklerinin Çanakkale çıkarmasından umduğunu bulamayan Rusya'nın Almanya-Avusturya-Macaristan saldırıları karşısında hezimete uğrayarak geri çekilmesi zaten savaş karşıtı olan Rus halkı arasında isyan emarelerinin görülmesine sebep olmuştu.

İngiliz ve Fransızların, Rusya'yı savaşta tutma hamlesi olarak da görülen Çanakkale Savaşları'nın sonucu ne kendilerini ne de askeri ve ekonomik dar boğazda olan müttefiklerini memnun etti. Bu olumsuz tablo bir yönüyle Çar Hükümetini zora sokarken diğer yönüyle de Rusya'da savaş karşıtı olan kesime, hükümetin politikalarını eleştirme ve ayaklanma hareketlerini hızlandırma fırsatı verdi. Askeri başarısızlık ve halk arasında yaygınlaşan gıda kıtlığı Bolşevikler adına ihtilale giden süreci olumlu olarak etkiledi.³³ Savaşa girme hedeflerinden biri Türk Boğazlarını ilhak etmek olan Çarlık Rusyası, Türklerin İtilaf Devletlerine karşı tarihe geçen savunmasıyla hedefine ulaşamadığı gibi iktidarı da kaybetme endişesiyle karşı karşıya kaldı.³⁴

1.2. Rusya'da Rejim Değişikliğine Doğru: Çarlık Çöküyor

1.2.1. Bolşevik İhtilaline Giden Süreç

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Rusya'da bir karışıklık hali hâkimdi. Savaşın getirmiş olduğu ağır yükümlülükler, Almanya karşısındaki başarısızlık, Türk Boğazlarının açılarak İtilaf Devletleri yardımlarının Rusya'ya ulaştırılamaması, halkın kıtlık ve fakirlik içerisinde olması ülkede iç karışıklıkları hat safhaya çıkarmıştı. Esasen Rusya'nın savaş sırasında ve savaş sonrasında içerisinde bulunduğu durumun sebepleri 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında yaşanmış olan iç gelişmelerde yatmaktadır. Bahsi geçen bu gelişmelere değinilmesi konu bütünlüğünün sağlanması açısından önem arz etmektedir.

³¹ A. Haluk Ülman, **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Üçüncü Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 324.

³² Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 7. (7-29).

³³ Lenin, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesini istemekteydi. Çünkü Çarlık rejiminin bu sayede yıkılabileceğini umuyordu. Bkz. Saim Yüceer, **Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, İkinci Baskı, Sentez Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33.

³⁴ Lloyd George, Çarlık Rusyası'nın çöküşüne neredeyse tamamen Osmanlı Devleti'nin sebep olduğunu belirtmiştir. Bkz. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev. Mehmet Harmancı), Dördüncü Baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2016, s. 213.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da ortaya çıkan Marx Doktrininin³⁵ Rus aydınları arasında kabul görmesi doktrinin kamuoyu tarafından da işlerlik kazanmasını sağladı. Lenin’in, Marx Doktrini “İnsanlığın 19. yüzyılda yarattığı Alman Felsefesi, İngiliz ekonomi-politiği ve Fransız sosyalizmi şeklinde beliren en iyi fikir mahsullerinin meşru bir mirasçısı”³⁶ olarak nitelenmesi, sözü geçen doktrinin ilerleyen süreçte geniş kitlelerce benimsenmesi üzerinde etkili olmuş olabilir. Bahsi geçen etkinin Rus halkının tabanına yayılması endüstriyel faaliyetlerin gelişmesiyle gerçekleşecek ve Rusya’daki ihtilallerin ortaya çıkmasında kendini gösterecektir.

Sanayileşmeden önce Rusya’da yaşayan nüfusun çoğunluğunu köylerde yaşayanlar yani köylüler oluşturmaktaydı. Fakat köylülerinin büyük bir bölümünün işleyecek toprağı yoktu. Rusya’nın ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olmakla birlikte nüfusun % 10’unu oluşturan zengin köylüler verimli tarım topraklarının % 35’ine sahipti.³⁷ Halk arasındaki bu eşitsizlik 1861 yılında Çar Hükümeti tarafından yapılan “Toprak Reformu” ile düzeltilmeye çalışılmıştı. Toprak reformu köylülere kişisel özgürlüklerinin yanında toplam tarım topraklarının yarısına denk gelecek kadar pay vaat etmişti. Ancak köylüler toprakların tamamının kendi hakları olduğu üzerinde dayatınca iki taraf arasında bir uzlaşma sağlanamadı.³⁸ Toprak üzerindeki feodal düzenin devam etmesinin bir sonucu olarak halkın ekonomik refahı ya da sosyal statülerinde tatmin edici bir değişiklik yaşanmadı. Rusya’da yaşayanlar arasındaki bu eşitsizlik 1917 yılında gerçekleşecek olan ihtilalin “kostümlü bir provası”³⁹ olarak adlandırılan 1905 İhtilalinin en temel sebeplerinden birini teşkil etmişti. Öte yandan Çar Hükümeti Uzak Doğu’daki üstünlük yarışında hem politik durumunu güçlendirmek hem de halkın ayaklanmasının önüne geçmek için girişmiş olduğu mücadelede

³⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels’in ortaya attıkları doktrinin üzerine kurulu olduğu sistemi Liebman şöyle ifade etmiştir: *Kapitalizm yayılma imkânlarını ve ilerleme güçlerini tüketmiş olduğundan, onun yerine geçmek yükselmekte olan sınıfa yani sanayi proletaryasına düşüyordu. Fakat daha önce kapitalizmi yıkma işini sona erdirecekti tabii. Yeni bir siyasal rejimle yeni bir uygarlık böyle, ancak böyle kurulacaktı: Sosyalizmin kendisi de, ileri bir dönemde, komünizme götüren yol olacaktı. İşçi sınıfına tarihsel bir görev verilmiş bulunmaktaydı. Bu kurbanı olduğu sömürüye son vermek ve aynı zamanda, sınıfları ortadan kaldıracak bir devrimle, insanoğlunun sömürülmesinin her biçimini durdurmak. Marxçılık gerçi işçi sınıfının o andaki imkânlarını olduklarından büyük görüyordu ama, tam da zamanına uygundu: İnsanların tam gelişme imkanları bakımından beslemekte olduğu topyekûn iyimsenlik, bilimin ilerlemesiyle açılan yeni ufuklara uygun düşmekteydi. Kapitalist sanayileşmenin doğurduğu sefalet manzarasına onun mücadele azmi cevap veriyordu. En çok zulüm gören, en fazla insanlık dışı tutulan sınıfta insanlığı özgürlüğe kavuşturacak aracı görmek gibi bir paradoks, entelektüel düzlemde şu temel ekonomik ve sosyal olaya tercüman oluyordu: Çıkarları kapitalist burjuvazinin çıkarlarıyla çatışan ve sayısı-dolayısıyla potansiyel gücü- çok hızlı bir tempoyla artmakta olan bir sanayi proletaryasının doğup gelişmesi. Bkz. Marcel Liebman, **Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 56.*

³⁶ Gusstav A. Wetter, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi I**, (Çev. Cemil Ziya Şanbey), İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 3.

³⁷ Yüceer, a.g.e., s. 2.

³⁸ Rex A. Wade, **Rus Devrimi 1917**, (Çev. Ergin Özler), Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 21.

³⁹ Geoffrey Swain, **Rus Devriminin Kısa Tarihi**, (Çev. Mert Büyükkarabacak), Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 28; August H. Nimtz, **Lenin’in Seçim Stratejisi- I Marx ve Engels’ten 1905 Devrimi’ne**, (Çev. Deniz Tuna), Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2018, s. 139. Lenin, 1905 yılındaki Rus İhtilali’ni 1917 yılında gerçekleşen Ekim İhtilali’nin “büyük provası” olarak ifade etmiştir. Bkz. Neil Faulkner, **Halkların Rus Devrimi Tarihi**, (Çev. Tuncel Öncel), Birinci Basım, İstanbul, 2017, s. 42.

Japonlara karşı ağır bir yenilgi aldı.⁴⁰ Bu durum Çar Hükümetinin halkın gözündeki saygınlığını iyice sarsmasının yanında halkın sırtına daha büyük ekonomik zorluklar yüklemiş ve ayaklanmaların da artmasına sebep olmuştu.⁴¹ 1905 yılındaki Rus İhtilali'nden önce gerçekleşen Rus-Japon Savaşı'nda alınan mağlubiyet Rus toplumu arasındaki sosyal ve ekonomik hoşnutsuzluğu belirginleştirmesi bakımından dikkate değerdir.⁴²

Çar Hükümetinin modernleşme hamleleri ve toprak reformu Rus halkının taleplerinin karşılanması açısından kısa vadeli çözümler olarak kaldı. Uzun vadede ise yaşam şartlarının iyileştirilememesi halkın köylerden kentlere doğru göç etmesine sebep oldu. Göçün bir diğer sebebi de Rus nüfusunun aşırı artmasına bağlı olarak halkın elindeki toprakların azalmasıyla da kısmen ilgiliydi.⁴³ Öte yandan bu göç hareketleri daha sonraki süreçte Rus proletaryasının temelini oluşturacaktı.⁴⁴

Rusya'da 19. yüzyılın sonlarına doğru Çar Hükümeti toprak reformları ya da tarıma bağlı kalınarak hızla artmakta olan nüfusun taleplerine cevap verilemeyeceğinin farkına vardı. Dolayısıyla yönetim endüstriyel faaliyetleri destekleyici ve teşvik edici adımlar attı.⁴⁵ Hükümetin endüstri alanındaki girişimleri Rusya'da olağanüstü bir büyüme sağladı⁴⁶ ancak, halkın ekonomik sorunları artarak devam etti. Öyle ki; ülkedeki endüstriyel büyümeye bağlı olarak artması düşünülen kişi başına düşen gelir Batı Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında azalmıştı. Sanayileşme beklenenin aksine zaten fakir olan halkın üzerine yeni vergiler ve yeni yükümlülükler getirdi.⁴⁷ Diğer taraftan sanayi alanındaki gelişmeler, zamanla bir işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağladı. İşçi sınıfının içerisinde yer alan ve köylerden şehirlere giderek işçi statüsü kazanan kişilerin durumu geldikleri yerlerdekinden daha iyi değildi. 12-14 saatlik iş gücü, iş ve çalışma alanlarındaki sağlık şartlarının elverişsizliği, ücretlerin yetersizliği gibi daha da çoğaltılabilecek olan olumsuz koşullar işçilerin sık sık grev yapmalarına sebep oldu. Bu durumun bir sonucu olarak da sendikaların varlıkları hükümet tarafından tanınmaya başlandı.⁴⁸

⁴⁰ Mehmed Emin Resulzade, **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 1.

⁴¹ **Bolşevik Partisi Tarihi**, (Çev. Süleyman Arslan), Birinci Baskı, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s. 72.

⁴² George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Üçüncü Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 324; Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 110.

⁴³ S. A. Smith, **Rus Devrimi**, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Birinci Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 14.

⁴⁴ Yüceer, a.g.e., s. 32.

⁴⁵ Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, (Çev. Figen Dereli), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2011, s. 413.

⁴⁶ Volin, **Bilinmeyen Devrim**, (Çev. Erdem Akbulut), Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 47.

⁴⁷ Wade, a.g.e., s. 22.

⁴⁸ Liebman, a.g.e., s. 32.

“1905 Rus İhtilali” temelinde sosyal problemlerin yattığı ve Rus-Japon Savaşı’nın da rol oynadığı ayaklanmalar neticesinde gerçekleşmişti. İşçi ayaklanması olarak da nitelenen ihtilal⁴⁹, 9 Ocak 1905’te Petersburg’da kadın, erkek ve çocukların da katıldığı bir gösteri ile başladı. Göstericilerin amacı Kışlık Saray’a doğru hareket ederek, II. Nikola’ya talep ve şikâyetlerini içeren bir dilekçe vermektir.⁵⁰ Gösterinin sonlandırılması hususunda yapılan ikazlara uyulmayınca asker ve polis, göstericilerin üzerine ateş açtı. Tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçen olay yüzlerce kişinin ölmesine ve yaralanmasına yol açtı. Bu durum tüm ülkede isyan ve gösterilerin artarak yaygınlaşmasını tetikledi. Şehir merkezlerinde işçiler greve giderken köylerde de köylüler toprak sahiplerine ve hükümet yetkililerine başkaldırmaya ve saldırmaya başladı. Ardı arkası kesilmeyecek gibi görünen bu iç karışıklıkları durdurmak için 17 Ekim 1905’te II. Nikola vatandaşlık haklarını genişletti. Akabinde bir yasama meclisinin⁵¹ açılmasını taahhüt eden bir manifesto imzaladı.⁵²

Çar Hükümeti tarafından bahsedilen yeni haklar bazılarında göre yeni bir başlangıç olarak görülüyorken bazıları da monarşinin tamamen ortadan kaldırılması için mücadele edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ekim manifestosunun kabulünden sonra köylerde ve şehirlerdeki huzursuzluk, daha fazla bireysel hak talep eden Rus olmayan azınlıkların ayaklanmalarıyla devam etti. 1910 yılından Birinci Dünya Savaşı patlak verene kadar sadece Rusya Avrupası’nda 17.000 civarında karışıklık cereyan etti.⁵³ Bununla birlikte savaşın insanların sırtına ağır yükler bindirmesi halkın memnuniyetsizliğini hat safhaya çıkardı. Rusya’da halkın ayaklanma girişimleri temelde ekonomik ve sosyal statülerinin iyileştirilmesine yönelikti. Fakat ekonomik ve sosyal statülerinin istedikleri düzeye erişmesini, Çar Hükümetinin devrilmesine bağlamışlardı. Dolayısıyla bu amaç için verdikleri mücadele Bolşevik İhtilaline zemin hazırlarken Çarlığın sona yaklaştığının da işaretleri olarak hafızalardaki yerini aldı.

1.2.2. Bolşevik İhtilali ve Milli Mücadele Açısından Önemi

Bolşevik İhtilali 20. yüzyılın ilk çeyreğine damga vuran belli başlı olaylar arasında yer almaktadır. Söz konusu ihtilal Rusya’daki yaşamı ve idare biçimini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı’nın gidişatını da derinden etkilemiştir. İhtilalin gerçekleşmesinde 20. yüzyılın başlarında ülkede vuku bulan gelişmelerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı koşullarının da etkili olduğu görülmektedir.⁵⁴ 1905 İhtilali, Rus-Japon Savaşı’nın doğurduğu olumsuz şartlardan

⁴⁹ Edward Hallet Carr, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi, 1917-1929**, (Çev. Levent Cinemre), Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 48.

⁵⁰ Robert Service, **Lenin**, (Çev. Suat Kaya), Abis Yayınları, Ankara, 2014, s. 208.

⁵¹ Duma.

⁵² Smith, a.g.e., s. 18.

⁵³ Wade, a.g.e., s. 31-34.

⁵⁴ Gürsel, Bolşevik İhtilalinin ortaya çıkmasının temelinde milliyetler problemi yattığını söyler ve bunu da iki nedene bağlar. Bunlardan ilkinin Rus topraklarının uzun yıllar boyunca genişleyerek buraların bir “halklar hapisanesi” haline

beslendiği gibi Bolşevik İhtilali de Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ağır yükümlülüklerden beslenerek olgunlaştı.⁵⁵ Yani savaş, halkın Çar Hükümetine muhalif hareket etmesini tetikleyerek ihtilali hızlandırıcı bir işlevi yerine getirdi.

1905 İhtilalinden 1917 yılındaki ihtilallere kadar geçen süre içerisindeki gelişmeler, Rusya'da otokrasinin gerilediğini ve politik özgürlüğün yaygınlık kazanmaya başladığını göstermektedir.⁵⁶ Özellikle meclisin açılması (Duma) çeşitli fikir akımlarının belirgin şekilde ortaya çıkmasını sağladı. Sendikal faaliyetlerin gelişmesi hükümetin her başarısız politikasında işçilerin grev haklarını sık sık kullanmalarına sebep olmaktadır. Halkın kitleler halinde ayaklanmasının altında yaşam standardının düşüklüğü, hükümetin başarısız politikaları ile temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi yönündeki talepler yatmaktaydı.⁵⁷ Bu durum yani halkın ayaklanma ve isyan teşebbüsleri 1905 ile 1917 yılları arasında kısa süreli duraksamalar hariç tutulursa artarak devam etti. Savaşın ekonomiyi iyice dar boğaza sürüklemesi, günlük olaylar haline gelen grevler ve gösteriler⁵⁸ 1917 yılı içerisinde iki ihtilal ortaya çıkardı. Bunlardan ilki 12 Mart'ta ikincisi ise 6/7 Kasım'da başladı.⁵⁹

8 Mart 1917 tarihinde fabrikalardaki işlerini bırakan halk kitleleri sokaklara çıkarak bir nümayiş başlattı. Fabrika sayısının fazla olmasıyla ünlü olan Viborg'ta⁶⁰ başlayan grev dalgası sonraki süreçte diğer bölgelere de yayıldı. Savaş ve otokrasi aleyhinde sloganlar atan kalabalığın amacı ekmek sıkıntısını/kıtlığını protesto etmektir.⁶¹ Petrograd'taki alaylar hükümetin göstericilere karşı silah kullanma emrini yerine getirmedi. Bunun yanı sıra askeri birliklerin insanların üzerine ateş etmeyi reddetmesi hatta göstericilerin yanında yer alarak polise karşı mukavemet göstermesi hükümeti iyice zora soktu.⁶² 12 Mart 1917 tarihine gelindiğinde bazı askeri birliklerin de katılımıyla

dönüşmesi olarak ifade eder. Çeşitli etnik unsurların aynı coğrafya içerisinde yaşamaya çalışması, bunlar arasında tıpkı Osmanlı Devletinde olduğu gibi zamanla bağımsızlık fikirlerinin doğmasına ve doğal olarak isyanların çıkmasına yol açmıştır. İkinci neden ise Rusya'da yönetici sınıfların yabancı asıllı olmalarıdır. Rusya'yı yönetenlerin yabancı asıllı olmaları halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmış ve siyasi iktidarlar da bu kitleler üzerinde baskı kurmuştur. Temelinde Alman düşünürü Karl Marks'ın düşüncelerinin yattığı Bolşevik İhtilali, bu sürecin bir sonucu olarak 19. yüzyıldan itibaren gelişen milliyetçi hareketlerin artmasıyla ortaya çıkmıştır. Bkz. Haluk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 169.

⁵⁵ Galip Kemal Söylemezoğlu Rusya'yı Bolşevik İhtilaline sürükleyen en önemli sebebinin Birinci Dünya Savaşı olduğunu söyler. Bkz. Galip Kemal Söylemezoğlu, **Rusya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 457-458.

⁵⁶ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 486.

⁵⁷ Ali Çimen, **Tarihi Değiştiren Olaylar**, Birinci Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55.

⁵⁸ Wade, a.g.e., s. 47.

⁵⁹ Belirtilen tarihlerde Miladi Takvim esas alınmıştır. Rusların kullandığı takvime göre ilk ihtilal 27 Şubat'ta ikinci ihtilal ise 24/25 Ekim'de gerçekleşmiştir. Rusya'da o dönemde kullanılmakta olan takvim Miladi Takvime göre 13 gün geridedir. Rusya 1 Şubat 1918 (Miladi Takvime göre 14 Şubat) tarihinden itibaren Miladi Takvimi kullanmaya başlamıştır. Bkz. Liebman, a.g.e., s. 110.

⁶⁰ Petersburg ile Finlandiya arasında bulunur. Finlandiya sınırına yakın bir bölgedir ve "işçi semti" olarak bilinmektedir.

⁶¹ M. Gorkiy vd., **1917 Sovyet Devrimi**, 1, (Çev. Alaattin Bilgi), Üçüncü Baskı, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul, 2012, s. 91; Wade, a.g.e., s. 47.

⁶² D. Fedotoff White, **Survival Through War and Revolution in Russia**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1939, s. 78.

gösteriler ivme kazandı ve mutlak monarşi teslim olmak zorunda kaldı.⁶³ Ardından Prens Lvov başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Çar II. Nikola'nın tahttan çekilmesiyle üç yüz yılı aşkın süredir Rusya'nın idaresini elinde bulunduran Romanov hanedanlığı yıkılmış oldu.⁶⁴

Geçici Hükümet idareyi eline aldığı anda önünde başa çıkılması güç problemler vardı. Çözüm bekleyen problemlerin en önemlisi elbette ki savaştı. Bu dönemde Rusya'nın ikinci hükümeti olan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti⁶⁵ ile Geçici Hükümet arasında da anlaşmazlıklar mevcuttu. Sovyet'in içerisindeki en büyük grup kendilerini köylü haklarının savunucusu olarak gören Sosyalist Devrimcilerdi. Bir diğer grup ise kendilerini işçi haklarının savunucusu kabul eden Sosyal Demokrat Parti'ydi. Bu parti içerisinde yer alan Bolşevikler ve Menşevikler⁶⁶ iki ayrı grup olarak hareket ediyordu.⁶⁷ Petrograd Sovyeti, Geçici Hükümet ve diğer gruplar arasında savaşa devam edilip edilmemesi hususunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları hükümetteki görev dağılımında bazı değişiklikler meydana getirdi. Yeni hükümette Prens Lvov başbakan olarak konumunu korurken Aleksandr Kerenskiy'de Savaş ve Deniz Kuvvetleri'nden Sorumlu Bakanlığa getirildi.⁶⁸

Geçici Hükümet bozulan ekonomiyi düzelterek ülkede baş gösteren karışıklıkları gidermek için birtakım önlemler almaya çalıştı, fakat bu önlemler hâlihazırdaki sorunların çözümünde yetersiz kaldı. Hükümet savaşa devam kararı alarak cephelerde sağlayacağı üstünlükle halk nazarında hem otoritesini sağlamlaştırmayı hem de muhalif kesimlerin sesini kısmayı umuyordu. Fakat hiç de düşünüldüğü gibi olmadı. Alman ordusu karşısında alınan mağlubiyet⁶⁹ Geçici Hükümete duyulan güveni sarsarak, sona biraz daha yaklaştırdı.⁷⁰ Bir süre sonra Başkomutanlığa getirilen Kornilov ülke yönetimini ele geçirmek için bir darbe planladı. Plan, Kerenskiy'i düşürmek ve Bolşevikleri Petrograd'tan temizlemek üzerine kuruluydu. Kerenskiy ile Sovyet arasında anlaşmazlık bulunmasına rağmen darbe girişimine karşı Sovyet, Kerenskiy'i destekleyerek devrime karşı

⁶³ Bu sırada Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri kurulmuştur. Petrograd Sovyeti, fabrika işçileri tarafından seçilmiş parti dışı bir örgüttü. Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Bolşevikler hepsi bu örgütte temsil ediliyordu. Bkz. Edward Hallett Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, (Çev. Orhan Suda), Beşinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 75.

⁶⁴ Abdullah Battal Taymas, **Rus İhtilâlinde Hâtıralar 1917-1919**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1968, s. 9; Gorkiy vd., a.g.e., s. 107.

⁶⁵ Sovyet; konsey. Bkz. Wade, a.g.e., s. 63.

⁶⁶ 1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresinde-ki bu partinin gerçek kuruluş kongresidir- Bolşevikler ile Menşevikler arasında gittikçe derinleşen ve 1912 yılından sonra resmi bir ayrılmaya dönüşen bölünme bu kongrede gerçekleşmiştir. Partinin üyelik ve görev tanımı üzerine yapılan tartışmalar sonucu kazananlara "Bolşevikler" (çoğunluk), muhaliflere de "Menşevikler" (azınlık) denilmiştir. Bkz. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 37-41.

⁶⁷ Vernadsky, a.g.e., s. 353-354.

⁶⁸ Wade, a.g.e., s. 97-98.

⁶⁹ Barbara A. Angel ve Janet Martin, **Rusya Tarihi**, (Çev. Feyyaz Şahin), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 115.

⁷⁰ Liebman, a.g.e., s. 302.

mücadele komitesi kurdu. Kornilov hareketi başarısızlıkla sonuçlandı ve Başkomutan/General Kornilov ile yardımcıları tutuklandı.⁷¹

Ülke genelinde yaşanan buhrana hükümetin bir çözüm üretememesi halkı Bolşeviklere yakınlaştırdı ve Bolşevikler⁷², Petrograd ile Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu sağladı. Başından beri gelişmelerin içinde ve farkında olan Lenin, Nisan yazılarında savaşın acilen sonlandırılması, toprakların kamulaştırılarak köylülere dağıtılması ve “Bütün İktidar’ın Sovyetlere” devredilmesi gerektiğini dile getirmişti.⁷³ Lenin bu çağrısını Kornilov’un darbe girişiminden sonra tekrar yineleyerek iktidarın ele geçirilmesi için harekete geçti.⁷⁴

Hazırlıklar, daha önce Petrograd Sovyetinin yürütme komitesi tarafından kurulmuş fakat sonra Bolşeviklerin hâkimiyetine geçmiş olan “Askeri Devrimci Komite” aracılığıyla yürütüldü. Tarihler 6/7 Kasım⁷⁵ 1917’yi gösterdiğinde çoğunluğunu fabrika işçilerinin oluşturduğu “Kızıl Muhafızlar” kilit noktaları ele geçirerek⁷⁶ Kışlık Saray’a doğru harekete geçti. Geçici Hükümet devrildi, bazı bakanlar tutuklandı ve Başbakan Kerenskiy yurt dışına kaçtı.⁷⁷ Darbe girişiminin ertesi günü Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri İkinci Kongresi açıldı. Bolşeviklerin çoğunluğu elde etmeleri gündemin ve alınan kararların belirlenmesinde etkili olmalarını sağlıyordu. Kongrede Geçici Hükümetin düştüğü ve iktidarın Sovyetlere geçtiği ilan edildi.⁷⁸

Rusya’da artık yönetim değişmiş ve Bolşeviklere geçmişti. Yeni yönetimin ilk işi iç ve dış politikalara yönelik yeni kararlar almak oldu. İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde barış deklarasyonu kabul edildi ve ardından yayımlandı. Deklarasyonda savaşın sonlandırılması bağlamında hükümetlere ve savaşın içerisinde bir şekilde yer alan halklara, adil bir barışın yapılması

⁷¹ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 495.

⁷² Bolşevikler proletaryanın ayaklanarak iktidarı ele geçirmesini savunan kesimi ifade eder. Ayrıca sanayi, toprak, doğal kaynaklar ve mali kurumların zorla ele geçirilerek sosyalizmin daha hızlı şekilde uygulanacağını düşünmektedirler. Bu parti fabrika işçilerinin ve fakir köylülerin önemli bir bölümünün isteklerini dile getirmektedir. Menşevikler, toplumun sosyalizme doğal bir gelişme ile gideceğine ve işçi sınıfının öncelikle siyasi iktidarı ele geçirmesi gerektiğine inanan sosyalist eğilimlere sahip grubun partisidir. Bütün eğitim araçları mülk sahibi sınıfların elinde olduğundan aydınlar, içgüdüsel olarak bu eğilimin etkisi altında kalmış ve mülk sahibi sınıflardan taraf olmuştur. Bu dönemde Rusya’daki diğer siyasi partiler hakkında detaylı bilgi için bkz. John Reed, **Dünyayı Sarsan On Gün**, (Çev. Rasih Güran) Altıncı Baskı, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15-25.

⁷³ V. İ. Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 31, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1969, s. 113-118.

⁷⁴ Carr, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi**, s. 52.

⁷⁵ Bolşevik İhtilali Miladi Takvime göre 6/7 Kasım’da, Rusya’da o dönemde kullanılan takvime göre ise 24/25 Ekim 1917 tarihinde başlamıştır. Bu sebeple Ekim İhtilali olarak da ifade edilmektedir.

⁷⁶ Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berke, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 92.

⁷⁷ Vernadsky, a.g.e., s. 361.

⁷⁸ Arthur Rosenberg, **Bolşevizm Tarihi**, (Çev. Levent Konca), Birinci Baskı, Habitus Yayınları, İstanbul, 2014, s. 104-105.

için müzakerelerde bulunulması gerektiğinin vurgusu yapılıyordu.⁷⁹ Bolşevikler dış politika ilkelerinin belirlenmesinde kendilerinden önceki Çar Hükümeti ve Geçici Hükümetin çizgisinden farklı bir yol izlemeyi seçmişti. Öyle ki, onlar savaşa dâhil olan tüm hükümetlere “ilhaksız ve tazminatsız” bir barış önerisi teklif ettiler. Bu “barış dekreti” neredeyse hiçbir devlet tarafından ciddiye alınmamasına rağmen Türkiye açısından oldukça cazip bir öneriydi. Birçok cephede mağlup durumda olan, ordusu yıpranmış ve ekonomik olarak da büyük sıkıntılarla karşı karşıya olan Osmanlı Devleti, ilhaksız ve tazminatsız adil bir barış yapılmasını kabul etmeyecek durumda değildi. Aksine belirtilen şartlarda bir barışın yapılması Türkler için kaçırılmaması gereken bir fırsat olabilirdi.⁸⁰ Çünkü İngiltere ve Fransa’nın mağlup bir Türkiye’nin önüne çok ağır şartlar içeren bir antlaşma metni koyacağından kimse şüphe edemezdi.⁸¹ Zaten sonraki süreçte yaşanan gelişmeler Türkiye adına burada belirtilen durumu tescilleyecekti.

Bolşevik İhtilalinden sonra üzerinde durulan konulardan bir diğeri de “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” idi.⁸² Genç Sovyet Hükümeti 15 Kasım 1917 tarihinde “Rusya Halkları Hakları Deklarasyonu”nu yayımlayarak farklı etnik unsurları eşit şartlarda bir arada tutmak için önemli bir adım attı.⁸³ Deklarasyonda, Rusya’da yaşayan halkların eşit haklara sahip olduğu ve özgür bir şekilde kendi kaderlerini tayin edebilecekleri vurgulanmaktaydı. Bunun yanı sıra kararnamede etnik ve dinsel ayrıcalıkların kaldırıldığı ve ülkedeki tüm etnik unsurların özgür gelişimine olanak sağlandığı belirtilmekteydi.⁸⁴ Bu politika, her ne kadar ülke içerisinde yaşayan birçok etnik unsuru bir arada tutmak, onların yeni rejime bağlı kalmalarını sağlamak ve “dünya ihtilali”ni gerçekleştirmek için ilan edilse de⁸⁵ Asya’da emperyalizme karşı girişilecek bağımsızlık mücadelelerine ilham kaynağı olacaktı.

İhtilalden sonra, Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletlerinin Türkiye’yi kendi aralarında paylaşmak için yapmış oldukları gizli antlaşmaların yeni Sovyet Hükümeti tarafından açıklanması özellikle Türkiye’de Bolşeviklere karşı bir sempati uyandırdı. Sovyet Hükümetinin yeni politikasıyla ilgili 3 Aralık 1917 tarihinde yayınladığı bir bildiri de şu ifadelere yer verildi:

⁷⁹ Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 35, s. 13.

⁸⁰ Enis Şahin, **Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25; Enis Şahin, “Rus İhtilallerinden Moskova ve Kars Antlaşmaları Dönemine Kadar Kafkasya’ya Genel Bir Bakış”, **Ardahan’ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 26.

⁸¹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 327-328.

⁸² Lenin, **Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı**’nı açıklarken ulusların tam eşitliğiyle birlikte onlara siyasi olarak da ayrılma hakkının verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. V. İ. Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, (Çev. Muzaffer Erdost), On İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2014, s. 134-135.

⁸³ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 1.

⁸⁴ **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1959, s. 14-15.

⁸⁵ Edward Hallett Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, (Çev. Tuncay Birkan), 3, İkinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20.

Tahtından indirilmiş Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Kerenskiy Hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli anlaşmaların yırtıldığını yok edildiğini bildiririz. Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti, Halk Komiserleri Konseyi, başkalarına ait olan toprakların ele geçirilmesine şiddetle karşıdılar. İstanbul Müslümanların elinde kalmalıdır.⁸⁶

Rusya'daki ihtilalden sonra hükümetin politikasını barışçıl söylemler üzerine kurması ve bu bağlamda açıklamalar yapması savaşta üstün durumda olan devletleri elbette ki rahatsız etti. Fakat bu durum savaşın ağır yükümlülüklerinden ve ekonomik yıpranmışlıktan olumsuz yönde etkilenen Türkiye gibi devletlerin kamuoyunda memnuniyetle karşılandı.⁸⁷ İhtilalle birlikte Sovyet Hükümeti, Çar Hükümetinin Türkiye topraklarıyla ilgili tüm taleplerinden vazgeçtiğini ilan etti.

Savaşa devam edilmesini zayıf milletlerin güçlü ve zengin milletler tarafından sömürülmesi olarak değerlendiren Bolşevikler, bütün milletlerin eşit ve adil bir barış yapmasını tavsiye ediyordu. Bolşeviklerin barış önerisi Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Türkiye ve Rusya arasında 15 Aralık 1917'de Brest Litovsk'ta yapılan bir mütareke ile gerçekleşti.⁸⁸ 17 Aralık 1917 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bütün cepheleri kapsayacak şekilde bir mütareke imzalandı ve ardından barış görüşmelerine başlanması kararlaştırıldı. Fakat Brest Litovsk Mütarekesinin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında savaşa fiilen son vermek ve Kafkas Cephesinde de mütareke şartlarını belirlemek üzere ayrı bir anlaşmanın yapılması zaruri görüldü.⁸⁹

İki taraf arasında 18 Aralık 1917 tarihinde 14 maddeden oluşan Erzincan Mütarekesi imzalandı⁹⁰ ve bu mütareke Birinci Dünya Savaşı kapsamında devam eden Türk-Rus çarpışmalarını durdurdu. Erzincan Mütarekesi Bolşeviklerle Türkler arasındaki karşılıklı olarak imzalanan ilk resmi anlaşma oldu.⁹¹ Mondros Mütarekesinden yaklaşık 8 ay önce yani 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti/Türkiye ile Rusya arasında Brest Litovsk Antlaşması

⁸⁶ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 34-35; **İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg.**, Tom 1, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1980, s. 36-37; Türkkaya Ataöv, "Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar", **Vatan**, (20.05.1976), s. 4; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 35-37. Bahsi geçen bildirinin tarihi Klyuçnikov ve Sabanin'in eserinde 7 Aralık olarak verilmiştir. Bkz. Yuriy Veniaminoviç Klyuçnikov i Andrey Sabanin, **Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah**, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva, 1926, s. 94-96; Degras, a.g.e., s. 15-17.

⁸⁷ A. Suat Bilge, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 17.

⁸⁸ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 47-52.

⁸⁹ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest- Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)**, Ülke Kitapları, İstanbul, s. 83.

⁹⁰ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 53-56; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 38-40; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 32-34.

⁹¹ Ömer Erden, **Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 20.

imzalandı.⁹² Antlaşmaya göre 1877-1878 Türk-Rus Harbi ya da daha yaygın kullanımıyla 93 Harbi'nde kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum tekrar Türk topraklarına katılmış oldu.⁹³

Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik İhtilali, Rusya ile Türkiye adına önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Çarlık Hükümetini çöküş sürecine sürükleyen bir dış etken olan Çanakkale müdafaasıyla, İtilaf Devletleri müttefikine yardım gönderemedi. Müttefiklerinin askeri ve ekonomik desteğinden mahrum kalması Rusya'nın içerisindeki iç dinamikleri olumsuz etkiledi ve ayaklanma için fırsat kollayan muhalif seslerin yükselmesine olanak sağladı. İşte o muhalif sesler, bir süre sonra Çar'ın yönetimine karşı gösteri ve mitinglere dönüştü. Çarlık Rusya'sının iktidarını Türklerin Çanakkale savunmasıyla kaybettiği abartılı bir yorum olarak görülebilir. Fakat söz konusu savunma ile Çarlığın çöküşüne giden süreç hızlanmış ve Türkler, bağımsızlık mücadelelerinde kendilerine destek verecek yeni bir hükümetin ortaya çıkmasına yaptıkları savunma ile katkı sağlamışlardır.

Rusya'da yönetimin Bolşeviklere geçmesiyle Türklerin ezeli bir düşmanından kurtulduğu ve bir "müttefik" kazandığı değerlendirilmesinde bulunulabilir. Zira Milli Mücadele süresince yaşanan gelişmeler bahsi geçen değerlendirmeyi kanıtlar bir nitelik taşımaktadır. Türkler emperyalizme karşı verdikleri savaşta bu müttefiki zaman zaman denge unsuru olarak değerlendirmeyi başarmıştır. Aynı durum Bolşevikler açısından da geçerliydi. Çünkü Bolşevikler de politik menfaatleri gereği Türklerden Kafkasya ve Ön Asya'da, faydalanma politikası takip ettiler. Sovyet Hükümetinin, Anadolu'daki hareketi desteklemesinin altında elbette ki kendi ülkeleri lehine politik kaygıları yatmaktaydı. Çünkü Türkler mağlup olursa "Antant"⁹⁴ kazanacak, Anadolu ve Kafkasya'da Bolşeviklerin aleyhinde bir statüko kurulacaktı. Eğer böyle bir durum gerçekleşirse bu defa Türklere verecekleri desteğin maliyetinin kat kat daha fazlasını harcamak durumunda kalacaklardı.⁹⁵ Dolayısıyla Bolşevikler ihtilal ile birlikte İtilaf Devletlerine karşı Türk bağımsızlık hareketini destekleyen bir politika takip etmeye yönelmişlerdir. Söz konusu ihtilalin Türkler açısından Milli Mücadele hareketi boyunca destek temin edebilecekleri bir müttefik ortaya çıkardığını söylemek mümkündür.

⁹² Kılıç, a.g.e., s. 376.

⁹³ Ivar Spector, **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958**, University Of Washington Press, Seattle, 1959, s. 63.

⁹⁴ İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası. Yani Birinci Dünya Savaşı'nın taraflarından olan İtilaf Devletleri kastedilmektedir.

⁹⁵ Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Političeskoj İstorii, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi) (RGASPI), Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98; RGASPI, Fond: 85, Opis: Turtsiya (T), Delo: 29, List: 41.

1.2.3. Bolşevik İhtilali Sonrasında Paylaşılamayan Bir Bölge: Kafkasya

1.2.3.1. “Güçler Dengesi” ve Kafkasya’nın Durumu

Kafkasya, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ve stratejik konumu gereği emperyalizmin hedef bölgelerinden biriydi.⁹⁶ Rusya’daki son ihtilalin ortaya çıkarmış olduğu karışıklığı fırsata çevirmek isteyen İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bölgede oluşan boşluğu doldurmak istemiş ve bölgenin kaynaklarından faydalanma siyaseti takip etmiştir. İngiltere’nin Kafkasya’ya yönelik siyaseti, bahsedilen dönemde Bolşevikler bölgeye tam anlamıyla hâkim olmamasına rağmen, Sovyet yönetimi tarafından bir tehdit olarak algılandı. Bunun yanı sıra İngiltere, Sovyet Hükümetini yıkmak için bölgedeki anti-Bolşevik güçlere destek verdi.⁹⁷ İngiltere bunu Rus iç savaşında Bolşeviklere karşı savaşarak, Çarlık rejimini tekrar diriltmek için mücadele edenlere askeri ve mali destek vererek yine yapacaktı.

Bolşevik İhtilalinden sonra Sovyet Hükümetinin Barış teklifi karşılık bulmuş ve görüşmeler Brest Litovsk’ta başlamıştı. Görüşmeler, Almanların öne sürdükleri şartları, Sovyet Heyetinin kendi hükümetleriyle istişare etmek için ayrılmaları sebebiyle bölündü. Görüşmelerin ikinci safhası 9 Ocak 1918’de başladı. Sovyet Heyeti “her milletin kendi kaderini kendisinin tayin etme” hakkı üzerinde durmaktaydı. Heyet başkanı Lev Trotskiy hararetle burada belirtilen hakkı savunurken Sovyet Hükümeti de Ermenilerle ilgili bir kararname hazırlamaktaydı. Esasen bu kararname Doğu Anadolu’da nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları iddia edilen Ermenilerin geleceği için tasarlanmıştı. Amaç bölgeye nüfus transfer ederek bölgede Ermenilerin çoğunlukta olduğunu vurgulamak, ardından da Doğu Anadolu’da Rus işgali altında olan topraklarda bir Ermeni devleti kurmaktı.⁹⁸

Sovyet Hükümeti 11 Ocak 1918’de ilan ettikleri kararnameyle⁹⁹ “Kafkas Ermenistanı”na Doğu Anadolu’yu da katarak büyük bir Ermenistan kurmayı tasarlamıştı. Bolşeviklerin bu hamlesi Çarlık döneminde Akdeniz’e inme siyasetinin yeni hükümet tarafından da tatbik edilmesi olarak görülebilir. Fakat burada bir diğer önemli nokta da Ermeniler lehinde bir tutum içerisinde olduklarını göstermek istemeleridir. Böylece “dünya ihtilali”nin¹⁰⁰ gerçekleştirilebilmesi için Avrupa ve dünya

⁹⁶ Kafkasya’nın tarihi coğrafyası ve burada yaşayan etnik unsurlar hakkında detaylı bilgi için bkz. W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, **Caucasian Battlefields A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921**, Cambridge University Press, London, 1953, s. 3-23.

⁹⁷ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 13.

⁹⁸ Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, **Belleten**, 30(123), 1967, s. 383.

⁹⁹ Kararname “Rusya’nın işgali altında bulunan “Türk Ermenistanı”ndaki Ermenilerin kendi kaderlerini, tam bir bağımsızlığa varıncaya kadar bile olsa, serbestçe belirleme konusundaki haklarını “Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti”nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni Halkına ilan eder...” şeklinde başlar. Bkz. **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 74-75; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 336-337; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 41-42.

¹⁰⁰ Bkz. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, s. 159-254.

işçilerine sempatik görünerek en azından halklar nazarında uluslararası bir destek sağlayabileceklerini düşünmekteydiler. Neticede eğer gerçekleşirse her iki durum da Bolşeviklerin lehine sonuçlanacaktı.

Yerasimos'a göre kararname gerçekçi olmaktan uzaktır. Çünkü kararnamede sadece Ermenilerden oluşturulacak bir Halk Milisi'nin¹⁰¹ bölgede yaşayan halkların haklarını eşit olarak koruyacağını garanti yoktu. Ayrıca savaş sırasında Osmanlı Hükümeti tarafından yerleri değiştirilmiş Ermenilerin tekrar eski yerleşim yerlerine döndürülebilmeleri için Sovyet yönetiminin Türkler üzerinde bir baskı olanağı da yoktu. Öte yandan Halk Milisi, "Taşnak Partisi"nin kontrolündeydi ve İngiltere ile Fransa tarafından desteklenmekteydi. Dolayısıyla Sovyet Hükümetinin oluşturduğu geçici yönetimin kabullenilmesi düşük bir ihtimaldi. Yerasimos, bu sebeplerle Ermeniler hakkındaki kararnamenin sadece bir iyi niyet göstergesinden ibaret olduğunu belirtmektedir.¹⁰²

Rus ordularının Doğu Anadolu Bölgesi'nden çekilmesiyle birlikte Ermeni çetelerinin Rus askerlerinden temin ettikleri silahlarla bölgedeki Müslüman Türklere saldırımları ve katliam yapmaları katlanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Bu durum üzerine İkinci Ordu Komutanı Vehip Paşa, Rus Kafkas Orduları Başkomutanına telgraf çekerek Ermeni çetelerinin faaliyetlerine karşı bir önlem alınması gerektiğini bildirmişti. Alınan cevap durumun düzeltileceği yönünde vaatler içermesine rağmen hiç de öyle olmadı ve katliamlar artarak devam etti. Sonuç olarak Doğu Anadolu'nun Ermeni çetelerinin zulmünden kurtarılması için III. Ordu'nun harekete geçmesi zaruri bir hal aldı.

Brest Litovsk görüşmelerinin kesintiye uğraması III. Orduya hareket serbestliği sağlamıştı.¹⁰³ Nitekim harekât 12 Şubat 1918 tarihinde başladı. Ermeni çetelerinin Türk birlikleri karşısındaki direnci kısa süre içerisinde kırıldı. Kâzım Karabekir komutasındaki I. Kafkas Kolordusu 13 Şubat'ta Erzincan'ı, 12 Mart'ta Erzurum'u, kurtardı.¹⁰⁴ Ardından Türk Ordusu'nun ilerleyişi ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan devam etti ve 1914 yılındaki Türk-Rus sınırına kadar dayandı.¹⁰⁵ 25 Mart 1918'de I. ve II. Kafkas Kolordusu birlikleri 1914 yılındaki Türk-Rus sınırını aşmaya başladı. 5 Nisan'da Sarıkamış, 14 Nisan'da Batum Türk birlikleri tarafından ele geçirildi.¹⁰⁶ 25 Nisan'da ise Türk kuvvetleri Kars'a girerek burayı da zapt etti. Böylece Brest Litovsk Antlaşması ile akdedilen şartlar Türk ordusunun askeri gücüyle tatbik edilmiş oldu.

¹⁰¹ Halk Milisi'nin başına "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" adı ile geçici bir yönetim yerleştirilmiştir. Bkz. Bilge, a.g.e., s. 19.

¹⁰² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 16-17.

¹⁰³ Kılıç, a.g.e., s. 316.

¹⁰⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 467.

¹⁰⁵ Allen ve Muratoff, a.g.e., s. 463.

¹⁰⁶ Batum'da Türk, İngiliz ve Gürcü hâkimiyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Yaklaşık olarak 40 yıl aradan sonra Elviye-i Selâse yani Kars, Ardahan ve Batum tekrar Türk topraklarına katıldı.¹⁰⁷ Türk ileri harekâtı devam ederken Osmanlı Devleti ile Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, aralarındaki sınır sorununu çözmek ve sınır hatlarını tam anlamıyla belirlemek için Trabzon’da bir antlaşma yapılmasına karar verdiler. Görüşmelerde Türk tarafı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki heyet, Maveraya-yı Kafkas Hükümeti ise Gürcü Menşevik liderlerden Akaki İvanoviç Çenkeli başkanlığındaki heyet tarafından temsil edildi.¹⁰⁸

14 Mart-14 Nisan tarihleri arasında yapılan görüşmeler Türk tarafının ileri sürdüğü şartları Maveraya-yı Kafkas Hükümeti’nin kabul etmeye yanaşmaması sebebiyle uzun sürdü. Maveraya-yı Kafkas Hükümeti Brest Litovsk Antlaşmasını kabul etmiyor ve 1914 yılındaki sınırların esas alınacağı bir antlaşma yapılmasını istiyordu. Fakat Türk ileri harekâtının devam etmesi ve hükümetin Türk ordusunun ilerlemesine karşı koyacak askeri güçten yoksun olması onları, antlaşma yapmak zorunda bıraktı. Böylece Maveraya-yı Kafkas Hükümeti Türk tarafının şartlarını¹⁰⁹ kabul etti ve taraflarca Batum’da görüşmelere devam edilmesine karar verildi.

Batum Konferansı 11 Mayıs 1918’de başladı.¹¹⁰ Türk tarafını bu defa Halil Bey (Menteşe), Maveraya-yı Kafkas tarafını ise yine Akaki Çenkeli başkanlığındaki heyetler temsil etti. Görüşmelerin devam ettiği sırada Maveraya-yı Kafkas Hükümeti (Kafkaslar ötesi Cumhuriyeti) dağıldı.¹¹¹ 26 Mayıs’ta Gürcistan, 28 Mayıs’ta Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ederek¹¹² ayrı devletlere dönüştüler. Türk tarafı Batum’da bu devletlerin her biri ile ayrı ayrı görüşmelere devam etti.¹¹³ 4 Haziran 1918’de bu üç devlet ile Türk Hükümeti arasında üç ayrı antlaşma imzalanarak Batum Konferansı tamamlandı. Bu konferans ile Türkler, Kafkasya’da kaybettikleri toprakları sadece 1914’deki Türk-Rus sınırına kadar değil, 1878 (Berlin Antlaşması) yılındaki sınırına kadar geri

¹⁰⁷ Helene Carrere d’Encausse, **The Great Challenge Nationalities and the Bolshevik State 1917-1930**, (Çev. Nancy Festinger), Holmes & Meier Publishers, New York, 1992, s. s. 88; Yahya Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi**, İkinci Baskı, Berikan Yayınları, Ankara, 2004, s. 241.

¹⁰⁸ Erden, a.g.e., s. 32.

¹⁰⁹ Türk tarafının ileri sürdüğü şartlar; Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, Brest Litovsk Antlaşmasını tanıyacak yani Kars, Ardahan ve Batum’un Türk tarafında kalmasını kabul edecek ve bağımsızlığını ilan edecekti. Bkz. Şahin, a.g.e., s. 64-67.

¹¹⁰ Enis Şahin, **Türkiye ve Maveraya-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 445-446.

¹¹¹ Bolşevik İhtilalinden sonra kozmopolit yapısının ya da Bolşeviklerin “ulusların kendi kaderini kendilerinin belirleme hakkı” ilkesinin bir sonucu olarak Kafkasya’da yeni Sovyet rejimi aleyhinde birtakım ayaklanmalar baş göstermişti. Öyle ki; “Maveraya-yı Kafkas Komitesi”, Çar’ı devirerek yönetimi ele alan Bolşevikleri tanımadıklarını ilan etmişti. Tiflis’teki İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti, Menşevikler ve diğer grupların önemli bir kesimi de aynı fikirdeydi. Bahsedilen bu grupların ortak toplantısında alınan karar sonucunda Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan temsilcileri 28 Kasım 1917 tarihinde “Maveraya-yı Kafkas Komiserliği”ni oluşturmuşlardı. Merkezi Tiflis olarak belirlenen bu komiserliğe bağlı bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümet iç işlerinde serbest hareket ediyor, Bolşevikleri tanımıyor, fakat Büyük Rus Cumhuriyeti’nin bir parçası olduğunu kabul ediyordu. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle Maveraya-yı Kafkas Hükümeti son bulmuş oldu. Bkz. Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 462; Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 312.

¹¹² Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 25; Bilge, a.g.e., s. 23.

¹¹³ Şahin, **Diplomasi ve Sınır**, s. 85.

almayı başardılar.¹¹⁴ Azerbaycan ile yapılan anlaşmanın “Azerbaycan Cumhuriyet Hükümeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Hükümeti iç düzen ve güvenliği sağlamak ve geri getirmek için gerekli görüldükçe silah gücü ile yardımda bulunacaktır” hükmünü içeren 4. maddesi sonraki süreçte Türk Hükümetinin harekât için elini kuvvetlendirdi.¹¹⁵

Kafkasya’da Bolşeviklere bağlı tek bölge Bakü Sovyeti idi. Ermenistan kararnamesiyle Kafkas Komiserliğine atanan Stepan Şaumyan¹¹⁶ Bakü’deki Sovyetin başında bulunuyordu. Sovyetin diğer üyeleri; Azerbaycan Türkü, Türk, Ermeni, Gürcü ve Ruslardan oluşmaktaydı. Fakat örgütlenmiş tek askeri güç Taşnakların elinde olan Ermeni milislerinden ibaretti. 1918 yılının Mart ayında Ermeni milisleri ile Bolşevikler birleşerek Bakü’de Müslümanlara karşı saldırıya geçti ve binlerce Müslümanı katlettiler. Bakü’deki Müslüman Türkler verdikleri ağır kayıpların ardından yeni otoriteyi kabul etmeyerek Bolşeviklerle bütün bağlarını kopardılar ve onları kurtaracak potansiyel gücü yani Türk Ordusunu beklemeye koyuldular.¹¹⁷ Ermeni ve Bolşevik kuvvetlerinin Bakü’deki Müslüman Türk ahali üzerindeki baskısının devam etmesi üzerine Azerbaycan Hükümeti, daha önce belirtilen anlaşmanın 4. maddesine dayanarak Türk Hükümetinden yardım istedi.¹¹⁸ Böylece Türk Ordusunun Bakü harekâtı başladı.

İngiltere, Rusya, Türkiye ve Almanya arasında hâkimiyet mücadelesi alanı olarak öne çıkan Bakü, gönüllü Azerbaycanlılardan ve Türk birliklerinden oluşturulan Kafkas İslam Ordusu¹¹⁹ ile Osmanlı birlikleri tarafından uzun süren muharebelerden sonra 15 Eylül 1918’de ele geçirildi.¹²⁰ Türk birliklerinin harekâtını önceden haber alan Bakü Sovyeti, İngilizleri şehre çağırmişti. İngilizlerin gelmesi Bakü kuşatmasının süresini uzatmış, fakat Türk birliklerinin bölgeyi hâkimiyetlerine almasını engelleyememişti.¹²¹ Bakü’den sonra Türk birlikleri Kuzey Kafkasya’ya yöneldi. 6 Ekim 1918’de Derbent şehri alındı ve 13 Ekim’de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kuruldu.¹²² Bakü’nün düşmesi hem İngilizler hem de Bolşevikler açısından çok önemli bir kayıptı. Zengin petrol yataklarına sahip bu bölgenin Türklerin ve bir anlamda da İttifak Devletlerinin kontrolüne girmesi İngilizlerin bölgedeki konumu açısından ciddi bir sorun oluşturacaktı. Bu gelişme

¹¹⁴ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 26.

¹¹⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 25; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 664.

¹¹⁶ Stepan Georgiyeviç Şaumyan, Ermeni asıllı Rus devrimcisi olmakla birlikte Bolşevik Partisi Merkez Komitesi Üyesi ve Kafkas Olağanüstü Komiserliği görevlerinde bulunmuştur. Bolşevik İhtilalinden sonra Bakü Sovyetinin başına geçmiştir. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 41.

¹¹⁷ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 23.

¹¹⁸ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 669-670.

¹¹⁹ Kafkas İslam Ordusu ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, Birinci Baskı, İdil Yayınları, İstanbul, 2010.

¹²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, On İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 425.; Ağayev, a.g.e., s. 65.

¹²¹ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 29.

¹²² Bilge, a.g.e., s. 23.

Bolşevikler için de gelecekte yeni rejimlerini hatta güvenliklerini tehdit edebilecek bir ortamın doğmasına yol açabilirdi. Şöyle ki; Türkler bölgede kalmayı başarabilirlerse Hazar bölgesi ve hatta Orta Asya'ya kadar bir anti-Bolşevik tehdidi yayılabılırdı.¹²³

Bolşevik İhtilalinden sonra Sovyet yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'nda savaş halinde olduğu devletlere hatta savaşa dâhil olan tüm hükümetlere barış çağrısı yapmıştı. Barış çağrısı olumlu bir adım olsa da bu çağrının pratiğe uygulanma aşamasında birtakım sorunlarla karşılaşıldı. Örneğin Bolşeviklerin Brest Litovsk Antlaşması'nda onayladıkları şartların bazılarını sonraki süreçte kabul etmeme siyaseti takip etmesi esasen hala Çarlık zihniyetinden uzaklaşmadıklarını göstermekteydi.¹²⁴ Kafkasya bölgesinde oluşturmaya çalıştıkları yeni sistemde Ermeniler lehindeki tutumları bölgede yaşayan diğer milletleri olumsuz olarak etkiledi. Bölgenin sahip olduğu yeraltı zenginlikleri bölgeyi büyük güçler arasında bir hâkimiyet mücadelesi alanına dönüştürdü.

Kafkasya stratejik konumu itibarıyla “tampon bölge” olma özelliğine sahipti. Ruslar açısından, İngilizlerin Anadolu ve İran'da İngiltere'nin çıkarlarına bağlı oluşturacakları uydu devletlere karşı, Türkler açısından, her ne kadar Milli Mücadele döneminde “zorunlu ittifak” yapmış olsalar da Ruslara karşı¹²⁵, son olarak İngilizler açısından ise Rusların güneye inmesini engellemek ve yeraltı kaynaklarından faydalanmak için yeni Sovyet yönetimine karşı tampon bölge olarak işlev görebilirdi. Kafkasya'da öne çıkan gruplar yani Müsavatçılar (Azerbaycan), Taşnaklar (Ermenistan) ve Menşevikler (Gürcistan)¹²⁶ bölgeye hâkim olma mücadelesi veren devletler tarafından kendi saflarına çekilmeye çalışıldı ve bu durum bölgeye istikrarsızlık getiren çatışmalara sebep oldu.

Türk birliklerinin Bakü'yü ele geçirmesi ve Kafkasya'daki ilerleyişi Bolşevikler tarafından tepkiyle karşılandı. Sovyet yönetimi bu durumun Brest Litovsk Antlaşması şartlarına aykırı olduğunu ileri sürdü. Türk Hükümeti ise Sovyet yönetiminin Brest Litovsk'ta bölgenin güvenliğini sağlayacaklarına dair belirttikleri hususların yerine getirilmediği için harekâta mecbur kaldığını ifade etti. İki taraf arasındaki diplomatik görüşmeler Mondros Mütarekesi imzalanana kadar özellikle Bakü meselesi bağlamında devam etti. Mondros Mütarekesi'nden sonra Moskova ile İstanbul arasındaki resmi ilişkiler kesildi. Sovyet yönetiminin İstanbul Hükümetine son diplomatik yazısı Bolşevik İhtilalinden sonraki süreçteki gelişmelerle ilgilidir. Belgenin başlarında Türk Hükümeti,

¹²³ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 39-40.

¹²⁴ Brest Litovsk Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum Türk Hükümetine bırakılmıştı. Sovyet yönetimi bu vilayetlerden özellikle Batum'un Türklere bırakılmış olmasından pişmanlık duymaktaydı. Batum'un sahip olduğu liman Bolşeviklerin tutumunun en önemli nedenlerinden biriydi. Bolşevikler Batum'da yapılan konferansa katılmak istemiş, kabul edilmeyince Moskova'daki Alman Elçisine bir nota vererek Batum Antlaşmasını tanımayacağını bildirmiştir. Dolayısıyla Brest Litovsk'ta kabul ettikleri kararı geçersiz kılmak istemekteydiler. Bkz. Yüceer, a.g.e., s. 48. Ayrıca Bolşevikler sonraki süreçte Brest Litovsk Antlaşmasının geçerliliğini yitirmesinin müsebbibi olarak Alman Hükümetini görmekteydiler. Bkz. “Konets Brest-Litovskogo Mira”, **Pravda**, (9 Noyabrya 1918), s. 1.

¹²⁵ Devletlerarasındaki ilişkilerde menfaatler söz konusu olduğunda ilişkilerin seyrinin kısa bir süre içerisinde tersine dönebileceği göz önünde bulundurulması gerekir.

¹²⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 25.

Brest Litovsk Antlaşması'na aykırı hareket ettiğinden dolayı suçlanırken, sonlarına doğru Türk-Rus halklarının dostluk içerisinde yaşaması gerektiği üzerinde durulmaktaydı.¹²⁷

Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte görüleceği üzere imzaladığı mütarekeyle Kafkasya'daki kazanımlarını kaybedecekti. Fakat Kafkasya'nın Türklerin bağımsızlık mücadelesi açısından önemi Milli Mücadele döneminde daha da belirginleşecekti. Özellikle İngilizlerin 1920 yılının Ocak ayında ortaya attıkları "Kafkas Seddi" projesi Sovyet yayılmacılığının ve olası bir Türk-Sovyet ittifakının önünün kesilmesi için düşünülmüş bir projeydi. Böyle bir durumda burada Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşan bir set kurularak, Bolşeviklerin Türklere gönderecekleri askeri teçhizat ve para yardımları bu şekilde engellenecekti.¹²⁸ Durumun farkında olan Bolşevikler, Türkiye ile doğrudan temas sağlamak için Ermenilerin demiryollarının kullanılmasının uygun olduğunu fakat bunun için de onlarla bir anlaşma imzalanmasının gerekliliği üzerinde durmaktaydı.¹²⁹ Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ve Sovyet Hükümeti, iki tarafın da aleyhine olan bu seddin etkisizleştirilebilmesi için ortak hareket etmiştir.

1.3. Türk Milli Mücadele Hareketinin Doğuşu

1.3.1. Milli Mücadeleyi Tetikleyici Bir Ateşkes: Mondros Mütarekesi ve Sonraki Gelişmeler

Osmanlı Ordusunun Kafkas harekâtındaki kazanımlarına rağmen diğer cephelerde durumu pek iç açıcı değildi. Şam ve Halep'in kaybedilişi ve Bulgaristan'ın mağlubiyeti üzerine İstanbul, İngiliz ve Fransız ordularının tehdidine açık hale gelmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin barış yapmasını gerekli kılmaktaydı.¹³⁰ Talat Paşa Hükümetinin barış girişimlerinin sonuçsuz kalması hükümetin 8 Ekim 1918'de istifa etmesine sebep oldu. Yeni hükümeti kurma görevi Tevfik Paşa'ya verildi ancak, Tevfik Paşa yeterli destek bulamadı. Bu gelişmelerden sonra hükümet, Ahmet İzzet Paşa tarafından 14 Ekim 1918'de kuruldu.¹³¹

Yeni kabinenin oluşturulmasının ardından Ahmet İzzet Paşa barış görüşmesi yapılması için çeşitli girişimlerde bulundu. Osmanlı kuvvetleri tarafından Kut'ulamare'de esir edilmiş olan İngiliz Generali Charles Vere Ferrers Townshend'in arabuluculuk yapabileceği hususundaki teklifi kabul

¹²⁷ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 98-104.

¹²⁸ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 115.

¹²⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

¹³⁰ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 105. 30 Eylül 1918'de Bulgarlar, İtilaf Devletleriyle bir müzakere imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Daha sonra Almanlar İsviçre aracılığıyla 4 Ekim'de, Avusturyalılar ise 5 Ekimde barış istemiştir. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Devleti de barış istemek durumunda kalmıştır. Bkz. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 8-9

¹³¹ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 153.

edildi.¹³² General Townshend'in İngilizlerin Akdeniz Deniz Filosu Komutanı Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe ile görüşerek olumlu cevap alması üzerine mütareke yapılmasına karar verildi. İki taraf arasındaki görüşmeler 27 Ekim sabahı başladı ve 30 Ekim'in akşamına kadar devam etti. Sonuç olarak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesiyle Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'de girmiş olduğu savaştan çekilmiş oldu.¹³³

Mondros Mütarekesi 25 maddeden oluşmakla birlikte çok ağır hükümler içermektedir.¹³⁴ Buna rağmen mütareke, ülke genelinde önce ferah bir hava yaratmıştı.¹³⁵ Padişah, mütareke şartlarını ağır bulmakta fakat yine de tahtını kaybetmediği için memnun görünmekteydi.¹³⁶ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise Osmanlı Devleti'nin aynı safta bulunduğu devletlerden daha uygun şartlarda bir mütareke imzalandığını, yapılan antlaşmanın Padişahı ve devletin siyasi düzenini koruduğunu düşünmekteydi.¹³⁷ Mütarekeyi Osmanlı Devleti heyetinin baş delegesi olarak imzalayan Rauf Bey İstanbul'da gazetecilere verdiği bir demeçte: "Akdettiğimiz mütareke neticesinde, devletimizin istiklali, saltanatın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza, bir tek düşman askeri bile çıkmayacaktır." diyerek mütarekenin devletin bekasına ve milletin bağımsızlığına bir zarar getirmeyeceğini belirtmişti.¹³⁸ Bu dönemde Hariciye Nazırı olan Nabi Bey basına yapmış olduğu bir açıklamada mütarekenin Osmanlı Devleti'nin hükümlerine dokunmadığının altını çizmişti.¹³⁹ Devletin önemli mevkilerinde bulunan kişilerin mütareke hakkındaki bu olumlu

¹³² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.58-64.

¹³³ Mütareke, Ege Denizi'nde bulunan Limni Adasının Mondros Limanında İngilizlere ait *Agamemnon* Zırhlısında İngilizler adına Amiral Calthorpe ve Osmanlılar adına da Rauf Bey (Orbay), Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey tarafından imzalanmıştır. Bkz. Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 63; Sâlahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 8-9; Erik J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun Yeniden İnşası**, (Çev. Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015, s. 304.

¹³⁴ Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 69-73; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. 1, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3-5; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, 1, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 12-14; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s. 519-524; H. W. V. Temperley, **A History Of The Peace Conference Of Paris**, 1, Oxford University Press, London, 1920, s. 495-497.

¹³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3.

¹³⁶ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Birinci Baskı, Enis Şahin (Haz.), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

¹³⁷ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, 2, İkinci Baskı, Süheyl İzzet Furgaç –Yüksel Kanar (Haz.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 39.

¹³⁸ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1, s. 26; Nurettin Çakıcı, "Türk Kurtuluş Savaşı'na Giden Süreçte Mondros Mütarekesi'nin Rolü", **Zamanın İzleri: Cihan Harbi'nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2018, s. 125.

¹³⁹ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 1.

kanaatlerine rağmen Mustafa Kemal Paşa¹⁴⁰ mütarekenin sadece 7. maddesinin bile ülkenin tamamının işgal edilmesi için yeterli bir gerekçe olabileceğini ifade etmişti.¹⁴¹

Mütarekeden kısa bir süre sonra mecliste açıklanan mütareke şartları endişe ve üzüntüyle karşılandı. Bu kadar ağır şartlar içeren bir mütarekenin nasıl imzalandığı hususu uzun ve hararetle tartışmalara sebep oldu.¹⁴² Mütareke hükümleri çok geçmeden halk arasında da yayıldı ve önceki ferah hava yerini üzüntü ve tepkilere bıraktı. Bu duruma mütarekenin üzerinden henüz bir hafta geçmeden İtilaf kuvvetlerinin işgal faaliyetlerine başlamaları ve azınlıkların aşırı davranışları sebep olarak gösterilebilir. Öte yandan İtilaf Devletlerince “Wilson Prensipleri”ne¹⁴³ riayet edilmemesi ve işgallerin görüldüğü yerlerde İtilaf kuvvetlerinin konak ve yalılara saldırmaları, savaş halinin ortadan kalkacağını düşünerek umutlanan halk arasında büyük bir üzüntü yarattı.¹⁴⁴

Mondros Mütarekesi hükümlerinin Osmanlı Devleti’nin ortadan kaldırılmasını amaç edindiği mütareke maddeleri incelendiğinde fark edilebilir. İngilizler henüz mütareke imzalanmadan Fransızları devre dışı bırakarak görüşmeleri kendileri yürütmüştü. Yani mütareke hükümleri İngilizler ile Osmanlı Devleti arasındaki ikili görüşmelerde belirlenmişti. İngilizlerin bu tutumu İtilaf Devletleri arasındaki çıkar çatışmasının ilk dışavurumuydu. Mütarekeden sonra barışın yapılma süresinin uzaması işgal bölgelerinin paylaşımı üzerinde bir anlaşma sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Zaten sözü geçen metinde barışın yapılmasına dair hiçbir işaret ya da koşul bulunmuyordu. Bu durum da Osmanlı Devleti’nin akıbetini İtilaf Devletlerinin vicdanına teslim ediyordu.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Mütarekenin imzalandığı sırada Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’nda 7. Ordu’nun komutanıydı. Mütarekenin imzalanmasının ardından Liman Von Sanders Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’nı Mustafa Kemal Paşa’ya devretmiştir. Bkz. Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, 1, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 1-2.

¹⁴¹ Gotthard Jaeschke, “Mondros’a Giden Yol”, **Bellekten**, 28(109), 1964, s. 152.

¹⁴² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, 11.11.1918, s. 136-162.

¹⁴³ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 8 Ocak 1918’de yaptığı bir konuşmada ortaya attığı sonradan “Wilson Prensipleri” olarak literatüre geçecek olan 14 ilke üzerinde durmuştu. Bu 14 madde Birinci Dünya Savaşı sone erdiğinde takip edilmesi gereken düzenle ilgiliydi. İlkelerin Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren yönü 12. madde de “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan bölgelerinin egemenliğinin tanınmasından” söz edilmesidir. Dolayısıyla sözü geçen ilkelerin adil bir barış getireceğine inanılmış ve bu ilkelerin Mondros Mütarekesi’nin imzalanması üzerinde de önemli etkisi olmuştu. Fakat İtilaf Devletleri savaş sırasında Osmanlı Devleti’ni kendi aralarında pay eden gizli antlaşmalar imzalamıştı. Dolayısıyla tavsiye edilen düzen çıkarlarıyla örtüşmüyordu. Bu sebeple Wilson Prensipleri’ni görmezden gelmişlerdi. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Üçüncü Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 20.

¹⁴⁴ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 62-63.

¹⁴⁵ Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi**, (Çev. Şerif Erol), Birinci Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 1-2.

Müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme yetkisine sahip olması, demir yollarının İtilaf kuvvetlerinin denetimine bırakılması ve altı vilayette¹⁴⁶ bir karışıklık çıkması durumunda bu vilayetlerin herhangi birinin müttefiklerce işgal edilebilecek olması biraz önce işaret edilen duruma örnek olarak gösterilebilir.¹⁴⁷ Bunun yanı sıra orduların terhis edilmesi, silah ve cephanelerin teslimiyle ilgili maddelerin dayatılmasıyla Osmanlı Devleti savunma gücünden de mahrum bırakılmıştı.¹⁴⁸ Ayrıca Boğazların, Toros Tünellerinin işgali ve haberleşme ile ulaşım araç-gereçlerinin müttefiklere devredilmesiyle ilgili maddeler de Osmanlı topraklarında denetimi İtilaf Devletlerine devrediyordu.

İngilizlerin öncülüğünde 1918 yılının Aralık ayında İstanbul’da bir İtilaf yönetimi kurulmuş ve İstanbul İtilaf Devletleri arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. İtilaf Kontrol Komisyonları, Osmanlı Ordusunun terhis edilmesi hususunu ve jandarmayı denetlemekteydi. İngilizler, yabancıların ikametgâhlarının, konsoloslukların, Haliç’in kuzey kıyısındaki Galata ve Pera dış mahallelerinde yetkiliydi. Fransızlar, Türk hükümet binalarının, tarihi camilerin ve geleneksel pazarların kontrolünü sağlıyordu. İtalyanlar ise İstanbul Boğazı’nın Asya kıyısındaki yerleşim bölgesinde, Üsküdar’da yetkilendirilmişti.¹⁴⁹

Bu gelişmelerden önce İtilaf Devletlerinin başat gücü olan İngilizler tarafından Musul işgal edilmişti.¹⁵⁰ 6-12 Kasım tarihleri arasında Çanakkale Boğazı’ndaki istihkâmları kendi denetimine alan İngilizler, yine 12 Kasım’da İstanbul’a bir Fransız Tugayı getirtmişlerdi. 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri Donanması¹⁵¹ İstanbul’a gelerek Dolmabahçe önlerinde demirlemiş ve sonraki gün Karadeniz’e uzanan müstahkem mevkiiler, İtilaf kuvvetlerince işgal edilmişti.¹⁵² Bu işgal

¹⁴⁶ Vilâyat-ı Sitte (Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis) mütarekenin İngilizce metninde “The Six Armenian vilayets” şeklinde geçmektedir. Bkz. Orbay, Cehennem Değirmeni, 1, s. 144-145.

¹⁴⁷ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 53.

¹⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 21.

¹⁴⁹ Gökay, **Emperyalizm ve Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 46.

¹⁵⁰ Musul’un işgal tarihi ile ilgili kaynaklar arasında farklılıklar mevcuttur. Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı adlı eserde işgal tarihi 8 Kasım olarak verilirken başka bir kaynakta 3 Kasım olarak belirtilmiştir. Baskın Oran’ın editörlüğünde hazırlanan Türk Dış Politikası adlı eserde ise işgal tarihi 15 Kasım 1918 olarak verilmiştir. Bkz. **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 126; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara, 2013, s. 83; Baskın Oran, “Mondros Silah Bırakışması” **Türk Dış Politikası 1919-1980**, 1, Baskın Oran (Ed.), Yirminci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 112.

¹⁵¹ İtilaf Devletleri Donanması; 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan olmak üzere toplam 55 parça savaş gemisinden oluşmaktaydı. Bkz. Tansel, a.g.e., s. 55.

¹⁵² SSCB Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I**, (Çev. A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 27. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul’dadır. Mütarekenin imzalanmasının ardından İstanbul’a telgraf çekerek mütareke hükümleriyle ilgili hükümeti uyarmıştır. Fakat Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Komutanı olduğu Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’nın lağvedildiğini ve Harbiye Nezareti’nin (Bakanlığı’nın) emrine alındığını kendisine bildirmişti. Böylece Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a hareket etmiş ve 13 Kasım’da İstanbul’a varmıştır. Bkz. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 23-24. 13 Kasım aynı zamanda İtilaf Devletleri Donanması’nın İstanbul önlerinde görüldüğü tarihtir. Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletleri Donanması’nı gördüğünde tarihin sayfalarında iz bırakacak o

faaliyetlerini Fransızlar tarafından İskenderun'un ve yine İngilizler tarafından Batum'un işgali izledi.¹⁵³ İtilaf Devletlerinin "Wilson Prensipleri"ne rağmen bu tutumu, aslında Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmaları fiili olarak tatbik etmekten başka bir şey değildi. Hatta paylaşım planlarını daha sistematik olarak uygulamak için 1919 yılının Ocak-Haziran aylarında Paris'te bir konferans düzenlemişlerdi.¹⁵⁴ Paris Konferansı'nda İngilizler daha önce İtalyanlara vaat ettikleri bölgeleri Yunanistan'a bıraktı.¹⁵⁵ Akdeniz ve çevresinde güçlü bir İtalya yerine, kendi çıkarlarına hizmet edecek güçsüz bir Yunanistan'ın olması İngilizlerin sömürgelerine uzanan yolların da kontrol altına alınması demektir.¹⁵⁶

Mondros Mütarekesi'nin ilk maddesi Türk Boğazlarının açılması ve buradaki müstahkem mevkiilerin İtilaf kuvvetlerince işgal edilmesi şeklindeydi. Boğazların İngiliz ve Fransız donanmalarının kontrolüne geçmesi sadece Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan bir durum değildi. Bahsi geçen madde aynı zamanda Sovyet Rusya'yı savunması en zayıf yerinden Karadeniz kıyılarından kuşatma ve vurma olanağı sağlamaktaydı. Bununla birlikte yine aynı madde İngilizlere Rusya'daki yeni rejime karşı savaşan kuvvetlere yani Çarlık taraftarlarına silah, cephane ve para yardımı yapılması için de önemli bir fırsat yarattı.¹⁵⁷

Öte yandan Türk kuvvetlerinin Bakü'yü almalarının üzerinden henüz iki ay bile geçmeden Birinci Dünya Savaşı sona ermiş ve mütarekenin 15. maddesi gereği buradaki hâkimiyet galip İngiltere ve müttefiklerine devredilmişti. Kafkasya ile ilgili olan 11. maddeyle de "Mavera-yı Kafkas'taki Türk kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekilmesi isteniyordu.¹⁵⁸ Savaşta bütün rakiplerinin mağlup olması, Rusya'da yeni yönetimin iç savaşta ayakta kalabilme mücadelesine girmesiyle İngilizler, doğuda Hazar Denizi'nden Batıda Boğazların Avrupa hinterlandına kadar uzanan toprakların geleceğini belirlemek gibi büyük bir avantaj elde etti.¹⁵⁹

meşhur cümleyi dile getirmiştir: "Geldikleri Gibi Giderler." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, 1, Otuz İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 309.

¹⁵³ Mütareke sonrasında İtilaf kuvvetlerinin işgalleri ve işgal bölgeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 71-253.

¹⁵⁴ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. Kurt), On Beşinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 224.

¹⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İkinci Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 114.

¹⁵⁶ Birinci Dünya Savaşı devam ederken yapılan gizli antlaşmalarda İtalyanlara vaat edilen bölgelerin (Ege Adaları ve Batı Anadolu) bahsedilen konferansta Yunanistan'a verilmesini Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa desteklemiştir. Bkz. Faruk Sönmezoglu, "Milli Mücadele ve Dış Dünya", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1190.

¹⁵⁷ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.106.

¹⁵⁸ Mütarekenin 11. maddesi gereğince Elviye-i Selase'nin (üç sancak) boşaltılması istenmekteydi. Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın bu istek karşısında ağır hareket etmesi üzerine İngilizler baskılarını arttırmıştır. Bu baskılar karşısında Hariciye Nezareti (Bakanlığı), hükümetten Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın değiştirilmesini ve Kars, Ardahan ve Batum'un hızlı bir şekilde boşaltılmasını istemiştir. Bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 60.

¹⁵⁹ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 43.

Mondros Mütarekesi'nin İngilizlere sağladığı kazanımlar bunlarla da bitmiyordu. Kafkasya'daki yeni statüyle birlikte Sovyet Rusya ile yakın temasa giriliyor ve Bolşeviklerin güneye inme yolları neredeyse tamamen kesiliyordu. Ayrıca Bolşeviklerin ekonomik olarak bel bağladıkları Bakü petroleri de İngilizlerin denetimine geçmişti. Kısacası, İngilizler diğer bölgelerde olduğu gibi Kafkasya'daki durumu da kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istiyordu.¹⁶⁰

İngilizler kontrol altına aldıkları alan itibarıyla, politik dengeler gereğince emperyalizme karşı birbirlerine yaklaşacak olan iki hükümetin arasına hem denizden hem de karadan olmak üzere uzun bir blok oluşturdu. “Kafkas Seddi” ve “güvenlik çemberi-duvarı” adı her ne olursa olsun Türklerle Bolşevikler arasındaki bağlantının kesilmesine ve daha öncede belirtildiği gibi Bolşevik rejiminin güneye yayılmasını engellemeye yönelik bir hamleydi. Mütarekenin detaylarına inildikçe İngilizler ya da İtilaf Devletleri lehine olanakların çeşitlendiği, Türkler ve Ruslar adına bir o kadar hamle imkânlarının azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kadar ağır maddelere sahip bir mütarekenin İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesi Bolşeviklerin ileride hem İtilaf Devletlerine hem de onlarla böyle bir mütareke imzalayan İstanbul Hükümetine karşı tam bağımsızlığı hedefleyen Ankara Hükümetiyle temas kurmalarında etkili olmuştur.

Bu eksen değişikliğinin sebepleri elbette ki çoğaltılabilir. Örneğin İngilizler ve Fransızlar, Rusya'daki yeni rejime karşı ayaklanarak Çarlığı tekrar diriltmek için mücadele edenlere destek vermekteydi. Ruslar da politik misillemesini bu güçlere ve bu güçlerin uzantılarına karşı bağımsızlık mücadelesine girişenlere silah, cephane ve askeri teçhizat vererek yapacaktı.¹⁶¹ Nitekim Bolşevikler düşmanlarını emperyalizm ve emperyalizme hizmet edenler olarak tanımlayarak, bu cepheye karşı mücadele edenlerin de dostu olduklarını her fırsatta ifade etmekteydiler.

Bolşevikler açısından güneyinde güçlü bir İngiliz ya da İngilizlere yakın bir uydu devletten ziyade dost, yeni ve hatta kendi rejimlerini benimseme ihtimali olan¹⁶² bir Türk devleti elbette ki büyük bir nimetti.¹⁶³ Hatta böyle bir durum gerçekleştiğinde Bolşevikler, İngilizlere karşı İran, Afganistan ve Hindistan politikalarında bölgede saygınlığı olan Türklerden faydalanmayı düşünmekteydi.¹⁶⁴ Fakat bunların gerçekleştirilebilmesi Türklerin, dolaylı olarak da Bolşeviklerin aleyhine olan Mondros Mütarekesi hükümlerinin ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Bunun için ise mütareke şartlarının tatbik edilmesine direnen Türkler tarafından bir bağımsızlık mücadelesi

¹⁶⁰ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 96, List: 8.

¹⁶¹ RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 2; RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 98.

¹⁶² Türkiye ile ilgili araştırmalarındaki tespitlerde Türkiye'de komünizm için bir taban olmadığını ancak, kamuoyunda Batı'ya karşı oluşan nefret sebebiyle Türklerin Bolşevizme yakın oldukları ifade edilmiştir. RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 1.

¹⁶³ RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 3.

¹⁶⁴ RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 1.

başlatılmıydı. Bolşevikler, kendi çıkarları gereği İtilaf Devletlerine karşı girişilecek böyle bir mücadeleyi desteklemeye meyilli görünüyordu.¹⁶⁵

Mondros Mütarekesi, İngilizleri oldukça geniş bir sahada hâkim güç haline getirmişti. Bunun yanı sıra tamamen Türkler aleyhine hükümler içeren bu metin, Emperyalizmin Türkleri Anadolu'dan hatta tarih sahnesinden silme tezi olarak planlanmıştı. Fakat gözden kaçırılan bir nokta vardı ki oda her tez, aynı zamanda anti-tezini de içerisinde barındırırdı.¹⁶⁶ Sözü geçen anti-tezi kendi lehlerine bağımsızlık tezine dönüştürecek olan taraf da yine Türkler olacaktı. Türklerin tezi de bağımsızlık ilkelerinin ve sınırlarının belirlendiği “Misak-ı Milli”dir. Belirlenen bu tez için girişilecek olan mücadeleyi tetikleyen temel dayanak ise Mondros Mütarekesi'dir. Resmi bir belge olmasıyla birlikte bir barış antlaşması yapılmadan hükümlerinin fiili olarak tatbik edilmesi Türklerin direnciyle karşılaşmıştır. Türk Milli Mücadelesi tek bir sebebe bağlı olarak ortaya çıkmış değildir. Birinci Dünya Savaşı, savaş sırasında Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmak için yapılan gizli antlaşmalar, Meclisin kapatılması mücadeleye yönelme gerekçeleri arasında gösterilebilir.¹⁶⁷ Ancak, mütareke ve sonrasındaki gelişmeler, Türk Milli Mücadelesinin başlatılmasının somut bir sebebi olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü İtilaf Devletleri işgal faaliyetlerini mütareke hükümleri bağlamında gerçekleştirmiştir.

1.4. Milli Mücadele Öncesinde Siyasi Konjonktür

1.4.1. Türkiye'nin Durumu

Birinci dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletlerinin lideri konumundaki İngiltere, savaş sonrasındaki yeni düzenlemelerde de liderlik vasfını korumuştur. Öyle ki, mütareke sonrasında Türkiye'ye dair alınacak kararların ve işgal edilecek bölgelerin belirlenmesi hususunda İngilizler, en önemli rolü oynayacaktı. İngilizlerin savaş sonunda elde etmiş oldukları siyasi üstünlük onlara Türkiye toprakları üzerinde daha fazla faal olmaları gibi bir olanak sağlamıştı.¹⁶⁸ Mütarekenin imzalanmasının ardından stratejik noktaları kendi denetimlerine alma girişimleri sözü geçen siyasi üstünlüğün sayesindeydi. İngilizler bu avantajlı durumlarını koruyarak yeni kazanımlar elde etmenin peşindeydi. Bunu da daha önceden tasarladıkları işgalleri fiili olarak tatbik ederek yapacaklardı.

¹⁶⁵ Bolşevikler, İtilaf Devletlerinin Anadolu'da mücadele eden Türklere karşı bir zafer kazanmasını kendileri açısından büyük bir kayıp olacağını düşünmektedir. Anadolu'da hâkimiyet ibresinin İtilaf Devletleri ve İngilizler lehine işlemesi Orta Doğu da dâhil olmak üzere Bolşevik rejimine karşı bir İslami karşı-devrim başlatılabileceğinden şüphelenmektedir. Çünkü bahsedilen dönemde Rusya önemli bir Müslüman Türk nüfusu barındırmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

¹⁶⁶ M. Kemal Paloğlu, “TBMM Nasıl Kuruldu?”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1156.

¹⁶⁷ Salahi R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)**, Remzi Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2012, s. 53-54.

¹⁶⁸ Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 37.

Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetini resmileştiren Mondros Mütarekesi, ülkenin neredeyse tamamını İtilaf Devletlerinin işgaline açık hale getirmişti. Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışında kalan toprakları da dâhil olmak üzere ülke, batıdan doğuya kuzeyden güneye işgal altına alınmıştı. Daha önce kısmen değinilen işgal faaliyetlerinin yanında Anadolu şu işgal bölgelerine ayrılmıştı:

İngilizler: İskenderun, Gaziantep, Maraş, Urfa ve Birecik'i işgal etmişler (bu yerler daha sonra Fransızların işgaline sahne olacaktır¹⁶⁹), Konya tren istasyonu ile Samsun ve Merzifon'a askeri birlik göndermişlerdir. İngilizlerin, çoğunluğu İstanbul Boğazı'nın iki yakasında olmak üzere 31.000 piyade, 112 top, 160 makineli tüfek gücü vardır.

Fransızlar: Dörtyol, Adana ve Mersin'i işgal etmişler; ayrıca Trakya'ya bir alay, Afyon İstasyonu'na bir birlik yerleştirmişlerdir. Fransa'nın yalnızca İstanbul Boğazı'nın Rumeli tarafında 33.000 piyade, 55 top, 91 makineli tüfek, 39 uçak, 12 zırhlı otomobili vardı. Güneyde de 5.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu.

İtalyanlar: Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı işgal etmişler; Konya ve Akşehir'e askeri birlik göndermişlerdi. İstanbul'da dâhil olmak üzere bütün işgal yerlerinde toplam olarak 5.000 kişilik bir kuvvet bulunduyorlardı.

Yunanlılar: İzmir ile Menemen ve torbalı yakınlarına kadar bir bölgeyi işgal etmişlerdi. (Yunan işgali 19 Mayıs 1919 gününden sonra çeşitli yönlerle genişleme gösterecektir. 20 Mayıs'ta Menemen ve Torbalı, 25 Mayıs'ta Manisa, 27 Mayıs'ta Bayındır, 28 Mayıs'ta Ayvalık, 29 Mayıs'ta Aydın ve Turgutlu, 30 Mayıs'ta Ödemiş işgal edilecektir. Yunanlılar bir yıl yeni işgallere kalkışmaksızın ellerindeki yerlerin korunması ile yetinecekler, Haziran 1920'de genel taarruza geçeceklerdir. Ayrıca işgal ettikleri yerlere Yunanistan'dan 120.000 dolayında göçmen getirterek yerleştirecekler ve yunan nüfusunun Ege Bölgesi'nde artırılmasına çalışacaklardır.)¹⁷⁰

Mondros Mütarekesi bir silah bırakışmasıdır, barış antlaşması değildir. İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı sonunda ilk barış antlaşmasını 28 Haziran 1919'da Almanya ile yapmıştı. Osmanlı Devleti'yle ise 1920 yılının Ağustos'unda bir barış antlaşması imzalayacaklardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti topraklarının barış antlaşması yapılmadan işgal edilmesi mütarekenin içeriğine uygun değildi. Buna karşın İtilaf Devletleri bu durumu göz ardı etmiş; Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz sahilleri kısacası ülkenin büyük bir bölümü barış şartları belirlenmeden işgal edilmişti. Tüm bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükümeti bir acz içerisinde bulunuyordu. Çünkü devletin askeri ve siyasi gücü İtilaf Devletlerinin denetimindeydi. Öte yandan Padişah da Meclis-i Mebusanı fesh ettiğini ilan etmiş ve meşruti yönetime süresiz olarak son vermişti.¹⁷¹

Üzerinde durulan bu tablo karşısında İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletlerinin işgal faaliyetlerine rağmen yine de İngilizlere yakın bir siyaset takip etmekteydi. İtilaf Devletleriyle özellikle İngiltere'yle iyi geçinilirse devletin bekasına bir zarar gelmeyeceği düşünülüyordu. Hatta onlara ne kadar ödün verilirse Osmanlı Devleti de o nispette korunmuş ve ülke toprakları parçalanmamış olacaktı. Fakat ilerleyen süreçte ortaya çıkan gelişmelerin İstanbul Hükümetinin beklentilerinden çok

¹⁶⁹ Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 01.05.1336 (1920), s. 7.

¹⁷⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 8-9.

¹⁷¹ İnan, a.g.e., s. 21-22.

uzak olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti idarecilerinin ya da hükümetin devletin karşı karşıya kaldığı bu kötü durumu değerlendirememiş olması pek mantıklı görünmemektedir.¹⁷²

Altı yüz yılın üzerinde hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'ni yıkılışa sürükleyecek gelişmelerin en ciddi antlaşmalarından biri olan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından, İzmir'in işgaline kadar yaklaşık altı buçuk ay geçmişti. Mütareke dönemi olarak adlandırılan bu süreç içerisinde İtilaf Devletleri, devletler hukuku prensiplerine aykırı hareket ederek Osmanlı Devleti topraklarını parsel parsel işgal etmişlerdi. Anlaşılan o ki, amaçları sadece Osmanlı Devleti'ni mağlup etmek değil, tamamen ortadan kaldırmaktı.¹⁷³ Daha önce de değinildiği gibi işgal bölgelerinin paylaşımı konusunda son istek ve düzenlemelerin görüşülmesi için Paris Konferansı toplandı. Galip devletlerin delegelerinden oluşan konferansta Yunanlıların toprak isteklerini incelemek üzere özel bir komisyon tertip edildi ve uzun tartışmalardan sonra Yunan ordusunun İzmir ve çevresine çıkarılmasına karar verildi.¹⁷⁴

Yunan Ordusu, İtilaf Devletleri ve özellikle İngilizlerin desteğiyle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkararak işgal hareketini başlattı.¹⁷⁵ Sonuçta bu işgal girişiminin mütarekeye tamamen aykırı olduğunu söyler. Çünkü bu sırada yani Yunan işgalinden önce bölgede herhangi bir asayişsizlik sorunu yoktur. Dolayısıyla İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali mütareke hükümlerine aykırıdır.¹⁷⁶ Fakat mesele mütareke şartlarını tatbik etmek değildir. Şayet öyle olsaydı zaten barış antlaşması yapıldıktan sonra hükümlerde belirtilmiş olan yaptırımlar uygulanabilirdi. İzmir'in işgali ve Yunan kuvvetlerinin bölgede yaşayan azınlıkların da desteğini arkasına alarak yaptıkları zulüm ve katliamlar, önceden tasarlanmış bir planın hayata geçirilmesi olarak ifade edilebilir.¹⁷⁷ Yunan

¹⁷² T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, 4, Birinci Kısım, İkinci Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 11.

¹⁷³ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi I 1838'den 1995'e**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 35.

¹⁷⁴ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 9-10.

¹⁷⁵ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 1, s. 27. Bu sıralarda İngilizlerin, Yunanlıları desteklediği görülmektedir. Doğu Akdeniz ve çevresinde çıkarlarına hizmet edecek bir devletin ya da devletlerin olması İngilizler açısından vazgeçilmez bir politikadır. Bu politika vasıtasıyla sömürgelerine uzanan yolların güvenliklerini kontrol edebilecek ve Süveyş Kanalı güzergâhında bulunan Yunan adalarını üs edebileceklerdi. Gerçekleştirmek istedikleri bu siyaseti kendilerine yakın bir uydu devlet vasıtasıyla uygulayacaklardı. O uydu devlet Yunanistan olabilirdi. Çünkü Yunanistan, İngiliz çıkarlarının aleyhine hareket edecek güçten yoksundu. Bkz. Sönmezoğlu, "Millî Mücadele ve dış Dünya", s. 1190.

¹⁷⁶ Sonuç, **Kaygılı Yıllar**, s. 45.

¹⁷⁷ İzmir'deki Amerikan Konsolosu George Horton 19 Temmuz 1919 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris elçiliğine ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda şöyle bilgiler veriyor: (...) *Güçlüklerin en ciddi ve temelden olanı, iki ırkın (burada Türk ve yerli Rumlar kastediliyor) büyük bir bölümünün birbirlerine karşı duyduğu derin nefret ve antipatidir. Bir yıl öncesine kadar bu bölgede Rumlar, Türklerce şiddet, soygun, kıyım, yağma ve hakaret yoluyla yabancı bir baskı altında tutuluyorlardı. Ve bunların anısı tazedir. Türkler ise "eski kölelerimiz" dediklerinin şimdi efendi olmasını kabule yanaşmıyorlar. İşgalin ilk günü İzmir'de, daha sonraki günler dolaydaki köylerde görülen talihsiz olaylar, her yer de Türkler arasında yangın gibi yayıldı ve onları dehşete sürükledi. Yerli Rum Halkı aşağı türden olup, Yunan işgalini intikam alma fırsatı gibi görüyor. Türkler her gün konsolosluğa gelip, sığırlarını çalan, köylerine saldıran, evlerini tahrip eden Rum köylülerinin baskılarından yakınıyorlar (...) İşgal günü İzmir'in yakınlarındaki Buca köyünde, kaba kimseler ortalığa yayılıp Türkleri dövmeye ve soymaya başladılar. Kaçan Türklere ateş eden 12 yaşında çocuklar bile görülmüştür. Yalnız burada şunu belirtmek doğru olur, bu Rumlar kısa bir zaman önce, Türklerin Baskısı*

kuvvetleri açısından hüsrarla sonuçlanacak olan işgal faaliyetleri, Türk halkı ve aydınları arasında büyük bir tepkiyle karşılandı.¹⁷⁸ Türk halkı işgallere karşı tepkisini öncelikle miting ve protestolarla göstermeye çalıştı. Bu mitinglere 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda yapılan miting örnek olarak gösterilebilir. İstanbul'un İtilaf kuvvetlerinin işgali altında olmasına karşın iki yüz bin civarında katılımın olduğu bu miting, Türk halkının İtilaf Devletlerinin tutumuna boyun eğmeyeceğinin en belirgin göstergelerinden biridir.¹⁷⁹

Ülke geneline yayılan işgal faaliyetleri ve taşkınlıkların giderek artmasına İstanbul Hükümetinin engel olamaması üzerine Türk halkı ve aydınları, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri"¹⁸⁰ teşkil etmiştir.¹⁸¹ Türk Milli Mücadelesinin temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin amacı¹⁸² bağımsızlık haklarının korunması için dernekler kurmak, mitingler düzenlemek, kongreler toplamak ve "milli hakları" savunmaktı. Bu gibi faaliyetlerle İtilaf kuvvetlerinin işgal hareketlerinin "yersizliğinin" dünya kamuoyuna duyurulması amaçlanmıştı.¹⁸³ İşgal güçlerinin ve azınlıkların buldukları bölgelerde ayrılıkçı hareketlerin artarak yaygınlaşması özellikle İzmir'in işgal edilmesi¹⁸⁴, bu cemiyetleri silahlı mücadeleye yöneltmiştir. Türk halkı işgale maruz kalan ve işgal edilme tehlikesi görülen yerlerde bölgesel, silahlı direniş grupları; milis kuvvetleri ve milli müfrezeler oluşturmuştur. Gönüllülük ve vatanperverlik esasına dayanarak

altındaydılar ve çoğu ya tavan aralarında ya da toprağa kazdıkları deliklerde saklanıyorlardı (...) Bay Sterghiades Türk kuvvetlerinin ulaşımını denetleyecek noktalara birkaç İngiliz ve Fransız Birliğinin yerleştirilmesi yolunda telkinde bulundu. Bunların sayısının kabarık olmasına gerek yoktur, varlıkları dahi Türklere, tek başına bırakılmış bir Yunanistan'la çarpışmadıklarını göstermeye yeter (...) Raporun tamamı için bkz. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Yedinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15-19.

¹⁷⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Üçüncü Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21-22; Sina Akşin, "Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1177; Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 113-115.

¹⁷⁹ **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I**, s. 33.

¹⁸⁰ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Ulusal kurtuluş Savaşı Boyunca Yaralı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 4/10, ss. 139-169; Bülent Tanör, "Milli Mücadele'de Kongreler" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1137-1150.

¹⁸¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluşumu ve amacına Rus Arşiv belgelerinde de değinilmiştir. Sözü geçen belgelerde düşmanların (İtilaf Devletleri) Müslümanların kanını içmek istediğinden, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın bunlarla iş birliği yaparak Müslümanlara zulümler yaptığından bu sebeple de Müslüman Türklerin kurdukları "hukuku koruma" (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kastediliyor) dernekleri vasıtasıyla bunlara karşı mücadele etmeye başladığından bahsedilmektedir. Belgelerin devamında Türklerin önce Erzurum'da daha sonra Sivas'ta bir kongre topladığı, Sivas'ta düzenlenen kongrenin ulusal bir kongreye dönüştüğü, İstanbul ile bağlantı kurulmaya çalışıldığı fakat anlaşma sağlanamayınca Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurularak bağımsızlık mücadelelerini başlattıkları belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 5.

¹⁸² Nutuk'ta sözü geçen cemiyetlerin amaçlarının yerel kurtuluş çareleri olduğu belirtilmiştir. Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Otuzuncu Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 2-4.

¹⁸³ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921 I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, s. 8-10; Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1(2), 2014, s. 115. (115-140)

¹⁸⁴ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline kadar Batı'da bir örgütlenme ve direnme çabası yoktur. Buradaki direnişi ve örgütlenmeyi tetikleyen işgal faaliyeti ve azınlıkların taşkınlıklarıdır. Bkz. Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi I**, s. 16.

hareket eden bu direniş grupları genel anlamda Kuva-yı Milliye olarak adlandırılmaktaydı.¹⁸⁵ Kuva-yı Milliye, İtilaf Devletlerinin emperyalist düzenine karşı duran Türklerin topyekûn mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve Anadolu'nun işgallere karşı savunulması için milli ve askeri güçlerin birlikte hareket etmesine ön ayak olmuştur.

Türk Milli Mücadelesinin iki safhası vardır. Bu safhalardan ilkini işgal faaliyetleri ve parçalanma girişimlerine karşı çıkma refleksi oluşturmaktadır. Diğer safha ise bağımsızlığın sağlanmasına yönelik silahlı mücadele evresidir. Her ne kadar bu iki safha iç içe geçmiş gibi görünse de örgütlenme ve hakların savunulması ilk önce başvurulan yöntem olarak öne çıkmıştır.¹⁸⁶ Buradaki tespitler Milli Mücadelenin ne zaman başladığı sorusunu zihinlerde canlandırabilir. Bu konuda tarihçiler arasında görüş ayrılıkları olmakla birlikte genel kanaat Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a varış tarihi olan 19 Mayıs 1919'dur. İkinci görüş İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmiş tarihi yani 15 Mayıs 1919 olarak ifade edilmektedir. Bu tarihin belirlenmesinde milli direnişin tetiklenerek Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin örgütlenmesine işaret edilir. Üçüncü görüş olarak Mondros Mütarekesi'nin imzalanış tarihi gösterilmektedir. Mütareke koşullarının Türkiye'yi İtilaf Devletlerince bölüşme girişimleri olan işgal faaliyetlerine başlamaları olarak belirtilmektedir.¹⁸⁷ Bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) İstanbul'da buluşarak Osmanlı Devleti'nin geleceği hususunda görüştüğü, ordu ve milletin işbirliğiyle milli bir direniş örgütlenme bağlamında görüş birliğine vardıkları 20 Aralık 1918 tarihi de Milli Mücadelenin başlangıç tarihi olarak gösterilebilmektedir.¹⁸⁸

İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgal edilmesi İtilaf Devletleri tarafından hiç hesaba katılmayan bir sürecin başlangıcı oldu. Winston Churchill¹⁸⁹ sözü geçen işgal girişimini, Türklerin kendilerinin planlayacağı herhangi bir stratejiden daha etkili bir şekilde milli direniş ateşleyen talihsiz bir adım olarak nitelmişti.¹⁹⁰ Gerçekten de İzmir'in işgalinden önce; toprak sahipleri, öğretmenler, zanaatkarlar, köylü ve işçilerin¹⁹¹ girişimleri sonucunda Anadolu ve Trakya'da yerel Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ortaya çıkmıştı. Daha önce de değinildiği gibi bu gruplar propaganda ve mitinglerle direnme merkezleri olarak hareket ederek silahlı mücadeleden kaçınıyorlardı. Wilson Prensiplerinin 12. maddesi onlara çözüm için bir umut olarak görünmekteydi.

¹⁸⁵ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 1, On birinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120.

¹⁸⁶ Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Birinci Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981, s. 46.

¹⁸⁷ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, s. 69

¹⁸⁸ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 92-93.

¹⁸⁹ Bu sırada Winston Churchill (Ocak 1919'dan itibaren) İngilizlerin Savaş Bakanı'dır. Bkz. Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 49.

¹⁹⁰ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 57.

¹⁹¹ Ergil, a.g.e., s. 49.

Fakat Yunanlıların İzmir çıkarması bahsedilen bu grupların barışçıl bir çözüm beklentisini söndürerek milli duyguları kabarttı ve karşı direncin fitilini ateşledi.

1919 yılının ortalarından itibaren dağınık olarak hareket eden yerel gruplar liderliğe Mustafa Kemal Paşa'yı getirerek örgütlü bir mücadeleyi ortaya çıkardı. Mustafa Kemal Paşa 1915'te Çanakkale'de İngiliz kuvvetlerine karşı sergilenen başarılı savunmasındaki rolüyle ülke genelinde ün kazanana kadar pek tanınmıyordu. Çanakkale cephesinden başka Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu ve Suriye Cephelerinde de başarılı bir şekilde görev yapmıştı. 1917-1918 kışında Veliht Vahideddin'in Almanya gezisinde onun yaverliğini yapmıştı. Görevi boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal faaliyetlerinden ve savaşın kötü idaresinden kaynaklanan güvensizlikten kendini uzak tutmuştu. Bu durum onun Milli Mücadelenin liderliğini üstlenmesinde ve elbette ki liderliğinin kamuoyunda kabul görmesinde etkili olmuş olabilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Paşa¹⁹² 1918 Aralığının sonlarına doğru bağımsızlığın sağlanması için İstanbul'da yaptıkları toplantıda fikir alışverişinde bulduklarını ifade etmektedir. Yapılan bu görüşme de altı maddelik bir program ortaya çıkmıştı. Mütareke sonrasında Milli Mücadele öncesinde gerçekleşen bu görüşmenin içerdiği maddeler şu şekildeydi:

- 1) Ordunun terhisini derhal durdurmak,
- 2) Yurdun müdafaasına lüzumlu olan en önemli silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek,
- 3) Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmamak. İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak,
- 4) Milli Mukavemete taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek,
- 5) Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine mani olmak,
- 6) Halkın maneviyatını yükseltmek.¹⁹³

Osmanlı Devleti ordusunun önde gelen komutanlarından olan ve Milli Mücadele döneminde özellikle Doğu cephesindeki başarılarıyla ün kazanan bir diğer önemli sima da Kazım Karabekir'dir. Karabekir Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz güçlerine karşı Bağdat'ı savunan Türk Ordularının başkomutanı Alman Mareşali Von Der Goltz'un kurmay başkanı olarak görev yapmıştı. O da mütareke sonrasında İstanbul'a dönmüş, 1919 yılının Mart'ında Doğu/Kafkas cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin başına getirilmişti. Karabekir bu görevinden önce 1918'de kurulan 9. Ordu'nun komutanlığını da yapmıştı. Bu ordu dört tümendenden oluşmaktaydı. Bunlar iyi donanımlı, güçlüydü ve toplam 30. 000 kişiydiler. Ayrıca bu kuvvetler yaklaşık olarak 20. 000 kişilik milis ve jandarma gücüne de sahipti. Tüm bu teferruattan daha da önemlisi bu birliklerin maneviyatları diğer cephelerdeki birliklerden oldukça yüksekti. 1918 yılında diğer cephelerdeki Osmanlı birlikleri geri çekilmesine karşın 9. Ordu ileri harekâta geçerek Azerbaycan, Ermenistan ve Kuzey İran'da geniş

¹⁹² Görüşmenin yapıldığı sırada Ali Fuat Paşa Ankara'daki 20. Kolordu'nun idaresinden sorumluydu.

¹⁹³ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 92-93.

toprakları kontrol altına almış, Hazar Denizi kıyılarına kadar dayanmıştı.¹⁹⁴ 9. Ordu İtilaf Devletlerinin baskıları sonucunda kolordu statüsüne indirilerek 15. Kolordu olarak adlandırılmıştı. Bu durum ordunun bünyesinde herhangi bir değişiklik yaratmamış İtilaf Devletlerinin ikna edilmesine yönelik olarak isim değişikliğinden ibaret kalmıştı. Üzerinde durulan bu ordu Milli Mücadele döneminde Türkiye'nin Doğu cephesindeki başarılarının en önemli mimarı olacaktı.¹⁹⁵

Kazım Karabekir, İstanbul'dan Erzurum'a gitmeden önce 23 Mart 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret ettiğini ve Anadolu'da başlatılacak olan mücadelede kendisine katılması için ısrar ettiğini belirtmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi bir çözüm peşinde olduğunu ve bunu da bir bakanlık görevi elde ederek yapacağını dolayısıyla kendisinin teklifini reddettiğini anılarında ifade etmiştir.¹⁹⁶ Kabineye giremeyen Mustafa Kemal Paşa bir süre sonra 9. Ordu (15 Haziran 1919'dan itibaren 3. Ordu) Kıtaatı Müfettişliğine atandı.¹⁹⁷

Olayların tarihi seyrine bakıldığında Türk Milli Mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'nın devamı ve bu savaşı Türkler adına sonlandıran mücadeleler dizisi olarak görülmektedir. Zaten mevcut şartlar altında Türklerin fazla seçenekleri de yoktu. Önlerinde iki yol vardı. Ya kendilerine dikte edilen şartlar altında yaşamayı kabul edecekler ya da ne pahasına olursa olsun Birinci Dünya Savaşı'nı kendileri adına daha hukuki hükümler içeren bir barış antlaşması ile bitirecek, bağımsızlık mücadelesi vereceklerdi.

1.4.1.1. Ulaşım Durumu

1.4.1.1.1. Karayolu

Anadolu coğrafi konumu itibariyle Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Sahip olduğu bu özelliği büyük devletlerin geçmiş dönemlerden bu yana bölgeyi hâkimiyet altına alma mücadelelerine sahne olmuştur. Doğudan batıya ya da batıdan doğuya nakledilecek olan ticari malzemelerin Anadolu limanları vasıtasıyla yapılması sözü geçen

¹⁹⁴ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 60.

¹⁹⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 12-16.

¹⁹⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 15, 17-18. Rauf Orbay, Kazım Karabekir'in aynı teklifi kendisine de yaptığını ve Mustafa Kemal Paşa ile konuşup onu da bu hususta ikna etmesini söylemiştir. Orbay, Karabekir'le aynı fikirde olduğunu beyan etmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın da düşüncesinin kendilerinden farklı olmadığını ve bir süre sonra kesin karara varılacağını belirtmiştir. Bkz. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 2, s. 402-403. Bunların yanı sıra Kazım Karabekir aynı konuya başka bir eserinde de değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçme teklifi yaptığında Mustafa Kemal Paşa'nın hasta olduğunu ve iyileşince (...) *gelmeye çalışırım* dediğini ifade etmektedir. Bkz. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Faruk Özerengin (Haz.), Üçüncü Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2019, s. 44.

¹⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın sözü geçen göreve getirilmesi hakkında sonraki bölümde bilgi verilecektir. Ayrıca Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a 3. Ordunun Kıtaat Müfettişi olarak gönderildiği belirtilmiştir. Bkz. Atatürk, a.g.e., s. 7. Bununla birlikte Karpat da Mustafa Kemal Paşa'nın lağvedilmiş olan 9. Ordu yerine kurulan 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak tayin edildiğini ifade etmiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Güneş Ayas (Haz.), Dördüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 114-115.

mücadelelerin sebepleri arasında yer almaktadır. Mal ve eşya ticaretinin transferi yanında sosyo-ekonomik yapısı, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu yıllarda da dönemin büyük güçlerinin dikkatini bu coğrafya üzerinde yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bölgede etkinliklerini arttırmak için sonradan değinileceği üzere yol yapımı konusunda Osmanlı Devleti'nden imtiyaz elde etmeye çalışmışlardı.

Osmanlı Devleti döneminde yol yapımı daha çok askeri faaliyetler için düşünülmektedir. Herhangi bir bölgeye sefer yapılması düşünüldüğünde ordunun oraya nasıl ulaştırılacağı hususu yol yapımı ile ilgili diğer etkenlerden daha önce gelmekteydi. Zamanla ekonomik amaçlarla ana kervan yolları yapılmıştı. Osmanlı Devleti döneminde modern anlamda karayolu yapımına ilişkin ilk adım 1866 yılında atılmış ve toplam 48.900 km'yi bulan kara yolu ağı inşa edilmişti.¹⁹⁸ Bu karayolu ağının yaklaşık olarak 9.711 km'lik bölümü Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmıştı. Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan kara yolu ağının 3.477 km'si onarıma muhtaç, 3.283 km'si sürekli bakım isteyen ve 3.026 km'si ise yeniden inşa edilmesi gereken bir durumdaydı.¹⁹⁹

Milli Mücadele öncesinde bir kara yolu ağı mevcuttu. Fakat bu ağı oluşturan yollar, yol niteliği taşımaktan uzaktı. Devletin resmi kayıtlarına göre yol olarak kabul edilen ve bir plan çerçevesinde oluşturulduğu belirtilen yollar; göçlerle, kervanlarla, ticaretle ve Osmanlı ordularının akınlarıyla kullanılagelen toprakların uzun süre kullanılmasına bağlı olarak yola dönüşen araba ve kağrı izleriydi. Üstelik bu yollardan yılın her mevsiminde faydalanmanın olanağı da yoktu. Yağmur ve özellikle kar yağdığı durumlarda birçok yerleşim yerinin merkezle ya da çevresiyle bağlantısı tamamen kesilmekteydi.²⁰⁰

Resmi kayıtların içerdiği ulaşım ağı bilgileri bir yana Milli Mücadele dönemine ve öncesine tanıklık eden şahsiyetlerden biri olan Aydemir, yolun askeri birliklerin ve cephanenin istenilen bölgelere transferi için çok hayati bir öneme sahip olduğunu belirttikten sonra ülkenin kara yolu ağıyla ilgili şöyle bilgiler vermiştir:

Kısacası yollarımız yoktu. Şose denilen çizgiler, Ortaçağ kervan yollarından farksızdı. Bunlarda seller, yağmurlarla her yıl bozuluyordu. Daimi bakım sistemi memlekete girmemişti. Köprüler, menfezler dayanıksızdı. Bu durum, Birinci Dünya Harbi'nde, karşımızda cephe tutan düşmanlar kadar bizi yoruyordu... Yol, bir hasretti. 1918 baharında bir gün 9. Tümen, Karadağ-Çardaklı boğazının doğusundan batısına intikal ediyordu. Bu arada Erzincan-Refahiye şosesinin üzerinden ve bir taraftan diğer tarafa geçecekti. Yani arada birkaç adım, adına şose denilen bu harap uzantının üstünde yürüyecekti. Yol görünüp kenarına varılınca, bütün yürüyüş koluna bir karışıklık yayıldı. Hiç kimse ayağının değdiği bu bozuk düzen yolun üstünden ayrılmak istemiyordu. Hele atlı subayların, kıtalarını da bırakarak bu yol çizgisi üstünde bir aşağı, bir yukarı

¹⁹⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 67-68.

¹⁹⁹ Tefik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, Birinci Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 82.

²⁰⁰ Erol Mütercimler, **Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu**, On Sekizinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 220.

at koşturduklarını hala rüya gibi hatırlarım. Çünkü bunların hemen hepsi, o dağlık Doğu cephesinde, mesela iki yıldan beri böyle bir yol parçası dahi görmemişlerdi. Bu dar ve harap soseye ulaşmak herkeste, dünyaya ve medeniyete kavuşmak gibi hisler uyandırmıştı. Evet, Anadolu'nun en büyük hasreti yol'a idi.²⁰¹

Ülkenin kara yolu durumu Aydemir'in yukarıda tasvir ettiği gibi olmakla birlikte Milli Mücadeleye gidilirken ihtiyaçların karşılanması açısından oldukça sınırlı boyutlardaydı. Motorlu kara taşıtlarının yaygınlığına bakıldığında karayollarının en önemli aracı olan ve orduların ulaşım işlerinde kullanılan kamyonların sayısı da gereksinimleri karşılamaktan uzaktı. 1919'un Mayıs'ında Türkiye'de motorlu ulaştırma birliği yoktu. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan kamyonlar da kullanılamaz haldeydi. Bin civarında olan otomobil sayısının yaklaşık olarak 800 adedi İstanbul'da bulunmaktaydı. İzmir'de bulunan otomobillerin dışında diğer Anadolu illerindeki mevcut otomobil sayısı 100 civarındaydı.²⁰²

1.4.1.1.2. Demiryolu

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm dünyada önemli bir ulaşım aracı olmaya başlayan demiryolu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hatta günümüzde de önemini büyük ölçüde korumaktadır. Özellikle karayolu ağının sınırlı ve motorlu taşıt sayısının az olduğu dönemlerde demiryolu alternatif ulaşım yolu olarak görülmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti döneminde demiryolu yapma ve işletme hususunda yabancıların ekonomik çıkar ve siyasi amaçlarına bağlı kalınmıştı.²⁰³ Mali bakımdan güçsüzlük ve kapitülasyonlar diğer birçok konuda olduğu gibi demiryolu inşasında da devletin girişimlerini baltalamaktaydı. Osmanlı Devleti döneminde ilk demiryolu yapımı imtiyazı 1856 yılında İngiltere'ye verilmişti.²⁰⁴ Demiryolu yapımıyla ilgili bu tür imtiyazların daha sonra Almanya, Fransa ve İtalya'ya verildiği görülmektedir. Burada bahsedilen imtiyazların verildiği andan itibaren ilerleyen süreçte ilgili devletlerin çıkarlarına hizmet ettiği görülmektedir.²⁰⁵

Milli Mücadele döneminde cephele arasında asker, askeri teçhizat ve cephane transferinin hızlı yapılabilmesi için büyük bir öneme sahip olan demiryolu ağının da yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. 19 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye'nin demiryolu ağı ulaşımı ve kullanım koşulları şöyledir:

²⁰¹ Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, s. 254-256.

²⁰² Müderrisoğlu, a.g.e., s. 69-70; Çavdar, a.g.e., s. 84.

²⁰³ Demiryolu yapım ve işletmesinde Osmanlı Devleti yabancı yatırımcılara cazip ayrıcalıklar tanımaktaydı. Kilometre başına belli bir hasılat miktarı devlet tarafından garanti edilerek yatırımcıların karlarını güvence altına almaktaydı. Bkz. Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Birinci Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017, s. 44.

²⁰⁴ Ünsal Yavuz, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", Mukaddes Arslan (Haz.), **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 83.

²⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 70-75.

- 1) Edirne-İstanbul hattı: İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak işgali altındadır ve Edirne’de Fransız, Çatalca’da İngiliz birlikleri vardır. Daha sonra Yunanistan Trakya’yı kısmen işgal edecektir.
- 2) İstanbul-İzmir-Eskişehir-Ankara hattı: Bu hattın İzmit’e kadar olan kesimi İngilizlerin kontrolü altındadır. İngiliz kontrol alanı daha sonra Geyve’ye kadar uzanacaktır. (1921 Haziran’ında başlayacak olan büyük Yunan taarruzu Eskişehir’den itibaren Polatlı yakınlarına kadar olan demiryolu Yunanlıların eline geçecektir.)
- 3) Ankara-İzzettin dar dekovil hattı: Ankara istasyonu İngiliz ve Fransızların kontrolü altındadır. (Bu hat Kurtuluş Savaşı boyunca işgallerden uzak tek hat olarak hizmet görecektir.
- 4) Eskişehir-Afyon-Konya hattı: Afyon tren istasyonunda İngiliz ve İtalyan birlikleri vardır.
- 5) Mersin-Tarsus-Adana hattı: Fransızların işgali altındadır.
- 6) İzmir-Aydın, İzmir-Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon; İzmir-Manisa-Soma-Bandırma hatları: Bu hatların düğüm noktası olan İzmir Yunan İşgali altındadır. (19 Mayıs 1919’dan sonra Yunan işgali genişleyecek Aydın, Manisa ve Ayvalık Mayıs ayı sonuna kadar Yunanlıların eline geçecektir.)
- 7) Erzurum-Kars dar dekovil hattı: Hattın Erzurum’dan başlayarak Sarıkamış yakınlarına kadar Kars ve Gümrü’ye uzanan kısmı Türklerin, Sarıkamış yakınlarından Kars ve Gümrü’ye uzanan kısmı Ermenilerin elindedir.²⁰⁶

İhtiyaçları karşılamaktan yoksun olan demiryolu ağının önemli merkezlerinin de işgal altında olması Milli Mücadele yıllarında bu demiryollarının gerektiğince kullanılmasını engellemiştir. Demiryolları güzergâhlarının genel olarak kıyılara yakın olması İtilaf Devletleri tarafından işgallerini kolaylaştırmıştı. Osmanlı Devleti’nin 6. 296 km uzunluğundaki demiryolu ağının Türkiye’ye intikal eden kısmı 4.138 km’dir.²⁰⁷ Milli Mücadele yıllarında bu demiryollarının daha çok Konya-Afyon-Eskişehir-Ankara hattının kullanıldığı görülmektedir. Sakarya Savaşı’nda ise sözü geçen hattın Polatlı-Ankara arasındaki 80 km’lik bölümünden faydalanılabildiği görülmektedir.

Milli Mücadelenin devam ettiği sırada Ankara-İzzettin dar dekovil hattı haricindeki diğer tüm demiryolu hatları işgal güçlerinin elinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla diğer tüm demiryolu hatları Türklerin bağımsızlık mücadelesine karşı kullanılmıştır. Yunanistan Ege bölgesinde bulunan demiryolu hatlarını kendi kuvvetlerinin ikmal için kullanmış ve bu hatlar, onların üç yılı aşkın bir süre Ege bölgesinde tutunabilmelerini sağlamıştı. Ayrıca Yunan kuvvetleri bu hatlar sayesinde Ankara yakınlarına Polatlı’ya kadar ilerleyebilmişlerdi.²⁰⁸

Milli Mücadele yıllarında Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında bir demiryolu ağının etkin olmayışı cephele arasındaki asker, silah ve cephane nakliyesini oldukça güçleştirmişti. Bu güçlük Türklerin Doğu cephesindeki askeri başarıları sonucu kısmen aşılmıştı. Ancak yine de Bolşeviklerden temin edilecek olan silah ve cephane yardımlarının batıya aktarılması gerektiğinden fazla zaman alıyordu. Bu durum denizyolunun kullanılmasını gerekli kılmaktaydı. Burada da iki

²⁰⁶ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 74.

²⁰⁷ Türkiye sınırları içerisinde kalan demiryolu ağının dağılımı; Anadolu-Bağdat hattı 2.064, İzmir-kasaba hattı 703, İzmir-Aydın hattı 609, Şark demiryolu hattı 337, Erzurum-Sarıkamış-sınır hattı 355, Mudanya-Bursa hattı 41 ve Ilica-Palamutluk hattı 29 km şeklindedir. Bkz. Avni Zarakoğlu, “Memleketimizde Demiryolu Politikası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7(3), 1950, s. 576.

²⁰⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 75.

büyük sorunla karşılaşılacaktı: Deniz taşıtlarının yeterli sayıda olmaması ve İtilaf Devletlerine bağlı gemilerin Karadeniz’de keşif, gözetleme ve karakol faaliyetleri yürütüyor olması.

1.4.1.1.3. Denizyolu

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye coğrafi konumunun sonucu olarak bir yarımada özeliğine sahiptir. Bu özelliği nedeniyle denizcilik faaliyetleri ülke için büyük bir önem arz etmekle birlikte hem savunma açısından hem de ticari açıdan güçlü bir deniz gücüne sahip olmayı gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarına kadar Karadeniz ve Akdeniz’de egemen bir güç olarak görülüyordu. Fakat diğer alanlarda yabancı devletlere sağlanan imtiyazlar deniz ulaşımında da kendini göstermişti. Bunun yanında Marmara Denizi bile yabancı bayraklı gemilerin çoğunlukta bulunduğu bir deniz haline gelmişti. Yabancı devletlerin gemileri Osmanlı Devleti’nin sahillerinde ulaştırma ve ticari hizmetler verebilmekteydi. Bu durum Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonların bir sonucuydu.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’na sahip olduğu güçsüz bir donanma ve az sayıda tekneden oluşan küçük bir ticaret filosuyla girmişti. Sahip olunan donanmanın deniz ulaşımının güvenliğini sağlayacak güçten yoksun olması Kafkasya, Yemen ve Suriye cephelerine bile karayoluyla asker ve cephane gönderilmesini zaruri hale getirmişti. Hatta İstanbul’dan Tekirdağ’a ve Çanakkale cephesine deniz yoluyla yapılan asker ve cephane aktarımı, Marmara Denizi’ne sızan İngiliz ve Fransız denizaltılarının batırdıkları gemi sayısının artması sonucu, karayolu ulaşımı tercih edilerek yapılmaya başlanmıştı.²⁰⁹

Türkler Milli Mücadele hazırlıkları sırasında deniz gücünden yoksundu. Daha önce de belirtildiği gibi İstanbul, İzmir, İzmit, Trabzon, Sinop, Samsun, İskenderun, Mersin ve Antalya İtilaf kuvvetlerinin işgali altındaydı. Bununla birlikte Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz’de de İtilaf Devletlerinin donanmaları hâkim durumdaydı. Mütareke hükümleri gereğince sahip olunan gemiler de silahsızlandırılmış ve İtilaf Devletlerince kontrol altına alınmıştı. Bu koşullar altında deniz filosuna sahip olunsa bile nasıl kullanılacağı hususu muamma gibi görünmekteydi.

Milli Mücadelenin askeri safhasında cephelere asker, silah ve cephane nakledilmesi hususunda kara ve demiryollarından mümkün olduğu ölçüde elbette ki faydalanılmıştı. Öte yandan sınırlı imkânlara sahip olunmasına ve İtilaf Devletleri gemilerinin Karadeniz’de hâkim durumda bulunmasına rağmen deniz yolunun Milli Mücadele’nin kazanılmasında etkisi büyüktü. Türk denizcileri sahip oldukları küçük kayıklarla Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından Türkiye’nin kuzey sahillerindeki limanlarına silah, cephane ve askeri teçhizat taşımışlardı. Bu askeri malzemeler mevcut yollarla cephelere ulaştırılmış ve Milli Mücadeleye destek olunmuştu.

²⁰⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 76.

1.4.2. “Sovyet Rusya”nın²¹⁰ Durumu

Bolşevik İhtilalinden sonra Rusya’daki yönetim yeni birtakım girişimlerle birlikte halkının ve “dünya halklarının” takdirini kazanarak konumunu sağlamlaştırmak amacıyla politik hamleler yaptı. Öncelikle İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde kabul edilen barış bildirgesini yayımladı. Savaşın ve sömürü düzeninin sonlandırılmasına yönelik mesajlar içeren bildirgede tüm hükümetlere ve halklara adil bir barış yapılması için müzakerelerde bulunulması gerektiği tavsiye ediliyordu.²¹¹ Sovyet yönetiminin Rusya’da yaşayan halkların nezdinde yeni kurdukları rejimin kabul görmesini ve desteklenmesini sağlamaya çalıştığı bir diğer göstergesi de 15 Kasım 1917’de yayımlanan “Rusya Halkları Hakları Bildirgesi”ydi.²¹² Bildirgede Rusya’da yaşayan halkların eşit haklara sahip olduğu, etnik ve dinsel farklılıkların kitlelerin özgür gelişimine engel olmayacağı açıklıkla ifade edilmekteydi. Bununla birlikte bildirgeye göre her ulus kendi geleceğini belirleme hakkına sahip olacaktı.²¹³ Öte yandan Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanmış olan gizli antlaşmaları açıkladı ve Çarlık dönemi politikalarından, toprak taleplerinden vazgeçtiklerini ilan etti. Bu durum Türkiye açısından olumlu karşılanırken savaş sırasındaki müttefikleri olan İtilaf Devletlerinin çıkarlarını baltalamaya yönelik bir politika olarak algılandı. Bir süre sonra İtilaf Devletlerinden özellikle İngiltere ve Fransa aleyhlerine işleyen Sovyet politikasına karşı yeni rejimi içselleştirememiş olan kitleleri destelemeye başladı.²¹⁴ Bu dönemde Rusya’da “karşı devrim” hareketleri neredeyse bir gelenek halini almıştı. Yani yeni yönetim sistemi, Bolşevik karşıtlarınca kabullenilmek istenmiyordu.

İktidara bütün yönleriyle hâkim olmaya çalışan Bolşevikler, öncelikle savaş halinde olduğu devletlerle bir dizi antlaşma yaptı. Bu antlaşmaların geçerliliği Rusya’nın içerisindeki gruplarca tartışılmasına rağmen yine de Bolşeviklerin iç meselelere daha çok zaman ayırması için uygun bir ortam yaratmıştı.²¹⁵ Dolayısıyla sıra artık yeni rejimin Rusya’da yaşayan bütün kitlelere sevdirmesi ve kabullendirilmesine gelmişti. Fakat Bolşeviklerin aleyhindeki iç ayaklanmalar ve halkın memnuniyetsizliği giderek büyümekteydi. Üstelik eski müttefikleri olan İngiliz ve Fransızlar da yeni rejimi benimsemek istemeyen ve çarlığın canlandırılması amacıyla ayaklanan kitleleri maddi ve manevi olarak desteklemekteydi. Yeni hükümet ülkede düzeni sağlamak ve tüm karşıt hareketleri sindirmek için siyasi polis teşkilatını kullanacaktı.

²¹⁰ Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti. 1917 yılındaki Bolşevik İhtilalinden sonra iç savaşı zaferle tamamlayıp 1922 yılında resmi olarak kurulan devletin adıdır. Her ne kadar devletin adı resmi olarak 1922’de konulsa da bahsedilen ihtilalden sonra Rusya genellikle “Sovyet Rusya” olarak telakki edilmiştir. Biz de bu kullanıma riayet ettik.

²¹¹ Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 35, s. 13.

²¹² Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 1.

²¹³ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 14-15.

²¹⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 590.

²¹⁵ Bolşevikler, Almanların hatta daha sonra Türkiye’nin Brest Litovsk Antlaşmasını ihlal ettiklerini ifade etmiştir.

Lenin tarafından 20 Aralık 1917’de yayınlanan bir kararname ile “Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotaj İle Mücadele Olağanüstü Komisyonu” yani ÇEKA kurulmuştu.²¹⁶ Başkanlığına Feliks Dzerjinskiy/Dzerjinski getirilen ÇEKA, Bolşeviklerin zaferini pekiştirmeyi, karşı devrimle özellikle “baltalama hareketleriyle ve bazı yolsuzluklarla mücadele etmeyi amaç edinmişti.²¹⁷ Bolşevikler yeni idarenin muhaliflerini ya da düşmanlarını bu örgüt vasıtasıyla saf dışı bırakmaya başlayacaktı.²¹⁸ Vernadsky, ÇEKA’nın yeni rejime muhalif hareket eden kitlelere karşı faaliyetlerini şöyle ifade etmekteydi:

1917-1918 kışında ÇEKA sayısız insan ölümünün müsebbibi olmuştu; 1918’in sonbaharı Kızıl Terör’ün en korku saçtığı dönemdi-ülkenin güneyindeki devrim karşıtları kendi manifestolarını yayınlamış, Bolşevik liderlere suikast girişimlerinde bulunmuş ve İtilaf kuvvetleri Rusya’ya askeri müdahalede bulunmuşlardı. Kızıl Terör mezalimi otoritenin farkında olmadığı bir suiistimal hali değildi, bilakis halkın Bolşevizm’e itaatini sağlamak amacıyla hükümet tarafından desteklenen ve finanse edilen bir korkuydu. Hatta Lenin’in kendisi bile hiçbir proletarya diktatörlüğünün terör ve şiddet olmadan düşünülemeyeceğini ifade etmişti. ÇEKA liderlerinden biri olan Martin Latsis’in de dediği gibi, ÇEKA’nın hedefi insanlar arası farklılıklara sebep olan burjuva sınıfını ortadan kaldırmaktı. Buna rağmen Kızıl Terör’den tüm hükümet karşıtları nasiplerini aldılar. Terör kurbanları sadece üst veya orta sınıflardan değillerdi; köylüler ve hatta işçiler de bu acımasız gözü kara örgütün kurbanı olmuşlardı. Komünist olmayan gruplardan en bilinen metotlardı. Hükümete karşı bir ayaklanma durumunda -ve bilhassa Komünist Parti liderlerine düzenlenen suikast girişimlerinde- saldırıyla alakası olmayan apolitik rehinelere bile tereddüt edilmeksizin derhal infaz edilirdi. (...) Kızıl Terör’ün aktif olduğu dönem, doğal adalet sürecinin rafa kaldırıldığı, şüpheye ve jürisiz yargılamaya dayalı bir sistemin hâkim olduğu kanlı bir zamandı. Tarihin kara sayfalarında diktatörlüğe karşı çıkan binlerce kişinin infaz edildiği ve hatta hayatında siyasete hiç karışmamış on binlerce insanın katledildiği bir dönem olarak yerini almıştır.²¹⁹

Bolşevikler rejime muhalif guruplara karşı ÇEKA’nın dışında 23 Şubat 1918’de Lev Trotskiy tarafından kurulan Kızıl Ordu²²⁰’nun da desteğini arkalarına almıştı. Hükümet emirlerini eksiksiz uygulayacağı düşünülen Kızıl Ordu birlikleri eski askerler ve genç işçilerden oluşturulmuştu. Bu sadık ve gözü kara askerlere hükümet tarafından iyi bakılıyordu. Sovyet yönetimi ÇEKA, Kızıl Ordu ve ellerindeki tüm güçleri kullanarak hükümet mekanizmasını tamamıyla kontrol altına almaya çalışmaktaydı.²²¹ Bolşevikler Rusya’nın idaresini ellerine geçirmeyi başarmıştı. Fakat ne içerideki ne de dışarıdaki düşmanlarını henüz ortadan kaldırmış değillerdi. Otoritelerini sağlamlaştırmaya

²¹⁶ Vernadsky, a.g.e., s. 363; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.) Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 247. Bu örgütün Rusça adı; Всероссийская Чрезвычайная Комиссия по Борьбе с Контрреволюцией и Саботажем (Vserossiyskaya Çrezvıçaynaya Komissiya po Borbe s Kонтrevolyütsiey i Sabotajem), ÇEKA: Чрезвычайная Комиссия (Çrezvıçaynaya Komissiya): Acil Durum Komisyonu.

²¹⁷ Genelde ÇEKA adıyla bilinen Olağanüstü Komisyon’a verilen isimdir. Bolşevik İhtilalinden sonra Dzerjinskiy’in teklifiyle 4 Aralık 1917’de Petrograd Sovyetinin Askeri Devrimci Komitesi tarafından “karşı devrim ile savaş komisyonu” olarak önerilmiştir. Bkz. Bertrand Russell, **Bolşevizmin Teorisi ve Pratiği**, (Çev. Özgür Ulusoy), Birinci Baskı, Bgst Yayınları, İstanbul, 2016, s. 29.

²¹⁸ Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 151.

²¹⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 363-364.

²²⁰ Köylülerin ve İşçilerin Ordusu/Kızıl Ordusu (Рабоче-Крестьянская Красная Армия-Raboçe-Krestyankaya Krasnaya Armiya).

²²¹ Vernadsky, a.g.e., s. 364.

yönelik uyguladıkları yöntemler ülkenin bazı bölgelerinde büyük memnuniyetsizlikler yarattı. Halk arasında yayılan bu hoşnutsuzluk rejim karşıtı bazı kitleleri birbirleriyle iletişime geçerek örgütlenmeye yöneltti. Sözü geçen kitleler güçlerini birleştirerek ayaklanma çıkaracak duruma geldiler. Böylece ekonomik güçlükler ve halkın memnuniyetsizliğinin yanında Bolşeviklerin karşısına çok daha büyük bir sorun çıkmış oldu: İç savaş.²²²

Sovyet yönetimi tam anlamıyla kestiremedikleri bir iç savaşla karşı karşıya kalmıştı. Kızıl Ordu'yu, ÇEKA'yı kurmak ve Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalamak gibi birtakım adımlar atmışlardı. Fakat bunlar ve Rusya'da yaşayanların hakları ile ilgili atılan tüm adımlar, bazı halk gruplarını memnun etmemiş, üstüne üstlük onları Bolşeviklerin karşısında kümelenmeye itmişti.²²³ Brest Litovsk Antlaşması'nın onaylanmasına karşı çıkan "Sol Sosyalist Devrimciler"²²⁴ ve "Menşevikler", Bolşeviklere muhalif grupların başını çekmekteydi. Özellikle Sol SD'ler, alınan kararlarda ve birçok konuda Bolşeviklerle ters düşmekteydi. Japonlar Nisan 1918'de Rusya'nın Çin ve Kuzey Kore sınırı yakınlarında bulunan Vladivostok'a çıkarma yaptı. Rusya'da bulunan rejim karşıtı tüm muhalifler, bu müdahaleyle umutlanarak toparlandı ve iç savaşa giden süreç hızlanmış oldu.²²⁵

Rusya'daki iç savaş Bolşevik karşıtı hareketi üstlenenlerle yani Çarlık dönemi ordusunun mensupları (Beyazlar/белых)²²⁶, bunlara destek olan İtilaf Devletleri²²⁷ ve Sovyet yönetimine bağlı olan Bolşevik Kızıl Ordusu arasında geçti. İç savaş Rusya'da hem sefaletin artmasına hem de çok sayıda can kaybının yaşanmasına sebep oldu. Öyle ki; 1918 yılından 1920 yılının sonlarına kadar yedi buçuk milyon civarında insanın açlık, soğuk ve salgın hastalıklar yüzünden hayatlarını kayb ettikleri ifade edilmekteydi.²²⁸ Çarlığın devamını sağlamaya kendilerini adanmış Beyazlar ile yeni rejimi ne olursa olsun Rusya'nın tümüne benimsetmek isteyen Bolşeviklerin birbirlerine karşı yıldırı/tedhiş faaliyetleri de insan ölümlerinin en önemli sebepleri arasındaydı.

Rusya'da konuşlanmış ve Batı Avrupa'ya gönderilecek olan Çekoslovak askeri birlikleri ile Bolşevikler arasında çıkan anlaşmazlıklar, karşı-devrimcilerin ayaklanma hareketlerini iyice

²²² Liebman, a.g.e., s. 370-378.

²²³ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, (Çev. Kezban Acar), İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 557.

²²⁴ *Bolşeviklerin işçi sınıfı diktatörlüğü görüşünü teorik olarak benimsemiş olmakla beraber başlangıçta Bolşeviklerin sert taktiklerine karşıydı. Bununla birlikte Sol Sosyalist Devrimciler Sovyet hükümetinin içinde kaldı, çeşitli bakanlıkları özellikle Tarım Bakanlığını elinde tuttu.* Bkz. Reed, a.g.e., s. 19.

²²⁵ Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 153.

²²⁶ Rus iç savaşı sırasında Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık/monarşi taraftarı olan ve Beyaz Ordu'nun askerlerine verilen isimdir. Bkz. Herbert George Wells, **Gölgeler İçinde Rusya**, (Çev. Mert Moralı), Birinci Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019, s. 60.

²²⁷ V. İ. Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 25, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskva, 1969, s. 520.

²²⁸ Liebman, a.g.e., s. 373.

hızlandırmıştı. Bolşevikler tarafından karşı-devrimle ittifak yapılması olarak algılanan bu hareket iç savaşın patlak vermesinde önemli bir rol oynamıştı. Gittikçe şiddetlenen yabancı müdahalesi tehdidi Sovyet yönetimini oldukça güç bir duruma sokmuş, Bolşevikler de eski müttefikleri tarafından desteklenen “bu vatan hainlerini” ortadan kaldırmak için resmi ya da gayri resmi her türlü yola başvurmuştu. Çünkü onlara göre, Beyazlar ve müttefikleri Rusya’yı bir koloni haline getirmeye çalışıyor, Kızıllar ise tüm Rusya’yı yabancı sömürsünden koruyarak ulusal bağımsızlık mücadelesine liderlik ediyordu.²²⁹ Beyazlar ve Kızıllar arasındaki yıldırma faaliyetlerinden iktidar mensupları da dâhil olmak üzere birçok kişi nasibini almıştı. Bolşeviklerin politikalarına karşı olan sol SD’ler Moskova’da Almanya büyükelçisini öldürerek Rus-Alman çatışmasını tekrar canlandırmak istedi. Aynı zamanda Moskova’da bir ayaklanma tertip etmişlerdi, fakat bu ayaklanma Bolşevikler tarafından bastırıldı. Bu olaylardan bir süre sonra da Bolşevik yöneticiler, SR²³⁰’lerin yıldırma suikastlarına maruz kaldılar.

Tanınmış Bolşeviklerden olan V. Volodarskiy 20 Haziran ve M. Uritskiy 30 Ağustos 1918’de SR’lerin düzenlediği suikastlar sonucu öldürüldü.²³¹ Uritskiy’in öldürüldüğü gün Lenin de bir SR kadın militan tarafından ağır bir şekilde yaralandı.²³² Suikastlar Bolşeviklerin ellerindeki tüm gücü kullanarak rejim karşıtlarını ortadan kaldırmaya çalışmalarını, yargılama yapmadan infaza başvurmalarını tetiklemiş olabilir. Ancak ÇEKA’nın kuruluş amacı ve uygulamaları dikkate alındığında; Bolşeviklerin zaten yeni rejimi tüm halk kitlelerine benimsetmek için yıldırı ve korku içeren eylemlerde bulunabileceğini göstermektedir.

Rusya’daki iç savaş, sonuna kadar karşı-devrimci Rus kuvvetleriyle İtilaf Devletlerinin bunlara destek amacıyla göndermiş olduğu ordular arasında bir ittifak niteliğini koruyarak devam etti. Bolşeviklerin kurmuş oldukları yeni rejim, kapitalizmin aleyhine gelişim gösterdiğinden İngiliz ve Fransızlar tarafından kabul görmemişti. Birinci Dünya Savaşı’nda müttefikleri olan Çarlık Rusya’sına milyarlarca Frank borç verilmiş, Sovyet yönetimi ise bu borçları tanımadığını belirtmişti.²³³ Ayrıca Bolşeviklerin kendi ülkelerindeki başarılarının, Batılı devletlerin kendi ülkeleri ve sömürgesi durumunda olan bölgelerin işçi-köylüleri tarafından örnek alınarak mevcut iktidarlara

²²⁹ Burada ifade edilen görüş Komünist Enternasyonal’in sekreteri Karl Radek tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Orlando Figes, **A People’s Tragedy The Russian Revolution 1891-1924**, İkinci Baskı, Pimlico Edition, London, 1997, s. 699.

²³⁰ *Sosyalist Devrimci Parti, SR. Başlangıçta devrimci bir köylü partisiydi. Savaş Örgütleri’nin (yani terörcülerin) partisiydi. Mart Devrimi’nden sonra o güne dek sosyalistlikle alakası olmamış kişiler partiye girdiler. Bu sırada parti yalnız toprakta özel mülkiyetin kaldırılmasını, toprak sahiplerine de tazminat ödenmesini istiyordu. Fakat sonunda köylüler arasında devrimci duygunun şiddetlenmesi, sosyalist Devrimcileri “tazminat” talebinden vazgeçmeye zorladı. Genç ve ateşli aydınlar 1917 sonbaharında ana partiden ayrılarak Sol Sosyalist Devrimci Parti’yi kurdular. Sonraları radikallerce Sağ Sosyalist Devrimciler diye adlandırılan Eserler Menşeviklerin davranışlarını benimsemiş ve onlarla birlikte çalışmıştır.* Bkz. Reed, a.g.e., s. 18-19. Ayrıca partinin Es-er’ler olarak adlandırılması ilk harflerinden kaynaklanmaktadır. Партия ‘С’оциалистов ‘Р’евOLUTIONЕРОВ, (Partiya ‘S’otsialistov ‘R’evolyutsionerov).

²³¹ Figes, a.g.e., s. 626-627.

²³² Liebman, a.g.e., s. 371.

²³³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 248.

karşı ayaklanacağından endişe etmekteydiler.²³⁴ Dolayısıyla İtilaf Devletleri açısından Bolşeviklerin devlet idare sisteminin kabul görmesi kendi ayağına kurşun sıkmak gibi bir şeydi. Bu yüzden İtilaf Devletleri Çarlık idaresinin devamından yanaydı. Kendi açılarından haklı sebepleri olan emperyalist devletler Sovyet yönetimine karşı doğal olarak olumsuz bakmaktaydılar. Zaten Avrupa’da endişe ettikleri gibi bir ihtilal dalgalanması cereyan etmekteydi ve bunun sebebinin Rusya’da gerçekleşen ihtilaller olduğu düşünülmekteydi.²³⁵ Tüm bu gelişmeler, İtilaf Devletlerini Bolşeviklerin Rusya’da kurduğu düzeni yıkararak eski düzeni tekrar canlandırmaya yönelik hareket etmeye teşvik etmişti.

İç savaşın başlangıç aşamasında İngiliz ve Fransızlar Rusya’ya kuzeyden çıkarma yaparak Arhangelsk ve Murmansk’ı işgal ettiler. Buradaki Sovyetleri devirerek “Beyaz Kuzey Rusya Hükümeti”ni kurdular. Çekoslovak askeri birlikleri de Samara²³⁶ ve Batı Sibirya’yı ele geçirdiler. Bölgedeki Beyaz Ruslarla işbirliği yapan Çekoslovak askeri birlikleri²³⁷ kısa süre sonra Kazan’ı da hâkimiyet sahalarına aldılar. Daha öncede belirtildiği gibi Japonlar Vladivostok’a çıkarma yaparak buradaki Sovyetleri dağıttılar ve Beyaz Muhafız karşı-devrimcilerini desteklediler.²³⁸ Öte yandan Odessa’ya Fransız, Kırım’a da İngiliz birlikleri çıkarıldı ve savaş gemileri gönderildi.²³⁹ Bolşevikler adeta bir çember içerisine alınmış, her yandan kuşatılmıştı. Doğu’da Amiral Kolçak²⁴⁰, Petrograd’da General Yudenic²⁴¹, Don Boyları ve Güney Rusya’da Anton Denikin’in²⁴² “Gönüllü Ordusu” ve kuzeyde Arhangelsk-Murmansk’ta İngiliz kuvvetleri tarafından tehdit edilmekteydi. Amiral Kolçak

²³⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16.

²³⁵ Fransa Ordusu’nda 1917 yılının Mayıs’ın da başlayan isyan hareketinde yüz binden fazla asker sıkıyönetim mahkemelerine verildi. Bu askerlerden 423’ü ölüme mahkûm edilirken yirmi üç bini suçlu bulundu. 1917’nin Ağustos’un da Barselona’da gerçekleşen grev silah kullanılarak bastırıldı. Avusturya-Macaristan donanması 1918’in Şubat’ında Catarro’da isyan etti. Avusturya’da, Macaristan’da, Finlandiya’da ve Bavyera’da Ekim 1918’den sonra kısa vadeli de olsa Sovyet iktidarları kuruldu. İtalya’da da ihtilalci bir buhran gerçekleşti. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Avrupa’da var olan düzenin sosyal, ekonomik ve politik yönleri de dâhil olmak üzere kitleler tarafından sorgulandığını ifade etmişti. Bkz. Ernest Mandel, **Ekim 1917: Darbe mi Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti**, Birinci Baskı, (Çev. Oktay Emre), Yazın Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41-42. Ayrıca İtalya’da ve uluslararası arenada işçi hareketlerinin yaygınlaşarak kapitalizme karşı gelişim gösterdiği üzerinde durulmuştur. Bkz. “Ojivlenie Raboçego Dvijenija v İtalii”, **Pravda**, (Noyabrya 1918), s. 1.

²³⁶ Samara; Kazan, Orenburg ve Saratov şehirlerinin arasında yer alır.

²³⁷ Çekoslovak askeri birlikleri Birinci Dünya Savaşı’nda Avusturya Ordusu’ndan esir düşen ve aslında Slav olan askerlerden oluşmaktaydı. Sayıları yaklaşık olarak 40. 000’i bulan bu birliklerin Brest Litovsk Antlaşması’ndan sonra Vladivostok yoluyla Fransa’ya gönderilmek üzere Penza (Volga’nın batısında) ve Çelyabinsk (Astana’nın kuzey batısında) arasındaki demiryolu hattında katarlarda bekletilmekteydiler. Fakat Bolşeviklerle aralarında çıkan anlaşmazlıklar ve karşı-devrimci grupların da kışkırtmasıyla Mayıs sonlarına doğru Bolşeviklere karşı ayaklanmışlardı. Bkz. Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 591-592; Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Yirmi Beşinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 27.

²³⁸ **Bolşevik Partisi Tarihi**, s. 282.

²³⁹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 592.

²⁴⁰ Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak, Rus iç savaşı sırasında Beyaz Ordu’nun komutanıydı. 1920 yılında İrkutsk’ta (Moğolistan’ın kuzeyinde Baykal Gölü’nün batısında) sorgulandıktan sonra kurşuna dizilerek idam edilmiştir.

²⁴¹ Nikolay Nikolayeviç Yudenic, Birinci dünya Savaşı sırasında Rusların Kafkas Ordusu’nun, Rus iç savaşında da Rusya’nın kuzey batısındaki karşı-devrimci Beyaz birliklerin komutanıydı.

²⁴² Anton İvanoviç Denikin, Çarlık Rusya’sı döneminde generaldi. Rus iç savaşında ise tanınmış Beyaz Ordu komutanlarından olan Denikin 1947’de Amerika Birleşik Devletleri’nde hayatını kaybetmiştir.

“Rusya’nın Yüksek İdarecisi” ilan edilmiş ve Omsk²⁴³ şehri merkez olmak üzere bir hükümet kurmuştu.²⁴⁴ Fakat Bolşevikler uzun çarpışmalar ve güçlü propagandalar sayesinde Rusya’nın kuzeyi ve doğusundaki karşı-devrimcileri mağlup etmeyi başardılar.²⁴⁵ Bolşeviklerin başarısında karşı-devrimci gruplar arasında belli bir anlaşma ya da uyumun olmaması ve Lenin’in “Her Şey Cephe İçin” sloganı sonucunda yüz binlerce işçi ve köylünün Kızıl Ordu’ya katılarak Beyazlara karşı mücadele etmesi etkili olmuştu.²⁴⁶ Sovyet yönetimine karşı geride sadece tek bir cephe kalmıştı. Bunlar General Vrangel’in²⁴⁷ komutası altında Kırım’da bulunan Denikin ordusunun bakiyeleri idi.

İtilaf Devletleri, Amiral Kolçak-General Denikin kuvvetlerinin Bolşevikler tarafından mağlubiyete uğratılmasının ardından Polonya’daki karşı-devrimci gruplardan ve General Vrangel kuvvetlerinden faydalanmayı düşündüler. İtilaf Devletlerinin teşvikiyle Polonya, Ukrayna’ya bir harekât düzenledi ve başkent Kiev 1920 yılının Mayıs’ında işgal edildi. Kızıl Ordu’nun karşı saldırısı sonucunda Polonyalılar geri çekildi. İtici güçlerinden yardım istemek zorunda kalan Polonyalıların yardım çağrısı karşılık buldu. İtilaf Devletleri bir Fransız askeri misyonunu Varşova’ya gönderdi. Ardından tekrar saldırıya geçen Polonyalılar Bolşevikleri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Polonyalıların ilerleyişi Minsk’te durdu ve 12 Ekim 1920’de taraflar arasında bir ateşkes yapıldı.²⁴⁸

18 Mart 1921’de imzalanan Barış Antlaşmasıyla²⁴⁹ birlikte Polonya’nın doğu sınırı yeniden belirlenmiş, yeni sınır birkaç milyon Ukraynalı ve Beyaz Rus’u da içerisine almıştı. Polonya’yla aralarındaki problemi halleden Bolşevikler bütün kuvvetlerini güneydeki General Vrangel üzerine yönlendirdi. Kızıl Ordu’nun saldırısı karşısında mağlup olan²⁵⁰ Vrangel bütün karşı-devrimci unsurların Kırım’ı boşaltması talimatını verdi. Bu durum General Denikin’e bağlı kuvvetlerin ve ailelerinin gemilere bindirilerek İstanbul’a doğru hareket etmesine sebep oldu.²⁵¹ Böylece Bolşevikler iç savaştan derin yaralar alarak, fakat galibiyetle çıkmış oldular.²⁵²

²⁴³ Омск (Omsk). Kazakistan’ın kuzey sınırı yakınlarında bulunmaktadır.

²⁴⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 592-593.

²⁴⁵ Vernadsky, a.g.e., s. 385.

²⁴⁶ **Bolşevik Partisi Tarihi**, s. 283.

²⁴⁷ Pyotr Nikolayeviç Vrangel, Bolşevik İhtilalinden sonra Kırım’a giderek burada gönüllü olarak İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen Bolşeviklere karşı mücadele eden Beyaz Ordu birliklerine katılmıştır. 1919 yılı baharında Kafkas ordularının bir süvari tümenini komuta eden Vrangel, 1920 yılında Gönüllü Ordu’nun komutasını eline almıştır.

²⁴⁸ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 110.

²⁴⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 40.

²⁵⁰ Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, s. 269.

²⁵¹ İstanbul’a göç etmek zorunda kalan Beyaz Rusların İstanbul’daki iskânları, İstanbul’un sosyal hayatına etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012. Ayrıca Vrangel’e bağlı kuvvetlerin sayısı yaklaşık olarak 200.000’dir. Bu kuvvetlerle İstanbul’a göç edilmesinin sebebi ise İstanbul’un o sıralarda İngilizlerin denetiminde olmasıdır. İngilizler bu kuvvetleri Anadolu’daki Milli Mücadele hareketine karşı kullanmayı düşünmüşler, fakat bu durum Vrangel’in ordusunun içerisindeki Türkler tarafından engellenmiştir. Bkz. Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Beşinci Baskı, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s. 519.

²⁵² Vernadsky, a.g.e., s. 387.

Bolşevik İhtilalinden sonra Sovyet yönetimi uzun bir süre boyunca hem iç hem de dış müdahaleye maruz kaldı. Rusya'daki karşı-devrimcilerin (Beyazlar) ve İtilaf Devletlerinin askeri müdahaleleri karşısında ihtilalden sonra tesis ettikleri düzeni korumak ve yerleştirmek için bütün güçlerini kullandılar. Bunu yaparken de iç ve dış politikalarına yönelik kararlar alıp uygulamaya çalıştılar. Düşman olarak belirledikleri İtilaf Devletlerinin ve onlara bağlı uydu ya da sömürge devletlerin ülkelerindeki halkların, mevcut iktidarlara ve emperyalizme karşı ayaklanmalarını çeşitli propagandalarla teşvik ettiler ve desteklediler.

Bolşevikler İtilaf Devletlerinin emperyalist politikalarını eleştirirken otoriteleri güçlendikçe kendileri de benzer politikalara yöneldiler. İtilaf Devletlerinin Rusya'ya müdahalesi, iç savaşı alevlendirmesi ve karşı devrimcilere destek olması Bolşeviklerin de onlara karşı ayaklanmalara destek olmasının önünü açtı. Çünkü İtilaf bloğundaki her bir devlete vurulacak her darbe Bolşeviklerin lehineydi. Fakat bunu gizlice yapmak ya da yapacak olanlara destek olmak Bolşeviklerin en temel prensiplerindendi. Bolşevikler, İtilaf Devletlerine karşı silahlı bir mücadele içerisine girmeseler de Türkiye'ye, Afganistan'a ve İran'a altın ve silah yardımı yaparak onların bu bölgelerdeki güçlerini kırmayı tasarlamaktaydı.²⁵³ Sovyet yönetimi Hindistan ve Çin'de de benzer politikalar üretmeyi düşünmekteydi.²⁵⁴ Öte yandan Bolşevikler Batı'da; Berlin, Prag, Viyana gibi merkezlerin yönetimlerini kendi taraflarına çekebilmek ve kendilerine yakın olanların desteklerine devam etmelerini sağlamak için ise para harcanması gerektiğini ifade etmekteydi.²⁵⁵ Bu durum da gösteriyor ki, İtilaf Devletleri Bolşevikler için ne kadar tehdit ise Bolşevikler de İtilaf Devletleri için o kadar tehditti.

İtilaf Devletleriyle Bolşevikler arasındaki mücadele iki tarafın birbirlerine karşı bazen açıktan bazen de gizli politikalara yürütmesine sebep olmaktadır. Örneğin Sovyet yönetimi İngilizlerle anlaşma yapma zemini ararken bir taraftan da onlara karşı ayaklanmaları desteklemekteydi. Bu durum Bolşevik idarecilerin emperyalizmi ve emperyalist devletleri hem kendilerinin hem de kurdukları düzenin düşmanı olarak görmelerinin bir sonucuydu.²⁵⁶ Rusya'da İtilaf Devletleri aleyhtarlığı olabildiğince güçlenmişti. İç savaşta İtilaf Devletlerinin tutumu bu aleyhtarlığa sebep olan en belirgin etkendi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın, ihtilallerin ve iç savaşın getirdiği ekonomik kriz, Bolşevikleri ticaret/alış-veriş yapacak devletlere muhtaç bırakmaktaydı. Bu sebeple Bolşevikler, İtilaf Devletleriyle ilişkilerini tam anlamıyla kesmek de istemiyordu. Kendi ülkelerini aşan Antant-Bolşevik mücadelesinin Türkiye açısından en önemli sonucunun, Türk Milli Mücadelesine giden süreçte emperyalizme karşı Türklerle-Bolşevikleri aynı safta birleştirmek olduğu söylenebilir. Çünkü Bolşeviklerin ve Milli Mücadele idarecilerinin hatta “doğunun” düşmanı ortaktı: Batı

²⁵³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2; RGASPI, Fond: 5, Opis: 2, Delo: 314, List: 12.

²⁵⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5.

²⁵⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

²⁵⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17.

emperyalizmi.²⁵⁷ Amaç ülkelerini Batı emperyalizminin sömürsünden kurtarmaktı. Düşmanın ve amacın ortak olması iki tarafın da birbirlerini desteklemesi gibi bir “zorunluluk” yaratmıştı.²⁵⁸

1.4.3. İtilaf Devletlerinin Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri savaş sonrasındaki konjonktürü şekillendirmek için kolları sıvamıştı. İtilaf Devletlerinin başat gücü olan İngiltere Orta Doğu, Kafkasya ve Türk Boğazlarında hâkimiyet kurulmasına dair politikalarını Osmanlı Hükümeti ile imzaladıkları Mondros Mütarekesiyle gerçekleştirmişti. İngilizlerin çıkarları açısından geriye birkaç hedef kalmıştı. Bunlar; Bolşeviklerin etkisini kırarak yeni rejimlerinin Anadolu'ya ve daha güneye sirayet etmesini engellemek, Osmanlı hanedanına bağlı olan Hilafet makamını kontrol altına almak ve Doğu Akdeniz'in yani Süveyş ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak.²⁵⁹ Bahsedilen bu politikaların geçerlilik kazanması için ilk uygulama alanı olarak Osmanlı Devleti seçilmişti.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı devam ederken kendi aralarında yaptıkları bir takım gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmışlardı.²⁶⁰ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra ise eski paylaşım planlarındaki küçük değişikliklerle fiili olarak işgal girişimlerini gerçekleştirdiler. Aralarında çıkan anlaşmazlıklar paylaşımın yeniden gözden geçirilmesine sebep oldu. Paris'te belirlenen yeni paylaşım kriterleriyle İtalya geri plana itilirken Anadolu'da Türklere karşı kullanılacak olan Yunanistan öne çıkarıldı. İngiliz ve Fransızların çıkar çatışmalarının devam etmesi mütarekeden sonra İstanbul Hükümetiyle yapılacak olan barış antlaşmasının epeyce ertelenmesine yol açtı. Öte yandan İtilaf Devletleri mütareke koşullarına dayanarak Türkiye toprakları üzerinde denetimi sağladıktan sonra Rusya'da ihtilalle yönetimi ele geçiren Bolşeviklere yöneldiler. 20. yüzyılın en önemli olayları arasında yer edinen Bolşevik ihtilali, Batılı devletler ve özellikle İngilizler açısından büyük bir tehlike olarak addediliyordu. Çünkü Sovyet rejimi dünyanın bütün halklarına, kendi geleceklerini tayin etme hakkı veriyor ve kendilerini sömüren iktidarlara karşı ayaklanmaları gerektiğini tavsiye ediyordu.²⁶¹ Bu tavsiyenin mimarlarının Rusya'da yönetimi ele geçirmiş olmasının yarattığı etki, belli halk kitlelerinin bu durumu örneklem olarak alması için itici bir güç olabilirdi. Dolayısıyla bu tehlike ortadan kaldırılmalı ya da kendileri gibi benzer anlayışla hareket eden Çarlık düzeni Rusya'da yeniden tesis edilmeliydi. Bu amaçla İngiliz ve Fransızlar, Rusya'da ihtilalle kurulan Sovyet rejimini benimsemek istemeyen kitlelerin

²⁵⁷ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 88.

²⁵⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16 arka sayfa.

²⁵⁹ Faruk Sönmezoglu, **İki Savaş Arası ve Sırasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 156.

²⁶⁰ Osmanlı Devleti'ni bölme girişimleri, 1915 yılından itibaren İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya arasında yapılmış olan gizli antlaşmalarla belirlenmişti. Rusya savaştan çekilince yerini İtalya almıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 2, İkinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5.

²⁶¹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 1; **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 14-15.

örgütlenmesine ve Bolşeviklere karşı ayaklanmasına maddi ve manevi olarak yardım ettiler. Bunun yanında Gürcistan'daki Menşevik Hükümeti, Azerbaycan'daki Müsavatçılar ve Taşnak Ermenileri desteklenerek Bolşeviklerin Kafkasya'daki etkisi kırılmaya çalışıldı. Diğer taraftan bu hamleyle hem Batı'ya karşı bağımsızlık savaşına girecek olan Türklerle-Bolşeviklerin arasına set çekilmesi hem de daha öncede değinildiği gibi Rusya'nın güneyden tamamen kuşatılması düşünülmüştü.

İngilizler, "bu iki ezeli düşmanın" iş birliği yapması hakkındaki endişelerinde haksız da sayılmazdı. Çünkü sonraki süreçte Ankara ile Moskova arasında resmi ilişkiler kurulması yönünde girişimlerde bulunulacaktı. Buna rağmen İngilizlerin Türklere ait bölgeleri işgal etmeleri ve Türklere karşı tutumları önce İtalya daha sonra da bazı İngiliz siyasetçi ve bürokratlar tarafından eleştirildi. Bu eleştirinin temel sebebi ise elbette ki, "Britanya İmparatorluğu"nun içerisinde yaşayan Müslüman nüfusun oldukça fazla olmasıydı.²⁶² İngilizlerin bir diğer endişesi de Bolşeviklerin Anadolu'daki harekete destek vermesi durumunda İslam dünyasında Bolşeviklerin ya da Bolşevizm'in kazanacağı saygınlıktı. Her ne kadar ilerleyen süreçte Sovyet rejimi Orta Doğu devletleri tarafından benimsenmemiş olsa da Bolşeviklerin İran, Afganistan, Hindistan ve Türkiye'ye yönelik politikalarının İngilizlerin gözünü korkuttuğu söylenebilir.²⁶³

Birinci dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletlerinin politikalarının ya da durumlarının birbirlerinden bağımsız olarak ifade edilebileceğini söylemek güçtür. Öncelikle bahsedilen devletler aynı bloka dâhildir ve doğal olarak birbirlerine paralel hareket etmeleri beklenir. Ancak aralarındaki paylaşımlarında İngilizlerin Fransızlara, Fransızların ise İtalyanlara karşı bir üstünlüğü söz konusudur. Bolşeviklere ve Türklere karşı mücadelelerinde en fazla para ve askeri teçhizat harcayan antant üyesi iki devlet; İngiltere ve Fransa idi.

Rusya'da Bolşeviklere karşı 1918'den itibaren Beyazlar ve karşı-devrimcilere, Anadolu'da ise Türklere karşı Yunan kuvvetlerine ve yine Türklerin bağımsızlık mücadelesini baltalamak için zaman zaman isyan eden işbirlikçilere her türlü desteği sağlayan yine bu iki devlettir.²⁶⁴ Fakat bunların Türkiye'ye yönelik politikalarında İngilizler, Fransızlara nazaran daha fazla öne çıkmıştır. Zaten Türkler 1921 yılı sonlarına doğru Fransızlarla anlaşabilmiştir.²⁶⁵ İtalya'ya bakıldığında tüm bu gelişmelerde onların pasif kaldığı görülmektedir. Ayrıca İtalyanlar Ankara Hükümetiyle anlaşmaya

²⁶² Sönmezoğlu, **İki Savaş Arası ve Sırasında Türk Dış Politikası**, s. 160.

²⁶³ Moskova'ya para ve askeri teçhizat yardımı temin etmek için gönderilen Halil Paşa ajanları ve adamları vasıtasıyla emperyalizme karşı Bolşeviklerin Orta Doğu politikasına destek olacağını belirtmiştir. Ayrıca Halil Paşa'yla Sovyet Heyeti arasındaki görüşmenin Lenin'e bildirildiği belgede Orta Doğu politikalarının merkezinin ağırlıklı olarak Türkiye'ye kaydırılacağı ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

²⁶⁴ İstanbul Hükümetine baskı yaparak iç ayaklanmaların kıskırılması Yunan kuvvetlerinin desteklenmesi hususunda İngilizler oldukça faal bir rol oynamıştır. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 06.03.1338 (1922), s. 34.

²⁶⁵ Fransızların Milli mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

eğilimliydiler.²⁶⁶ Dolayısıyla İtilaf Devletleri denildiğinde diğerlerine nazaran akla gelen ilk devletin İngiltere olduğu gerçeğini belirtmekte fayda vardır.

Fransızların savaş sonrasındaki dış politikasının en önemli amacı Almanya'nın bir daha kolay kolay belini doğrultamayacağı şekilde cezalandırılmasıydı. Fakat bu konuda ne İngilizlerden ne de Amerika Birleşik Devletlerinden destek görememişti. Aslında istediği desteği sağlayabilmek için dönemin Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İngilizlerin Orta Doğu'da "aslan payı"nı almasına ses çıkarmamış hatta Yunanlıların Anadolu'ya çıkarılmasını bile olumlu karşılamıştı.²⁶⁷ Herhangi bir Avrupa ülkesinin diğerine üstünlük kurmasını kendi çıkarlarına aykırı gören İngilizler, Fransızların Almanların ezilmesi yönündeki taleplerini göz ardı etmiştir. Bu durum İngilizlerin Türkiye'ye yönelik politikalarının Fransız askeri uzmanlar tarafından açıkça eleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Fransızlar, İngilizlerle birlikte Rusya'daki iç savaşta Beyazlar ve karşı-devrimci grupları desteklemişlerdi. Buna karşın Anadolu'nun sömürgeleştirilmesi için Yunanlıların tercih edilmesi hususunda Fransızlar müttefikinden farklı düşünmekteydi. Fransızlar Anadolu'daki hareketin liderleriyle anlaşarak onları Bolşeviklerden mümkün olduğunca uzaklaştırmak düşüncesindeydi. İngilizler, Türklere karşı Yunanlıları kullanma eğilimindeyken Fransızlar ise Bolşeviklere karşı Türklere anlaşılması gerektiğini savunmaktaydı. Aksi takdirde Yunanlıların Anadolu çıkarması Türklerin direncini arttırmaktan ve onları Sovyet yönetimine yaklaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Bu düşünce Fransızların ilerde Ankara Hükümetiyle anlaşmasında etkili olmuştur.²⁶⁸

İngilizlerin Türklere karşı güttüğü politikayı eleştiren sadece Fransızlar değildi. Türklerin Bolşeviklere yaklaşmamaları için onlara daha yumuşak davranılması görüşünü ileri sürenler de mevcuttu. Amiral De Robeck²⁶⁹, Lord Curzon'a Türk topraklarının Yunanlılarca işgalinin Türkleri Bolşeviklere yaklaştıracığını ifade etmişti. İslam dünyasının Bolşevik ve Anadolu'daki bağımsızlık hareketinin ortaklığından kurtarmak için Yunanistan'ın desteklenmesinden vazgeçilmesi gerektiği anlayışını savunanlar da vardı.²⁷⁰ Bunun yanı sıra İngilizler Müslümanların yanında olduklarını vurgulamalı ve Yunanlıların yerine aynı amaç için Melik Hüseyin ve Emir Faysal'dan faydalanmalıydı.²⁷¹ Tüm bu görüşler, İngilizlerin sömürgelerinde bulunan Müslümanlar tarafından ortaya çıkabilecek tepkisinin engellenmesi için öne sürülen fikirlerdi. Fakat İngilizler Türklerin

²⁶⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

²⁶⁷ Sönmezoğlu, **İki Savaş Arası ve Sırasında Türk Dış Politikası**, s. 170.

²⁶⁸ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi II 1838'den 1995'e**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 777-778.

²⁶⁹ John Michael de Robeck İstanbul'un işgalinin de Mustafa Kemal Paşa'yı Bolşevikler ile kesin bir ittifaka iteceğini belirtmiştir (İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri 18 Mart 1920). Bkz. Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 80.

²⁷⁰ İngilizler İslam dünyasında ortaya çıkabilecek tepkiyi azaltmak için Anadolu'yu kendileri değil Yunan kuvvetlerine işgal ettirmişlerdir.

²⁷¹ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi II**, s. 780.

bağımsızlık savaşı boyunca Yunanistan'ın başarılı olamayacağı hususundaki tartışmalara rağmen Yunan kuvvetlerini desteklemeye devam etmiştir.

İtilaf Devletlerinin başka bir üyesi olan İtalya Mondros Mütarekesi'nin yarattığı ortam sayesinde Osmanlı toprakları üzerinde yayılabilmek için iyi bir fırsat yakalamıştı. Fakat 18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı çerçevesinde İngilizlerin tutumu dolayısıyla onlarla anlaşmazlığa düşmüştü. Bunun yanı sıra İtalya daha öncede değinildiği gibi kendilerine vaat edilen bölgelerin Yunanlılara devredilmesi sonucunda İngilizlerden uzaklaşmışlardı.²⁷² İngilizler üzerinde baskı kurma gücünden yoksun olan İtalyanlar paylarına düşen başta Antalya ve çevresi olmak üzere, 1915 Londra Antlaşması kapsamında Güneybatı Anadolu'da genişçe bir bölgeyi işgal ettiler. Fakat İtalyanların işgal bölgelerindeki tutumu müttefiklerinden oldukça farklıydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Kont Sforza, İtalya'nın kendi endüstrisi için Türkiye'ye bir pazar olarak bakması ve onlarla çatışmaktan uzak durması gerektiğini ileri sürmekteydi. Ayrıca Sforza, her iki taraf için tatminkâr bir antlaşmanın yapılmasına sıcak baktıklarını ve bu durumun İtalya'nın menfaatine olacağını da ifade etmekteydi.²⁷³ İtalya'nın Türkiye'ye bakış açısındaki durum üzerinde, bölgede Yunanistan'a tanınan üstünlüğün etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü İtalyanların Anadolu'ya yönelik politikaları Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden sonra değişmişti. Öte yandan İtalyanlar Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerine karşı örgütlenirken diğer taraftan da Türkleri Yunanlılara karşı kışkırtmaya yönelecektir.²⁷⁴ Anadolu'da İngilizlerin güdümünde bir Yunanistan'ın varlığı yerine iyi ilişkiler kurarak ekonomik imtiyazlar elde etmeyi tasarladıkları Türklerin varlığı, İtalyanlar için oldukça makul bir politika gibi görülmekteydi.²⁷⁵

Mondros Mütarekesi'nden Türklerin bağımsızlık mücadelesinin başlangıcına kadar geçen süre içerisinde İtilaf Devletlerinin durumu genel anlamda böyle idi. İtilaf Devletleri, Türkiye toprakları üzerinde işgal girişimlerini faaliyete geçirerek kendi menfaatleri açısından politikalar üretmekteydi. Anadolu'da Türklere Rusya'da ise Bolşeviklere karşı yürüttükleri politikalar kendi aralarında paylaşım ve çıkar çatışmalarına sebep olmaktaydı. Öte yandan bu durum Milli Mücadele temsilcileri ile "Bolşevik Rusların" emperyalizmin sömürü düzenine karşı birbirlerine yaklaşmalarını sağlamıştı.²⁷⁶ Ayrıca Türk Boğazlarını denetimlerine almaları, Kafkasya ve Orta Doğu'ya yönelik

²⁷² İtalyanlar, 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne gizli anlaşmalarıyla Batı Anadolu'nun ve Antalya'nın kendilerine bırakıldığını ileri sürmekteydiler. İngilizler ise Rus Çarlığı yıkıldığı için St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın geçerliliğini kaybettiğini ve Londra Antlaşması'na göre de İtalyanlara sadece Antalya'nın vaat edildiğini ifade etmekteydiler. Bkz. Sönmezöğlü, **İki Savaş Arası ve Sırasında Türk Dış Politikası**, s. 178.

²⁷³ Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri", **Bellekten**, 62(233), 1998, s. 62.

²⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, 1, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 259.

²⁷⁵ Milli Mücadele yıllarında Türk-İtalyan ilişkileri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

²⁷⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35.

politikaları da Türk-Rus ilişkilerinin seyrinde beyaz bir sayfa açılmasına olanak sağlayan etkenler arasında yerini almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANKARA-MOSKOVA ARASINDA İLİŞKİLERİN KURULMASI VE TARAFLARIN YAKINLAŞMA SÜRECİ

2.1. Milli Mücadele Başlarken İçinde Bulunulan Şartlar

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla birlikte İtilaf Devletlerinin nüfuzu altına girmişti. Bu durumun bir sonucu olarak İstanbul Hükümeti, devlet ve halk üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Bunun yanı sıra hükümet değişiklikleri ve İtilaf kuvvetlerinin baskıları halk üzerinde olumsuz bir hava yaratmıştı. Öte yandan işgallere karşı ülke genelinde birbirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan mahalli teşkilatlar, mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra kendilerini göstermişti. Sözü geçen teşkilatlar eşraf, memur, ulema toprak sahipleri ve ilgili bölgelerin ileri gelenleri tarafından kurulmuş ve işgallere karşı tepkilerini ortaya koymaya çalışmaktaydı.²⁷⁷ Diğer taraftan asker, sivil ve Türk aydınları arasında, devletin ve milletin “kurtarılması” için bir çıkış yolu bulunması gerektiği fikri belirginleşmeye başlamıştı.

Dönemin asker kadrosuna bakıldığında, önde gelen kişilerin çeşitli sebeplerle suçlandığı ya da sürgün edildiği görülmektedir. Bunlardan bir kısmı Birinci Dünya Savaşı mağlubiyetinin sorumlusu olarak görülmüş bir kısmı da “Ermeni Tehcir”in de dahil oldukları gerekçesiyle sürgüne gönderilmişti. Bu iki olayla doğrudan bir ilgisi olmayan ve Çanakkale Savaşları sırasında elde ettiği prestij sayesinde adını duyuran Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’daki evinde, yaşanan gelişmelerle ilgili değerlendirmelerde bulunmaktaydı. Dolayısıyla İstanbul Hükümeti tarafından tevdi edilecek herhangi bir görev için oldukça uygun bir aday olarak değerlendirilebilirdi. Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a döndükten sonra evindeki durumu İsmet (İnönü) Paşa tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Muhaberelerden kader arkadaşım Atatürk, (...) geniş bir siyasi çalışma devresinde bulunuyordu. İstanbul’a gelince evvela Perapalas’ta bir yer tuttu. Perapalas’taki dairesinde, resmi bir daireymiş gibi ziyaretleri kabul ederdi. İktidarda bulunan, iktidardan çekilmiş olan, siyaset âleminde veya ordu içinde çalışan, resmi salâhiyeti olan veya olmayan, hadiselere vukufu varsayılan ve herhalde

²⁷⁷ Bu teşkilatlar arasında Kars’ta kurulan (Kasım 1918) Kars İslam Şurası, 1918’in Ekim’in de İzmir’de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye, Edirne’de Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve özellikle Trabzon’da kurulan Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri ön plana çıkmıştı. Aynı tarihler de İstanbul’da Süleyman Nazif, İsmail Hakkı (Eski vali), Diyarbakır Mebusu Fevzi, Erzurum Mebusu Hoca Raif ve Diyarbakır Mebusu Zülfî, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini kurmuşlardı. Bu cemiyetin Erzurum şubesi Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olarak 6 Mart 1919’da kurulmuştu. Erzurum Kongresinden sonra burada kurulan Şarkı Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bu cemiyetin devamıdır. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 144-115.

enteresan ne kadar insan varsa bunlarla, herkesle konuşur, kendilerini dinler ve fikirlerini muhataplarına telkin etmeye çalışırdı.²⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin bulunduğu durumdan hedefini, vaziyetini iyi bilen bir hükümet vasıtasıyla kurtarılabileceğini düşünmekteydi ve İstanbul'a geldiği günden itibaren bunu sağlamaya çalışmıştı. O'na göre istediği gibi bir hükümet kurulur ve kendisi de Harbiye Nazırı olursa, galip devletlere karşı yeni politikalar geliştirerek ülke kurtarılabilirdi.²⁷⁹ Ancak bu amaçla yaptığı girişimlerden bir sonuç alamadı. Fakat sonraki girişimlerine bakıldığında kabineye girememesi onu mücadelesinden alıkoymadı.

Ülkenin içerisinde bulunduğu felaketten kurtarılması için Anadolu'ya geçilerek bir mücadele başlatılması görüşü sadece Mustafa Kemal Paşa tarafından düşünülmüş değildir. Kazım Karabekir'in hatıralarından anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da çözüm yolları ararken Karabekir kendisine, Anadolu'ya giderek burada milli bir hükümet kurulması ve mücadeleye doğudan başlanması yönünde bir öneri sunmuştu.²⁸⁰ İsmet Paşa da Karabekir'in amacını; "Anadolu'ya gitmek, tekrar kolorduların başına dönmek ve memleketin kurtarılması için çalışmak" şeklinde belirtmiştir.²⁸¹ Mustafa Kemal Paşa ise önce İstanbul'daki imkânları değerlendirerek hareket etmişti. Bu anlayışa yönelik olarak İstanbul'da bulunduğu sırada hükümet yetkililerini ve salahiyyetli kişileri uyarmış ve onlara telkinlerde bulunmuştu. Buradaki girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamış ve İstanbul'da etkili olunamayacağını farkına varmıştı. Bu aşamadan sonra strateji değiştirmiş ve kesin kararını vermişti: "Bir an evvel vazife alarak Anadolu'ya gitmek"²⁸² ve ülkenin maruz kaldığı felaketi millete duyurmak.²⁸³

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeyi düşündüğü sıralarda Kazım Karabekir, karargâhı Erzurum'da olan 15. Kolordu Komutanlığına atanmıştı. İstanbul'dan ayrılarak görev yerine gittiğinde, Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idarecileriyle temasa geçmiş ve onlara silahlarını İngiliz kuvvetlerine teslim etmemelerini telkin etmişti.²⁸⁴ Bu durum işgal güçlerine karşı silahlı bir direnişe geçileceğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Sözü geçen telkinin tarihi 19 Nisan 1919'dur ve Mustafa Kemal Paşa henüz Anadolu'ya hareket etmemiştir. Dolayısıyla İtilaf kuvvetlerine karşı mücadele edilmesi gerektiği fikrinin Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce Türklerin bazı kesimlerince benimsendiği görülmektedir. Bu iddianın desteklenmesi

²⁷⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Sebahattin Selek (Haz.), Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 162.

²⁷⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 160-161.

²⁸⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 17. Bu bilgi Rauf Bey tarafından da teyit edilmiştir. Bkz. Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", s. 402-403;

²⁸¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 165.

²⁸² İnönü, **Hatıralar**, s. 167.

²⁸³ Selek, **Anadolu İhtilali**, 1, s. 213; Baki Öz, **Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü**, Dördüncü Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24.

²⁸⁴ Karpat, a.g.e., s. 115.

açısından daha önce de değinildiği gibi işgal faaliyetlerine karşı kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de örnek olarak gösterilebilir. İleri sürülen bu örneklerin de işaret ettiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi Türklerin Milli Mücadelesinin başlatılması için bir "ilk adım" olmaktan ziyade, bu mücadeleye destek olması bakımından önemlidir. Fakat ortada bir gerçek var ki Mustafa Kemal Paşa, yerel olan direniş gruplarını vatanın tamamının savunulması için yönlendirmiş ve mücadelenin liderliğini üzerine almıştır.

Anadolu'da işgal güçlerine karşı başlayan ve gittikçe artan tepkiler İtilaf Devletlerini oldukça tedirgin etmişti. Bu tepkilerin temelinde bağımsızlık anlayışının yatması İngilizleri düzeni sağlamak ve Türkiye'deki azınlıkları korumak adına bir takım tedbirler almaya yöneltti.²⁸⁵ İngilizlerin talimatıyla İstanbul Hükümeti tarafından 9. Ordu Müfettişliği teşkil edildi. Müfettişliğin kurulmasının temelinde Samsun vilayetindeki Hristiyan köylerine bölgedeki yerel Türk çetelerinin saldırdığı iddiası ve bu durumun sonlandırılmasına yönelik İtilaf Devletlerinin baskısının yattığı görülmektedir.²⁸⁶ Sıra mevcut müfettişlik görevine kimin atanacağı meselesine gelmişti. Sadrazam Damat Ferit Paşa, kabinede önce Posta Telgraf Nazırı (Bakanı) olan kısa bir süre sonra ise Dâhiliye Nazırlığına (İçişleri Bakanı) getirilen Mehmet Ali Bey'den uygun birinin bulunmasını istedi. Ali Fuat Paşa'nın akrabası olan Mehmet Ali Bey bu görev için Mustafa Kemal Paşa'yı önermiş²⁸⁷, Damat Ferit Paşa epeyce düşündükten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın iradesini bizzat yazdırıp Padişaha imzalatmıştır.²⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine atanmasıyla ilgili görüşler birbirinden farklılık göstermektedir. Orbay, Mehmet Ali Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı teklif etmesinin Ali Fuat Paşa'nın tavsiyesiyle olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹ Ahmet İzzet Paşa ise sadareten istifa etmesinden yaklaşık iki ay sonra İttihat ve Terakki'ye bağlı bir kişinin evine gelerek kendisinden ülkenin kurtarılması için başlarına geçmesini istediğini belirtmektedir. Paşa, her ne kadar sonradan pişman olduğunu dile getirirse de İttihatçıların daha önceki faaliyetlerinden dolayı bu teklifi kabul etmediğini ve sözü geçen teklifin daha sonra Mustafa Kemal Paşa'ya yapıldığını yazmaktadır. Öte yandan İttihat ve Terakki'ye bağlı kişilerin Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine atanmasında da

²⁸⁵ Esasen Mütarekeden sonra azınlıklar, işgal güçlerinin varlığından güç alarak yer yer taşkınlıklar yapmışlardır. Böylece taşkınlık ve aşırılıkların yaşandığı bölgelere İtilaf kuvvetlerinin müdahale etmesi için uygun zemin hazırlamış olmaktadır. Samsun bölgesi civarında Rumların sebep olduğu aşırılıkları ve İngilizlerin bu durumu bahane ederek burayı işgale hazırlanması 9. Ordu Müfettişliğinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 115.

²⁸⁶ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 61.

²⁸⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 168.

²⁸⁸ Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 2, s. 401-402. Mustafa Kemal Paşa kendisine tevdi edilen görevin yetkilerini şöyle ifade etmiştir: "(...) Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile, Diyarbakır'daki Kolordu ile ve hemen hemen Anadolu'nun bütün sivil yönetim âmirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim." Bkz. Atatürk, a.g.e., s. 7.

²⁸⁹ Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 2, s. 401.

parmakları olduğunu ileri sürmektedir.²⁹⁰ Diğer taraftan Milli Mücadelede İttihatçılık adlı eserinde bahsi geçen konuya değinen Zürcher, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi olayında Karakol Cemiyetinin dahil olduğunu ima etmektedir.²⁹¹ Bunların yanı sıra müfettişliğin genel olarak asayişin sağlanması ve terhisten sorumlu olduğunu ifade eden Gökay, ordu içerisindeki saygınlığı, savaş döneminde İttihat ve Terakki'nin Alman yanlısı politikalarına muhalif geçmişi sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle tercih edildiğini iddia etmiştir.²⁹² Ali Fuat Paşa'nın ifadelerinden anlaşıldığına göre ise babası İsmail Fazıl Paşa ile birlikte Mehmet Ali Bey üzerinde, Mustafa Kemal Paşa lehinde olumlu bir intiba bırakmışlardır. İsmail Fazıl Paşa bir akşam yemeği tertip etmiş ve Mehmet Ali Bey ile Mustafa Kemal Paşa bu yemekte tanıştırılmıştır. Dahası Mehmet Ali Bey kurulacak olan hükümette kendisinin de yer alacağını muhtemel olduğunu belirtmiştir.²⁹³

Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgalinden dört gün sonra yani 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ayakbastı.²⁹⁴ Kendini Türk Milli Mücadelesinin lideri olarak görmeye başlamıştı. Adil bir barış yapılması için mücadele edilmesi gerektiğini biliyordu.²⁹⁵ Bu sebeple kısa bir süre sonra mücadeleyi yönlendirecek faaliyetlerine başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle²⁹⁶ Samsun'a gönderilmesinden sonra dağınık haldeki Türk direnişçileri bir çatı altında toplandı. Sonraki süreçte ise ülkenin geleceğinin kurtarılması amacıyla tam bağımsızlık ilkesi bağlamında mücadeleye başlanmıştır.

Türk Milli Mücadelesi temsilcileri bağımsızlık savaşının ortaya çıkma evresinde ciddi bir askeri-mali yeterlilikten yoksun ve mevcut kaynaklarının da İtilaf kuvvetlerinin denetiminde olması sebebiyle uluslararası konjonktürün çok iyi değerlendirilmesi gerektiğinin farkındaydı. Türkler

²⁹⁰ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 62-63.

²⁹¹ Bkz. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Nüzhet Salıhoğlu), Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 161-177.

²⁹² Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 61. Ayrıca Atay, bir gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı çağırıp kendisine "Samsun ve çevresinde birçok Rum köyleri her gün Türklerin saldırısına uğramaktadır. Hükümet bu barbarca saldırıların önüne geçememektedir. Oraların emniyet ve huzurunu temin etmek insanlık namına borcumuzdur" şeklinde özetlenen bir belge verdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla sözü geçen bölgeye gidip orada durumun tespit edilmesinin zaruri olduğunu, Damat Ferit Paşa ile görüştüğünü ve Mustafa Kemal Paşa isminde karar kıldıklarını belirtmiştir. Bkz. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 195-196.

²⁹³ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 88-95.

²⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa atanma iradesini (talimatname) 5 Mayıs 1919 tarihinde almıştır. Fakat iradenin üzerinde 6 Mayıs yazar. Bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 110. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Samsun'a gittiğinde Dokuzuncu Ordu'ya bağlı iki kolordunun durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Sebhattin Selek, **Milli Mücadele I**, Üçüncü Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 265-269.

²⁹⁵ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Yirmi Altıncı Baskı, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 164-165.

²⁹⁶ İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayini ve yetki konularında Damat Ferit Paşa'nın oldukça fazla düşündüğünü belirtmiştir. Dönemin Erkânıharbiye reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa'nın evine gitmiş ve Ferit Paşa Mustafa Kemal'in kumanda edeceği bölgeyi sormuş. Cevat Paşa'da haritada küçük bir yer göstererek "zaten bir yerde kuvvet kalmadı" diyerek işi geçiştirmiştir. Bkz. İnönü, **Hatıralar**, s. 168. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın yetki alanı *Samsun (Canik), Trabzon, Sivas, Erzurum, Van livalarını* içerisine alan bir bölgeydi. Ayrıca yetki kapsamı hem askeri hem de idariydi. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 115-116.

açısından mevcut şartlar analiz edildiğinde; yaptıkları samimi açıklamalar ve barışçıl söylemlerinin yanında “düşmanımın düşmanı dostumdur”²⁹⁷ anlayışı Bolşevikleri, işgal güçlerine karşı uygun bir “müttefik” olarak öne çıkarmaktaydı. Dolayısıyla Milli Mücadele idarecilerinin ve Bolşeviklerin birbirlerine nasıl baktıkları, aralarında kurulacak iletişimin ne derece etkili olacağı üçüncü etken olan İngilizlerin her iki tarafa karşı tutumu ekseninde şekillenecekti. Ancak bu aşamaya gelinebilmesi memleketin içerisinde bulunduğu buhrandan nasıl çıkarılabileceği hususundaki fikirlerin netlik kazanmasından sonra sağlanabilecekti.

2.1.1. Çözüm Arayışları ve Düşünülen Çareler

Mondros Mütarekesinden sonra İtilaf kuvvetlerinin işgal faaliyetleri ve azınlıkların taşkınlıkları Türkler arasında yer yer karşı bir direnç ortaya çıkarmıştı. Bu direnç İzmir’in işgalinin ardından daha belirgin bir hal almış, miting ve protesto gösterileri ülkenin genelinde yaygınlaşmaya başlamıştı. Fakat sözü geçen taşkınlıkları ve işgalleri önlemek için oluşturulan yerel teşkilat mensupları ile salahiyyetli kişilerin ülkenin geleceğinin “ne olacağı” hususundaki düşünceleri, birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Aslında bu farklı fikirlerin temelinde belli odaklara bağlı hareket edenler hariç tutulursa memleketin geleceğinin kurtarılması yatmaktaydı.

İşgal güçlerinin bütün yıkıcı faaliyetlerine rağmen Padişah ve İstanbul Hükümetinin tavrı İtilaf Devletlerinin yönlendirmesiyle şekillenmekteydi. Milletın büyük çoğunluğu karşı karşıya kaldıkları felaketin farkında olmamakla birlikte farkında olanlar da buldukları bölgelerde bir takım tedbirlere başvurmakta idi. Komutanlar ve subaylar, Birinci Dünya Savaşı’nın yorgunluğunu ve üzüntüsünü hala üzerlerinden atamamışlar, ama yine de ülkenin kurtuluşu için çözüm yolları aramaktaydılar.²⁹⁸ Düşünülen kurtuluş çarelerinin belki de en önde gelen ortak noktası saltanat ve hilafet makamının kurtarılmasının düşünülmesiydi.²⁹⁹ Öte yandan kurtuluş olanakları değerlendirilirken İtilaf Devletlerinin gücendirilmemesi özellikle göz önünde bulundurulması gereken bir etken olarak öne çıkarılmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti, müttefikleriyle birlikte İtilaf güçlerine karşı koyamamıştı. Dolayısıyla halkın ve aydınların önemli bir kısmı mevcut şartlar altında onlarla tekrar bir savaşa girmeyi mantıksız görmekteydi.³⁰⁰

Mondros Mütarekesinden Milli Mücadelenin başlangıcına uzanan süreçte en fazla dillendirilen eğilim, İngilizlerin koruyuculuğuna sığınarak ülkenin kurtarılması anlayışıydı. Bu görüş sadece saray ve çevresinde değil, vatanın kurtarılması için arayış içerisinde olan kişiler arasında da savunulmaktaydı. Fakat İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni parçalamakta kararlı olduğunun farkına

²⁹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 03.07.1336, (1920), s. 72.

²⁹⁸ Atatürk, a.g.e., s. 15.

²⁹⁹ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 96.

³⁰⁰ Atatürk, a.g.e., s. 16.

varanlar, toprak bütünlüğünü korumanın yolunu Amerikan mandası olmakta görmekteydiler.³⁰¹ Manda konusunda yaşanan tartışmalar, Sivas Kongresi sonrasına kadar uzanmaktadır.³⁰² Kazım Karabekir, İngiliz mandası için bilhassa Ferit Paşa Hükümeti ile dönemin birçok aydınının istekli olduğunu belirtmekle birlikte Amerikan mandasını temin etmeye yatkın olanlarında mevcut olduğunu ifade etmiştir.³⁰³ Ancak 1920 baharında Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı tarafından “ABD Kongresi, Orta Doğu’da bir manda kabul etmeye hazır olduğu kadar, hükümetçe yapılacak eylemler için ödenek vermeye de istekli değildir” şeklinde yapılan açıklama ile “manda” tartışmaları son bulmuştur.³⁰⁴

Herhangi bir devletin “mandası”na girme fikrine karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa kendi kararını açıklamadan önce, memleketin kurtarılması için düşünülen çareleri; İngilizlerin himayesini ve Amerikan mandasını istemek olarak belirtmiştir. Bu düşünceye sahip olanlar, Osmanlı Devleti’nin bir bütün halinde korunmasını ve Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri arasında paylaşılmasından ziyade, ülkenin tek bir devletin himayesi altında bulundurulmasını tercih edenlerdi. Bu bağlamda bir diğer görüş ise bölgesel kurtuluş çareleriyle hareket edilmesi yönündeydi. Böyle düşünenlerin bir kısmı Osmanlı Devleti’nden koparılmalarına karşı tedbir almaya çalışıyor, diğer kısmı ise devletin paylaşılmasının gerçekleşmesi durumunda en azından buldukları bölgelerin kurtarılması için mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa sözü geçen çareleri gözden geçirdikten sonra kendi görüşünü ise şöyle ifade etmekteydi:

Efendiler, ben bu kararların hiç birinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti’nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk’ün barındığı bir **ata yurdu** kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini sağlamaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış birtakım boş sözlerden ibaretti (...) O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul’dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.³⁰⁵

³⁰¹ Avcıoğlu, Milli Mücadele idarecilerinin ve kendilerini “millici” olarak tanımlayanların bir kısmının İngiliz mandasını diğerlerinin de Amerikan mandasını savduklarını ifade etmektedir. Bkz. Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi I**, s. 205-255, 257.

³⁰² Sivas Kongresi sırasındaki “manda” tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 156-160. Yine “manda” meselesiyle ilgili bilgi için bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C. 1, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 176-184; Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 54-72.

³⁰³ Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, s. 49.

³⁰⁴ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi I**, s. 284-285.

³⁰⁵ Atatürk, a.g.e., s. 9-10.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti tarafından Samsun’da görevlendirilmeden önce Milli Mücadeleye dâhil olacak kişilerle görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerde, işgal güçlerine karşı milli mukavemeti İstanbul’dan idare etmenin zor olduğunun farkına varılmıştı.³⁰⁶ Bu sebeple Anadolu’ya geçmenin fırsatını kollamaktaydı. Dolayısıyla daha Samsun’a gitmeden kafasında mukavemet fikrinin olduğu söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa sahip olduğu yetkinin kendisine sağladığı avantaj ile örgütlü bir milli mukavemetin sağlanması için ordu ile temasa geçmiş, eldeki kuvvetlerin ve genel durumun nasıl olduğu ile ilgili bilgiler alarak işe koyulmuştur. Daha sonra ise işgal edilen, işgal edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalınan bölgelerde milli teşkilatların kurulması, milletin uyarılması, miting ve milli gösterilerin yapılmasının gerekliliğini bütün komutan ve sivil idare amirlerine bildirmiştir.³⁰⁷ Artık sıra İtilaf Devletleriyle anlaşmaya aksi durumda ise bu devletlere karşı mücadele eden güç odağı ya da odaklarının desteğini sağlamaya gelmişti. Bahsedilen süreçte Bolşevikler (Kızılılar), Çarlığı tekrar diriltmeye çalışan güçlere (Beyazlar) ve onları maddi ve manevi anlamda destekleyen İtilaf kuvvetlerine karşı bir savaş içerisindeydi. Bu durum Anadolu hareketi açısından Antant’a karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilebilirdi. Fakat söz konusu dengenin ya da muhtemel iş birliğinin temini, Bolşeviklerin Anadolu’daki Türklerin bağımsızlık mücadelesine ne derece ilgi duydukları ve nasıl baktıklarına bağlıydı.

2.2. Milli Mücadeleye Gidilirken Tarafların Birbirlerine Yaklaşımı

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya’da belli alanlarda reform hareketleri yaşanmaktaydı. Ekonomisinin tarıma dayalı olduğu düşünülürse söz konusu reformların görüldüğü alanlardan biri de tarım sektörüydü.³⁰⁸ Halkın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmaya çalışılan reformlar, halkın yaşam standardı üzerinde ciddi bir iyileşme sağlamadığı için şehirlere doğru büyük göç dalgaları yaşandı. Topraklarını bırakarak şehirlere göç eden Rus köylüleri fabrika işçilerine dönüştü ve ilerleyen vadede şehir proletaryasının temeli atılmış oldu.³⁰⁹ Bunun yanı sıra halk ilerleyen süreçte sosyal hakların gelişimi açısından geçmişe nazaran bir takım avantajlar elde etti. Fakat ekonomi alanındaki düzenlemeler beklentilerin karşılanması açısından yetersiz kaldı. Bahsedilen ekonomik yetersizlik, Çarların-devlet idarecilerinin tutumları ve savaşların ortaya çıkardığı yükümlülükler, 19. yüzyılın sonlarından Bolşevik İhtilaline uzanan sürecin Çarlığa karşı örgütlü halk mücadeleleri ve isyanlarıyla geçmesine sebep oldu.³¹⁰ Dolayısıyla Bolşevik İhtilali böyle bir tablonun sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Neticede “Çarlığa”, Çar Hükümetlerinin tutumuna, ekonomik yıpranmışlığa ve

³⁰⁶ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 96.

³⁰⁷ Atatürk, a.g.e., s. 16-18.

³⁰⁸ 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar uzanan süreçte tarım, sanayi, işgücü, ekonomide özel teşebbüs, eğitim ve kamu sağlığı gibi alanlarda yenileşme bağlamında önemli adımlar atılmıştır. Bkz. Vernadsky, a.g.e., s. 299-323.

³⁰⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 304.

³¹⁰ Paul Bushkovitch, **Rusya’nın Kısa Tarihi**, (Çev. Mehmet Doğan), İkinci Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 278-300.

savaşların üzerlerine yüklediği ağır vergilere karşı gerçekleştirilmiş bir ihtilaldir. Türklerin Milli Mücadelesi ise daha çok bir bağımsızlık hareketi olarak doğmuş ve ilk etapta İtilaf Devletlerine karşı gerçekleştirilmiştir. Fakat mücadelenin başarılı oluşundan sonra kurulan düzenin ortaya çıkardığı tablo göz önüne alınırsa (yeni Türk devletinin idare şekli) söz konusu hareketin bir ihtilal olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her iki tarafın ortak paydası “Batı emperyalizmi”ne karşı savaşılmıştır.³¹¹ Rusya’da ayaklananlar bir taraftan Çar Hükümetine diğer taraftan da onun savaş ve sömürge yanlısı olan “Batılı” müttefiklerine karşı mücadele vermekteydi.

Çarlığa karşı yürütülen mücadele ile idareyi ele geçiren Bolşevikler, sonraki aşamada Çarlığın devamını sağlamaya yönelik hareket eden ve yine İtilaf Devletleri tarafından mali ve askeri anlamda desteklenen kuvvetlere karşı savaşıyordu. Milli Mücadele idarecileri için de durum pek farklı değildi. Zira onlarda bir yandan İstanbul Hükümetine bir yandan da bahsedilen hükümetin Birinci Dünya Savaşı sonunda mütareke imzaladığı devletlere karşı mücadele vermekteydi. İtilaf Devletlerinin başat gücü olan İngiltere’nin dayatmasıyla da olsa İstanbul Hükümeti, bağımsızlık savaşına dâhil olanları asi ilan etmişti. Bunun yanı sıra söz konusu savaşın başarısız olması için de bir takım isyanların çıkarılmasına ön ayak oldu.³¹² Burada vurgulanmak istenen Rus Bolşeviklerinin de Anadolu hareketi temsilcilerinin de aynı kaynaktan beslenen ve yönlendirilen hem iç hem de dış kuvvetlere karşı mücadele etmesi, onların ortak bir paydaya dayanarak hareket etmelerine zemin hazırlamış olmasıydı.

6/7 Kasım 1917³¹³ tarihinde gerçekleşen ihtilalin ardından Bolşeviklerin Rusya’nın tamamında otoriteyi ele aldıklarını söylemek güçtür. Hatta ihtilalden sonra kendilerini İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen bir iç savaşın içerisinde bulmuşlardır. Literatüre Beyazlar olarak geçen karşı devrimciler, Çarlık rejiminin diriltilmesi amacıyla Bolşeviklerin kurmuş oldukları sisteme ve dolayısıyla Bolşeviklere karşı Çarlığın eski müttefikleriyle iş birliği yapmaktaydı. Bolşevikler ise yayımladıkları bildirimlerle bir yandan barışçıl mesajlar verirken bir yandan da karşı hamle olarak ulusların kendi kaderlerini özgür bir şekilde tayin hakkı üzerinde durmaktaydılar.³¹⁴ Söz konusu “hak” ile Rusya’da yaşayan her bireyin eşit şartlara sahip olduğu vurgulanmıştı. Böylelikle Rusya’daki muhtemel ayrılıkçı hareketlerin önüne geçilmesi düşünülmüştür.³¹⁵ Ancak bahsedilen

³¹¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 58, List: 91.

³¹² Milli Mücadeleyi baltalamak amacıyla organize edilen ayaklanmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, Birinci Baskı, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2006; Mustafa Budak, **Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar**, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul, 1995.

³¹³ Miladi Takvime göre.

³¹⁴ Trotskiy, Brest Litovsk antlaşmasının görüşmelerinde “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı”na özellikle vurgu yapmıştır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 1; Lenin, “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” ile ilgili yazısını Şubat-Mayıs 1914’te kaleme almıştır. Bkz. Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 25, s. 255-320.

³¹⁵ 15 Kasım 1917’de “Rusya Halkları Hakları Deklarasyonu” şeklinde yayımlanmış ve “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” ilkesi bu deklarasyon içerisinde vurgulanmıştır. Bkz. **Dokümanı Vnesney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 14-15.

hak sonraki süreçte Bolşevikler açısından rakip devletlerin hâkimiyetinde yaşayan milletlerin, mevcut iktidarlara karşı ayaklanması için itici bir güç olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Bolşevikler bir taraftan iç savaşta karşı devrimcilerle mücadele ederken bir taraftan da kendi ifadeleriyle emperyalist devletlere karşı bir savaşın içerisine girmişti. Dolayısıyla Sovyet rejiminin devamının sağlanmasının karşısında iki önemli engel vardı: Çarlığın bakiyeleri ve onları destekleyen “Batılı” müttefikleri. Bolşevikler açısından bakıldığında soru şuydu: Önce Rusya’da otoritelerini temin etmek ardından çevre bölgelerdeki, hatta dünya üzerindeki milletleri kendi taraflarına çekebilmek için nasıl bir siyaset takip edilmeli ve nasıl hareket edilmeliydi? Birbirlerinden beslendikleri için her iki problemin kısa süre içerisinde kontrol altına alınması zordu. Örneğin Bolşevikler sadece Beyazlara karşı mücadele etmiş olsaydı belki de durumun üstesinden daha kolay gelebilirlerdi. Ancak Rusya’nın İtilaf kuvvetleri tarafından Türk Boğazlarından, Kafkasya’dan, Batı’dan ve kuzeyden kuşatılması Bolşeviklerin işini oldukça güçleştirmişti. Söz konusu şartlar altında durum analizi yapılmış ve hedef olarak emperyalizm ile emperyalist devletler (özellikle İngiltere-Fransa) seçilmiştir.³¹⁶ Bu aşamadan sonra Bolşevikler özellikle “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı”na vurgu yaparak emperyalistlerin hâkimiyeti altındaki ulusları harekete geçirecek propaganda faaliyetlerine yönelmiştir.

Sovyet rejimini temsil eden idarecilerin hem iç hem de dış politikaya yönelik yayımladıkları deklarasyonlar ve verdikleri demeçlerin ana temasını ulusların hakları ve emperyalist devletlere karşı birlik olma çağrısı oluşturmaktadır.³¹⁷ Bu bağlamda Bolşevikler, mevcut iktidarların boyunduruğu altında yaşayan milletlere, kendilerini sömüren iktidarlara karşı ayaklanmaları gerektiği üzerinde durmaktaydılar. Dolayısıyla “Batı”ya-emperyalizme karşı girişilecek her bağımsızlık mücadelesi Bolşevikler açısından sempatiyle karşılanmıştır. Çünkü onlar, İngilizlerin kendileri aleyhindeki politikalarına misillemesini bu şekilde yani ulusların bağımsızlık mücadelelerini destekleyerek yapmaktaydı. Bolşeviklerin söylem ve politikalarına bakılırsa İngilizlere göre, ulusların/milletlerin ikna edilebilmesi açısından daha avantajlı oldukları söylenebilir. Zira Bolşeviklerin özgürlük, bireysel haklar ve iktidarların halkların elinde olması gerektiği gibi vaatleri vardı.³¹⁸ Söz konusu

³¹⁶ Hedef olarak bu iki devletin belirlenmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalizmin temsilcileri olarak İngiliz ve Fransızları görmeleridir. Almanlar ise savaş öncesi ve sırasında emperyalist ve acımasız olarak değerlendirilmiştir. Bu durum üzerinde safların değişmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bkz. “Mirovaya Voyna Okonçitsya Mirovoy Revolyutsiyey”, **Pravda**, (9 Noyabrya 1918), s. 2. Emperyalizm ve emperyalist devletlerin düşman olarak kabul edildiği, onlara karşı mücadele edilmesi ve kurmuş oldukları sömürü düzeninin yıkılması gerektiği Ankara-Moskova arasındaki yazışmalarda sürekli olarak dile getirilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 2; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 9; Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16; Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16 arka sayfa; Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17; Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 116.

³¹⁷ Rusya’nın ve Doğu’nun Tüm Müslüman Emekçilerine/İşçilerine (3 Aralık 1917) ve Rusya Halklarının Hakları (15 Kasım 1917). Söz konusu deklarasyonlara şimdilik bu ikisi örnek olarak gösterilebilir. Bkz. **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 34-35, 14-15; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 35-37. Ayrıca 3 Aralık 1917 tarihli deklarasyon Türkçe tercümesi “Rusya’nın ve Şarkın Bütün Müslümanlarına” başlığıyla özet şeklinde Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinde de bulunmaktadır. Bkz. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No: 31, Gömlek No: 37, Belge No: 37001, (6 Mayıs 1336/1920).

³¹⁸ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 34-35.

vaatler yüzyıllardır sömürülen halk kitleleri için daha cazip şartlar içermekteydi. Ayrıca “kapitalizm (...) ve onun çocuğu olan emperyalizmin” tüm milletlerin düşmanı olduğunun vurgulanması³¹⁹, bu iki sistem aracılığıyla dünyayı dizayn etmeye çalışan devletlerin prestijini sarsmıştır. Dolayısıyla halk kitlelerinin İngilizlerden ziyade Bolşevikleri kendilerine daha yakın görmelerinin doğal olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Emperyalist devletlerin sömürü düzenine savaş açan Bolşevikler, sözü edilen devletlere karşı bağımsızlık mücadelesine girişen ulusları dini, dili, ırkı ne olursa olsun desteklemiştir. Türklerin bağımsızlık mücadelesinin karşısında da İngilizlerin öncülüğünde şekillenen emperyalist düzen vardı. Dolayısıyla diğer etkenler göz ardı edilse dahi sadece söz konusu faktör bile Bolşevik Ruslar ile Anadolu hareketi temsilcilerini dış politikalarında ortak hareket etmeleri için yeterli bir sebep olarak değerlendirilebilirdi.³²⁰ Bu bağlamda Bolşevik Ruslar Türklere vaatlerinin ve aynı zamanda politik çıkarlarının gereği olan desteği sağlamaya eğilimli görünmekteydiler.

Bolşevikler Türklerin bağımsızlık mücadelesine, düşmanları olan İngilizlere karşı bir hareket olmasından dolayı olumlu bakmaktaydılar.³²¹ Her iki taraf için de geçerli olan “düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışı pratikte Türk-Rus (Bolşevik) ilişkilerinin temelini oluşturan ilke olarak görülmektedir.³²² Ancak söz konusu ilke politik çıkarlar açısından bakıldığında, içerisinde yine kendisine dayanan alternatif ilkeler de barındırmaktadır. Bunlardan ilkinin Bolşeviklerin güvenlik kaygılarının oluşturduğu söylenebilir. Mondros Mütarekesiyle birlikte İtilaf Devletlerinin Türk Boğazlarını hâkimiyet altına alması zaten iç savaşta olan Rusya’yı güneyden gelebilecek saldırılara karşı savunmasız hale getirmişti.

Rusya’nın güvenliği açısından büyük bir önem arz eden İstanbul ve Karadeniz’de İtilaf Devletlerinin kurduğu üstünlük, anti-Bolşevik politikaların ve tehditlerin ülkeye kolayca girebileceği endişesine yol açmıştı. Öte yandan Bolşevikler Anadolu’ya yapılan çıkartmanın İngilizler tarafından desteklendiğini biliyor³²³, bu sebeple Anadolu’daki Yunan yayılmasını kendi rejimlerinin geleceği

³¹⁹ “En Büyük Düşman”, **Hâkimiyeti Milliye**, (20 Temmuz 1920), s. 1.

³²⁰ Bolşeviklerin Türklerle ya da İngilizlere karşı başka bir hükümetle ortak hareket edilmesi yönünde düşünceleri vardı. Ancak Sovyet belgelerinden anlaşıldığına göre; Bolşeviklerin İngilizlerle anlaşabilmesi durumunda söz konusu düşüncelerin geçerliliğini yitirdiği görülmektedir. Çünkü Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak Moskova’ya gönderilen Bekir Sami (Kunduh) Bey ile görüşen Sovyet Heyetine verilen talimatlarda; yapılacak olan sözleşmeye “Türklerle ortak hareket ederek İngilizlere karşı ortak bir ‘cephes’ oluşturulması yönünde maddeler koydurarak kendimizi bağlayamayız, eğer Türkler İngiltere’yle savaşırsa bizde İngilizlerle savaşmak zorunda kalacakmışız gibi bir durum oluşturulmamalı (...)” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ayrıca belgenin devamında “İngilizlerle olası bir anlaşma göz önüne alındığında, hiçbir şekilde İngiltere’ye karşı elimizi kolumuzu bağlamamız gerekir.” şeklinde ihtiyatlı bir taktik uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7.

³²¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi (İSH), ATASE, İSH, Kutu: 663 Gömlek: 26, Belge No: 2, (6 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 3, (6 Mart 1337/1921).

³²² Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, 1, Baskın Oran (Ed.), Yirminci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 161.

³²³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98.

açısından bir tehdit olarak algılamaktaydı. Dolayısıyla Bolşevikler Anadolu'ya yönelik işgal faaliyetlerine karşı tercihlerini, kendi menfaatleri göz önünde bulundurarak Türkleri destekleme yönünde kullanmıştır.³²⁴ Aksi halde gidişat, Bolşevikleri ilerleyen süreçte iyice açık hedef haline getirecek ve Rusları, geleneksel politikaları olan sıcak denizlere açılma amacından da uzaklaştıracaktı. Zaten İtilaf Devletleri Karadeniz'in kuzeyindeki Rus topraklarını ve Kafkasya'yı işgal etmiş, bölgede Osmanlı Ordusunun denetiminde olan toprakları da Mondros Mütarekesi sonrası denetimlerine almıştı.³²⁵ Diğer taraftan aynı İtilaf Devletleri daha öncede değinildiği gibi Çarlık taraftarlarını (Denikin, Kolçak, Vrangeli, Yudenic) destekleyerek Bolşeviklerin tesis ettiği rejime karşı olduklarını göstermekteydi.³²⁶ Belirtilen duruma bakıldığında Bolşeviklerin etrafı karşı devrimciler ve İtilaf Devletleri tarafından kuşatılmıştı. İngilizler söz konusu kuşatmayla Sovyet rejiminin daha güneye yayılmasını engellemelerinin yanında Anadolu'daki bağımsızlık hareketine olası bir Bolşevik desteğinin de önünü kesmiş oluyordu.³²⁷

Bolşevik Ruslar ile Milli Mücadele temsilcilerinin dış politika hamlelerinin İngilizlerin takip ettiği siyaset ekseninde şekillendiği görülmektedir. İngilizlerin Savaş Bakanı Churchill, İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin Türkleri İngilizlere karşı Bolşeviklerle ittifak yapmaya iteceğine inandığını belirtirken haksız sayılmazdı.³²⁸ Nitekim mevcut şartlara göre Sovyet idarecileri hem talimatlarla hareket eden İstanbul Hükümetine hem de bahsi geçen talimatları veren İtilaf güçlerine karşı Milli Mücadele yanlısı Türklere yaklaşmışlardır. Bolşeviklerin Türklere karşı tutumunun olumlu seyretmesinin temel nedenlerinden biri de sahip oldukları Müslüman-Türk nüfusunun etkisini göz önünde bulundurmalarıdır.³²⁹

Bolşeviklerin Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine yakın durmaları, kendi sınırları içerisindeki Müslüman-Türk vatandaşlarının Rus iç savaşında ve yeni idari yapılanma politikaları bağlamında yapacakları düzenlemelerde, bahsi geçen vatandaşların desteklerinin sağlanması açısından önemli bir stratejiydi. Bolşeviklerin Türkiye ve kendi sınırları içerisindeki Müslümanların gözünde kazanacağı sempati, mevcut rejimlerini diğer hükümetlere ihraç edebilmeleri bakımından ellerini kuvvetlendirecekti.³³⁰ Ayrıca Türkiye ve Müslüman devletler arasındaki kültürel bağların

³²⁴ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 82.

³²⁵ Rahmi Doğanay, **Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 37.

³²⁶ Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, s. 222.

³²⁷ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 20-21.

³²⁸ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 50.

³²⁹ Osman Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 23.

³³⁰ Rusya'daki iç savaş sırasında çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, Kızıl Ordu'nun yanında Beyazlara karşı savaşmak üzere bir "Yeşil Ordu"nun teşekkül edildiği düşünülmektedir. Söz konusu ordunun Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan Nuri Paşa (Killigil) komutasındaki yerel birliklerden oluşan yeşil bayraklı "İslam Ordusu" ile ilgisi olduğu ifade edilmektedir. Bahsedilen ilginin doğruluğu kesinlik içermemesine rağmen şurası bir gerçektir ki, Müslümanlarca

etkisi kullanılarak ilgili milletlerin İngilizlere karşı ayaklanması da temin edilebilecekti.³³¹ Dahası bu durum Sovyet idarecileri tarafından İngilizlere karşı diplomatik bir koz olarak kullanılabilirdi.³³² Zaten İngilizlerin de endişelerinin temelinde hâkimiyetleri altındaki Müslüman nüfusun biraz önce işaret edilen akıma kapılabilecek olmalarıydı. Böylelikle Bolşeviklerin planladıkları gibi tüm Asya halkları Avrupa emperyalizmiyle mücadeleye yönelecekti.³³³

Çarlık Rusya'nın çöküşünden sonra Bolşeviklerin dünya düzeninde karşılık arayışı onları her hangi bir devlet ya da güçle ittifak yapmaya yöneltmişti. Söz konusu yönelimin temelinde yalnız olmalarının bir sonucu olarak başka bir devlet tarafından tanınma ya da kabul edilme kaygısı yatmaktaydı. Rusya'nın idaresini ellerine almış olmalarının, kurmuş oldukları idari sistemin devamlılığının sağlanması açısından yeterli olmadığı farkındaydılar. Türklere yakın durmakla yetinmeyip İngilizlerle de bir anlaşma yapabilme telaşı içerisinde olmaları, bahsedilen yetersiz olma durumuyla ifade edilebilir. Fakat beklenen anlaşma 1921 yılının Mart'ına kadar gerçekleşmeyecek, hatta zaman zaman bahsi geçen anlaşmaya kadar iki cephe arasındaki ilişkiler daha da gerginleşecekti.

Rus iç savaşının devam ettiği sırada Türk Boğazları ve Karadeniz'i etkin olarak kullanan İngilizlerin Kafkasya'daki Bolşevik karşıtı oluşumları da desteklemesi Bolşeviklerin, Anadolu hareketi ile yakınlaşmasını sağlayacak başka bir ortaklık ilkesinin daha ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada Türklerin bölgedeki etnik ve dini bağlarından faydalanmak amacıyla Türk bağımsızlık hareketine sıcak bakmaları, Bolşevikler açısından hayati bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Sovyet belgelerinde “Kemalistlerin” Küçük Asya'da ezilmesi sonucunda Antant'ın diktatörlüğünün kurulacağını, Kafkasya sınırında daha güçlü düşmanlarının ortaya çıkacağını ve “Kemalistler”e şimdi yapacakları yardımdan çok daha maliyetli bir durumla karşı karşıya kalacaklarını ifade etmektedirler.³³⁴

kutsal kabul edilen yeşil rengi Bolşevikler tarafından iç savaş sırasında bir simge olarak kullanılmıştır. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Üçüncü Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 131.

³³¹ Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in 13 Eylül 1919'da “Türkiye'nin İşçi ve Köylülerine Çağrısı” başlıklı bildiriye Türkiye'nin ve diğer İslam ülkelerinin hatta dünya halklarının İngilizler tarafından köleleştirilmeye ve sömürülmeye çalışıldığına, dolayısıyla onlara karşı koymanın birlik olmaktan geçtiğine vurgu yapmaktaydı. Bkz. Klyuçnikov i Sabanin, a.g.e., s. 384-387; Degras, a.g.e., s. 164-167.

³³² Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, s. 86.

³³³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; Söz konusu mücadeleye ve milletlerarasında emperyalizme karşı birlik olunması gerektiğine Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de değinilmiştir. Detaylı Bilgi için bkz. “Emperyalizme Karşı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (18 Nisan 1921), s. 1. Ayrıca iki tarafı yani Bolşevikleri ve Anadolu hareketi temsilcilerini tehdit eden emperyalizme karşı ortak hareket edilmesi gerektiği bilgisi Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi'ndeki belgelerde de detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 1, (30 Haziran 1336); ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 2, (2 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 3, (2 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 4; ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 4 arka sayfa; ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 5.

³³⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98.

Her iki tarafın politik amacının temeli İngilizlerle uygun şartlar içeren bir anlaşma yapabilmek üzerine kuruluydu.³³⁵ Bu amaç hem Bolşeviklerin hem de Türklerin İngilizlerle bir barış imzalayabilme olasılığını daima canlı tutmaktaydı. Dolayısıyla Bolşevikler İngilizlerle anlaşamamaları durumunda Türkleri de kaybetmek istemediklerinden Anadolu hareketine destek vermiş olabilirler. Öte yandan Türklerin İngilizlerle kendi kriterleri bağlamında bir anlaşma yapmaları, Rusya'nın sınırları içerisindeki Müslüman-Türk nüfusunun eksen değiştirmesine sebep olabilir ve Bolşevik idaresine karşı cephe alabilirdi. Söz konusu eksen değişikliği özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Türklerin aydın-siyasi çevrelerinde karşılık bulan “Panturanist” fikirlerin tekrar canlanmasını tetikleyebilirdi. Bahsedilen durum Bolşeviklerin aleyhine gelişecek siyasi bir tablo ortaya çıkarabilir ve kurmuş oldukları idari sistem uzun soluklu olamayabilirdi.

Bolşevikler dış politikalarına yönelik söylemlerinde ve ilan ettikleri deklarasyonlarda emperyalizmin karşısında ve ezilen halkların yanında olduklarını dile getirmişlerdir. Bu çerçeveden bakıldığında sadece Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi veren Türklere değil Afganistan, İran, Hindistan, Çin ve hatta bazı Avrupa ülkelerindeki uluslara da politik yakınlık göstermiş ve emperyalist devletlere karşı onları destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.³³⁶ Söz konusu vaatlerin temelinde, yabancı müdahalelere karşı Bolşeviklerin kendi ülke ve rejimlerini korumak için “güvenlik duvarı ya da duvarları” oluşturabilme stratejisinin yattığı anlaşılmaktadır. Sözü edilen güvenlik duvarı ya da duvarları bakımından Türkiye önemli bir stratejik konumda bulunmaktaydı. Bolşevikler bu durumun gereği olarak, Türk Milli Mücadelesine destek verme politikası takip etmiştir. Böylelikle emperyalist devletlerin ülkelerine yönelik tehditlerini etkisizleştirmek istemişlerdir.

Milli Mücadele hazırlıkları aşamasında Bolşeviklerin Türklerin bağımsızlık mücadelesine bakışına değindikten sonra Türklerin de Bolşeviklere yaklaşımına değinilmesi gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin Çarlık Rusya'ya yardım göndermek ve savaşı daha kısa sürede bitirebilmek amacıyla yaptıkları Çanakkale çıkarması Türklerin direnciyle karşılaşmıştı. Söz konusu dirençle sosyal-ekonomik açıdan dar boğazda olan Çarlık Rusya'sının müttefiklerinden alacağı desteğin önü kesilmiş ve Bolşevik İhtilaline giden süreç hızlanmıştı. Rusya'da Bolşeviklerin idareyi ele geçirmesi ilerleyen süreçte açıklıkla anlaşılacağı gibi Anadolu'da bağımsızlık mücadelesine girişen Türklerin, İtilaf Devletlerine karşı bir “müttefik” kazanmasını sağlamıştı.³³⁷ Müttefikleri gibi emperyalist amaçları olan Çar hanedanlığının yıkılarak yerine ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi gerektiğini savunan Bolşeviklerin Sovyet idaresini kurması, Türklerin İtilaf Devletlerine karşı elini güçlendirmiştir. Bolşevik Rusların

³³⁵ Bilge, a.g.e., s. 26.

³³⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1, 2, 5, 6.

³³⁷ Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, Dördüncü Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

“müttefik” olarak ifade edilmesi, ihtilalden sonraki gelişmelerin değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

İtilaf Devletlerinin “ortak düşman” olarak kabul edilmesinin yanında Türklerin Antant’a karşı verecek olduğu bağımsızlık savaşında aynı cepheye karşı mücadele eden başka bir devletin desteğine ihtiyaç duymaları, onların Bolşeviklere ılımlı bakmalarını sağlamıştır.³³⁸ Bolşeviklerin savaş sırasındaki gizli antlaşmaları açıklayarak barıştan yana olduklarını ilan etmeleri, takip edecekleri politikaların da işareti olmuştur. Bununla birlikte Sovyet idarecileri iktidara geldikten sonra 3 Aralık 1917 tarihinde yayımladıkları “Rusya’nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine/İşçilerine adlı deklarasyonla ulusların, emperyalizme karşı verecekleri bağımsızlık mücadelelerinde destekleneceklerinin mesajı verilmişti.³³⁹

Türkler ülkenin kurtarılmasının ancak örgütlü bir mücadeleyle sağlanabileceğine karar verdiklerinde, siyasi bir yalnızlık içerisindeydiler. Bunun yanı sıra söz konusu mücadeleyi yürütebilmek için maddi ve teknik anlamda da gerekli kaynaklardan yoksundular. Bağımsızlık savaşının İtilaf Devletlerine karşı yapılması ve “manda-himaye” fikirlerinin kabul edilmemesi, ihtiyaç duyulan desteğin Batı’dan sağlanamayacağını göstermişti. Dolayısıyla Türkler “düşmanlarının düşmanı” olan Bolşevik Ruslara, politik menfaatleri gereğince hem siyasi yalnızlıktan kurtulmak hem de mali ve askeri teçhizat sağlamak amacıyla yakın bir görüntü vermekteydi.

Milli Mücadeleyi yönlendirenlerin Bolşeviklere yakın politik bir duruş içerisinde olmaları, İngilizlerin karşısına kendi lehlerine daha fazla talep ile çıkmalarını sağlayabilirdi. Öte yandan Anadolu hareketi temsilcilerinin Bolşeviklerin yeni yönetim sistemini benimsemesi, İngilizlerin menfaatlerine tamamen aykırı bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Çünkü söz konusu yönetim sistemi Türkiye tarafından kabul edildiğinde, Asya’daki diğer Müslüman-Türk devlet ya da topluluklarınca da taraftar bulabilirdi. Diğer taraftan Batı’ya sirayet etme olasılığı daha düşük olan Bolşevizm’in Doğu’ya yayılması gerçekleşebilir, böylece bahsi geçen rejimle birlikte Rusya’nın nüfuzu da ilgili bölgelere yayılabılırdi.³⁴⁰ Böyle bir durumda Türkler İslam dünyasında sahip oldukları üstün durumlarının³⁴¹ yaratabileceği etkinin gücüne de güvenerek İngilizlere karşı Bolşeviklerle bir anlaşma yapılmasını kendileri açısından uygun görmüşlerdir. Ortaya çıkabilecek bu tür ihtimallerin iyi analiz edilmesi temelde İngiliz-Rus (Bolşevik) mücadelesi olarak

³³⁸ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 62-63.

³³⁹ **Dokümanı Vneşney Politikı SSSR**, Tom 1, s. 34-35; **İstoriya Vneşney Politikı SSSR 1917- 1945 gg.**, Tom 1, s. 36-38; Hikmet Bayur, “Memleketinizin Efendisi Kendiniz Olunuz”, **Adalet**, (12 Ocak 1965), s. 4.

³⁴⁰ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 17.

³⁴¹ Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s. 308; Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 221.

değerlendirilen savaşta³⁴², Milli Mücadele temsilcilerinin İngilizlere karşı elini güçlendiren başka bir alternatif olarak karşımıza çıkmıştır.

Bolşevikler emperyalizm ve temsilcilerine karşı açtıkları savaşta başarılı olunmasını, gerçekleştirecekleri “dünya ihtilali”yle sağlanacağını düşünmekteydiler.³⁴³ Dolayısıyla kapitalist olarak telakki ettikleri ülkelerde kendilerine yakın olan “komünist Partilere”, buldukları memleketlerde iktidara gelebilmeleri için destek vermekteydiler. Böylelikle emperyalizm kisvesi altında milletleri sömüren düzeni yıkacaklarına ve “dünya ihtilali”ni hayata geçireceklerine inanmaktaydılar.³⁴⁴ Bahsedilen ihtilalin gerçekleşmesi durumunda Bolşevikler büyük bir güce ve prestije sahip olmalarının yanında kendilerini dengeleyecek herhangi bir devletin tehdidine de maruz kalmayacaklardı. Fakat söz konusu güç ve prestijin de etkisiyle birlikte her hangi bir nedenle ya da eski tarihi emellerinin tekrar canlanması³⁴⁵ durumunda Türkiye, tehlikeli bir tehditle karşı karşıya kalabilirdi. Bu olasılığın gerçekleşme ihtimali Türkleri, Bolşevikleri durdurmak adına onlarla emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesi yönünde politik bir karar almaya sevk etmiş olabilir. Bu politik hamlenin temelinde hem Bolşevikler tarafından Anadolu’ya yapılabilecek olan bir istila hareketinin engellenmesi hem de diğer İslam coğrafyalarında Bolşevizm’in yayılacağı kaygısı ileri sürülerek, İtilaf Devletlerinin Türkiye’deki işgal faaliyetlerinden vazgeçirilmesinin yattığı ifade edilebilir.³⁴⁶

Türkler, Bolşevik Rusları ve onların ideolojilerini İngilizlere karşı bir denge unsuru olarak görmekteydi. Söz konusu iki güç arasında tercihlerini politik menfaatleri gereğince Bolşeviklerin başarılı olması yönünde kullanma eğilimindeydiler. Türk Boğazları ve Karadeniz İtilaf Devletlerinin denetiminde olduğundan Milli Mücadele temsilcileri ile Bolşevik Ruslar arasında bağlantı kurulabilmesi Kafkasya coğrafyası üzerinden sağlanabilirdi. Fakat İtilaf Devletleri bölgedeki milletleri kullanarak kendilerine karşı “ortak hareket etme” düşünceleri olan Türk ve Rusların tek kara bağlantısını kesmek amacındaydı.³⁴⁷ Bu amaç için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın bağımsızlıklarını tanıyarak onları Bolşeviklerle savaşmaları hususunda teşvik etmekteydiler. Ayrıca İngilizler Türk-Rus yakınlaşmasının ya da Bolşeviklerin rejim ihracının aynı bölgeden yani

³⁴² Lloyd George, Türkiye’ye karşı yapılan hareketin Türk-İngiliz ve Türk-Yunan hareketi olmadığını, bunun doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasındaki bir mücadeleden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bkz. “Lloyd George Diyor ki: Bu Mücadele İngiltere-Rusya Mücadelesidir”, **Hâkimiyeti Milliye**, (20 Temmuz 1920), s. 1.

³⁴³ TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 7, Belge No: 2a001.

³⁴⁴ TİTE, Kutu: 324, Gömlek; 22, Belge No: 22-2001.

³⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa Enver Paşa’nın mektubuna verdiği cevapta bu hususun üzerinde özellikle durmuştur. Bkz. Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, 2, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 193.

³⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa’dan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya gönderdiği şifre yazıda Bolşevikler karşı takip edilmesi gereken politika üzerinde durmuştur. Bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 45-46; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 61; Onar, a.g.e., 2, s. 87-88.

³⁴⁷ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 97.

Kafkasya'dan yayılabileceğinin bilincindeydi. "Kafkas Seddi" olarak bilinen planın gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin etrafı kuşatılmış olacak ve İtilaf Devletlerine karşı koyma direnci temelden sarsılacaktı. Dolayısıyla Türkler söz konusu seddi hayata geçirmemek için her türlü seçeneğin değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Üzerinde durulan ihtimaller Türklerin Bolşeviklerle yakınlaşması, ortak hareket etmesi ya da anlaşması için hayati sebepler olarak görülmektedir.³⁴⁸

Milli Mücadeleyi idare edenler diplomatik, ekonomik ve askeri teçhizat bağlamında ihtiyaç duydukları desteğin Avrupa devletlerinden sağlanamayacağını farkındaydı. Mevcut şartların değerlendirilmesi sonucu Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine katkı sağlayacak en uygun müttefikin Bolşevik Ruslar olduğu kanaatine varılmıştı.³⁴⁹ Her ne kadar İtilaf Devletlerine karşı Bolşeviklere yaklaşmaya ya da onlarla bir anlaşma imzalamaya muhalif olanlar varsa da siyasi konjonktür ibreyi Sovyet Hükümetinden yana çevirmişti. Dolayısıyla Türkler Batı'ya karşı verecekleri savaşta, mücadelelerinin askeri ve diplomatik safhasını eş zamanlı yürütmeye çalışarak Bolşeviklerle temas kurmanın yollarını aramıştır. Bu taktikle hem Antant'a Bolşevizm'in benimsenebileceği mesajı verilerek onlarla anlaşabilme hususunda misilleme yapılacak hem de Sovyet Hükümetine yaklaşılarak Bolşeviklerden ihtiyaç duyulan silah, cephane ve para desteği sağlanabilecekti.

2.3. Türk-Rus İlişkilerinde İlk Temas Teşebbüsleri

2.3.1. Tarafların Bağlantı Kurma Denemeleri

Bolşeviklerin Türklerle bağlantı kurma ve onları İngiliz emperyalizmine karşı ortak bir mücadeleye yönlendirme teşebbüsleri, Sovyet Hükümetinin takip ettiği dış politika stratejisinin yansıması olarak görülmelidir. Daha önce de değinildiği gibi Bolşevikler menfaatleri ekseninde tüm ulusları emperyalizme karşı ayaklandırmayı amaçlamaktaydı. Bu kapsamda emperyalist devletlere karşı mücadele eden bazı hükümetlerle ya da uluslarla bağlantı kurmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu duruma 1919 yılı içerisinde Afganistan'a ve İran'a³⁵⁰ temsilci göndererek, bu devletlerin idarecilerini kendi taraflarına çekmek istemeleri örnek olarak gösterilebilir. Öte yandan Sovyet belgelerinde Türkiye, Afganistan, İran, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin emperyalizme karşı maddi ve manevi yönden desteklenmesi gerektiği sürekli vurgulanmaktaydı. Bahsi geçen ülkelere özellikle

³⁴⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 513-514; Yusuf Sarımay, "Milli Mücadele'de Türk-Sovyet Münasebetleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1(1), 1986, s. 201.

³⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 7, 01.03.1337 (1921) s. 147; Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Sekizinci Baskı, 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 441; Cevdet Alsan, **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Birinci Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s. 22.

³⁵⁰ İvan Osipoviç Kolomiitsev adlı bir Bolşevik elçisi 1918 yazında Kafkasya üzerinden Tahran'a ulaşmıştı. Ancak İran Hükümeti, elçinin Moskova'dan değil de Bakü'deki Sovyet Hükümetinden itimatname aldığı gerekçesiyle onunla görüşmeyi reddetmiştir. Hatta elçiye bir saldırı düzenlenerek ülke dışına çıkarıldığı iddia edilmektedir. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, s. 225-227.

Türkiye, Afganistan ve İran askeri teçhizat, silah, cephane ve para yardımlarıyla desteklenerek söz konusu devletlerin yayıldığı coğrafyada İngilizlerin etkisinin kırılmasını planlamaktaydılar.³⁵¹

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da ve diğer bölgelerde İtilaf Devletlerinin işgalci-ilhakçı tutumunun giderek daha da şiddetleneceğinin farkındaydı.³⁵² Bu sebeple İstanbul Hükümetinin kendisine tevdi ettiği görevi uygulamak yerine Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine yatkın kişileri ve grupları örgütleyerek işgal güçlerine karşı ayaklandırmayı düşünmekteydi. Söz konusu mücadele ancak sağlam bir iletişim ağıyla ve iyi bir gözlem yeteneğiyle yürütülebileceğinden dolayı Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin içerisinde yer alan kişilerle daima iletişim halinde olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve kafilesi 25 Mayıs 1919 tarihinde daha güvenli olan Havza'ya hareket etmiş³⁵³ ve burada yurt bütünlüğünün korunmasına, milletin gösterdiği tepkinin sürekli olması gerektiğine ve milletin bağımsızlığına, yayımladığı bir genelgeyle (28 Haziran 1919) vurgu yapmıştır.³⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa Havza'da bulunduğu sırada yetkili bir Sovyet temsilcisi tarafından kendisine emperyalist devletlere karşı birlikte hareket edilmesi yönünde bir teklifte bulunduğu ifade edilmiştir. Söz konusu teklifin kabul edilmesi durumunda ise Türklerin bağımsızlık mücadelesine silah, cephane ve para desteğinde bulunulacağı belirtilmiştir.³⁵⁵ Havza'da yapılan teklifin yanı sıra yine 1919 yılı içerisinde Bolşeviklerin Türkler ile bağlantı kurma teşebbüsleri devam etmiştir. Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgalinden sonra bir Bolşevik temsilcinin Kazım (Özalp) Bey ile görüşme teşebbüsünde bulunduğu bilinmektedir. Balıkesir'de gerçekleştiği belirtilen görüşmede; Türkler yine emperyalist devletlere karşı ortak mücadeleye davet edilmiş ve bu mücadelede Türklerin ihtiyacı olan silah ve cephanenin kendilerine verileceği Kazım (Özalp) Bey'e iletilmiştir.³⁵⁶ Ayrıca Hacim Muhittin Bey, Trotskiy ve Lenin'in İstanbul'a 7 kişi gönderdiği ve

³⁵¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 86, 87; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98.

³⁵² İtilaf Devletlerinin Boğazları ele geçirmesi, Musul'un işgali, İtalyanların Antalya'ya asker çıkarması Türklerin "kızgınlığını" arttırmıştı. Fakat onların milliyetçiğe sürükleyen şey Yunanlıların İzmir'e çıkışıydı. Türk milliyetçileri bu olaydan sonra harekete geçmiştir. Bkz. Harish Kapur, **Soviet Russia and Asia 1917-1927 A Study of Soviet Policy Towards Turkey, Iran and Afghanistan**, The Humanities Press, Geneva, 1966, s. 89.

³⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, 2, Yirmi Sekizinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 26-27.

³⁵⁴ Atatürk, a.g.e., s. 17.

³⁵⁵ Konuyla ilgili bilgi için bkz. Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa**, Onuncu Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2016, s. 260-262; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 37; George S. Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Üçüncü Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 63; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 107-109; Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, s. 28-40. Belirtilen kaynakların yanı sıra Bolşeviklerin Türkler ile temas teşebbüsleri ve Havza görüşmesi ile ilgili detaylı bilgi içeren güncel çalışmalar için bkz. Nurettin Çakıcı ve Hikmet Öksüz, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", **1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 2020, 298-314; Çakıcı ve Öksüz, "Bolşevik Ruslar"ın Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", ss. 717-746.

³⁵⁶ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 74.

bunların Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurulmasıyla görevlendirildiklerine hatıralarında yer vermiştir.³⁵⁷

Türkler açısından bakıldığında da Bolşevikler ile bağlantı kurmak ve onların desteğini almak Milli Mücadele hareketi için oldukça önemliydi. Milli Mücadele hareketi temsilcileri öncelikle kendi iç meselelerini hallettikten sonra belirtilen bağlantıyı kurmak ve Bolşeviklerin desteğini temin edebilmek için çaba göstermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Havza'dan ayrıldıktan sonra Amasya'ya geçmiş ve burada milli mukavemet fikri hususunda Milli Mücadelenin içerisinde yer alacak olan diğer komutanlarla görüşmüştür. Söz konusu görüşmede ortak bir karara varılması amaçlanmıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Paşa görüşmesinde Milli Mücadelenin gerekçesi, amacı ve yönteminin belirlendiği bir metin ortaya çıkmıştır.³⁵⁸ Amasya Genelgesi³⁵⁹ Milli Mücadele açısından büyük bir önem taşımaktadır. Amasya'dan 26 Haziran 1919 tarihinde hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Tokat yoluyla Sivas'a geçmiş, buradan da Erzurum'a ulaşmıştır. Daha önce İtilaf Devletlerinin İstanbul Hükümetine baskıları sonucunda görevinden azledildiği bildirilen Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919'da ordu müfettişliği görevinden istifa ettiğini İstanbul Hükümetine bildirmiştir.³⁶⁰

23 Temmuz'da açılan ve 7 Ağustos'ta kapanan Erzurum Kongresinin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesine ve ardından yaşananlara değindikten sonra Rusların uğradıkları tehlikeyi ve ülkelerini işgale girişenlere karşı mücadelelerini şöyle dile getirmiştir:

İstiklali millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı milletinin kudreti müşterekesiyle çarpışıp ve umumun malumu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dâhilinde ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirayetinde almakta bulunmuştur.³⁶¹

Mustafa Kemal Paşa dönemin siyasi durumunu izah ederken sadece Rusya'ya değil aynı zamanda Afganistan, Irak, Hindistan, Mısır ve Suriye'ye de değinmiş ve bahsi geçen devletlerin kendi topraklarını savunmak için mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Fakat henüz Erzurum'a gelmeden önceki mütalaalarından, dönemin siyasi konjonktürü gereği İtilaf Devletlerine karşı Bolşeviklerle iletişime geçilmesinin önemi üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'yı ve Milli Mücadele yanlısı komutanları bu anlayış etrafında birleştiren noktanın hem Bolşevik

³⁵⁷ **Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s. 84.

³⁵⁸ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 129-133.

³⁵⁹ Amasya Genelgesi kararları için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 60-61.

³⁶⁰ Atatürk, a.g.e., s. 36-37; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 49.

³⁶¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Beşinci Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 3.

Rusların hem de Milli Mücadele temsilcilerinin karşı karşıya kaldıkları iç ve dış müdahalenin aynı merkezden destekleniyor ya da yönlendiriliyor olması olarak ifade edilebilir.

Erzurum Kongresinde vatanın bölünmez bütünlüğüne ve milletin her türlü işgal girişimine karşı topyekûn mücadele edeceğine vurgu yapılmış, bağımsızlık mücadelesinin temsil etme misyonu yüklenen Heyeti Temsiliye oluşturulmuştur. Dokuz kişiden mürekkep olan heyet Büyük Millet Meclisi açılana kadar “geçici hükümet” gibi hareket etmiştir.³⁶² Heyeti Temsiliyenin kuruluşu Türklerin Bolşeviklerle temasının bahsi geçen heyetle sağlandığı algısına sebep olabilir. Ancak Bolşeviklerle temasa geçilmesi daha önce de kısmen değinildiği gibi Heyeti Temsiliyenin kuruluşundan öncedir.³⁶³ Henüz Havza’dayken Kazım Karabekir’e bir mektup yazarak durum analizi yapan Hüsrev (Gerede) Bey, Bolşeviklerle bağlantı kurulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca mektubunda düşmanlara karşılık verebilmek için Bolşeviklerden “silah, cephane, erzak” temin edilmesinin de altını çizmiştir.³⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kazım Karabekir arasındaki görüşmeden sonra Bolşeviklerle temasın Karabekir tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda Ömer Lütfi Bey ve Dr. Fuat Sabit³⁶⁵ Bakü’ye gönderilmiştir.³⁶⁶ Ömer Lütfi Bey 2 Eylül’de (1919) Erzurum’a dönmüş ve edindiği bilgileri Karabekir’e bildirmiştir. Ömer Lütfi Bey, Bolşevik birliklerinin Kafkasya’ya henüz girmediğini fakat bölgede Bolşevik cereyanlarının ve gizli Bolşevik teşkilatının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bakü’deki Azerbaycan Hükümetinin İngilizlerin elinde olduğunu ve “bize” soğuk baktıklarını hatta “bizi” ölmüş addettiklerini aktarmıştır. Dolayısıyla “para yardımı”na yanaşmadıklarını ve “Bolşevikliğin” de kısa bir süre sonra çökeceğini düşündüklerini ifade etmiştir.³⁶⁷

Fuat Sabit, Mustafa Kemal Paşa’nın isteği doğrultusunda³⁶⁸ Karabekir tarafından görevlendirilerek, Bakü’ye gönderilmiştir. Buradan da bir süre sonra Moskova’ya gittiği

³⁶² Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 117-118.

³⁶³ Karakol mensuplarının temasları, Havza görüşmesi.

³⁶⁴ Hüsrev Bey’den Karabekir Paşa’ya 7 Haziran 1335/1919 bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 64-66.

³⁶⁵ Çiçerin, Türkiye’den gelen kişilerden Fuat Sabit’in kendisine komünist dediğini (kendisini öyle tanıttığına) ifade etmiştir. Bkz. Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1. Bu bilgi Togan tarafından da teyit edilmektedir. Togan, Dr. Fuat Bey hakkında “Bu zat eski Türkçülerden olduğu halde komünizme çok mütemayildi. Hatta onun bu temayülü çok içten geliyor gibi idi” demektedir. Bkz. Zeki Velidi Togan, **Hatıralar**, Dördüncü Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 274. Ayrıca Fuat Sabit Bey hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ufuk Erdem, **Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın önemli Simalarından Doktor Fuat Sabit**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009.

³⁶⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 80, 183. Dr. Fuat Sabit Bey de önce Bakü’ye gitmiş, buradan Moskova’ya geçmiştir. Bkz. Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 19.

³⁶⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 183.

³⁶⁸ Emel Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 118.

bilinmektedir.³⁶⁹ Fuat Sabit Bey Bakü'den Moskova'ya Halil (Kut) Paşa ile beraber hareket etmiştir.³⁷⁰ Bu durum hem Fuat Sabit'in Moskova'dan gönderdiği "mektup ve raporu"ndan hem de Sovyet belgelerinin içerdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, "Türkiye'nin milli merkezden gelen temsilcileriyle" bir araya geldiğini belirtmiştir.³⁷¹ Belirtilen görüşmenin detaylarının Lenin'e yazıldığı belgede, "Halil Paşa ve kendine komünist diyen Dr. Fuad" ile müzakerede bulunulduğu görülmektedir.³⁷²

Fuat Sabit görüşmenin içeriğiyle ilgili bilgileri izah ettiği raporunda Sovyet temsilcilerine Bolşeviklerle münasebet tesis edilmesinin "Anadolu inkılap hareketinin" emeli olduğunu ifade etmiştir. Fakat kendilerinin bu münasebeti tesis etmekten ziyade Anadolu'nun durumunu izah ederek, iki taraf arasında kurulması düşünülen ilişkinin zemininin oluşturulması için görevlendirildiklerini bildirmiştir. Ayrıca Anadolu'nun silah, cephane ve askeri mühimmata ihtiyacı olduğunu, bunların miktarının belirlenmesi için ise iki taraf arasında temsilciler vasıtasıyla görüşmeler yapılarak, tespit edilebileceğini belirtmiştir. Çiçerin Fuat Sabit'in izah ettiklerine, Anadolu'daki milli harekete yardım etmek istediklerini hatta doğudaki tüm milli inkılap hareketlerine destek vermek amacıyla olduklarını işaret ederek cevap vermiştir.³⁷³

Yerasimos, Fuat Sabit'in Bakü'de Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi üyelerinden olan Viktor Naneyşvili'yle görüşüğünü belirtmektedir. Görüşmede Fuat Sabit Naneyşvili'ye Bolşevizm'in Türkiye'de kurulması için bir temel olmadığı, ayrıca halkın belirtilen rejime yaşayış ve gelenekleri sebebiyle karşı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla her hangi bir toplumsal reform çağrısı yapılmadan, Anadolu hareketine nasıl yardım edebileceklerini sormuştur. Naneyşvili, "şimdilik yol [kara ve deniz yolunun güvenli olmadığı işaret ediliyor] olmadığından ancak paraca yardım edebilecekleri" şeklinde cevap vermiştir.³⁷⁴ Görüldüğü üzere Bolşeviklerle anlaşma zemininin oluşturulması bağlamında bağlantı teşebbüsü için öncelikle Fuat Sabit ve Ömer Lütfi Bey görevlendirilmiştir.³⁷⁵

³⁶⁹ Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1966, s. 25; Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 118.

³⁷⁰ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 879; Gözde Somel, **Soviet Policy Towards Turkey 1920-1923**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2016, s. 132.

³⁷¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1. Ayrıca Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir tarafından Bolşeviklerin Sovyet Rusya Kafkas Cephesi İnkılabı Şurası sorumlusu "Yoldaş Orconikidze"ye gönderdiği telgraftan da Fuat Sabit'in önce Bakü'ye oradan da Moskova'ya geçtiği anlaşılmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 67.

³⁷² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

³⁷³ Fuat Sabit'in mektup ve raporu hakkında detaylı bilgi için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 879.

³⁷⁴ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 113.

³⁷⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Bellekten**, 44(174), 1980, s. 304.

Milli Mücadelenin önde gelen şahsiyetlerinin Bolşeviklerle bağlantı kurma teşebbüslerinin bir diğeri ayağını da İttihat ve Terakki liderlerinin faaliyetleri oluşturmaktadır. Sözü edilen liderler Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine ülkeden ayrılarak, Almanya'da bir araya gelmiş ve çalışmalarını burada sürdürmeye devam etmişlerdir.³⁷⁶ Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletlerinin işgal faaliyetlerini engellemek ve bu işgallere karşı bir direniş hareketi meydana getirmek için girişimlerde bulunmaktaydılar. Bu girişimcilerden biri olan Talat Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 22 Aralık 1919 tarihli mektubunda Almanya'da tutuklu bulunan Bolşevik liderleriyle temas halinde olduğunu belirtmiştir.

Talat Paşa Berlin'de hapiste olan Radek'le³⁷⁷ defaatle görüşüğünü ve onun tahliye edilmesi için uğraştığını ifade etmiştir. Ayrıca Radek'in teyyare ile başka bir "nam" altında Moskova'ya gidebilmesi için vasıta temin ettiğini de verdiği bilgilere eklemiştir. Söz konusu gelişmeler sebebiyle Bolşeviklerin kendilerine şükran duyduğunu ifade eden Talat Paşa, mektubunda Bolşeviklerle Lenin'in tasdik etmesi koşuluyla anlaştığını yazmıştır.³⁷⁸ Ali Fuat Paşa da Talat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya 1919 yılı sonlarında bir mektup gönderdiğini ve Bolşeviklerden Anadolu milli hareketine yardım vaadi aldığını onaylamaktadır.³⁷⁹ Radek'in ifadelerinden anlaşıldığına göre bu görüşmelere Enver Paşa da katılmıştır. Hatta Radek hapiste bulunduğu sırada kendisini ziyaret eden ilk iki konununun Talat ve Enver Paşa olduğunu belirtmektedir.³⁸⁰

Eski İttihatçıların Bolşeviklerle temas kurmaya girişmesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu buhrandan kurtarılması için İngiliz ve Fransızların temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerden olumlu netice alınamaması sonucunda gündeme gelmiştir.³⁸¹ Dönemin siyasi konjonktürü gereğince Berlin'de hapiste bulunan Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi Radek'le görüşerek, Anadolu hareketi için destek sağlamaya çalışmışlardır.³⁸² Alman Genelkurmayının denetiminde Talat ve Enver Paşalar Radek'le bağlantı kurmuştur.³⁸³ Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri olan

³⁷⁶ Yüceer, a.g.e., s. 57.

³⁷⁷ Karl Radek, Berlin Sovyeti tarafından Alman Komünist Partisinin kuruluş kongresine katılmak üzere 1919 yılının Ocak ayında davet edilmiştir. Avusturyalı kılığına girerek Alman sınırını geçmiş ve Berlin'e ulaşmıştır. Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesidir. 12 Şubat 1919'da Berlin'de tutuklanmıştır. Bkz. Edward Hallett Carr, "Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919", *Soviet Studies*, 3(4), 1952, s. 41; Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 86.

³⁷⁸ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 316.

³⁷⁹ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 99.

³⁸⁰ Carr, "Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919", s. 419.

³⁸¹ Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 85.

³⁸² Arif Cemil (Denker), **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, Yücel Demirel (Haz.), Arma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 25-27.

³⁸³ Radek tutuklu bulunduğu hapisanede Ağustos'ta özel bir bölüme alınmış ve ziyaretçi kabul etmesine izin verilmiştir. Kendisini ziyaret eden kişilerin fazla olmasından ve ağırlıklı olarak politik görüşmelerin yapılmasından dolayı Radek kaldığı hapisane odasının "bir kaç gün içinde siyasi bir salon" olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Carr, "Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919", s. 419.

Türkiye-Almanya-Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı doğal bir ittifak içerisine girmişlerdir.³⁸⁴ Sözü edilen ittifakın gündeme gelme sebepleri üzerinde Bolşevik liderlerinin dış politikalarına yönelik söylemlerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Zira Çiçerin 13 Eylül 1919 tarihinde “Türkiyeli İşçi ve Köylülere” çağrıda bulunarak, “Avrupalı soyguncuları” kovmak için Sovyet Rusya İşçi ve Köylü Hükümetinin kendilerine kardeşçe bir el uzattığını beyan etmiştir.³⁸⁵

Talat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu söz konusu görüşmeler ve alınan kararlardan sonra yazılmış olmalıdır. Ayrıca bu görüşmelerden sonra Moskova'ya adam gönderilmesine karar verilmiştir.³⁸⁶ Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı mektuplarda (1 ve 6 Kanunuevvel/Aralık 1919 tarihli) Moskova'ya gideceğinden bahsetmekte ve kendi fikri dâhilinde Bolşeviklerin yardım etmeyi kabul ettiklerini belirtmektedir.³⁸⁷ Sonuç olarak İttihat ve Terakki liderleri Bolşeviklerle temas için Moskova'ya geçmiştir.³⁸⁸ 1920 yılının Mayıs ayında Cemal Paşa, Temmuz ayında da Enver Paşa Rusya'ya gitmiştir.³⁸⁹ Fuat Sabit, Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beylerin Almanya'dan geldiklerini, amaçlarının Doğu'da çalışmak olduğunu söylediklerini raporunda açıklamaktadır. Ayrıca bu kişiler Mustafa Kemal Paşa adına Rus hükümetiyle müzakere edeceklerini, fakat son sözün Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ait olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir.³⁹⁰ Dolayısıyla eski İttihat ve Terakki liderleri olarak bilinen kişilerin Bolşeviklerle yakınlaşma, hatta ittifak kurma teşebbüslerinde buldukları görülmektedir. Bu bağlamda İttihat ve Terakkinin devamı olduğu öne sürülen Karakol Cemiyetinin Bolşevikler ile bağlantı kurmaya çalıştığı ve hatta söz konusu cemiyet adına Baha Sait Bey'in 11 Ocak 1920 tarihinde Bakü'de Bolşevikler ile bir anlaşma imzaladığı belirtilmektedir. Bahsedilen anlaşmanın içeriğine bakıldığında ise taraflar arasındaki diğer bağlantı teşebbüslerinde belirtilen emperyalist devletlere karşı birlikte hareket etme vurgusunun öne çıktığı

³⁸⁴ Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 86.

³⁸⁵ Klyuçnikov i Sabanin, a.g.e., s. 384-387; Degras, a.g.e., s. 164-167; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 130-133. Ayrıca 3 Aralık 1917 tarihli “Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine/İşçilerine adlı bildirin de Bolşeviklere yaklaşılması ya da onlarla ittifak yapılması fikri üzerinde etkili olmuş olabilir. Çünkü söz konusu bildiri de Avrupa'nın emperyalist ve soyguncu tutumundan bahsediliyor, toprak ilhaklarına da karşı çıkılıyordu. Bununla birlikte metinde İstanbul'unda Müslümanların elinde kalması gerektiği belirtiliyordu. Bkz. **Dokümentü Vneşney Politiki SSSR**, Tom 1, s. 34-35; Klyuçnikov i Sabanin, a.g.e., s. 94-96; Degras, a.g.e., s. 15-17; Xenia Joukoff Eudin ve Robert C. North, **Soviet Russia and the East 1920-1927 A Documentary Survey**, Stanford University Press, California, 1964, s. 184-186. [**Dokümentü Vneşney Politiki SSSR** ve Degras'ta bildirin tarihi 20 Kasım/3 Aralık, Klyuçnikov ve Sabanin'in eserinde 24 Kasım/7 Aralık olarak verilmiştir.]

³⁸⁶ Denker, a.g.e., s. 26.

³⁸⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30-32. Talat Paşa'da Enver Paşa'da Bolşeviklerle temas kurulmasını ve Anadolu hareketi için yardım sözü alınmasını kendilerine mal etmeye çalıştıkları görülmektedir.

³⁸⁸ Bolşeviklerin İtilaf Devletlerinin aleyhine çalışmak amacıyla Halil Paşa'yı İran'a Cemal Paşa'yı da Afganistan'a göndermek için anlaşmaları bilinmektedir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 5; ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 5 arka sayfa.

³⁸⁹ Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 90.

³⁹⁰ Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 880.

görülmektedir.³⁹¹ Bunların yanı sıra ortada imzalanmış bir anlaşmanın olması, tarafların anlaşma imzalanmadan önce birbirleriyle bağlantı halinde olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu gelişmelere karşın Anadolu hareketi temsilcileri Bolşevikler ile yakınlaşmanın tesisi ya da bir ittifak anlaşması zemininin oluşturulması için daha öncede ifade edildiği gibi Fuat Sabit'i Moskova'ya Ömer Lütfi Bey'i de Bakü'ye göndermiştir.³⁹² Sivas Kongresi sonrasında ise Halil Paşa sözü edilen yakınlaşma zemininin sağlanması ile silah, cephane ve para temini için memur edilmiştir.

2.3.2. Milli Mücadele Hareketi Temsilcilerinin Merkezileşme Adımı: Sivas Kongresi

Amasya Tamiminde toplanmasına karar verilen ve ülke genelini kapsamı düşünülen yeni bir kongre toplanması için hazırlıklar başlatılmıştı. Erzurum Kongresi sırasında oluşturulan Heyeti Temsiliye bu amaçla Sivas'a doğru yola çıkmıştır. Heyet 2 Eylül 1919 tarihi akşamında Sivas'a varmış ve 4 Eylül'de Sivas Kongresi açılmıştır.³⁹³ 4-12 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleşen³⁹⁴ kongrede zaman zaman hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar genel itibariyle ülkenin kurtarılması için ortaya atılan fikirler üzerinde cereyan etmiştir. "Manda" ve "himaye" meselesi bu fikirlerin başında gelmektedir.³⁹⁵ Fakat söz konusu fikirler bağımsızlığa aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.

Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği Sivas Kongresinde, Erzurum Kongresi kararlarına yönelik yeni düzenlemeler yapılmış ve yeni kararlar alınmıştır. Erzurum Kongresi içerdiği kararlar itibariyle genel bir kongre hüviyetine sahip olmakla birlikte toplanışı bakımından bölgeseldir. Ancak Sivas Kongresi hem alınan kararlar hem de toplanışı bakımından ülkenin tamamını kapsayan bir niteliktedir. Ülkenin muhtelif bölgelerinde işgallere karşı direniş hareketlerini organize eden yerel teşkilatlar, bu kongreyle "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilerek, tek merkeze bağlanmıştır. Erzurum'da 9 kişi olarak belirlenen Heyeti Temsiliye üye sayısı, Sivas Kongresinden sonra 16 kişiye çıkarılmış³⁹⁶, Temsil Heyeti, Anadolu

³⁹¹ Karakol Cemiyetinin faaliyetleri, kuruluş amacı ve Baha Sait Bey'in Bolşevikler ile yaptığı anlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", **Atatürk Dergisi**, 4(1), 2004, ss. 29-63; Hikmet Bayur, "Karakol Cemiyetinin Ruslarla Yaptığı Gizli Anlaşma", **Adalet**, (9 Ocak 1965), s. 4; Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 167-216.

³⁹² Bu ikili muhtemelen Erzurum Kongresi sıralarında gönderilmiştir. Bkz. Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 304. Dolayısıyla Almanya'dan Rusya'ya geçenlerden daha önce Moskova'ya varmışlardır. Zaten Fuat Sabit 3 Haziran 1920 tarihli mektup ve raporunda Bolşevik heyetiyle görüşükten sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beylerin Almanya'dan geldiklerini belirtmektedir. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 880. Ayrıca 16 Mayıs 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde de bu durum tasdik edilmektedir. Belirtilen tarihte Dr. Fuat Sabit Bey'in ve Halil Paşa'nın Sovyet temsilcileriyle görüşükleri açıktır. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

³⁹³ Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 1, s. 203, 207; Goloğlu, a.g.e., s. 73.

³⁹⁴ Goloğlu, a.g.e., s. 125.

³⁹⁵ Avcioğlu "manda" ve "himaye" fikirlerini "İngilizcilik" ve "Amerikancılık" bağlamında kapsamlı olarak tartışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Avcioğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi I**, s. 203-337.

³⁹⁶ Goloğlu, a.g.e., s. 122-123.

hareketini Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra hükümetin kurulmasına kadar içeride ve dışarıda temsil etmekle görevlendirilmiştir.

Erzurum ve özellikle Sivas Kongresi Milli Mücadele açısından çok önemli iki kilometre taşıdır. Zira bu iki kongrede Mondros Mütarekesi akabinde ortaya çıkan işgal hareketlerine karşı çıkılmış ve Türk milletinin bağımsız yaşama prensiplerine vurgu yapılmıştır. Öte yandan Türklerin barış programı olan “Misak-ı Milli”nin de ilkeleri belirlenmiştir. Diğer taraftan verilecek olan mücadelenin tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde sürdürüleceği kanaati hâkim görüş olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra ülkenin farklı yerlerinden gelen delegelerin kongreye katılması, toplumsal mutabakatın sağlanması açısından önemli bir adım olmuştur. Son olarak Temsil Heyetinin hükümet vari bir hüviyete sahip olması, başka bir devlet ya da hükümet tarafından muhatap kabul edilmesi bakımından önemli bir girişimdir. Zira bu girişim İtilaf Devletlerinin baskısı altında olan İstanbul Hükümetine alternatif bir hükümetin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bolşevikler Anadolu’da vuku bulan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Zira kongrelerin toplanması, Temsil Heyetinin oluşturulması onlar açısından olumlu gelişmelerdi. Bu sebeple Bolşevikler Sivas Kongresine “Mahmudov” isimli bir gözlemci göndermişlerdi.³⁹⁷ Daha öncede ifade edildiği gibi Çiçerin’in 13 Eylül 1919 tarihinde “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine Çağrısı” da Sivas Kongresinin hemen sonrasına rastlamaktadır.³⁹⁸ Ayrıca Bolşeviklerin Anadolu hareketini önemsedikleri ve bu hareketi takip ettikleri Sovyet belgelerine de yansımıştır. Söz konusu belgede Düşmanlarının Müslümanlara “kanlarını içmek istercesine” zulüm yapması sebebiyle, Müslümanlar ayaklanarak, ilki Erzurum’da ikincisi Sivas’ta olmak üzere kongreler topladıkları belirtilmektedir.³⁹⁹ Özellikle ikinci kongreyle “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği” kurulduğu ve bunun ulusal niteliğe sahip olduğu yorumunda bulunmuşlardır.⁴⁰⁰ “Türkiye’deki Rus Bilgi Bürosu” başlıklı aynı belgenin devamında bahsi geçen Sivas Kongresinden sonra Türklerin Ankara’ya yönelerek, burada Türkiye Büyük Millet Meclisini kurdukları ifade edilmiştir.⁴⁰¹ Dolayısıyla Sivas Kongresi ve akabindeki gelişmeler, Bolşeviklerin Anadolu hareketini daha ciddi bir şekilde dikkate almasını sağlamıştır.

³⁹⁷ Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 24, 2008, s. 279.

³⁹⁸ Klyuçnikov i Sabanin, a.g.e., s. 384-387; Degras, a.g.e., 164-167; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 130-133.

³⁹⁹ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 96, List: 5.

⁴⁰⁰ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 96, List: 5.

⁴⁰¹ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 96, List: 5.

2.3.2.1. Halil (Kut) Paşa'nın Moskova'ya Gönderilmesi

Erzurum Kongresi sıralarında Bolşeviklerle temas sağlanması ve anlaşma zemininin oluşturulması için Ömer Lütfi Bey Bakü'ye, Fuat Sabit Bey ise Moskova'ya gönderilmişti. Söz konusu kişilerin haricinde başka bir kişinin daha Moskova'ya gönderilerek, Sovyet temsilcileriyle silah, cephane ve para yardımı konusunun görüşülmesi düşünülmekteydi. Bu görevi yerine getirecek şahsiyetin deneyim sahibi biri olması önemliydi. Eylül 1918'de Bakü'nün ele geçirilmesinde önemli bir rol oynayan Halil ve Nuri Paşalardan Halil Paşa bu görev için uygun görülmüştü.⁴⁰² Halil Paşa Bekirağa'da bulunduğu sırada "milli teşkilat" vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'dan "Hapishaneden çıkar çıkmaz Anadolu'ya geçiniz İzmir Cephesi uhdenizde olacaktır" şeklinde emir aldığını belirtmektedir.⁴⁰³ Bu emirden bir süre sonra 8/9 Ağustos 1919 gecesine Akal'ın tabiriyle Halil Paşa ve Küçük Talat (Muşkara) tutuklu buldukları Bekirağa bölüğünden ellerini kollarını sallayarak, çıkmışlar yani kaçırılmışlardır.⁴⁰⁴ Aynı tarihte Nuri Paşa'da Batum'daki Ardahan Kışlasından kaçırılmıştır.⁴⁰⁵ Kazım Karabekir aynı gecede gerçekleşen bu kaçışın İngilizler tarafından organize edildiğini ileri sürerek, İngilizlerin amacını şöyle ifade etmiştir: "Bolşeviklerin Kafkaslara inmesi haline karşı İngilizler Menşevik Gürcü ve Taşnak Ermeni ve Müsavat Azerbaycan hükümetlerinden mükemmel bir cephe yapmak istiyorlardı, öyle cephe ki aynı zamanda Türkiye'nin Şark cephesini de tutacaklar ve Bolşeviklerle Türklerin temasına mani olacaklardı."⁴⁰⁶

Halil Paşa hapisten kaçtıktan bir süre sonra Kara Vasıf, onun yanına giderek Mustafa Kemal Paşa'dan yeni bir emir aldıklarını bildirmiştir. Son emir Halil Paşa'nın "Batı istikametinde değil, Sivas istikametinde ilerlemesi şeklindeydi. Dolayısıyla Halil Paşa Kara Vasıf'ın ilettiği talimat çerçevesinde Sivas'a doğru hareket etmiştir. Ankara'ya vardığında burada Ali Fuat Paşa'nın köşkünde birkaç gün kalmıştır.⁴⁰⁷ Daha sonra Sivas Çermik'te Mustafa Kemal Paşa Halil Paşa'yı bizzat almaya gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa otomobiliyle Sivas Lisesi'ne gitmişlerdir.⁴⁰⁸ Mustafa

⁴⁰² Mondros Mütarekesinin akabinde Kasım 1918'de Halil ve Nuri Paşalar İngilizler tarafından tutuklanarak, Halil Paşa İstanbul'da Nuri Paşa ise Batum'da hapsedilmişti. Bkz. Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 96-97.

⁴⁰³ Taylan Sorgun, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Birinci Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 209.

⁴⁰⁴ Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 202; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 128; Tahsin Ünal, "İlk Türk Bolşevik Münasebetleri", **Hayat Tarih Mecmuası**, 2(8), 1967, s. 9.

⁴⁰⁵ Yerasimos, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Paşa'nın aynı tarihte (7 Ağustos) kaçırılmasının Karakol Cemiyetinin işi olduğunu söylemektedir. Bekir Sami'nin (Günsav) anılarında da Halil Paşa'nın Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Saim Cevat tarafından kaçırıldığı belirtilmektedir. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 11; **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Muhittin Ünal (Haz.), İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 157.

⁴⁰⁶ Karabekir, İngilizlerin söz konusu amaçlarını Halil ve Nuri Paşalar vasıtasıyla gerçekleştirmek istedikleri kanaatindedir. Bkz. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, Ziver Öktem (Haz.), Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 7.

⁴⁰⁷ Sorgun, a.g.e., s. 225.

⁴⁰⁸ Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, s. 203.

Kemal Paşa ve Halil Paşa arasında yapılan görüşmelerde silah, para ve cephanenin az olduğu üzerinde durulmuştur. Bunların temini için Halil Paşa'nın Doğu'ya gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁹

Halil Paşa Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra “Şark Menzil ve Askerlik Şubelerini Teftişe Memur Binbaşı Kamil Bey” adı altında Suşehri-Erzincan güzergâhıyla Erzurum'a geçmiştir. Daha sonra Kazım Karabekir tarafından 23 Eylül'de “Demir Ali Bey namıyla ve Nahçıvanlı Büyük Han refakatiyle” Erzurum'dan Nahçıvan'a doğru yola çıkarılmıştır.⁴¹⁰ Halil Paşa hatıralarında merkezi Bakü olarak kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Müsavat Partisinin elinde olduğunu belirtmektedir. Yeğeni Nuri Paşa Dağıstan'ı Denikin kuvvetlerine karşı savunurken kendisi de “Karabağ Vilayeti Milis Teşkilatı”nı kurarak Ermenistan'a karşı mücadelelere giriştiğini ifade etmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın imkân dâhilinde takviye edilerek, Rusya'ya ve Ermenistan'a karşı kendisini savunacak bir duruma getirilmesini düşünmekteydi.⁴¹¹ Bunu gerçekleştirmek imkânlarını ararken Kazım Karabekir'den bir şifre almıştır.

Sözü edilen şifre de Halil Paşa'ya göre şu ifadeler yer almaktaydı: “Sovyet Rusya ile doğrudan temas edebilmek, Türkiye için hayati önem halindedir. Bu durumda Nuri Paşa'nın Bolşeviklere karşı Dağıstan'da cephe alması teessüfe şayandır...”⁴¹². Karabekir bu bağlamdaki mütalaalarını hem Erzurum'da görüşükleri sırada hem de sonradan Halil Paşa'ya bildirdiğini yazmaktadır.⁴¹³ Karabekir, Halil Paşa'ya tavsiyelerini şöyle ifade etmiştir:

Halen Azerbaycan'da Müsavat Hükümeti'nin vaziyete hâkim olduğunu, kendilerine birkaç haber göndermeme rağmen, Türkiye ölmüştür diyerek bize nakden yardım etmediklerini, halbuki Kuva-yı Milliyemizin behemahal müstakil Türkiye'yi yaşatacağını, er geç Ermenileri ezerek Kafkaslara hâkim olacağımızı, Azerbaycan veya Ermenistan'a İtilaf kuvvetleri sevkıyatı görülürse köprü ve tünellerin tahribini ve esliha ve mühimmatın yağma edilmesini, Bolşeviklerin de yakında Kafkas'ı aşacağına şüphe etmemelerini, bunun için vakt ü zamanyıla Bolşeviklerle irtibat ve anlaşmalarını

⁴⁰⁹ Halil Paşa'nın hatıralarında bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Bu arada şu da ortadaydı ki Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey benim ve daha çok da beraberimde olan Küçük Talat'ın ‘Heyeti Temsiliye’ yanında görünmemizi istemiyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları da İttihat ve Terakki mensubuydular ama Milli Hareket'e İstanbul'un ve dış devletlerin İttihat ve Terakki Partisi'nin bir hareketi zannını vermek istemiyorlardı ki ben de bu konuda kendilerine hak veriyordum.” Bkz. Sorgun, a.g.e., s. 228. Ayrıca Kazım Karabekir tarafından Halil Paşa'ya gönderilen yazıda Rusya'dan para, silah ve cephane yardımı temini hususu üzerinde durulmuştur. Bkz. TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 2, Belge No: 2a001, (24 Haziran 1336/1920).

⁴¹⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 328; Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 10.

⁴¹¹ Sorgun, a.g.e., s. 241.

⁴¹² Sorgun, a.g.e., s. 241. Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1920 tarihinde meclisteki konuşmasında Azerbaycan'da kendi arkadaşları bulunduğunu ve İngilizlerin onlara “Türkiye bizimle anlaştı” siz de Bolşeviklere karşı savaşın dediklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine onlarda (muhtemelen Nuri Paşa ve diğer Türk subayları kastediliyor) savaşı bırakıp mağlup olmuşlardır. Söz konusu gelişmeler Anadolu hareketi temsilcilerini zor durumda bırakmış ve Bolşeviklerle sınırdaş olunması için tüm yetkilerin kullanılmasına vurgu yapılmıştır. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 03.07.1336 (1920), s. 73.

⁴¹³ Karabekir Halil Paşa'ya Erzurum'da şifâhen söylediklerini daha sonra Nuri Paşa'nın Anadolu hareketinin menfaatine aykırı hareketlere girişmesi üzerine Halil ve Nuri Paşaları tekrar uyardığını belirtmektedir. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 11.

İngilizlerin Kafkaslarda yakında yalnız sözleri kalacağını, icap edenlere anlatması ve Bolşeviklere Arpaçayı boylarında ittisalimize mani olmamaları”⁴¹⁴.

Halil Paşa Kazım Karabekir’den “Sizin, Enver ve Nuri Paşaların başta gelen vazifeleriniz, Sovyet idaresini Türk hududuna kadar ulaştırmak olmalıdır. Bu yolda yürünmesi lazımdır, aksi takdirde hareket edilecek olursa, bu başkalarının durumuna yarayacaktır” şeklinde ikinci bir şifre aldığını belirtmektedir. Halil Paşa söz konusu durumun “Azerbaycan’ının Ruslara teslim edilmesi” demek olduğunu dile getirmiştir. İfadelerinin devamında Bakü Hükümetinin Bolşeviklere istedikleri petrolü vermediklerini dolayısıyla da bu durumun Rusların Azerbaycan’ı işgal etmesine sebep olduğunu ileri sürmektedir.⁴¹⁵ Ancak Karabekir tarafından Halil ve Nuri Paşalara gönderilen telgrafta Anadolu hareketinin menfaatleri gereğince Bolşeviklerin sınırlarının Türklerin doğu sınırına dayanması gerektiğinin üzerinde durulmaktaydı. “...Bolşevizmin zaten müheyya olan memleketimize ve hudutlarımıza dayanması için derhal Kafkasların istilası ve hatta Bolşevikler küçük bir kuvvetle Azerbaycan’a gelerek Azerbaycanlılarla beraber hududumuza hareketi halinde temin-i maksada pek kâfi gelecektir.”⁴¹⁶

Halil ve Nuri Paşalara bu bağlamda direktifler verilerek, Nuri Paşa’nın Bolşeviklere karşı mücadele etmesi Anadolu hareketi temsilcileri tarafından eleştirilmektedir.⁴¹⁷ Söz konusu durum yani Nuri Paşa’nın Karabağ’da Bolşeviklere karşı cephe alması, Milli Mücadelenin aleyhine bir gelişme olarak görülmektedir.⁴¹⁸ Ayrıca “şark yolunun” açılarak Bolşeviklerle Anadolu’daki bağımsızlık hareketi arasında hiçbir engelin kalmaması ve birleşebilmeleri istenmektedir.⁴¹⁹ Bu durumun temin edilmesinin Türklerin “mevcudiyeti ve bekası” açısından hayati bir öneme sahip olduğu Milli Mücadele temsilcileri tarafından dile getirilmektedir.⁴²⁰

Milli Mücadele temsilcileri etraflarının İtilaf güçleri tarafından çevrilmesinin engellenmesi ve kuzeyden gelecek olan yardımların önünün kesilmesi ihtimalinin ortadan kaldırılması için bu şekilde hareket edilmesini uygun görmüşlerdir. Aynı zamanda Türklerin, İtilaf Devletleri üzerinde Bolşevik rejiminin Kafkasya, Türkiye dolayısıyla da Türk ve Müslüman devletler tarafından kabul

⁴¹⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 328.

⁴¹⁵ Sorgun, a.g.e., s. 242.

⁴¹⁶ 17 Mart 1336/1920. Dikkat edilirse bahse konu olan telgraf İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki bazı binaları ve Meclisi Mebusanı resmen işgal ettikleri tarihten bir gün sonradır. Dolayısıyla Temsil Heyeti İtilaf Devletleriyle anlaşılamayacağını fark edilmesi üzerine böyle bir stratejik hamle yapmıştır. Bkz. “Kazım Karabekir’den Halil ve Nuri Paşalar Hazaratına 17/3/1336/1920”, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 598-599. Ancak 5 Şubat 1920 tarihli genel siyasi durumun analiz edildiği raporda (direktif) İtilaf Devletlerinin “Kafkas Seddi” hamlesine karşı Temsil Heyetinin muhtemel hamleleri değerlendirilmiştir. Yani bütün bunlar İstanbul’un işgalinden (16 Mart 1920) önce de düşünülmüştür. Bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 192-196; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 512-515.

⁴¹⁷ TİTE, Kutu: 324, Gömlek No: 2, Belge No: 1001.

⁴¹⁸ TİTE, Kutu: 324, Gömlek No: 2, Belge No: 1001.

⁴¹⁹ TİTE, Kutu: 324, Gömlek No: 2, Belge No: 1001.

⁴²⁰ TİTE, Kutu: 324, Gömlek No: 2, Belge No: 1001.

edilebileceği izlenimi uyandırmak istemeleri muhtemel görünmektedir. Böylece İtilaf Devletlerinin Türkiye'deki işgal faaliyetlerinden vazgeçebileceklerini ya da bu bağlamdaki politikalarını daha ılımlı bir hale getirebileceklerini düşünmüşlerdir.

Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında Kafkasya'da kurulan devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için onları, Bolşeviklere karşı destekleyen bir tutum içerisindeydi. Ancak İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali ve Kafkasya'daki hükümetleri kendi saflarına çekerek, Bolşeviklerin Anadolu hareketiyle temas kurmalarını engelleme girişimleri üzerine Türkler, politikalarını kendi menfaatleri gereğince bölgenin Bolşevikleştirilmesi yönünde değiştirmişlerdir.⁴²¹ Bu bağlamda Şubat 1920'de genel siyasi durumun değerlendirilerek, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa tarafından kumandanlıklara gönderilen direktifte Türkiye'nin "Kafkasya'dan Bolşevik istilasını" kolaylaştırılmasının gerekçeleri üzerinde durulmuştur.⁴²²

Milli Mücadeleyi yönlendiren kişilerin tutum ve politik hamleleri dönemin siyasi arenasındaki devletlerin manevralarının ortaya çıkardığı koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Ankara'nın Karabekir vasıtasıyla Kafkasya'nın Bolşevikleştirilmesi/Sovyetleştirilmesi bağlamında Halil Paşa'ya ilettikleri direktifler de dönemin şartları ve İtilaf Devletlerinin tutumunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Ankara'nın talimatıyla Bolşeviklerle görüşme yapılması için gönderilen kişilerin iki ayrı grup halinde hareket etmeleri, tepkiyle karşılanmıştır. Bakü'de bulunan bu iki grubun birinin başını Halil Paşa diğerinin ise Fuat Sabit Bey çekmekteydi. Karabekir'in gönderdiği talimat çerçevesinde söz konusu iki grup Bolşeviklerle iş birliği yapılması hususunda ortak bir karara varmıştır.⁴²³

Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey Bakü'deki faaliyetlerinden sonra Bolşeviklerle görüşmek üzere 16 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya gitmiştir.⁴²⁴ Halil Paşa Moskova'ya indiği ilk gün "Hariciye Komiseri"⁴²⁵ Çiçerin, yardımcısı Karahan ile tanıştığını ve Moskova'da Ankara'nın bir temsilcisi olarak bulunduğunu kendilerine iletmiştir.⁴²⁶ Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey, Sovyet temsilcileri Milli Mücadele hareketinin amacını anlatmış ve söz konusu mücadelenin yürütülmesi için onlardan askeri teçhizat, silah ve para yardımı istemiştir. Halil Paşa, Çiçerin'e her iki tarafında yani Türklerinde Ruslarında aynı düşmanlara karşı savaştıklarını dolayısıyla bu durumun bahsi geçen tarafları ortak

⁴²¹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 20-21.

⁴²² **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 192-196; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 512-515.

⁴²³ Yüceer, a.g.e., s. 64-65.

⁴²⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1

⁴²⁵ Dışişleri Halk Komiserliği (Narkomindel: Narodny Komissariat İnostrannyh Del)

⁴²⁶ Sorgun, a.g.e., s. 244.

hareket etmeye sevk ettiğini belirtmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda Anadolu hareketine silah, cephane ve para yardımı yapılmasına karar verilmiştir.⁴²⁷

2.4. Büyük Millet Meclisinin Kuruluş Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

2.4.1. İlk Resmi Temaslar

Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Anadolu ile anlaşmazlığa düşen Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Padişah, Ali Rıza Paşa'yı yeni kabineyi oluşturmakla görevlendirirken, seçimlerin yapılarak Meclisi Mebusanın da bir an önce toplantıya çağrılacağını açıklamıştı.⁴²⁸ Padişah'ın bu kararı almasında Erzurum Kongresinden itibaren her fırsatta meclisin açılması gerektiğinin dile getirilmesini göz önünde bulundurmuş olması muhtemeldir.

İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasındaki karşılıklı girişimlerden sonra ortak bir zeminde uzlaşabilmek için Amasya'da bir görüşme yapılması kararlaştırıldı. 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da gerçekleşen görüşmede üzerinde durulan en önemli konu seçimlerin kısa bir süre içerisinde yapılması ve meclisin toplanmasıydı.⁴²⁹ Nitekim Aralık 1919'da seçimler yapılarak 12 Ocak 1920'de Meclisi Mebusan çalışmalarına başladı.⁴³⁰ Meclisin açılışından 16 gün sonra Milli Mücadele yanlılarının barış programı olan "Misak-ı Milli" kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920 tarihinde de kamuoyuna duyurulmuştur.⁴³¹ İlanın ardından İtilaf Devletleri barış şartlarının Türklerin isteklerine göre düzenlenmeyeceğini belirterek İstanbul'u işgal etmeyi kararlaştırmışlardır. 16 Mart 1920'de de bahsi geçen kararlarını tatbik ederek İstanbul'u resmen işgal etmiş, meclisi basmış ve bazı milletvekillerini tutuklamışlardır.⁴³² İzmir'in işgalinden yaklaşık 11 ay sonra İstanbul'un da işgal edilmesi ve özellikle meclisin dağıtılması Milli Mücadele hareketinin ivme kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

⁴²⁷ Bahsedilen yardım Sovyet Rusya tarafından Milli Mücadeleye destek amacıyla gönderilmesi kararlaştırılan ilk yardım faaliyetidir. Bu konu sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

⁴²⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II Son Meşrutiyet 1919-1920**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2010, s. 6.

⁴²⁹ Mustafa Kemal Paşa Meclisi Mebusanın İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanmasını savunmaktaydı. Ancak bu görüş İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmedi ve meclis İstanbul'da toplandı. Fakat bir süre sonra meclisin kapatılabileceğiyle ilgili haberler gündeme gelmiştir. Örneğin Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 6 Şubat 1920 tarihli sayısında Meclisi Mebusan kapanabilir mi şeklinde bir yazı kaleme alınmıştır. Bkz. "Meclisi Mebusan Kapanabilir mi?", **Hâkimiyeti Milliye**, (6 Şubat 1920), s. 1.

⁴³⁰ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51.

⁴³¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.02.1336, s. 144-145.

⁴³² Güneş, a.g.e., s. 53.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgal edilmesinden üç gün sonra 19 Mart'ta bütün valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına şöyle bir çağrıda bulundu.

İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan milli güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkan bulamadığını hükümete resmen bildirerek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanmaya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür.⁴³³

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Türkiye'nin işgal edilmeyen bölgelerinden seçilen milletvekilleri ve daha önce Mebusan Meclisine seçilip Anadolu'ya geçen milletvekillerinden oluşacak olan Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır.⁴³⁴

Sovyet Hükümeti söz konusu gelişmeleri büyük bir dikkatle takip etmekteydi. Öyle ki Narkomindel⁴³⁵ İstanbul'un işgali sırasında tutuklananların isimlerini ihtiva eden bir liste yayımladı. Yaşanan son gelişmeler Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketi ile daha yakın iş birliğine girmeleri için uygun bir ortam ortaya çıkardı.⁴³⁶ Milli Mücadele temsilcilerinin İngilizler ile anlaşma ihtimalinin bulanıklığı İstanbul'un işgalinden sonra netleşmiştir. Zira Milli Mücadele temsilcileri İngilizler ile anlaşamayacağına farkına varmış ve özellikle Kafkasya'da Bolşeviklerle genel anlamda "ortak" hareket etmeye karar vermişlerdir.⁴³⁷ İtilaf Devletleri Milli Mücadele temsilcilerine kabul edilebilir bir barış önerisi sunmuş olsalardı, taraflar arasında bir uzlaşma sağlanabilirdi. Fakat böyle bir teklif yapılmadığından Türkler zaruri olarak Sovyet Hükümetine yaklaşmıştır.⁴³⁸ Söz konusu yakınlaşmanın ilk resmi işareti Büyük Millet Meclisinin açılışından üç gün sonra 26 Nisan'da Sovyet Hükümetine gönderilen teklifnamedir.⁴³⁹ Üç maddeden oluşan teklifnamede şu bilgiler yer almaktadır.

1- Emperyalist Hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürüsü altında bulunan ezilen insanların kurtuluş amacını güden, Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

⁴³³ Atatürk, a.g.e., s. 335-336.

⁴³⁴ "Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor", **Hâkimiyeti Milliye**, (23 Nisan 1920), s. 3; Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s. 145; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 1.

⁴³⁵ Dışişleri Halk Komiserliği.

⁴³⁶ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 104.

⁴³⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 594-595.

⁴³⁸ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 5.

⁴³⁹ Aleksandr Naumoviç Heyfets, **Sovetskaya Diplomatya i Narodı Vostoka 1921-1927**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1968, s. 81; Sokolova Natalya Aleksandrovna, **Politiceskie i Torgovie Otnoşeniya Mejdu Sovetskoy Rossiey i Turtsiey V 1917-1923 gg.**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Vladimirskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy Universitet, Vladimir, 2002, s. 60.

2- Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ında Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askeri harekâti yöneltmeyi ve Azerbaycan Hükümeti'ni de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir.

3- Önce milli topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist güçleri kovmak ve ilerde emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç güçlerimizi kurmak üzere ilk taksit olarak beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda cephane ve savaş makine ve araçlar ve sağlık araçlarının ve yalnız doğuda harekât yapacak güçler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyetince sağlanması rica olunur.

Üstün saygılarımızın ve içten duygularımızın kabul edilmesini dileriz.⁴⁴⁰

Büyük Millet Meclisi açılmadan beş gün önce yani 18 Nisan 1920'de Kazım Karabekir, Heyeti Temsiliyeye gönderdiği bir telgrafta askeri yardım ve iş birliği olanaklarının görüşülmesi için Sovyet Hükümetine bir heyet gönderilmesinin uygun olacağını belirtmişti. Karabekir, Bakü'ye gönderilecek heyete vermeyi düşündüğü teklifi de Heyeti Temsiliyeye iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa bahsi geçen metnin üzerinde bazı değişiklikler yapmış ve metni tekrar Karabekir'e göndermiştir. Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'dan gelen metnin başına "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Hükümetine Birinci Önerisidir", sonuna da "Üstün saygılarımızın ve içten duygularımızın kabul edilmesini dileriz" cümlelerini eklemiştir.⁴⁴¹ Ankara-Moskova ilişkilerinde ilk resmi vesika olan teklifnamenin (mektup) ortaya çıkış süreci bu şekildedir.⁴⁴² Bahsi geçen ilk teklifnamenin Mustafa Kemal Paşa tarafından Lenin'e hitaben yazılmış olduğu dile getirilse de⁴⁴³ görüldüğü üzere böyle bir şey söz konusu değildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk önerisine Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri olan Çiçerin 3 Haziran 1920'de cevap vermiştir.⁴⁴⁴ Çiçerin, "Sovyet Hükümeti her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizme karşı ortak mücadeleye katılma isteğinizi açıklayan ve kendisi ile düzenli ilişki kurmak isteyen yazınızı aldığımı doğrulamakla şeref duyar" diyerek söze başlamıştır. Devamında ise Türk Hükümetinin dış politikasının temel ilkelerini öğrendiklerini ve bundan büyük bir memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir.⁴⁴⁵ Ankara Hükümetinin dikkate alındığının hatta resmi anlamda tanınırlığının ilk işaretlerinden biri olan belgenin devamında Çiçerin şu hususlar üzerinde durmuştur.

⁴⁴⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 318; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, s. 747-748; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 32-34; Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 232; *Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, s. 63; Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, s. 47-48; Yüceer, a.g.e., s. 102-103.

⁴⁴¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, s. 748; Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 232.

⁴⁴² Teğmen İbrahim Efendi 8 Mayıs'ta Trabzon'dan Novorossisyk'e hareket etmiş ve 20 Mayıs'ta Moskova'ya varmıştır. Teklifname, Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e ulaştırılmıştır. Bkz. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 149-150.

⁴⁴³ Türkkaya Ataöv, "Lenin'e İlk Mektup Motorla Yollandı", *Vatan*, (20 Mayıs 1976), s. 4.

⁴⁴⁴ S. İ. Kuznetsova, *Ustanovleniye Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva, 1961, s. 16-17.

⁴⁴⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, s. 875.

- 1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı,
- 2- İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların, Türk devletine bağlanması,
- 3- Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet gibi ilanı,
- 4- Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk-Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması. Sovyet Hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine geri getirilmesini doğal sayıyoruz.
- 5- Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan milli azınlıklara, Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde milli azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması.
- 6- Boğazlar sorununun çözümlenmesinin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce toplanacak konferansa sunulması görüşülmesi.
- 7- Ecnebi devletlerin mali kontrolüne ve kapitülasyon rejimine son verilmesi.
- 8- Her türlü ecnebi nüfuz alanlarının ortadan kaldırılması. Rus Sovyet Hükümeti, ezilen halkların kurtuluşu gibi şanlı bir davaya dayanan askeri harekâtlarını emperyalist hükümetlere karşı sürdürürken, Büyük Millet Meclisinin çalışmalarını ve bu ideallere göre davranma kararını dikkate alıyor. Rus Sovyet Hükümeti, kendi kaderlerini tayin etme olanağına sahip halkların hakları ve adil bir biçimde, bir taraftan Türkiye diğer taraftan Ermenistan ve İran arasında, kesin sınırların çizilmesine, diplomatik görüşmelerin, Büyük Millet Meclisi'ne yardım edeceğini umar. Rus Sovyet Hükümeti ilgili tarafların çağrısı üzerine her an, bu işte arabulucu görevini üstlenmeye hazırdır. Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile, doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını önerir. Her halka kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması ilkesine sonuna kadar bağlı olan Rus Sovyet Hükümeti, Türk milletinin bağımsızlığı ve egemenliği uğruna sürdürdüğü kahramanca mücadelesini, tüm dikkatiyle izliyor ve Türkiye için çok zor olan bu günlerde, Türk ve Rus halkını birleştirecek bir dostluğun sağlam temelini kurabilmekten büyük bir mutluluk duyuyor.⁴⁴⁶

Çiçerin'in cevabının olumlu yönlerini bir tarafa bırakan Kazım Karabekir 4. maddede öne sürülen görüşleri sert bir şekilde eleştirerek söz konusu maddenin Türkiye'nin aleyhine olduğunu belirtmiştir. Karabekir, "İtilaf zümresi garp mıntıkamızı yutarken Bolşevikler de 4. maddede Türkiye Ermenistan'ında, Kürdistan'da, Lazistan'da ve bunlar yetmiyormuş gibi Şarki Trakya'da (!) diyerek ora halkını bizden ayrı ve aykırı istikametlere sevk edecekler ve kendileri mi yutacaklar" diyerek tepkisini göstermiştir.⁴⁴⁷ Sovyet Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in tahriratına Büyük Millet Meclisi adına cevap veren Mustafa Kemal Paşa, bahsi geçen 4. maddeyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak metnin satır aralarında Çiçerin'in öne sürdüğü bazı görüşlerden rahatsızlık duyulduğu hissettirilmeye çalışılmıştır.⁴⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa Sovyet Hükümetinin muhtemel desteklerini kaybetmek istemediği için ılımlı bir cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Haziran 1920 tarihli cevabında değindiği hususlar şunlardır.

⁴⁴⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 238-239; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 875-876; **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 2, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1958, s. 554-555. Degras, a.g.e., s. 187-188. Ayrıca Hâkimiyeti Millîye gazetesinde Çiçerin'in cevabının çevirisi yayımlanmıştır. Bkz. "Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti", **Hâkimiyeti Millîye**, (8 Temmuz 1336/1920), s. 3; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 157-161; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 166-168.

⁴⁴⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 876.

⁴⁴⁸ Yüceer, a.g.e., s. 107.

- 1- Türkiye'ye ilişkin olarak bildirilen ilkeler aslında bizim içten ve ciddi ilkelerimizdir. Bu ilkelerin uygulanmasına engel olan Batı devletlerine karşı sadece bu nedenle mücadele ediyoruz. İçten ve elverişli nedenler sağlandıkça tümüyle uygulayacağız.
- 2- Ermenistan ve İran'la sınırlarımızı saptamak için Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin aracılığını sevinçle kabul ve siyasi görüşmeler ile bugün varolan güçlüklerin çözülmesi yolunu yeğleriz.
- 3- Ancak komşularımızın tartışma götürmeyecek biçimde Türk olan toprakları yakıp yıkıp ve halkı kılıçtan geçirdiklerinden Batı emperyalistlerine özgü yöntemlerle yapay yığınlar ve çoğunluklar yaratmakta olduklarından son derece rahatsız olmakta ve yakınmaktayız. Buna son verecek ivedi önlemlerden olmak üzere Elviye-i Selase içinde bazı yerleri işgal için askeri harekât yapmaya karar vermek zorunluluğunda kalmış iken, mektubunuz üzerine harekâtı erteledik. Halkımıza karşı Ermeni saldırılarının durdurulmasını ve arabuluculuk için öne sürülecek önerilerin acele olarak ortaya konmasını dileriz.
- 4- Rus Sovyet Cumhuriyeti katına olağanüstü yetki ile gönderilen temsilcilerimiz yolda ve şimdilik Erzurum'da beklemektedir. Rus Sovyet Cumhuriyeti ile düzenli siyasi ilişki ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek görevini almışlardır. Komşularımızın Rus Sovyet Cumhuriyeti'yle ulaştırmamıza engel olmaları nedeniyle ilişki gecikmektedir. Hızlanmasını büyük bir kıvançla dilediğimiz bu ilişkilerin kurulması için Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafından da olabildiği kadar kolaylaştırılmasını diler ve şimdiden yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerini bekleriz.
- 5- Biz Batı emperyalistlerine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin güçleri ve bilinen her araçlarıyla Türk milletini emperyalizme araç olarak kullanmak istemelerine engel oluyoruz. Bununla tüm insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam barış temellerinin elverişli ve somut bir biçimde meyvelerini gösterebileceğinden umutlu olmakla mutluyum.⁴⁴⁹

Taraflar arasındaki yazışmalarda da belirtildiği gibi Büyük Millet Meclisi adına Sovyet Hükümeti ile resmi görüşmelerde bulunmak ve bir anlaşma imzalamak için Moskova'ya bir heyet gönderilmesi gündeme gelmişti. Hükümetin kurulmasından sonra Bekir Sami (Kunduh) Dışişleri Bakanlığına ve Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ise İktisat Bakanlığına getirildi. Dışişleri Bakanlığına getirilen Bekir Sami Bey başkanlığında Yusuf Kemal Bey, "Lazistan" Mebusu Osman Bey, Doktor İbrahim Tali (Öngören) Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey'den oluşan heyet⁴⁵⁰ 11 Mayıs 1920'de⁴⁵¹ Ankara'dan yola çıkmış⁴⁵² ve Tuapse üzerinden Moskova'ya hareket etmiştir.⁴⁵³ Heyete bir talimatname verilerek, bu talimatname bağlamında bir anlaşma yapılması istenmiştir. Milli Mücadele hareketi temsilcilerinin Sovyet Hükümetiyle birlikte hareket etme isteklerini göstermesi bakımından bahsi geçen talimatnamenin içeriğine değinmek faydalı olacaktır. Yedi maddeden oluşan talimatnamede şu hususlar yer almaktadır.

- 1- Türkiye'nin garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafi-i esasiyesini kat'iyyen muhil addediyorsa bize muavenet ve bizimle ittifak etmeleri için esaslı bir nokta-i istinada malikiz demektir.

⁴⁴⁹ "Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti", **Hâkimiyeti Milliye**, (8 Temmuz 1336/1920), s. 3; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 353-354; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 240-241.

⁴⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/1.1.5, (10 Mayıs 1920).

⁴⁵¹ Yu. A. Bagirov, **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy V 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaycanskoj SSR, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoj SSR, Baku, 1965, s. 26.**

⁴⁵² Hikmet Bayur, "Yardım Beklemekten Başka Yol Yoktu", **Adalet**, (13 Ocak 1965), s. 4.

⁴⁵³ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 141-143. İbrahim Tali ve Seyfi Beyler Kazım Karabekir tarafından heyete dâhil edilmiştir.

- 2- Türkiye'nin emeli şimdiki hudud-ı milliyesi içinde dâhili ve harici istiklal-i tam dâhilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartıyla Rusya ile Tevhid-i mukadderat ve istikbal eylemektir.
- 3- Türkiye garp devletlerinin istilasından kurtulmak ve ikinci maddedeki emelini istihsal etmek için bütün kuva-yı hayatiyesini kendi toprakları dâhilinde istimale mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet de lazımdır.
- 4- Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. Bunu temin etmek için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanması gelmesi bizim takdir ve tertibimize tabi olmak üzere Bahr-i Sefid Boğazı⁴⁵⁴ tahkimatını Ruslar ile müştereken müdafaa etmemizdir. Bu şeraitten daha fazlası Rusların Bahr-i Sefid tahkimatına müstakillen malik olmaları veya İstanbul'a donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarındır ki her iki şekil İstanbul'un tasarrufunu ihlal eyler. Ruslar için Boğazların serbesti-i mutlakını yalnız şeraiti ahdiye ile temin etmek veyahut Boğazı'nın emr-i müdafaa ve murakabesini bütün Karadeniz devletlerinin bir mes'ele-i müşterekesi addettirmek bittabi daha müsait ve daha ehven suret-i hallerdir.
- 5- Mücadele-i müşterekede muvaffakiyet uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş anasır arasındaki bütün nüfuz-ı manevasını mevki-i istifadeye vaz edecektir.
- 6- Hariçten yapılacak muavenet: Para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniye, inde'l-hace kataatı askeriyeye.
- 7- Ruslarla Tevhid-i mukadderat etmekten ve onların muavenetinden müstefid olmak kaydından hakiki bir fayda elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında muvasalamız bila-mani ve kat'iyyen emin olmasına mütevakkıftır.⁴⁵⁵

Büyük Millet Meclisinin ilk resmi heyeti kendilerine tevdi edilen talimatla birlikte 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmıştır.⁴⁵⁶ Heyetin öncelikli amacı askeri teçhizat ve para yardımı meselesinin karara bağlanması hususunda bir anlaşma yapabilmektir. Bu bağlamda Sovyet Hükümetinin temsilcileri ile görüşüp bahsi geçen müstakbel anlaşmanın şartları bir an önce müzakere edilmek isteniyordu. Türk Heyeti Moskova'ya varışlarından beş gün sonra yani 24 Temmuz'da Çiçerin tarafından görüşmeye çağırılmıştır. Sovyet Hükümetini Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, daha önce Halil Paşa ile görüştiklerini ve belirlenen "istemek ve şartların" Ankara'ya bildirilmiş olduğunu söylemiştir. Çiçerin konuşmasının devamında Türklerin Fransızlar ile anlaşmalarından endişe ettiklerini⁴⁵⁷, İngilizler ile kendi aralarında bir anlaşma hâsıl olduğunda bu anlaşmanın şartlarını Türklere bildireceklerini, "komünizm" siyasetine muhalif olan Müslümanların girişimlerine mani olmak gerektiğinin üzerinde durmuştur.⁴⁵⁸ Aynı günün akşamı Karahan ile görüşmeye devam edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Çanakkale Boğazı.

⁴⁵⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 843-844.

⁴⁵⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 11.10.1336 (1920), s. 150. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 145; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 59; Aleksandr Naumoviç Heyfets, **Sovetskaya Rossiya i Sopredelnye Stranı Vostoka 1918-1920**, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Nauka, Moskva, 1964, s. 113; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 35; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 38; Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, **Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)**, (Çev. Ataol Behramoğlu), Dördüncü Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 219.

⁴⁵⁷ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921).

⁴⁵⁸ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 146.

⁴⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 16.10.1336 (1920), s. 159.

Türk Heyeti Karahan ile görüşmesinde yolun açılması hususunda müzakerelerde bulunmuş ve bu bağlamda detaylı bir resmi özet hazırlanmıştır. Zira ihtiyaç duyulan askeri teçhizat ve diğer malzemelerin Anadolu'ya ulaştırılması için en önemli konu yol meselesiydi. Dolayısıyla Türk Heyeti Ermenistan yolunun açılmasını talep etti. Karahan, kendileri için Lehistan meselesinin önemli olduğunu ve Kafkasya'ya şimdilik kuvvet sevk edemeyeceklerini belirtmiş, dolayısıyla yolun açılmasının da zor olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Ermenistan'a bir askeri harekât yapmalarının Avrupa ve Amerika kamuoyu üzerinde kötü etki yaratabileceğini belirtmiştir. Ancak diplomatik anlamda girişimlerde bulunulduğunu dolayısıyla kısa süre içerisinde yolun açılabileceğini de ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Bekir Sami Bey Anadolu'nun durumunun beklemeye müsait olmadığını, yolun bir an önce açılarak gerekli malzemelerin kısa süre içerisinde gönderilmesinin Milli Mücadele hareketi açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶¹

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Çiçerin ve Karahan ile birçok defa görüşme yapmıştır.⁴⁶² Ancak Sovyet temsilcileri Ermeniler ve kendileri için daha fazla menfaat elde edebilmek adına anlaşma yapmayı ağırdan almışlardır. Bunun yanı sıra görüşmeler sırasında Vrangel ve Lehistan saldırıları da görüşmelerin gidişatını olumsuz yönde etkilemiştir.⁴⁶³ 4 Ağustos'ta Karahan ile yapılan görüşmede Karahan, yol meselesini Ermenistan ile kendilerinin halledeceğini, Türkiye'nin Ermenistan'dan her hangi bir siyasi talepte bulunmasını uygun bulmadıklarını söylemiştir. Bekir Sami Bey ise Moskova'ya sadece yardım sağlamak için değil aynı zamanda bir ittifak anlaşması yapmak için de geldiklerini belirtmiştir.⁴⁶⁴

Türk Heyeti bir sonraki görüşmesini Çiçerin ile yapmıştır. Çiçerin, Türk Heyetine Taşnak Hükümetinin "Federalci Cumhuriyetçiler" ile yapılan anlaşmaya göre Türk Heyetinin açılması için çabaladığı Tiflis yolunun tamamen kapanmış olduğunu ve Şahtahtı yolunun da Ermenilerin eline geçtiğini bildirmiştir. Heyet Moskova'ya geldiklerinden buyana yolun açılması için müzakerelerde bulunulmasına rağmen böyle bir anlaşmanın nasıl yapıldığını sormuştur. Çiçerin ise "Kafkasya'daki mümessillerimiz yapmış" cevabını vermiştir. Bunun üzerine heyet bahsi geçen mevzunun Lenin ile müzakere edilmesi için bir görüşme ayarlamıştır.⁴⁶⁵

Söz konusu görüşme 14 Ağustos'ta gerçekleşmiştir. Bekir Sami Bey, Lenin'e Anadolu halkının ve Büyük Millet Meclisinin selamlarını ilettikten sonra Sovyetlerin ilan etmiş olduğu prensiplere bağlı kalacaklarını ve milli sınırları içerisinde bağımsız yaşama emellerinden başka bir amaçları

⁴⁶⁰ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 60.

⁴⁶¹ Erden a.g.e., s. 73.

⁴⁶² Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921).

⁴⁶³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 76.

⁴⁶⁴ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 169; Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 155.

⁴⁶⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 156.

olmadığını izah etmiştir. Bekir Sami Bey konuşmasının devamında deklare etmiş oldukları prensipler çerçevesinde Türk halkına yardım ve dostluk ellerini uzatacaklarına itimatları olduğunu da söylemiştir. Lenin, mazlum milletlere yardımın Sovyet Hükümetinin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve özellikle İngilizlere karşı savaşan Türkler hakkında samimi hisler beslediklerini, bütün İslam dünyasının esaretten kurtarılmasının kendi politikalarının temel ilkesi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁶ Türk Heyeti kendilerine vadedilen yardımın geciktiğini ve açılacağı söylenen Ermenistan yolunun hala açılmadığını, üstelik Nahçıvan-Şahtahtı şimendifer yolunun da Sovyet Hükümeti tarafından Ermenistan'a teslim edildiğini belirtmiştir. Lenin heyete bu durumun üç dört gün içerisinde çözüleceğini garanti etmiştir.⁴⁶⁷ Ayrıca Gürcistan ve Ermenistan'ın da kısa bir süre sonra kendilerinin istediği şekle gireceğini izah etmiştir.⁴⁶⁸

Taraflar arasındaki resmi müzakereler 13 Ağustos'ta başlamış ve 24 Ağustos'ta da daha önce oluşturulmuş olan komisyonun hazırlamış olduğu anlaşma taslağındaki ilk sekiz madde parafe edilmiştir.⁴⁶⁹ Anlaşmanın tamamlanması için geriye dört madde kalmıştır.⁴⁷⁰ Ancak Sovyet Heyeti başkanı olan Sabanın'ın Moskova dışında başka bir göreve atanması sebebiyle müzakerelere ara verilmiştir.⁴⁷¹ Anlaşma maddelerinin parafe edilmesinden kısa bir süre sonra Bekir Sami Bey Çiçerin ile tekrar görüşmüştür. Öncelikle İtilaf Devletlerinin her iki tarafa yapacağı anlaşma tekliflerinin taraflarca birbirlerine bildirilmesi, Karadeniz'deki deniz ulaşımının kıyı devletlerinin belirleyeceği bir komisyonda belirlenmesi ve silah ve para yardımlarının ilk kısmının heyete dâhil olan Osman Bey ile gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷²

Çiçerin henüz mutabakata varılamayan dört maddenin kendi aralarında görüşükten sonra bahsi geçen maddelerin kabul edilmesine yönelik tutumları konusunda Türk Heyetine bilgi verileceğini Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. Ayrıca Nahçıvan yolunu gerekirse kuvvet kullanarak açacaklarını belirtmiş ve Sarıkamış ile Şahtahtı'nın Türkler tarafından işgal edilmesini onayladıklarını

⁴⁶⁶ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 70-71.

⁴⁶⁷ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 71.

⁴⁶⁸ Lenin söz konusu bölgelerin kendi idari sistemleri altına gireceğini ima etmiştir. Bu konu Sovyet belgelerinde ön planda tutulmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 8; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 29; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 34.

⁴⁶⁹ Dimitir Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 53.

⁴⁷⁰ Posta-telgraf ilişkileri, resmi bir ticaret anlaşması yapılana kadar ticari ilişkilerin yürütülmesi için bir komisyon belirlenmesi, esir değişimi ve Rus Müslümanlarından Türkiye'ye göç edebileceklerine izin verilmesi. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174.

⁴⁷¹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174.

⁴⁷² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 171.

açıklamıştır.⁴⁷³ Bunun yanı sıra Ankara Hükümetine İtalya'dan askeri teçhizat satın alması için para vermeyi kabul ettiklerini de söylemiştir.⁴⁷⁴

Bekir Sami Bey parafe edilen anlaşma taslağının birinci maddesinde geçen “Türkiye” kelimesinin Misak-ı Milli sınırlarını yani Elviye-i Selase’yi de içine alması gerektiğini belirtmiştir. Karşı taraf Bekir Sami Bey’in Brest Litovsk anlaşmasına gönderme yaptığını anlamıştır. Söz konusu anlaşmayı bir zorunluluk sonucu imzaladıkları için kabul etmediklerini hatta böyle bir yaklaşımı hakaret olarak kabul edeceklerini belirterek Bekir Sami Bey’in tutumuna tepki göstermişlerdir. Bunun yanı sıra Çiçerin 13 Ağustos’ta dile getirdiği Ermenilere Van, Bitlis ve Muş’tan toprak verilmesi talebini tekrar gündeme getirmiştir.⁴⁷⁵ Hatta Çiçerin Halil ve Cemal Paşalar ile bu hususun görüşüldüğünü ve onların bu teklifi kabul ettiklerini öne sürmüştür. Bekir Sami Bey ise öncelikle Halil ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi adına söz söylemeye yetkileri olmadığını belirtmiş ve Türk milletinin Yunanlılara ve Ermenilere toprak vermemek için bir buçuk yıldır İtilaf Devletlerine karşı savaştığını ifade etmiştir.⁴⁷⁶ Ayrıca İtilaf Devletleriyle aynı siyaseti takip eden Sovyet Hükümetinin dostluğunun kendilerine bir fayda sağlamayacağını da vurgulamıştır.⁴⁷⁷ Öte yandan Ermenilere toprak verme meselesine kendisinin karar veremeyeceğini⁴⁷⁸, bu hususu hükümetine sorması gerektiğini belirtmiş ve parafe edilmiş anlaşma taslağı ile hazırlanmış olduğu raporu Yusuf Kemal aracılığıyla Trabzon’a göndermiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 82.

⁴⁷⁴ Bu fikir Bekir Sami Bey tarafından önerilmiştir. İtalya’da Ankara Hükümetine kredi açılacak ve Türkler de söz konusu kredi tutarında buradan silah ve diğer askeri malzemeleri alabilecektir. Bu konunun Kafkasya yolunun açılmaması üzerine gündeme getirildiği anlaşılmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁴⁷⁵ Bekir Sami Bey Moskova’da bulunduğu sırada Kafkasyalı gençlerle görüşmeler yapmıştır. Osetya (Asetin) soylularından olduğu öne sürülen Bekir Sami Bey, Çiçerin ile diğer heyet üyelerinden gizli olarak yaptığı bir görüşmede Osetya’nın bağımsızlığına karşılık Van’ı önermiştir. Bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 238. Rıza Nur’da Bekir Sami Bey’in Asetinlere bağımsızlık verilmesi hususunda girişimlerde bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Rıza Nur, **Dr. Rıza Nur’un Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 96.

⁴⁷⁶ Bekir Sami Bey Sovyet Heyetinin Ermeniler lehindeki tutumlarının sebebini şöyle yorumlamaktadır. “Ermeni milletinin bütün garp ve Amerika âleminde masum ve mazlum görünmelerinden dolayı kendi taraflarından mensi [unutulmuş] bir halde bırakılmalarının ve açıktan açığa Ermeni davasını lehimizde [Türkiye] halletmelerinin garp proletaryası nezdinde fena bir tesir icra edeceğinden korkuyorlar. Bir de Ermenilerin er ve geç komünizmeye ithal ederek Ermenistan’ı Sovyet Federasyonunun bir uzvu yapacaklarına emin olduklarından kendi fırkalarına mensup olup Erivan Hükümeti dâhilinde çalışan Ermeni komünistlerini memaliki Osmaniye’den az veya çok bir yer kazandırmak vesilesiyle memnun etmeyi ve bir an evvel bu sayede Taşnak Hükümetini devirmeye muvaffak olmayı düşünüyorlar. Bunlara bir de Hariciye Komiserliğinde nazırlık ve amili müessir olan Karahan’ın Ermeni olması ve merkezi umuminin katibi umumi ve mes’ulü Avanasof’un da Ermeni bulunması ve bunların etrafında bir Ermeni partisinin tek faalane bir surette çalışması ve Umum Kafkasya’da ve Türkistan’da idarenin hemen Ermenilerin elinde bulunması gibi esbabın tesiri de inzımam eylemektedir.” Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 163-164.

⁴⁷⁷ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 161-162.

⁴⁷⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁴⁷⁹ Rapor için Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 159-164; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8; Heyfets, **Sovetskaya Rossiya i Sopredelniye Stranı Vostoka 1918-1920**, s. 124; Parafe edilmiş anlaşma maddeleri için bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 247-248.

Yusuf Kemal Bey Tuapse üzerinden Trabzon'a gelmiş buradan da Ankara'ya hareket etmiştir. 11 Ekim'de Ankara'ya varan Yusuf Kemal Bey, Moskova'daki görüşmeler ve parafe edilmiş anlaşmayla ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir.⁴⁸⁰ 16 Ekim'de ise Meclisin gizli oturumunda Sovyet Hükümeti ile parafe edilmiş olan anlaşmanın içeriği hakkında açıklamalar yapmıştır. Sovyet Heyetinin Ermenistan'a toprak verilmesi hususunda belirttiğini⁴⁸¹, Yusuf Kemal bu konuda karar verme yetkisinin kendilerinde olmadığını buna ancak Büyük Millet Meclisinin karar verebileceğini söylediklerini belirtmiştir.⁴⁸²

Sovyet Heyetinin Ermenilere Van ve Bitlis'ten toprak verilmesi önerisi Meclisin 17 Ekim 1920 tarihli gizli oturumunda görüşülmüştür. Konuyla ilgili görüş bildiren Mebuslar, Sovyet Hükümetinin bahsi geçen teklifine şiddetli tepkiler göstermiştir.⁴⁸³ Hatta "İttifakname"nin⁴⁸⁴ İtilaf Devletlerinin İstanbul Hükümetiyle yaptığı Sevr anlaşmasından bir farkı olmadığı bile dile getirilmiştir.⁴⁸⁵ Ayrıca Sovyet Heyetinin böyle bir teklifte bulunma amacının Türkiye ile İslam âlemi arasındaki bağlantıyı kesmek olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁸⁶ Mecliste yapılan görüşmelerin sonunda Çiçerin'in teklifi reddedilmiştir. Ayrıca Bekir Sami Bey'e Sovyet Hükümetiyle ilişkilerin seyrinin nasıl yürütülmesi gerektiği ve Ermeniler lehindeki toprak taleplerinin Meclis kararıyla kabul edilemeyeceğini içeren bir talimat gönderilmiştir.⁴⁸⁷ Talimatnamede anlaşma taslağında belirtilen maddelerin onaylanması için Van ve Bitlis'ten belli bir toprak parçasının Ermenilere bırakılmasının şart koşulduğu ve bu durumun Ankara Hükümetini "Rusya Sovyetler Cumhuriyeti"ne karşı kuşkuya düşürdüğünün üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türk milletini temsil eden Milli Meclisin söz konusu şartları oy birliği ile kabul etmediği belirtilmiş ve karşı öneri olarak şu iki maddenin Bekir Sami Bey aracılığıyla Çiçerin'e iletilmesine karar verilmiştir.

Madde 1- Van ve Bitlis vilayetlerine müteallik olarak evvel ve ahir yerli ve ecnebi erbabı tetkik tarafından tanzim edilmiş olan istatistiklere nazaran Ermeniler mezkûr vilayetlerde oranın İslam ahalisine nisbetle hiç bir zaman ihrazı ekseriyet edememişlerdir. Binaenaleyh muayyen bir kıt'ayı arazinin bir ekalliyete terkini istemek emperyalist bir fikri mahsus ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara hükümeti milliyesi emperyalizme karşı müdafaa ve mücadele kasdı ile teşekkül etmiş bir hükümet olduğundan Emperyalizmin eşkâli marufesinden olan böyle bir talep ve iddiayı kabul edememekte muztardır.

Madde 2- Ankara hükümeti milliyesi Türkiye'den hicret etmiş olan Osmanlı Ermenilerinin hicretten mukaddem sakin buldukları mahallere avdetlerine mümanaat etmemeyi ve bu suretle

⁴⁸⁰ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 182.

⁴⁸¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 02.12.1336 (1920), s. 248.

⁴⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.10.1336 (1920), s. 158-173.

⁴⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.10.1336 (1920), s. 176-187.

⁴⁸⁴ Anlaşma taslağı.

⁴⁸⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.10.1336 (1920), s. 182.

⁴⁸⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.10.1336 (1920), s. 179.

⁴⁸⁷ BCA, 30.18.1.1/1.15.9, (21 Ekim 1920).

gelecek ahaliye memaliki sairede ekalliyetlere temin edilen hukuku tamamen bahşetmeyi cümleli vezaifinden addeyleyler.⁴⁸⁸

Çiçerin tarafından Orconikidze'ye yazılan belgede Sovyet Hükümetinin Ankara Hükümetiyle anlaşma yapmak istediği fakat Bekir Sami Bey ile hazırladıkları anlaşma taslağındaki 4. maddenin kabul edilmesinde direttikleri anlaşılmaktadır.⁴⁸⁹ Çiçerin Orconikidze'ye Türk Hükümetinin anlaşmanın imzalanması için hangi tekliflerde bulunduğunu ve Yusuf Kemal ile gönderilen anlaşma taslağının Türkler tarafından kabul edilebilir görünüp görünmediğini sormuştur. Ayrıca Bekir Sami Bey ile anlaşamadıkları maddelere Ankara Hükümetinin nasıl yaklaştığının da belirtilmesini istemiştir.⁴⁹⁰ Yine Çiçerin tarafından Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne yazılan belgede Türklerin karşı tekliflerini aldıklarını fakat şimdilik sadece görüşme için komisyon göndereceklerini bildirmiştir.⁴⁹¹ Tarafların diplomatik anlamda temasları sürmesine rağmen anlaşma imzalama girişimleri Sovyet Heyetinin Ermeniler lehinde toprak talepleri sebebiyle kesintiye uğramıştır.

2.4.2 Bolşeviklerin Rejim İhracı Teşebbüsleri ve Türklerin Tutumu: Menfaatler ve Ödünler

Bolşeviklerin Rusya'da idareyi ele geçirdikten sonra yayımladıkları deklarasyonlar ve geliştirdikleri söylemler vasıtasıyla emperyalizmin tehdidi altındaki ulusları, emperyalist devletlere karşı birlikte hareket etmeye davet ettiğine daha önce değinilmişti. Söz konusu deklarasyon ve söylemlerin yanı sıra Bolşevikler, yeni idari sistemlerinin geleceği açısından birtakım politikalar takip etmekteydi. Yeni rejimlerinin devamlılığının sağlanması diğer ulus ya da hükümetlerin bahsi geçen rejimi benimseme eğilimleriyle yakından ilişkiliydi. Bu kapsamda Lenin, "sosyalist devrim" in tek ülkede de gerçekleşebileceğini fakat bunun uzun soluklu olamayacağını düşünmekteydi.⁴⁹² Lenin bu düşüncesini 7 Nisan 1918'de İsviçre'den Rusya'ya dönerken İsviçre işçilerine hitaben yazdığı mektubunda da dile getirmiştir.⁴⁹³ Dolayısıyla Bolşevikler "sosyalist devrim" in önce Avrupa'da ardından da dünyada gerçekleşmesini sağlayarak, kendi idari sistemlerinin geleceğinin devamlılığını garanti altına almak istemişlerdir.

Sovyet temsilcileri ihtilalden sonra iç savaş ve iç isyanlar ile mücadele halinde idiler. Bahsi geçen iç isyanlar ve iç savaşta Batılı devletler Bolşeviklere muhalif olan grupları desteklemekteydi. Bu durum ekonomik olarak dar boğazda olan Bolşevikleri sosyal ve siyasi anlamda da zor durumda

⁴⁸⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 373.

⁴⁸⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁴⁹⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁴⁹¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁴⁹² Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 68.

⁴⁹³ Cafer Seydahmet Kırmır, **Rus Tarihinin İnkılabı, Bolşevizme ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi**, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 79.

bırakmıştı. Belirtilen durumdan çıkış yolu arayan Bolşevikler Batılı devletlerin ülkelerindeki işçi kesimini destekleyerek, gerçekleştirilecek olan toplumsal hareket ile Avrupa’da ihtilalinin hayata geçirilebileceğini ve böylelikle Batılı devletlerin baskı ve tehdidinden kurtulabilmeyi amaçlamışlardır.⁴⁹⁴ Bu bağlamda kendi idari sistemlerine muhalif olan devletlerin ülkelerindeki komünist partileri destekleyerek, Avrupa’da işçi ihtilallerinin çıkmasını sağlamaya çalışmaktaydılar. Daha önce de değinildiği gibi Rus Dışişleri Halk Komiserliği tarafından Merkez Komiteye gönderilen belgede Batı-Berlin, Prag, Viyana gibi merkezlerdeki hükümetlerin kendi saflarına çekilmesi ve saflarında olanların ise Sovyet sistemini desteklemelerine devam etmeleri için altın ve para harcanması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁹⁵

Sovyet temsilcileri, Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği sosyal ve ekonomik zorlukların Avrupa’yı olumsuz yönde etkilemesine paralel olarak, Batı Avrupa’da ve özellikle de Almanya’da kısa bir süre içerisinde işçi ihtilalinin gerçekleşeceği düşüncesine sahipti.⁴⁹⁶ Fakat gelişen olaylar Avrupa’daki işçi hareketlerinin kısa vadede Bolşeviklerin beklentilerini karşılayamayacağını göstermiştir. Zira Almanya, İtalya, Macaristan gibi ülkelerde kurulan Sovyet iktidarları kısa süre sonra yıkılmıştır.⁴⁹⁷ Dolayısıyla Bolşevikler bu bağlamda alternatif politikalar geliştirmeye yönelmişlerdir. Bu kapsamda Batı dünyasındaki işçi sınıflarını desteklemelerinin yanı sıra Doğu dünyasında emperyalizmin tehdidi ile karşı karşıya kalan ulus ve hükümetler de emperyalist devletlere karşı ortak hareket etmeye davet edilmiştir. Bolşeviklerin böyle bir strateji takip etmesinin nedeni ise emperyalistlerin sömürsü altında olan toplumların ayaklanmalarını sağlamaktır. Böylelikle bahsi geçen durum Batı’ya karşı bir misilleme aracı olarak kullanılacak ve Bolşeviklerin yeni idari sisteminin Batılı devletler tarafından kabul edilmesi için konjonktürel bir ortam yaratılacaktır.

Enternasyonaller uluslararası işçi sınıfının en önemli örgütü olarak görüldüğünden Bolşevikler dünya ihtilalini gerçekleştirmek için bu örgütü bir dayanak olarak değerlendirmekteydi. Bu bağlamda Batı dünyasının yanı sıra Doğu dünyası (Asya) toplumlarını yönlendirmek ve saflarına çekmek için 1919’da III. Komünist Enternasyonal⁴⁹⁸ olarak da bilinen Komintern kurulmuştur.⁴⁹⁹ III.

⁴⁹⁴ TİTE, Kutu: 324, Gömlek; 22, Belge No: 22-2001.

⁴⁹⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

⁴⁹⁶ Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal**, s. 159. Kendi ülkelerine yönelik müdahalenin Avrupa’dan geldiğini ya da geleceğini göz önünde bulunduran Bolşevikler, öncelikle Avrupa ihtilalini ve özellikle de Alman ihtilalini dünya ihtilalinin gerçekleşmesinin anahtarı olarak görmekteydi. Bkz. Helene Carrere d’Encausse ve Stuart Schram, **Asyada Marksizm ve Milliyetçilik**, (Çev. Sevil Avcıoğlu-Adil Aşçıoğlu), Yön Yayınları, İstanbul, 1966, s. 44.

⁴⁹⁷ Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 81.

⁴⁹⁸ 1864’te Uluslararası Emekçiler Derneğinin merkezi Londra, 1889’da kurulan Sosyalist Enternasyonalin merkezi Brüksel, III. Komünist Enternasyonalin merkezi ise Moskova’ydı. Bkz. Serge Wolikow, **Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayali**, (Çev. Erden Akbulut), Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 35.

⁴⁹⁹ Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 81.

Enternasyonal toplantısında Batı'da gerçekleşmesi beklenen ihtilalin kaderinin Doğu ihtilaline bağlanmasına ilişkin görüş ilk etapta reddedilmesine karşın III. Enternasyonalin II. toplantısında uzun tartışmalar ve bazı değişiklikler ile "Asya ihtilalinin de önemli olduğu ve emperyalizm üzerindeki dünya çapında zaferde bir rol oynayabileceği" şeklinde benimsenmiştir.⁵⁰⁰ Lenin proletaryanın yani işçi sınıfının dış siyasetini, "emperyalistlerin tümüne karşı ileri ülkelerin devrimcileri ve bütün ezilen milletlerle ittifak" yapılması olarak ifade etmiştir.⁵⁰¹ Bu bağlamda dile getirilen ifadelerde ezilen ve sömürülen toplumların milli kurtuluş hareketlerinin zorunlu olarak Sovyet Rus Cumhuriyeti etrafında toplanması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁰² Lenin, Sovyet Rus Cumhuriyetinin hedefleri açısından takip edilmesi gereken politikayı bütün milli ve sömürge bağımsızlık hareketleri ile sıkı bir ittifak içerisine girilmesi olarak tanımlamıştır. Lenin'e göre bahsedilen ittifakın sağlanabilmesi için "her ülkenin proletaryası içinde komünist hareketin gelişme ölçüsü" dikkate alınmalıydı.⁵⁰³

İtilaf Devletlerinin genel savaş sonrasındaki tutumu, Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin seyrini olumsuz yönde etkilemişti. Yine İtilaf Devletlerinin Orta Doğu, Yakın Doğu ve Kafkasya bölgelerine yönelik takip ettikleri politikalar, Türkiye'nin yanı sıra Doğu'nun diğer ezilen milletleri ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin seyrine ise olumlu yönde tesir etmişti. Emperyalistlerin giriştikleri tehdit ve işgal hareketleri, ezilen ve sömürülen toplumları ortak bir paydada birleştirecek doğal bir ittifak sürecine doğru itmiştir. Bolşevikler sözü edilen gelişmeleri temel menfaatleri ve konjonktürel analizler çerçevesinde belirleyerek, idari sistemlerinin geleceği ve dolayısıyla dünya ihtilali için kendilerine bir yol haritası çizmiştir. Bu kapsamda Doğu dünyası toplumları bünyesindeki şuraları ve kendi rejimlerine yakın komünist oluşumları destekleyerek, bahsi geçen topluluklar ile ittifak yapmaya yönelmişlerdir. Söz konusu stratejik taktik sömürge ve Doğu siyaseti olarak da adlandırılmaktaydı.⁵⁰⁴ Böylelikle hem Avrupa hem de Asya halklarının zafere ulaşacakları düşünülmekteydi.⁵⁰⁵

Bolşevikler yukarıda bahsi geçen stratejik yaklaşımlarını uygulamak adına Bakü'de bir kongre düzenlemişlerdir. Birinci Doğu Halkları Kurultayı olarak da bilinen kongrenin toplanması düşüncesi, Komintern'in İkinci Kongresi hazırlıklarının yapıldığı ve bu kongreye katılacak olan delegelerin Moskova'ya geldiği sıralarda öne sürülmüştür.⁵⁰⁶ 18 Haziran 1920 tarihinde Komintern İcra

⁵⁰⁰ d'Encausse ve Schram, a.g.e., s. 47.

⁵⁰¹ V. İ. Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, (Çev. Tektaş Ağaoğlu), İkinci Baskı, Ant Yayınları, İstanbul, 1974, s. 287.

⁵⁰² Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, s. 41-42.

⁵⁰³ Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, s. 42.

⁵⁰⁴ Wolikow, a.g.e., s. 95.

⁵⁰⁵ Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, s. 98.

⁵⁰⁶ Yavuz Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 26.

Komitesi'nde Bakü'de bir kurultay toplanmasına karar verilmiş ve 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında 1891 delegenin⁵⁰⁷ katılımıyla sözü edilen kurultay gerçekleşmiştir.⁵⁰⁸ Kurultaya devletler değil halk ve partiler davet edilmiştir. Resmen davet edilmemesine karşın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti adına gözlemci olarak İbrahim Tali (Öngören) Bey kurultaya katılmıştır. Akal, Türkiye'deki komünist eğilimli örgütlenmeleri temsil eden kişilerin Bakü'ye gitmesinin engellendiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁹ Buna mukabil Aslan, kurultaya katılacak olan kişilerin Türkiye'deki komünist eğilimli kişilerden seçilmesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti için olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Ankara Hükümeti kendi amaç ve siyasi anlayışı doğrultusunda belirleyeceği kişilerin kurultaya katılmasını istemekteydi ve bunun için Kazım Karabekir Paşa görevlendirilmiştir.⁵¹⁰ İbrahim Tali (Öngören) Bey'in yanı sıra kurultaya gözlemci olarak Trabzon vilayeti adına Hafız Mehmet, Mühendis Aziz, Erzurum vilayeti adına ise Binbaşı Arif Bey katılmıştır.⁵¹¹

Birinci Doğu Halkları Kurultayının en önemli amacı İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletlerinin Doğu toplumlarına yönelik uyguladıkları emperyalist politikaların etkisizleştirilmesidir. Kurultayda Doğu halkları, sözü edilen devletlerin emperyalist politikalarına karşı birlikte hareket etmeye davet edilmiştir.⁵¹² Bu politika ve bu bağlamda geliştirilen benzer stratejiler Sovyet temsilcilerinin idari sistemlerinin devamlılığının sağlanması ve yaygınlık kazanması açısından büyük önem taşımaktaydı. Kurultayda Türkiye'deki Milli Mücadele hareketi için de kararlar alınmıştır.⁵¹³ Söz konusu kararlardan ve Bolşeviklerin dış politikalarına yönelik söylemlerinden anlaşıldığına göre Türkler, komünizm idaresini kabul etmeseler dahi Milli Mücadele hareketine yardım edeceklerdir. Bunu Bakü Kurultayında da dile getirmişlerdir.⁵¹⁴ Ancak Bolşeviklerin söz konusu tutumu esasında yeni bir gelişme değildir. Zira hem daha önceki söylemlerinden hem de Sovyet belgelerinden Anadolu'daki harekete yardım edilmesi yönünde karar almışlardı.⁵¹⁵ Bunun yanı sıra Halil (Kut) Paşa ve Dr. Fuat Sabit Bey'in Mayıs 1920'de

⁵⁰⁷ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1-8 Eylül 1920**, (Çev. Ali Alev), İkinci Baskı, Koral Yayınları, İstanbul, 1990, s. 9.

⁵⁰⁸ Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 199.

⁵⁰⁹ Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, s. 200.

⁵¹⁰ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 219.

⁵¹¹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 14-15. Ayrıca kurultaya Türkiye adına katılan delegelerin isimleri için bkz. Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 227-230.

⁵¹² Yavuz Aslan, **Şark Şurası ve Şark İli Mecmuası (Doğu Halklarının Emperyalizme Karşı Kutsal Cihadı)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2020, s. 44. Sayılğan, ilk karara göre kurultayın Doğu milletlerine ve memleketlerine mahsus siyasi bir meslek kongresi olacağını, fakat bu fikirden vazgeçildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kurultayın, Doğu milletlerini Batı emperyalizmi ve kapitalizmine karşı hazırlamak ve harekete geçirmek için toplanan hakiki bir ihtilal kongresi mahiyetine dönüştüğünü ifade etmiştir. Bkz. Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Beşinci Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s. 74.

⁵¹³ Bkz. Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 239-240.

⁵¹⁴ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 245.

⁵¹⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

Moskova'daki temasları sonrasında Sovyet temsilcilerinin Türklere yardım yapılmasına yönelik beyanlarına da daha önce değinilmişti.⁵¹⁶ Diğer taraftan 15 Temmuz 1920 tarihli ve Mehmet Emin ile Mustafa Suphi⁵¹⁷ imzalı bir belgede Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye her surette yardım edeceği de ifade edilmiştir.⁵¹⁸

Birinci Doğu Halkları Kurultayının Bolşevikler açısından önemi Türklerin -Milli Mücadele hareketini temsil edenler- İslam dünyası üzerindeki prestijini dikkate alarak, önce Türkiye'de ardından da diğer çevre devletler üzerinde idari sistemlerinin benimsenmesi için hayati gelişme olarak değerlendirilmesiydi. Dolayısıyla Bolşevikler, Milli Mücadele hareketini belirtilen bağlamda yere düşürülmemesi gereken bir kalkan olarak telakki etmekteydi ve söz konusu harekete maddi ve manevi destek verilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Bahsedilen bilgilerden hareketle Bolşeviklerin menfaatlerinin güvenlik ve rejim ihracı kapsamında şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Türklerin öncelikli hedefi ise Sovyet Hükümetinden bağımsızlık mücadeleleri için silah, cephane ve para yardımı temin edebilmektir. Bunun için ise çok hassas bir denge politikası takip edilmeliydi. Zira Bolşeviklerin rejimlerini uzun vadede de olsa Türkiye'ye yaymak için propaganda faaliyetlerine girişeceği anlaşılmaktadır. Bu tespit sadece Bakü Kongresi kararlarına dayanılarak yapılmamıştır. Mayıs 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde Türkiye'nin komünizm için bir alt yapısı olmadığı ancak Türkiye'de Bolşevizm'in son derece popüler olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁹ Aynı belgede Batılı devletlere karşı oluşan nefretin, Bolşevizmin popüler olmasına sebep olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Çiçerin tarafından durum analizi yapılarak Lenin'e iletildiği anlaşılan belgede Türkiye'de propaganda yapma imkanlarının olacağı belirtilmiş ve kısa vadede olmasa da ilerleyen süreç içerisinde komünizmin Türkiye'de bir taban bulabileceği yorumu yapılmıştır.⁵²⁰ Söz konusu bilgiler Bolşeviklerin kendi rejimlerini Türkiye'de benimsetmek istediklerini açıklıkla göstermektedir. Fakat bunun bir dayatma şeklinde değil zamanla gerçekleşebileceğini düşünmüşlerdir.

Bakü Kurultayından sonra Anadolu'dan gönderilen delegeler kurultay ve Bolşeviklerin takip edecekleri politika hakkında tuttıkları raporları merkeze göndermişlerdir. Raporların genelinde İngilizlere karşı Anadolu'daki Milli Mücadele dâhil olmak üzere emperyalistlere karşı tüm bağımsızlık mücadelelerinin destekleneceği dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra Bolşeviklerin kendi rejimleri benimsensin ya da benimsenmesin Türklere yardım edecekleri ancak komünizmi Anadolu'da yayma emellerine sahip oldukları ifade edilmiştir.⁵²¹ Ayrıca söz konusu raporlarda,

⁵¹⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁵¹⁷ Mustafa Suphi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 6-26.

⁵¹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 130, Belge No: 1, (15 Temmuz 1920).

⁵¹⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁵²⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁵²¹ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 241-246.

komünizm rejiminin Türkiye'ye uygun olmadığı ve bu rejimin Türkiye'de uygulanmasının tam bir felaket olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.⁵²²

Bolşevikler Doğu dünyasına yönelik politikalarını gerçekleştirmek için Enver Paşa'nın İslam âlemi nazarındaki prestijini kullanmak istemiştir. Enver Paşa'da Bolşeviklerin İngiliz karşıtlığından faydalanmayı düşünmekteydi. Moskova'ya geçtiğinde etrafında İttihatçı ileri gelenlerinden bir grup oluşmuştu. Enver Paşa Sovyet temsilcilerinin desteği ile Doğu dünyası toplumlarının İngilizlerin aleyhinde bir ayaklanmaya sevk edilebileceği görüşüne sahipti. Yani Bolşevikler Enver Paşa'dan Enver Paşa da Bolşeviklerden yararlanmak istemekteydi. Dolayısıyla Bolşevikler Enver Paşa'nın Doğu Halkları Kurultayına katılmasını sağlamış ve böylelikle Doğu halklarına Enver Paşa'nın da kendileriyle çalıştığını göstererek, onları kendi saflarına çekmek için Enver Paşa'nın Müslüman ve Türk halkları üzerindeki nüfuzundan faydalanmayı amaçlamışlardır.⁵²³

Bakü Kurultayına İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını temsilen katılan Enver Paşa, bildirisinde “Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yürüdüklerini” vurgulamıştır.⁵²⁴ Kurultay sonrasında Enver Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya gönderdikleri mektup ve raporlarda; Bolşeviklerin “ortak düşman olan İngilizlere karşı verilen mücadelelere” destek olacakları belirtilmiştir.⁵²⁵ Dolayısıyla Bakü Kurultayı sürecinde Enver Paşa ve diğer ittihatchıların Bolşevikler ile ilişkilerinin olumlu yönde gelişim gösterdiği ve tarafların birbirlerinden faydalanma amacıyla oldukları söylenebilir. Bolşeviklerin Enver Paşa'ya gösterdikleri ilgi ve hatta Paşa'nın Azerbaycan'da bir ordu kurarak, Milli Mücadelenin başarılı olması için çalışacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; Enver Paşa'ya karşı tavrı almaktansa kendisinden faydalanmayı tercih etmiştir.⁵²⁶

Bolşeviklerin Anadolu'daki Milli Mücadelenin başarıya ulaşmaması ya da bu mücadelenin temsilcilerinin İtilaf Devletleri ile anlaşması ihtimaline karşı Enver Paşa'yı destekleyerek, Anadolu'ya göndermeye meyilli oldukları bilinmektedir. Enver Paşa da Bolşeviklerin desteği ile birlikte kendisinin yöneteceği kuvvetlerle işgal güçlerinin Anadolu'dan çıkarılabileceğini düşünmekteydi. Söz konusu bilgiler bir yana Enver Paşa ve arkadaşlarının birtakım plan ve programlar hazırlayarak, bunları Anadolu'da tatbik etmek için Sovyet temsilcileri ile görüşmeler yapmaktaydılar.⁵²⁷ Bu bağlamda Kazım Karabekir Paşa'nın Mayıs 1921'de Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği yazı dikkate alınmalıdır. Bahsedilen yazıda Bolşevizm ve komünizm

⁵²² Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 245.

⁵²³ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 247-248.

⁵²⁴ Aslan, **Şark Şurası ve Şark İli Mecmuası (Doğu Halklarının Emperyalizme Karşı Kutsal Cihadı)**, s. 57.

⁵²⁵ Aslan, **Şark Şurası ve Şark İli Mecmuası (Doğu Halklarının Emperyalizme Karşı Kutsal Cihadı)**, s. 57.

⁵²⁶ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 250.

⁵²⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 81.

esaslarını ihtiva eden 85 maddelik bir program hazırlandığı ve Halk Şuralar Fırkası olarak adlandırılan bu programın Anadolu'ya gönderilmeye başlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca programın genel itibarıyla “emperyalizm belasını cihandan kaldırmak” ve Bolşeviklerin Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla Anadolu'da Bolşevizm esaslarını yayma maksadı taşıdığı belirtilmektedir.⁵²⁸ Bolşeviklerin desteği ile gerçekleştirilmesi planlanan bu program ile Sovyet temsilcileri kendi rejimlerinin Türkiye'de benimsenmesini sağlayacaktı. Enver Paşa ve arkadaşları ise aynı program ile Anadolu'da hakimiyeti kendi ellerine alacaklardı.⁵²⁹ Bahsedilen gelişmelerin yanı sıra Enver Paşa emperyalizme karşı mücadele etmek maksadıyla Avrupa ve Asya'nın muhtelif merkezlerinde şubeleri bulunan bir İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı kurmuştur.⁵³⁰ Enver Paşa cemiyetin genel merkezinin Moskova olduğunu ve Sovyet yetkililer ile yaptığı görüşmelerde Anadolu'daki milli harekete yardım edilmesinin bahsi geçen görüşmelerin temelini teşkil ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Enver Paşa İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadının, dünyayı baskı altına alan ve Bolşeviklerin yeni rejiminin düşmanı olan İngiliz emperyalizmine karşı ortak hareket etme fikrinden doğduğunu ifade etmiştir. Yine söz konusu hareket için Sovyet yetkililerinin her türlü maddi yardım yapmayı vaat ettiklerini de açıklamıştır.⁵³¹

Bolşeviklerden destek sözü alan Enver Paşa'nın, Anadolu'da kendine bağlı bir teşkilat oluşturmak ve bunu belli ilkeler doğrultusunda uygulamak için giriştiği faaliyetlerden biri de “Mesai” programıdır. Bu program Doğu Halkları Kurultayından sonra Küçük Talat ve Nail Beyler tarafından Anadolu'ya getirilmiş, Trabzon'da bastırılarak dağıtılmaya başlanmıştır.⁵³² Aslan, Mesai programının oluştuğu düşünsel zemini şu şekilde ifade etmiştir:

Türkiye, bir sol hareketi vücuda getirilmeye muhtaçtır. Ancak, sola kaymakta acele edilmesi Türk ve Müslüman alemiyle manevi irtibatı tamamen kesecek ve imha edecektir. Bunun için bir yandan Sovyet yardımı için gerekli işler yapılırken, bir yandan da halkın daha geniş esaslar üzerinde hükümet idaresine katılması ve umumun yararına iş yapacak müesseselerin kurulması gereklidir. Bu gibi noktaları içerecek bir program ve izlenecek hareket hattı; sosyalizm aleminde yavaş yavaş Türkiye'nin yerini almasını sağlayacaktır. Yalnız, bu uygulama için yurt çapında siyasal bir örgütlenmeye gitmek zorunluluğu vardır.⁵³³

⁵²⁸ Programın içeriği ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 84-102.

⁵²⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 83.

⁵³⁰ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 185. Cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte 1920 yılının Mayıs ya da aynı yılın Ağustos ayında Berlin'de kurulduğu belirtilmektedir. Bkz. Zafer Toprak, “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)”, **Toplumsal Tarih**, S: 43, 1997, s. 9. Cemiyetin nizamnamesi hakkında bilgi için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 103-104.

⁵³¹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 186.

⁵³² Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 270.

⁵³³ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 321.

Esasında Mesai programı, Halk Şuralar Fırkası Programından daha önce düşünülmüştür. Fakat kesin olarak anlaşılmayan sebep ya da sebepler ile uygulanmasından vazgeçilerek⁵³⁴, Halk Şuralar Fırkası Programı devreye sokulmuştur. Mesai programının TBMM yetkililerinden gizli tutulması ve yukarıda bahsedilen teşkilatlanmanın da gizlice organize edilmeye çalışılması, Ankara Hükümetinin tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca Enver Paşa'nın sözü edilen planlar çerçevesinde Anadolu'ya geçme girişimleri de Mustafa Kemal Paşa'nın aldıracağı tedbirlerle engellenmiştir.⁵³⁵

Milli Mücadele yıllarında Türkiye dışındaki ya da içindeki eski ittihatçılar; “Mesai”, “Halk Şuralar Fırkası Programı”, “Halk Zümresi Siyasi Programı” gibi programlar ile harekete geçme stratejisi izlemişlerdir.⁵³⁶ Söz konusu programların ortak noktasını Bolşeviklerin desteğinin sağlanmasının teşkil ettiği görülmektedir. Bu durum programların içerikleri incelendiğinde anlaşılmaktadır.⁵³⁷ Diğer taraftan bahsedilen programların işlerlik kazanması için Anadolu'daki sol akımların etkinleştirilmesi ve bunların desteğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunulması düşünülmüştür. Böyle bir politika izlenmesi elbette ki en başta Bolşeviklerin menfaatlerine uygundu. Zira onlar rejimlerinin benimsenip yaygınlaşmasının devamlılıkları açısından zaruri olduğunun farkındaydılar. Türkler açısından ise Bolşeviklerin diplomatik, askeri malzeme ve maddi anlamda desteklerini temin etmek, Milli Mücadelenin kısa süre içerisinde ve başarılı bir şekilde bitirilebilmesi bakımından önemliydi. Dolayısıyla Bolşevikler, Enver Paşa ile arkadaşları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileri arasında menfaatler bağlamında gelişen ilişkiler “kazan kazan politikası” şeklinde izah edilebilir.

Bolşeviklerin deklarasyonlar ve Doğu Halkları Kurultayı dışında ulusları kendi safında toplamak ve rejimlerinin sözü edilen uluslar tarafından benimsenmesini temin etmek için takip ettiği bir diğer politika da kendi ideolojileri doğrultusunda örgütler kurulmasını teşvik etmektir. Anadolu bu tür örgütlerin kurulması için oldukça uygun ve stratejik bir coğrafya idi. Zira buradaki bağımsızlık mücadelesine yardım etmeleri ya da edecek olmaları belirtilen durum için uygun bir zemin oluşturmuştu. Söylemlerinde Milli Mücadele hareketine yardım edeceklerini dile getirmeleri gerek hükümet gerek halk gerekse kamuoyunda Bolşeviklere karşı iyimser bir hava yaratmıştı. Bolşevikler de söz konusu iyimser havanın etkisiyle kendi rejimlerinin Türkiye'de karşılık bulacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle Anadolu'daki milli hareketin temsilcilerinin Bolşevizm çizgisine yaklaşımlarını hatta onu benimsemelerini sağlamaya yönelik teşkilatların kurulmasını

⁵³⁴ Tunçay söz konusu programın, Halk Şuralar Fırkası Programından önce planlandığını ifade etmiştir. Ayrıca Mesai'nin Halk Şuralar Fırkası Programından daha kapsamlı olduğunu fakat Enver Paşa'nın Mesai'yi birlikte hazırladıkları kişiler ile irtibatlarının kopması sebebiyle bu programdan vazgeçerek, Halk Şuralar Fırkası Programını uygulamaya koyduklarının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mete Tunçay, “**Mesai” Halk Şuralar Fırkası Programı 1920**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 37-38.

⁵³⁵ Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, s. 321.

⁵³⁶ Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 57.

⁵³⁷ Mesai, Halk Şuralar Fırkası ve Halk Zümresi Siyasi programlarının içerikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, s. 431-462; 468-482; 421-424.

desteklemişlerdir. Ayrıca Anadolu'daki mevcut sol eğilimli teşkilatlar da yine Bolşevikler tarafından desteklenmiştir. Bu durum her iki tarafın da yani hem Sovyet hem de Türklerin lehine olan bir stratejik tutumun yansıması olarak değerlendirilebilir. Bolşevikler açısından rejim ihracı, Türkler açısından ise Bolşevik rejimine yakın durulmasıyla birlikte onlardan daha fazla yardım temin edilebilmesi için söz konusu teşkilatların bir araç olarak kullanılmasının düşünüldüğü ifade edilebilir.

Milli Mücadele döneminde Ankara ve Eskişehir'de çok sayıda gizli ya da açık bir şekilde hareket eden sol teşkilatlar bulunmaktaydı. Yukarıda bahsedilen gelişmeler bağlamında Anadolu'da sol akımlara ilişkin ortaya çıkan ilk teşkilatın Yeşil Ordu Cemiyeti olduğu belirtilmektedir.⁵³⁸ 1920 yılının Mayıs ayında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti de bu teşkilatlar arasında yer almaktaydı.⁵³⁹ Kuruluşuna dair muhtelif fikirler bulunmasına karşın talimatnamesinde; emperyalist ve kapitalist Avrupa'nın Asya halklarını sömürmesini engellemek, Avrupa devletlerinin bu bağlamdaki faaliyetlerini etkisizleştirmek ve Asya halklarını birleştirmek amacıyla teşekkül edildiği bilgisi yer almaktadır.⁵⁴⁰ Ancak cemiyet üyeleri arasında Bolşevikliği tehlikeli göstermeye çalışanların propagandalarını kırmak ve Bolşevikler ile yakınlaşmak için böyle bir teşkilatın kurulmuş olabileceğini savunanlar bulunmaktaydı.⁵⁴¹ Bu bağlamda Yunus Nadi Bey de Yeşil Ordu Cemiyetinin Bolşeviklerden yardım temin etmek maksadıyla teşekkül edildiğini belirtmiştir.⁵⁴² Dönemin tanıklarından biri olan Ali Fuat Paşa da Yeşil Ordunun iç isyanların bastırılması ve inkılap gayesinin daha iyi anlaşılması için oluşturulduğunu açıklamıştır. Ayrıca söz konusu teşkilat vasıtasıyla hem İslam memleketlerinin Rus istilasından kurtarılacağı hem de Bolşeviklere yaklaşılabileceği dolayısıyla bu durumun da memleketin yararına olacağı düşünüldüğünden Yeşil Ordu Cemiyetinin kurulduğunu ifade etmiştir.⁵⁴³ Bunların yanı sıra Sovyet Hükümeti ile yapılması düşünülen zorunlu işbirliğine uygun bir zemin hazırlamak amacıyla da cemiyetin kurulduğunu öne süren görüşler mevcuttur.⁵⁴⁴

⁵³⁸ Engin Çağdaş Bulut, **Modern Türkiye'de Komünizm Algısı (1923-1960)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019, s. 37.

⁵³⁹ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, Beşinci Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1979, s. 44; Mustafa Yılmaz, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 77; Ahmet Altıntaş, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1995, s. 63.

⁵⁴⁰ Altıntaş, a.g.e., s. 65. Talimatname hakkında detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 161-170. Ayrıca Yeşil Ordunun kuruluşuna ilişkin detaylar ve amaç ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 77-106; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 226-228.

⁵⁴¹ Yılmaz, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, s. 98.

⁵⁴² Yunus Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 10-12; Necip Hablemitoğlu, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti**, Birharf Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48-49.

⁵⁴³ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 514-515.

⁵⁴⁴ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, s. 136. Yeşil Ordu Cemiyeti gizli bir teşkilattı, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde kurulduğu muhtemeldir. Zira Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kişiler tarafından kurulmuştu. Bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, s. 141.

Yeşil Ordu Cemiyetinin yanı sıra Türkiye’de ya da Türkiye dışında teşkil edilen sol eğilimli başka teşkilatlar da bulunmaktaydı. Türkiye Komünist Teşkilatı, Türkiye dışında oluşturulan ancak Türkiye’yi etkileme amacıyla olan teşkilatlardan biriydi. Bolşevikler Rusya’da idareyi ele geçirdikten sonra söz konusu teşkilat aracılığıyla Türk esirleri arasında komünizm propagandası yapmaya ve bu durumu kendi menfaatleri çerçevesinde kullanmaya çalışmışlardır. Bahsedilen teşkilat vasıtasıyla hem Rusya’daki Türk ve Müslümanları Beyazlara karşı kendi saflarına çekmeyi hem de ilerleyen süreçte komünizmi Türkiye’de yaymayı amaçlamışlardır.⁵⁴⁵ Bolşevikler belirtilen amaçlarını gerçekleştirmek için Mustafa Suphi’yi seçmiştir. Mustafa Suphi ise bu bağlamda “Yeni Dünya”⁵⁴⁶ gazetesini kullanmıştır.⁵⁴⁷ Türkiye dışında kurulan sol eğilimli ya da komünist teşkilatlardan biri de Türk Komünist Fırkası’dır. Bu teşkilat Bakü’de 1920 yılı başlarında Halil (Kut) Paşa, Baha Sait ve Dr. Fuat Sabit Bey, öncülüğünde Bolşevikler ile kurulacak temasa zemin hazırlamak ve Milli Mücadele hareketi için Bolşeviklerden yardım temin etmek amacıyla Bakü’deki bazı Türk subay ve savaş esirleri tarafından kurulmuştur.⁵⁴⁸ Fırka bünyesinde “Yeni Yol” adında bir gazete de çıkarılmış fırka üyeleri, Rus ve Azerbaycan Bolşevikleri ile beraber faaliyetler yürütmüştür.⁵⁴⁹ Söz konusu fırkaya mensup Halil (Kut) ve Doktor Fuat Sabit Beylerin Moskova’da yaptıkları görüşmeler sonucunda Bolşevikler, Milli Mücadele hareketi için kullanılmak üzere Türkiye’ye 500 kilo civarında altın göndermişlerdir.⁵⁵⁰

Çalışmalarını Taşkent’te yürüten Mustafa Suphi, Azerbaycan’ın Sovyet sistemine dâhil olmasından sonra 27 Mayıs 1920’de Bakü’ye gelmiştir. Moskova’da kurduğu ve önderlik ettiği Türkiye Komünist Teşkilatını da Türkiye’ye daha yakın olmak için Bakü’ye taşımıştır. Mustafa Suphi ve ekibi Bakü’de Türk Komünist Fırkası, Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi ile temasa geçmiştir. Mustafa Suphi, Türk Komünist Fırkasının komünistlik ile bir ilgisi olmadığını anlamış ve bir süre sonra fırkanın bazı üyelerini tasfiye ederek, fırkayı kendi teşkilatına dâhil etmiştir.⁵⁵¹ Rus Komünist Partisi, Azerbaycan Komünist Partisi ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti desteği doğrultusunda hareket eden Mustafa Suphi, Türk Komünist Fırkasını, Türkiye Komünist Fırkasının bünyesine katmakta zorlanmamıştır. Bu süreçten sonra ise Türkiye içerisinde Şuralar Hükümetini kurabilmek için çalışmalar yürütmüştür.⁵⁵² Bu kapsamda Anadolu hareketi ile bağlantı teşebbüsleri olduğu anlaşılmaktadır. Zira Bakü’de çıkan 8 Temmuz 1920 tarihli Yeni Dünya

⁵⁴⁵ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 6.

⁵⁴⁶ Bkz. Mete Tunçay, **Mustafa Suphi’nin Yeni Dünyası**, BDS Yayınları, İstanbul, 1995.

⁵⁴⁷ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 6.

⁵⁴⁸ Yavuz Aslan, Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü 1920)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S: 6, İstanbul, 2002, s. 31.

⁵⁴⁹ Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 81.

⁵⁵⁰ Bu meseleye çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak değinilecektir.

⁵⁵¹ Aslan, Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü 1920)”, s. 46.

⁵⁵² Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 86.

gazetesinde “Tarihi Vazife” adlı yazısında “... Mustafa Kemal Paşa’nın takriben bir yıl evvel bize Odesa’da iken bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk ve bugün Antanta yağmacıları karşısında büyük cephe açan Kuva-yı Milliye ordularının muvaffakiyetine müzahir oluyoruz” şeklindeki ifadesi yukarıda belirtilen bağlantı teşebbüslerini kanıtlar bir nitelik taşımaktadır.⁵⁵³

Bütün bu bilgilerden hareketle Bolşeviklerin Türkiye’yi Mustafa Suphi’nin kurduğu Türkiye Komünist Fırkası aracılığı ile de sovyetleştirmek istedikleri söylenebilir. Enver Paşa’nın arkadaşlarından Küçük Talat (Muşkara) ve Nail Beylerin Bakü Kurultayından sonra Şark Cephesi karargâhına gelerek, Kazım Karabekir Paşa’ya “Büyük Millet Meclisi ve Kuvva-yı İcraiye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” iletmek üzere sundukları rapor bu bilgiyi teyit edecek bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu raporda; “Türkiye’nin komünistliği kabul etmesi hayat ve hakikate uygun düşmeyecektir” denilerek, eğer Türkiye sovyetleştirilecekse Rus Komünist Fırkası Merkezi Umumisinin güvendiği Türkiye Komünist Fırkası yani Mustafa Suphi’nin eliyle yapılmasına çalışılacaktır.⁵⁵⁴

Yukarıda bahsedilen bağlamda Anadolu’da kurulan partilerden biri de (Hafı) Gizli Türkiye Komünist Partisidir. 1920 yılının yaz aylarında Yeşil Ordudan bir iki ay sonra ve Yeşil Ordudan ayrılan bir grup tarafından teşkil edilmiştir. Bu oluşumun Bakü’deki Mustafa Suphi’nin Türkiye Komünist Partisi ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁵ Partinin öne çıkan isimleri Şerif Manatov, Ziyetullah Nevşirvanov ve Baytar (Binbaşı) Hacıoğlu Salih’tir. Belirtilen isimlerden Şerif Manatov’un 1917’de Rusya’daki Müslümanların örgütlenmesi için bazı komünistler ile birlikte hareket ettiği bilinmektedir.⁵⁵⁶ Genel merkezi Ankara’da bulunan fırkanın İstanbul ve Eskişehir’de de organize edildiğini öne süren görüşler mevcuttur. Ayrıca fırkanın araçlar vasıtasıyla Bolşeviklerden destek aldığı düşünülmektedir.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **Türkiye Komünist Partisi’nin Kuruluşu, 1919-1925**, Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 33; Erden Akbulut, “Oktobr Devrimi Komintern ve Türkiye’de Komünist Hareketin Biçimlenişi”, **100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye**, (Erden Akbulut-Erol Ülker), Birinci Baskı, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2020, s. 208.

⁵⁵⁴ Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, s. 112-113. Mustafa Suphi’nin Türkiye’ye girme teşebbüsü, diğer faaliyetleri ve akıbeti bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Burada Mustafa Suphi ve teşkil ettiği fırkaya değinilmesinin sebebi Bolşeviklerin onu ve fırkasını kullanarak, Türkiye’ye kendi rejimlerini ihraç edebilme çabalarını ortaya koyabilmektir. Mustafa Suphi’nin akıbeti hakkında geniş bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Birinci Baskı, Ankara, 1967, s. 243-267; Aclan Sayılğan, **Solun 94 Yılı 1871-1965**, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 122-125; Hikmet Bayur, “Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar”, **Belleten**, 35(40), 1971, s. 638-652; Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, s.111-113; Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, s. 226-242; Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 333-359.

⁵⁵⁵ Hamit Erdem, **1920 Yılı ve Sol Muhalefet***, İkinci Baskı, Sel Yayınları, İstanbul, 2019, s. 147.

⁵⁵⁶ Erdem, a.g.e., s. 147.

⁵⁵⁷ Darendelioğlu, a.g.e., s. 74-75.

Anadolu’da sol eğilimli örgüt ya da partilerin artması birtakım önlemlerin alınmasına sebep olmuştur. Bu tür oluşumların tek bir çatı altında toplanması, kontrol edilebilmelerini kolaylaştıracağı için Yeşil Ordu Cemiyetinin kapatılmasından sonra 18 Ekim 1920’de bir “Resmi” Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştur.⁵⁵⁸ Söz konusu partinin kuruluş sebebi; hükümetin haberi olmadan içerde ya da dışarda gizli olarak Türkiye adına komünist partileri oluşturulduğu ve bunlara bağlı birtakım ajanların ülke içerisine girerek faaliyet yürütmelerinin engellenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Bolşevikler ile yakınlaşmak ve onlarla ittifak anlaşması yapabilmek için Bolşeviklere “hoş görünmek” sözü edilen fırkanın kuruluş hedefleri arasında gösterilmektedir.⁵⁵⁹ Diğer taraftan Ankara Hükümeti temsilcileri İtilaf Devletlerine ve özellikle İngilizlere Sovyet sitemini benimseyebilecekleri mesajı vererek bağımsızlık mücadelelerinde onları, kendi şartlarını kabul etmeye sevk etmek istemiş olabilir. Bunların yanı sıra sol eğilimli teşkilatların kontrol altında tutulabilmesi ve denetlenebilmesi adına “Resmi” Türkiye Komünist Partisinin kurulduğu da bir gerçekliktir. Zira parti içerisinde Mustafa Kemal Paşa’ya yakın ya da Milli Mücadele hareketinde faal olan isimler bulunmaktadır. Bunlar arasında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet (Bele) Bey gibi isimler vardı. Mustafa Kemal Paşa, “güzide arkadaşlarımız” olarak bahsettiği kişilerin partiye dâhil olmasını sağlayarak, parti içerisindeki gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir.⁵⁶⁰

“Resmi” Türkiye Komünist Partisi kurulduktan sonra Anadolu’daki sol akımlar bu parti içerisinde toplanmış ve geriye kalanlar illegal oluşumlar olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶¹ Bu nedenle “Resmi” Türkiye Komünist Partisine girmek istemeyenlerin yasal bir parti kurması zaruri bir hale gelmiştir. Yeşil Ordu ve (Hafi) Türkiye Komünist Partisi üyeleri 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını kurmuşlardır.⁵⁶² Fırkanın yayın organı “Yeni Hayat” adında çıkarılan bir dergidir. Fırkaya ait belgelerde ve konferanslarda anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm söyleminin sıkça dile getirildiği görülmektedir. Programının anti-kapitalizm ve Müslüman-Komünist yoldaşlığı üzerine hazırlandığı ileri sürülmektedir.⁵⁶³ Yeşil Ordu ve Halk İştirakiyun bünyesindeki üyelerin halkı milli hükümetin aleyhine kışkırttıkları ve Ankara’da Bolşevik propagandası yapmak için Bolşeviklerden 2 milyon ruble temin etmeye çalıştıkları ve söz konusu para ile hükümeti değiştirmeyi

⁵⁵⁸ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 572; Kandemir, a.g.e., s. 32.

⁵⁵⁹ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 572.

⁵⁶⁰ Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, s. 442; Kandemir, a.g.e., s. 122. Partinin diğer kurucuları hakkında bilgi için bkz. Erdem, a.g.e., s. 254.

⁵⁶¹ Erdem, a.g.e., s. 193.

⁵⁶² Erdem, a.g.e., s. 175.

⁵⁶³ Erdem, a.g.e., s. 182-183.

amaçladıkları gibi iddialarla yargılanmışlardır.⁵⁶⁴ Fırkanın kapatılmasında, faaliyetlerinin Çerkez Ethem isyanı ile ilgili olduğu iddiası da etkili olmuştur.⁵⁶⁵

Yukarıda üzerinde durulan etkenler, Bolşevikler ve Türklerin kendi menfaatleri bağlamında birbirlerinden faydalanma girişimleri olarak değerlendirilebilir. Bolşevikler yeni rejimlerinin özellikle Anadolu'da kurulan sol eğilimli teşkilatlar vasıtasıyla Türkiye'de benimsenebileceği kanısındaydı. Sözü edilen rejimin Türkiye'de benimsenmesinden sonra Türklerin Müslüman ve Türk dünyasındaki saygınlığını da kullanarak, kendi rejimlerini diğer çevre devlet ve hükümetler tarafından da benimsenmesini sağlayabileceklerini düşünmekteydiler. Diğer yandan Bolşevikler bu siyaseti, İngilizlere karşı bir misilleme aracı olarak da kullanmak istemiş olabilir. Şöyle ki, İngilizlerin hâkimiyet sahasına almak istediği bölgelerdeki halklar ya da hükümetlerin de Sovyet sistemine dâhil edileceği algısı yaratılarak, İngilizleri topraklarından çekilmeye zorlamak. Bu bağlamda ikinci olasılık ise İngilizler tarafından tanınırlık elde etmektir. Bu çerçeveden bakıldığında Bolşevikler, belirtilen sol eğilimli teşkilatlardan, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden ve Anadolu'da Bolşevizme yakın duran gruplardan faydalanmak istemişlerdir. Bolşevikler Türkiye'de Bolşevizme taraftar kazandırmak için faydalanmak istedikleri Mustafa Suphi'nin ölmesi ya da öldürülmesi olayını da fazla dillendirerek Türkleri kaybetmek istememiştir.

Bolşeviklerin takip ettiği bu politikalar karşısında Türklerin öncelikli amacı, Milli Mücadele hareketi için Bolşeviklerden askeri teçhizat, silah, cephane ve para yardımı temin edebilmektir. Bunun için Bakü'de bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri hem diplomatik temasların sürekliliğini sağlamak hem de Bolşeviklerden yardım temin edebilmek için Anadolu içerisindeki sol eğilimli teşkilatların faaliyetlerine belli bir aşamaya kadar müsamaha göstermiştir. Fakat bir yandan da bu teşkilatları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Zira "Resmî" Türkiye Komünist Fırkasının kurulma amacı belirtilen teşkilatları hem bir çatı altında toplamak hem de denetlenebilmelerini sağlamaktır. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi Bolşevikler tarafından yapılan ya da yapılacak olan yardımların devamlılığını sağlamak için onlara "hoş görünmek" de Fırkanın kurulma amaçları arasındaydı. Diğer taraftan bu strateji ile Türkler Bolşevizmin benimsenebileceği algısı oluşturarak bağımsızlık mücadelelerinde, İngilizleri kendi barış şartlarına yaklaştırmak istemişlerdir. Ancak söz konusu teşkilatların olumsuz etkilerinin arttığı düşünülmesi ya da hissedilmesi durumunda bu teşkilatlar kapatılmış ve üyeleri de yargılanmıştır.

Bolşeviklerin Rusya'da idareyi ele geçirdikten sonra yayımladıkları deklarasyonlar, Doğu Halkları Kurultayı ve sol eğilimli teşkilatlara verdikleri destek kendi menfaatlerini tatbik etme girişimleri olarak değerlendirilebilir. Bolşevikler söz konusu etkenler aracılığıyla Batı'yı ve özellikle

⁵⁶⁴ Sayılğan, **Solun 94 Yılı 1871-1965**, s. 129-130.

⁵⁶⁵ Erdem, a.g.e., s. 195. Ayrıca fırka hakkında geniş bilgi için bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, Birinci Baskı, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007.

İngilizleri kendi idari sistemlerini tanıtmaya yönlendirmeyi amaçlamıştır. Sovyet temsilcileri Türkiye ve Doğu halklarını da aynı politika ile kendi rejimlerini benimsemeye yöneltmek için çaba göstermiştir. Bolşevikler Milli Mücadele hareketine yardım ederek İtilaf Devletlerinin Türkiye’den çekilmesinden sonra burada kurulacak hükümetin uzun vadede de olsa Sovyet sistemini benimseyebileceği anlayışına sahipti.⁵⁶⁶ Bu durumun farkında olan Türkler yardımların kesintiye uğramaması için Bolşeviklerin ya da Bolşevikler ile temas halinde olan gurup ve teşkilatların faaliyetlerine müsaade etmiştir. Fakat Türklerin savaşlardaki başarıları ve diplomatik kazanımlarının ellerini kuvvetlendirmesi, bahsi geçen teşkilatlara karşı sert tedbirler almasına olanak sağlamıştır. Tarafların birbirleri üzerinden elde edecekleri menfaatler ağır bastığından zaman zaman bazı anlaşmazlıklar ile karşılaşsalar da birbirleri ile iletişimi kesmeyi göze alamamışlardır. Her iki taraf da Batılı devletlere karşı diğerinden faydalanma politikası takip etmiştir.

2.4.3. TBMM Hükümetinin Bolşevikler İle Teması Somutlaştırma Girişimi: Doğu Harekâtı

15. Kolordu Kazım Karabekir Kafkasya’daki gelişmeler ve Ermenilerin bölgedeki Müslüman halka yaptıkları katliamlar⁵⁶⁷ sebebiyle 6 Mayıs 1920’de askeri bir harekât yapılmasının gerekliliğini Büyük Millet Meclisine bildirmişti.⁵⁶⁸ Fakat Ankara’dan gelen cevapta Avrupa kamuoyunun Ermeniler lehindeki tutumu ve Bolşevikler ile henüz bir anlaşma yapılmadığı dolayısıyla onların bahsi geçen harekâtı nasıl karşılayacakları bilinemediğinden yapılması düşünülen harekâtın ertelenmesi istenmiştir.⁵⁶⁹ Karabekir, 30 Mayıs’ta Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği belgede Bolşevik Ruslarla bir an önce temas edilmesi ve yolun açılması için Sarıkamış’ın işgalinin gerekliliğini şöyle izah etmiştir.

⁵⁶⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁵⁶⁷ Kazım Karabekir, Erkan-ı Harbiye makamına gönderdiği belgede Ermenilerin Kars’ın kuzey doğusunda bulunan Zarşat’ta (Arpaçay) Müslüman ahalinin silahlarını toplamış ve bölgedeki “Mamaş”, “Ağzıaçık”, ”Bendivan”, “Çatak”, “Çamah” gibi beş Müslüman köyünün ahalisini “pek çok işkence ve vahşiyane tecavüzlerle” Kars’a sürdüğünü belirtmiştir. Ayrıca Ermeni kıtalarının “Karahan ve Güğercin” [Güvercin], karyelerini basarak her iki karyedeki Müslüman ahaliyi de katlettiklerini, bundan başka “Keçili ve Şahnalar” karyelerinden 120 kadar kadın ve çocuğu karlar üzerinde parçaladıklarını ifade etmiştir. Bkz. TİTE, Kutu: 22, Gömlek: 23, Belge No: 23- 2001, (9 Mart 1336/1920). Ayrıca Karabekir, Ermenilerin 18 Haziran 1920’de Zengibasar ve Oltu’daki İslam ahalisine taarruz ve tecavüze başladıklarını, bu haksız tecavüzlerinden vazgeçemedikleri takdirde karşı harekete geçeceğini Ermeni Hükümetine bildirmiştir. Bkz. TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 2, Belge No: 2a001, (24 Haziran 1336/1920).

⁵⁶⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 789-790. İngiliz diplomatik temsilcisi Albay Stokes’tan Lord Curzon’a gönderilen telyazısında Türklerin, Ermenilerin Sevri Antlaşmasına karşı çıkarak Ankara Hükümetini tanımaları, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yolu açmaları ve Müslümanlara karşı yaptıkları katliamları durdurmalarını sağlamak için Taşnak Hükümetini ortadan kaldırmak istedikleri yazmaktaydı. Bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 23.

⁵⁶⁹ Kazım Karabekir’in askeri harekât yapılması yönündeki isteğine verilen cevabın tam metni için bkz. “Genel Siyasi Durum ve Bolşeviklerle İttifak İçin Aradaki Ermenistan Engelinin Kaldırılmasına Dair Vekiller Heyeti Müzakeresi”, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 333-334. Çiçerin’in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunda Türkiye’ye her surette muavenet edileceği, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınır ihtilafına Sovyet Hükümetinin arabuluculuk yapacağı ve Türk arazisinin Türklere bırakılacağı garanti edildiğinden askeri harekât ertelenmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 748, Gömlek: 27, Belge No: 2, (21 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 955, Gömlek: 11, Belge No: 1, (21 Haziran 1336/1920). Ayrıca Kazım Karabekir Rus Sovyet Hükümetiyle temasın hâsıl olduğunu ve Kars tarihiyle bir heyetin geleceğini dolayısıyla güçlü ihtimalle askeri harekâta gerek kalmayacağını belirtmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 964, Gömlek: 71, Belge No: 1, (15 Haziran 1336/1920).

(...) Ermenistan dâhilinde İhtilalciler vardır. Vaziyetin karışıklığından bilistifade İslamlar katl ve imha edilmektedir. Bir taraftan Ermeni murahhaslarının da Moskova'ya gönderildiği tahakkuk etmiş ve bu husus Ermenistan hariciye nezaretiyle Rus hariciye komiseri arasında cereyan eden ve sureti alınan telsiz telgraf muhaberesiyle de teeyyüd eylemiştir. Halil Paşa'nın da Moskova'ya gittiği haber alındı. Pek muhtemeldir ki Bakü Türk Komünist Fırkası dahi gitmiş ve milletimiz namına bir şeyler yapmaya başlamış olsun. Tevazzuh eden şu vaziyete nazaran bizim heyetinde bir an evvel Rus Bolşevikleriyle temasa gelmesi elzendir. Aksi halde zararımıza bazı mukarreratın tesbit edilmesi ve bilahare milletimizin müşkil bir vaziyete girmesi pek melhuzdur. Halbuki Azerbaycan ve Bolşeviklerle hiçbir taraftan muvasalamız yoktur. Yollar kapalıdır. Büyük Millet Meclisinin Bolşeviklere vaki olan ilk teklifi havi evrakı hamil olarak muhtelif tarihlerle gönderilen zevattan bile bir aydan beri hiçbir haber alınmadı. Binaenaleyh Ermenileri tehdit ile şark yolunun serbestisini temin etmek mecburiyetindeyiz (...) Yolun açılmasını temin etmek ve İslam katliamını durdurmak için de Sarıkamış'ı işgal ile bir tehdit vaziyetini almak lazımdır.⁵⁷⁰

Karabekir'in söz konusu talebi de Ankara tarafında henüz erken dinilerek reddedilmiştir. Karabekir, Ermenistan harekâtının gerekliliğini içeren uzun bir rapor hazırlayarak, 4 Haziran 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyasetine tekrar müracaatta bulundu. Karabekir'in teklifinin Vekiller Heyeti tarafından tetkik edilerek Elviye-i Selase'ye yapılmasını önerdiği harekâtın uygun bulunduğu fakat şimdilik siyasi bir teşebbüste bulunulmaması sadece harekât için gerekli hazırlıkların yapılması 6 Haziran'da kendisine bildirildi.⁵⁷¹ 15 Haziran tarihli bir belgede ise Kazım Karabekir, muhtemelen Halil Paşa ve beraberindekilerin Moskova'daki temaslarını ve Kars yolu ile bir Rus heyetinin geleceğini öğrendiğinden askeri harekâtın yapılmasına gerek kalmayabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷² Fakat sonraki süreç beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir.

Karabekir, 23 Temmuz 1920'de Halil Paşa'ya yazdığı metinde Rus-Türk ittifadının gerekliliğini vurgularken Bolşeviklerden gelecek olan silah, cephane ve diğer yardımları yolu kapatarak engelleyen ve emperyalistlere hizmet eden Taşnakların cezalandırılmasının üzerinde durmaktaydı. Ayrıca harekete geçmek için hazır beklediklerini ve Bolşeviklerin de şarkın şimendifer yolunun açılması hususunda ellerinden geleni yapmaları için ikna edilmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷³ Halil Paşa Kazım Karabekir'e Moskova'da Sovyet Hükümeti temsilcileriyle görüşmelerinde Ermenistan ve Gürcistan'ın kısa bir süre sonra Sovyet idaresine gireceğini ve bu vesileyle yol meselesinin de hallolacağını ifade etmiştir. Hatta Kızıl Ordunun Ermenistan ve Gürcistan'a askeri harekât yapmaya hazırlandığını fakat Lehistan taarruzunun başlaması nedeniyle 10. Ordusunu o bölgeye sevk ettiklerini 11. Ordusunu ise Gence ve Karabağ'da "İslam" taarruzlarına maruz kaldığı için harekâtı ertelediklerini izah etmiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 851-852.

⁵⁷¹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 353-354; **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)**, 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 92. Karabekir'e söz konusu askeri harekât izninin verilmesinde Bolşevik birliklerinin Ermenistan'ı işgale başlamalarının haber alınmasının etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁷² ATASE, İSH, Kutu: 964, Gömlek: 71, Belge No: 1, (15 Haziran 1336/1920).

⁵⁷³ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 914-915.

⁵⁷⁴ "3 Ağustos 1336/1920 Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine" bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 930-933.

Karabekir'in Ankara'yı ikna etme çabaları sonucunda kendisine askeri harekâtın uygun bulunduğu ve gerekli hazırlıklara başlanması iletilmiş ancak harekâtın ne zaman başlayacağını sonradan bildirileceği haber verilmişti. Bu süreçte Taşnak Hükümeti Sevr ve Tiflis anlaşmalarına dayanarak Elviye-i Selase'deki İslam şuralarını ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı.⁵⁷⁵ Ankara Hükümeti de İtilaf Devletlerinin anlaşma girişimlerinden ümidini tamamen kesmiş ve onlarla aynı çizgide hareket eden ve Bolşeviklerden gelecek olan yardımları engelleyen Ermenistan'a harekâta başlamak için gün saymaktaydı. Yusuf Kemal Bey'in Moskova'dan getirdiği anlaşma taslağı ve raporda Sarıkamış'ın Türkler tarafından işgaline Sovyet Heyetinin mütemayil görünmesi Ankara Hükümetine beklediği fırsatı vermiştir. Ancak yine de harekâta başlanabilmesi için diplomatik bir zemin oluşturmak adına Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakanlığına vekâlet eden Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey genel bir nota yayımlamıştır. Ahmet Muhtar Bey 26 Eylül tarihli nota da yapılacak olan harekâtın gerekçelerini açıklanmış ve amaçlarının bazı stratejik noktaların ele geçirilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁶

Askeri harekât hazırlıkları devam ederken Taşnak Hükümeti ordusu 24 Eylül'de taarruza geçmiştir.⁵⁷⁷ Hazırlıkların tamamlanması ve Ahmet Muhtar Bey'in notasından sonra 28 Eylül 1920 tarihinde harekât başlamıştır. Bir gün sonra yani 29 Eylül sabahı Sarıkamış ele geçirilmiştir.⁵⁷⁸ 30 Eylül'de ise Taşnak Hükümetinin Dışişleri Bakanı Hamo Ohancyanyan Çiçerin'e bir telgraf göndererek, Türklerin askeri harekâtını protesto etmiş ve Sovyet Hükümetinin söz konusu saldırıyı durdurmasını istemiştir.⁵⁷⁹ Sovyet Hükümeti de cevaben Türklerin askeri harekâtını durdurabileceklerini fakat Taşnak Hükümetinin de Sevr Antlaşması kapsamında hareketlerine son vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Sovyet Hükümetinin İtilaf Devletlerine karşı Ankara Hükümetine yardım ulaştırabilmesi için Şahtahtı-Nahçıvan demiryolunu geçici bir süreliğine geri vermeleri gerektiği bildirilmiştir.⁵⁸⁰ Ancak Taşnak Hükümeti bu öneriyi kabul etmemiş ve İngiliz diplomatik temsilcisi Albay Stokes'e Sovyet Hükümetinin önerileri hakkında bilgiler vererek, onların desteğini sağlayama çalışmıştır. Albay Stokes, Kafkasya'da Bolşeviklerle Türklerin temasının engellenmesi bağlamında Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'dan oluşacak olan yeni bir "Kafkas Seddi" projesi kurmayı planlamıştır.⁵⁸¹

Taraflar arasında bir karışıklık sürüp giderken Ankara Hükümeti Sarıkamış harekâtına fiili bir tepki gelmediğini fark etmiştir. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanlığı "askeri bakımdan Ermeni

⁵⁷⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 183.

⁵⁷⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 184.

⁵⁷⁷ Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, s. 67.

⁵⁷⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 987.

⁵⁷⁹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 93-64.

⁵⁸⁰ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 28.

⁵⁸¹ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 188.

ordusunun Kars'ta direnmesi halinde büyük kısmını yok etmek, buranın işgaliyle askeri durumu esaslı olarak düzeltmek ve Gürcülerin ileri harekete geçmelerini önlemek; siyasi bakımdan da Ermenilerle aramızdaki düşmanlığın barış yoluyla halledilmesi imkânını sağlayacağını" açıklayarak, Doğu Cephesi Komutanlığının mevcut durumun fırsatlarından istifade edilmesini ve ileri harekâta devam etmek için yetkili bulunduğunu bildirmiştir.⁵⁸² Harekâtın siyasi amacı Ermeni meselesinin halledilebilmesi için Sovyet Hükümeti ile Ermenileri ciddi müzakerelere sevk etmektir. Bunu temin edebilmenin yolu ise Türk ordusunun fiili olarak harekete geçmesinde ve pozisyonunu kuvvetlendirmesinde yatmaktaydı.⁵⁸³

Ankara Hükümeti söz konusu harekâta muhtemel tepkileri azaltabilmek için Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar Bekir Sami Bey vasıtasıyla 6 Ekim 1920'de Çiçerin'e bir nota göndermiştir. Bahsi geçen notada ilk harekâtın sebepleri üzerinde durulduktan sonra yapılacak olan yeni harekâtın Ermenistan'da bir düzen değişikliği meydana getirebileceğinin umulduğunu ve bu konuda Sovyet Hükümetinden yardım istediklerini ifade etmiştir.⁵⁸⁴ Diğer taraftan Ankara Hükümeti 9 Ekim'de Gürcistan ile temasa geçerek, iki hükümet arasında dostane ilişkiler kurulmasını ve Ermenistan'a askeri harekât yapmalarının gerekçelerini açıklamıştır. Gürcistan Hükümeti cevabında Artvin, Ardahan ve Batum'u içerdiği öne sürülen Gürcü sınırının aşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸⁵ Ankara Hükümeti de ertesi gün bahsi geçen sınırın aşılmayacağını ve Gürcistan Hükümetini tanıdıklarını dile getirmiştir.⁵⁸⁶ Ardından da Kazım (Dirik) Bey Tiflis elçiliğine atanmıştır.⁵⁸⁷ Böylece Ankara Hükümeti Gürcistan'ın tarafsızlığını sağlamış olur.

Ankara Hükümeti yapacağı askeri harekât için diplomatik anlamda önlemlerini almış ve gerekli zemini oluşturmuştur. Ancak Moskova ve Bakü'de önemli mevkilerde bulunan "komünist Ermeniler" Ermeni basını ile birlikte hareket ederek, Türklere karşı ve Ermeniler lehinde çalışmalarını sebebiyle Sovyet Hükümeti Ermenilere yaklaşmıştır. Sovyet Hükümetinin söz konusu tutumunda Taşnakların İngilizlerle anlaşma ihtimalinin de etkisi vardır. Konuyla ilgili Karabekir'e ulaştırılan raporda Moskova'nın Ermeni komünistlerinin etkisi altında kaldığı, Ankara Hükümetinin Azerbaycan'daki karşı devrimcilerle iş birliği yaparak Bakü'ye harekât yapma eğiliminde olduğu ve Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında bir set olarak bulundurulması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁸⁸

⁵⁸² **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)**, 3, Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965, s. 181.

⁵⁸³ **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, 3, s. 303.

⁵⁸⁴ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, 92-93.

⁵⁸⁵ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 29.

⁵⁸⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 191.

⁵⁸⁷ Serpil Sürmeli, **Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 582.

⁵⁸⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 51-52.

Birinci Ermenistan harekâtından sonra daha önce ifade edilen gerekçelerle ikinci harekâtın da yapılmasına karar verilmişti. Yukarıda bahsi geçen gelişmeler gerçekleşirken Kazım Karabekir'in birliklerine verdiği emirle 28 Ekim'de ikinci Ermenistan harekâtı başladı ve Kars Türk kuvvetleri tarafından 30 Ekim'de ele geçirildi.⁵⁸⁹ *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi Ermeni Ordusu'nun Türk taarruzu karşısında bozguna uğrayarak geri çekildiğini ve artık Ermeni tehlikesinin son bulunduğunu yazmıştır.⁵⁹⁰ Yine bahsi geçen gazetede 7 Kasım'da "Türk Ordusu'nun Kars'ı almasıyla Avrupa emperyalizmine hizmet eden Taşnaklar, doğunun özgürlüğü önünde bir engel olmaktan uzaklaştırılmıştır" yorumunda bulunulmuştur.⁵⁹¹

Kars'ın ele geçirilmesinin ardından İsmet Paşa Kazım Karabekir'e gönderdiği direktifte kesin sonuç alınması, Ermenilerin barışa mecbur edilmesi ve kesin sonuca ulaşılması için ileri harekâta Gümrü istikametinde devam edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁹² 6 Kasım'da Tiflis'teki İngiliz diplomatik temsilcisi Albay Stokes Türklerin Ermenistan'ı işgal etmeleri ve sonraki süreçte Azerbaycan'ı kendi kontrollerine almak isteyecekleri, bu durumun da Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olabileceğini öne sürmüştür. Bu bağlamda Bolşeviklere karşı artık Türklerle anlaşma zamanının geldiğini, Yunanistan'ın desteklenmesinin artık bir kenara bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Böylelikle Türkiye'yi ve dolayısıyla İslam dünyasını da kendi saflarına çekebileceklerini Lord Curzon'a tellemiştir. Fakat Albay Stokes'un önerisi kabul edilmemiştir.⁵⁹³

Avrupa kamuoyunda Ankara Hükümetinin Bolşevik Ruslardan yardım gördüğü için onların politikalarına yakın olduğu gündeme gelmiştir. Ancak İtilaf Devletleri Yunanistan'ı desteklemekten vazgeçer ve Ankara Hükümetini tanıma bağlamında hareket ederse İtilaf Devletlerinin menfaatlerine daha uygun sonuçlar elde edilebileceği hâkim görüş olarak dillendirilmiştir. Söz konusu gelişmelerden haberdar olan Sovyet Hükümeti Kafkasya'daki durumu kendi lehine çözmek için işe koyulmuştur. Bu bağlamda Çiçerin Ankara ve Erivan Hükümetlerine 11 Kasım'da arabuluculuk teklifinde bulunmuştur.⁵⁹⁴ Türkler daha önce Sovyet Hükümetinin arabuluculuğunu kabul etmiş

⁵⁸⁹ Şamsutdinov, a.g.e., s. 226.

⁵⁹⁰ "Şark Harekâtı", *Hâkimiyeti Milliye*, (1 Teşrin-i Sani/Kasım 1336/1920), s. 1.

⁵⁹¹ "Kars'ta İhraz Edilen Muzafferiyet", *Hâkimiyeti Milliye*, (7 Teşrin-i Sani/Kasım 1336/1920), s. 1.

⁵⁹² *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi*, 3, s. 204.

⁵⁹³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 30. Albay Stokes önerilerinde haklılık payı vardır. Yani Bolşevikler Türklerin daha da ileri gitmelerinden kuşkulandırlar. Mdivani'den Çiçerin'e gönderilen belgede Türklerin Kars ile sınırlı kalmayacakları daha ileri gidecekleri hatta Batum'u da alma hevesinde oldukları yazmaktadır. Mdivani mevcut şartların Ankara'nın iştahını kabarttığını özellikle vurgulamıştır. Meseleye değinen diğer belgelerde Batum'un Türkler tarafından zapt edilmesi durumunda onlarla bir anlaşma yapılmasının zor olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 2; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 3; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 41.

⁵⁹⁴ *Dokümanı Vneşney Politikı SSSR*, Tom 3, s. 325; Hikmet Bayur, "Bekir Sami Heyeti İle Ruslar Arasında Yapılan Görüşmeler", *Adalet*, (14 Ocak 1965), s. 4.

olmalarına rağmen⁵⁹⁵ şartları kendi menfaatlerine daha uygun hale getirmek ve elleri kuvvetli bir şekilde anlaşma masasına oturmak istemekteydiler.⁵⁹⁶

Bahsi geçen günlerde İtilaf Devletlerinin de Ankara Hükümeti ile anlaşmak üzere olduğu ve yine İtilaf Devletlerinin Bakü'yü işgal edebileceği söylentileri ortalıkta dolaşmaktaydı.⁵⁹⁷ Bu sebeple Çiçerin Ankara ve Erivan Hükümetleri arasında arabulucu olarak görevlendirdiği Mdivani'yi 28 Kasım'da Gümrü'ye göndermiş⁵⁹⁸ ve Kafkasya'daki durumu kesin bir sonuca bağlamasını istemiştir. Diğer taraftan bu sırada Türk Ordusu da ileri harekâtına devam etmekteydi. 8 Kasım'da Erivan Hükümetine sunulan şartlar⁵⁹⁹ kabul edilmemiş, harekât 14 Kasım'da tekrar başlamıştır. Ermeni kuvvetlerinin bozulması üzerine 18 Kasım'da mütareke imzalanmıştır.⁶⁰⁰ Gümrü'de 25 Kasım'da barış görüşmeleri başlamış ve Erivan Hükümeti 27 Kasım'da Sevr Antlaşmasını tanımaktan vazgeçmeyi kabul etmiştir.⁶⁰¹ Çiçerin'in görevlendirdiği Mdivani 28 Kasım'da Gümrü'ye varmış ancak Karabekir Ermeni Hükümetinin tüm şartları kabul ettiğini dolayısıyla arabuluculuğa gerek kalmadığını söylemiştir.

⁵⁹⁵ 20 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'dan Rusya Sovyet Cumhuriyeti Umuru Hariciye Ahali Komiseri Efendiye yazılan mektupta Sovyet Hükümetinin arabuluculuğunun kabul edildiği beyan edilmiştir. Bkz. **Atatürk'ün Tanım, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 353-355; "Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti", **Hâkimiyeti Milliye**, (8 Temmuz 1336/1920), s. 3.

⁵⁹⁶ Bolşevikler Türklerin eksen değiştirerek İngilizlere yaklaşmalarından hatta onlarla bir anlaşma imzalamalarından oldukça kuşulanmaktaydılar. Türklerin Yunanlılara karşı muhtemel başarısı sonrasında İngilizlerin onlara makul şartlar içeren bir anlaşma sunabileceğini düşünmektedirler. Bu sebeple Türklerin kendilerinden beklediği yardımı hızlı bir şekilde yapmaları ve Ankara Hükümeti ile ilişkilerini bir an önce tescillemeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 25, List: 2; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 32, List: 1.

⁵⁹⁷ Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, Sovyet Hükümetinin bu konudaki şüphelerini ortadan kaldırmak için Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e bir telyazısı göndermiştir. Ahmet Muhtar Bey, çeşitli kanallardan edinilen bilgilere göre Kafkasya'da Batılı emperyalistlerle iş birliği yaparak Bolşeviklere karşı bir cephe oluşturma girişimimizin olduğundan Moskova yönetiminin endişelendiğini öğrendiğini ifade etmiştir. Ahmet Muhtar Bey, bahsi geçen söylentilerde Türklerin Sovyet Cumhuriyetine karşı mücadele etmesi durumunda Batılı ülkelerin Türkiye'ye Azerbaycan'ı vereceklerinin de dile getirildiğini belirtmiştir. Bütün bunların hayal ürünü ve hikâye olduğunu açıklayan Ahmet Muhtar Bey, durumun haberleşme eksikliğinden kaynaklandığını, dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalanması ve mevcut anlaşmazlıkların giderilmesi için Ali Fuat (Cebesoy) Bey'in elçi olarak Moskova'ya doğru yola çıktığını haber vermiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 2. Bunların yanı sıra İtilaf Devletlerinin Azerbaycan'a Kafkasya'da Bolşeviklere karşı bir set oluşturmak için vaatlerde bulunduğu ve Ankara Hükümetinin de bu oluşuma destek verme eğiliminde olduğu söylentileri dillendirilmekteydi. Ahmet Muhtar Bey bu söylentilerin de Ruslarla Türkleri birbirlerine düşürmek için İtilaf Devletlerinin ajanları vasıtasıyla yayıldığını Çiçerin'e bildirmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 4; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 5; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 6.

⁵⁹⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁵⁹⁹ Barış şartları için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 999. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisinin Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey söz konusu şartlar hakkında Çiçerin'e bilgi vermiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 2.

⁶⁰⁰ Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s. 595.

⁶⁰¹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1001; "Ermeni Hükümeti Ermeni Muahedesini Reddetti", **Hâkimiyeti Milliye**, (1 Kanun-i Evvel/Aralık 1336/1920), s. 2.

Türk Ordusunun başarılı harekâtı sonrasında 2/3 Aralık 1920 tarihinde Ermeni Hükümetiyle Ankara Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁰² Ankara Hükümeti, imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü Antlaşmasıyla Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır tekrar Türk topraklarına katılmış ve Ermeni Ordusundan çok sayıda silah ve cephane ele geçirilmiştir. Bunların yanı sıra Kars-Gümrü demiryolu da açılmıştır.⁶⁰³ Gümrü Antlaşmasından sonra Sovyet Hükümeti Ermenistan'daki Taşnak idaresine son vermiş ve buranın Sovyet idaresine geçtiğini ilan etmiştir.⁶⁰⁴ Dolayısıyla Gümrü Antlaşması onaylanmamış fakat bahsi geçen antlaşmanın hükümlerinin büyük bir kısmı yaklaşık üç buçuk ay sonra imzalanacak olan Moskova Antlaşmasında yer almıştır.

Doğu harekâtı Ankara Hükümeti açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öncelikle Doğu Cephesinde güvenlik sağlanmış, buradan Batı Cephesine asker ve askeri teçhizat aktarılabilmektedir.⁶⁰⁵ Bunun yanı sıra Ankara Hükümeti diplomatik anlamda İtilaf Devletlerine Bolşevizm, Sovyet Hükümetine ise emperyalizm tehlikesinden söz etme manevrası elde etmiştir.⁶⁰⁶ İki tarafa da bu bağlamda örnekler sunma ve onları kendi tezlerine yaklaştırma açısından bir avantaja sahip olmuştur. Söz konusu durumun kullanım alanı elbette ki Ankara Hükümetiyle Sovyet Hükümeti arasında yapılması düşünülen antlaşmada kendini gösterecektir. Sözlü olarak dile getirilmese bile Sovyet temsilcilerine bu hava hissettirecek ve böylece daha fazla kazanım elde edilebilecekti.⁶⁰⁷

Türkiye ile Azerbaycan⁶⁰⁸ ve Rusya ile Türkiye arasında oluşturulması düşünülen bağımsız fakat politika olarak İngilizlere mütemayil bir Ermenistan önce Türk Ordusunun harekâtı ve ardından Sovyet rejiminin bölgede kurulmasıyla ortadan kaldırılmış oldu. Böylece İngilizlerin Bolşevik Ruslarla Milli Mücadele hareketi temsilcileri arasındaki teması engellemek ve Bolşeviklerin Türklere göndereceği yardımların önünü kesmek için oluşturmayı tasarladığı set de etkisiz bir hale getirilmiştir. Böylece yardımların ulaştırılabilmesi açısından Ankara Hükümetiyle Sovyet

⁶⁰² Firuz Kazemzadeh, **The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)**, Philosophical Library, New York, 1951, s. 289. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1001. Ayrıca Gümrü Antlaşmasının tam metni için bkz. Soysal, a.g.e., s. 19-23.

⁶⁰³ TİTE, Kutu: 22, Gömlek: 23, Belge No: 23-1001.

⁶⁰⁴ Erden, a.g.e., s. 109.

⁶⁰⁵ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV**, s. 49.

⁶⁰⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 199.

⁶⁰⁷ Türklere böyle bir siyaset takip edilebileceği Sovyet temsilcilerince dile getirilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 90; RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 91; RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 93.

⁶⁰⁸ Bu süreçte İtilaf Devletleri Azerbaycan'ı da Türklere ve Ruslara arasında oluşturulması düşünülen setin aktifleştirilmesi için kullanmak istemiştir. Bkz. TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 2, Belge No: 2a001, (24 Haziran 1336/1920). Ancak Azerbaycan'da özellikle Sovyet düzeni kurulduktan sonra İngilizlerin emperyalist amaçlarından kendilerini korumak için Sovyet rejimini benimsedikleri ve Azerbaycan'da karşı devrim yapma emelinde olup İngilizlerin politikalarına alet olanlara fırsat vermeyip kendilerini zalimlerin pençesinden kurtarmak için Bolşeviklere yaklaştıkları belirtilmektedir. Çünkü Bolşeviklerin İran, Hindistan ve Şark'ta ezilen halklar için mücadele ettiği ve Türkiye'yi de İngiliz, Fransız ve Yunanlıların istilasından kurtarmak için onlara silah ve para yardımı yapmaya karar verdikleri ifade edilmiştir. Söz konusu bilgiler Doktor Nerimanov imzalı olup Kazım Karabekir'e gönderilmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 1, (26 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 2, (26 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 3, (26 Haziran 1336/1920).

Hükümetinin sınırdaş olma girişimleri⁶⁰⁹ Gürcistan hariç gerçekleştirilmiş⁶¹⁰ ve sıra Gürcistan'ında bu düzen içerisine dâhil edilmesine gelmiştir.

Kafkasya'da olaylar yakarıda bahsedildiği şekilde gelişim gösterirken Gürcistan'da Menşevikler iktidardaydı ve Sovyet Hükümetinin bölgeyi kendi sistemlerine dâhil etme girişimlerine direnmekteydiler. Söz konusu süreçten faydalanmak isteyen Ankara Hükümeti Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Batum'u ilhak etmek, İtilaf Devletleriyle muhtemel bir anlaşmanın gerçekleşmesi ve Bolşeviklerle bir anlaşmazlığa düşülmesi durumunda ise Gürcistan'ın Sovyet Hükümetine karşı tampon bölge olarak kullanılabilceği anlayışına sahipti.⁶¹¹ Diğer taraftan Ankara Hükümetinin Gürcistan temsilcisi Albay Kazım (Dirik) Gürcistan'ın bağımsız bir devlet olarak tanıdıklarını belirtmişti.⁶¹² Ancak ortada bir gerçek var ki Türkler Brest Litovsk Antlaşmasına ve Misak-ı Milli ilkelerine dayanarak Batum'un Türkiye'ye geri verilmesini istemekteydi.⁶¹³ Bununla birlikte Batum'un bölgenin en büyük ve önemli limanına sahip olması Türklerin burayı ilhak etmesini güçleştirmiştir.⁶¹⁴

Sovyet Hükümeti ile anlaşma yapmak üzere Moskova'ya hareket eden ikinci Türk Heyeti 17 Ocak 1921'de Tiflis'e varmıştır.⁶¹⁵ Burada Gürcü Hükümeti tarafından kendilerine 6 maddelik bir teklif sunulmuş ve Sovyet Hükümetine karşı bir Kafkas Konfederasyonu kurulması teklifinde bulunulmuştur.⁶¹⁶ Söz konusu teklifin önerilmesinde elbette ki Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı kendi idari sistemine dâhil eden Sovyet Hükümetinin kendileri için de böyle bir adım atacaklarını düşünmeleri etkili olmuştur. Ayrıca Türklerin doğu harekâtında başarılı olmasının etkisi ve yine Türklerin İtilaf Devletleriyle anlaşması durumunda⁶¹⁷ Gürcistan'ın kurtulacağına yani Sovyet istilasına karşı korunacağına dikkate alınmış olması muhtemeldir. Ancak heyet söz konusu teklifi

⁶⁰⁹ Bolşevikler Ankara ile Bakü vasıtasıyla doğrudan bağlantı sağlayabileceklerini belirtmektedirler. Ancak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınır hatlarında bir sorunun ortaya çıkmasından ve bu durumun Ankara ile kuracakları teması olumsuz etkileyebileceğinden de endişe etmektedirler. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 26, List: 8.

⁶¹⁰ Çünkü Azerbaycan 28 Nisan 1920'de Sovyet denetimine girmişti. Bkz. Richard G. Hovannisian, "Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente", **International Journal of Middle East Studies**, 4(2), 1973, s. 146-147.

⁶¹¹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 60.

⁶¹² Simon Gurgenoviç Mdivani Gürcistan'ın Türkiye Büyükelçisi olarak 8 Şubat 1921'de Ankara'ya gelmiştir. Bkz. "Gürcistan Sefaret Heyetinin Kabulü", **Hâkimiyeti Milliye**, (8 Şubat 1337/1921), s. 1.

⁶¹³ Kafkasya'daki Sovyet temsilcilerinin merkezle yaptıkları yazışmalarda Bolşeviklerin Türklerin bu amaçlarından haberdar oldukları ve bölgedeki Kızıl Ordu birliklerinin sınır hatlarında dikkatli olup Türkleri ileri harekâta sevk edecek eylemlerden kaçınmaları gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu yazışmalarda aynı zamanda Türklerin anlaşma yapılana kadar Batum'a girmemeleri için oyalanmaları gerektiği de vurgulanmıştır. RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 40, List: 3; RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 40, List: 2; RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 19, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 19, List: 2.

⁶¹⁴ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli mücadele IV**, s. 49.

⁶¹⁵ Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s. 612.

⁶¹⁶ Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 197-198.

⁶¹⁷ Şubat 1921 Londra Konferansı.

göz önünde bulundurmakla birlikte vazifelerinin Sovyet Hükümetiyle bir anlaşma yapmak olduğunu belirterek Moskova'ya doğru hareketine devam etmiştir.

Gürcistan'ı da Sovyetleştirmek isteyen Bolşevikler 11 Şubat 1921'de Gürcistan'a saldırmış ve Gürcü Hükümeti Ankara Hükümetinden yardım hatta himaye istemiştir. Gürcistan Başbakanı Jordania Türklerin yardımına karşılık Ardahan'ı önermiştir. Bu süreçte Kızıl Ordu Gürcistan'a girmiş, Ankara Hükümeti ise Gürcülerin yardım talebine tarafsız oldukları cevabını vermiştir. Fakat Menşevik Gürcüler Kızıl Ordu'yu geri püskürtmeyi başarmış, ancak Sovyet Hükümeti 19 Şubat'ta Gürcistan'a girmiştir. Söz konusu gelişmeler üzerine konu, Büyük Millet Meclisinde masaya yatırılmış, taraflardan birinin diğerine avantaj sağlamadan Ardahan ve Artvin için harekete geçilmesine karar verilmiştir.⁶¹⁸ 23 Şubat 1921'de Artvin ve Ardahan Türkiye topraklarına dâhil edilmiş,⁶¹⁹ 25 Şubat'ta ise Kızıl Ordu Gürcülerin başkenti Tiflis'i ele geçirmiştir.⁶²⁰

Gürcistan'ın mağlup olacağını anlaşılması üzerine Ankara Hükümeti Kazım Karabekir'in Ahılkelek, Ahıska ve Batum'u işgal etmesini istemiştir. Karabekir, böyle bir hareketin Sovyet Hükümetiyle dostluk ilişkilerinin zedeleyebileceğini⁶²¹ belirtmekle birlikte Kızıl Ordu ile çatışmaya mahal vermeyecek şekilde aldığı emri yerine getirmiştir.⁶²² Bu sırada Moskova'ya giden ikinci heyet orada görüşmelere başlamıştır. Sovyet Hükümetinin Kafkasya temsilcisi Orconikidze Karabekir'e heyetler arasında yapılan görüşmelere göre Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un Gürcistan'da kalacağına karar verildiğini bildirmiştir. Karabekir ise bu durumdan kendi hükümetinin haberi olmadığını, harekâtın amacının bölgedeki Müslümanları korumak olduğunu ve söz konusu harekâtın Ankara Hükümetinin dost olarak gördüğü Sovyet Kızıl Ordu'sunun misyonunu kolaylaştıracağını belirtmiştir.⁶²³ 10 Mart'ta Sovyet Hükümetinin Kafkasya temsilcisi Orconikidze'ye Türklerle çatışmaya girilmeden⁶²⁴ hatta gerekirse Ahılkelek, Batum ve Ahıska'nın iki ordu tarafından birlikte işgal edilmesi yönünde talimat gönderilmiştir.⁶²⁵

12/13 Mart 1921'de Ankara Hükümeti tarafından Karabekir'e işgal edilen Ahıska, Ahılkelek ve Batum'a hükümet namına memurların atanması gerektiğini bildirilmiştir. Aldığı talimatı yerine getiren Karabekir, Kızıl Ordu'nun ikinci saldırısından sonra Menşevik Hükümet yetkilileriyle Batum'a sığınmış olan Kazım Bey'in 24 saat içerisinde aksi bir talimat almadıkça Gürcüler ve

⁶¹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 21.02.1337 (1921), s. 446-457.

⁶¹⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1024-1026.

⁶²⁰ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli mücadele IV**, s. 52.

⁶²¹ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 40, List: 7.

⁶²² Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s. 662.

⁶²³ **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, 3, s. 238-239.

⁶²⁴ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 19, List: 1.

⁶²⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 225.

bölgedeki Müslümanları da yanına alarak Bolşeviklere karşı savaşa gireceğini bildirdiğini belirtmiştir. Karabekir böyle bir hareketin Türkiye'yi savaşa sürüklemekten başka bir işe yaramayacağını kendisine iletmiştir.⁶²⁶ Batum valisi olarak atanan Kazım Bey 16 Mart'ta Menşeviklerin Türkiye'nin korumasını istediğini Karabekir'e haber vermiştir. 17 Mart'ta ise Menşevik Hükümeti geri adım atmış ve Batum'da Sovyet Hükümetinin idari sistemine dâhil edilmiştir.⁶²⁷ Moskova Antlaşmasının ardından Türk Birlikleri Ahıska, Ahılkelek ve Batum'u boşaltmış⁶²⁸, böylece Bolşevikler ile Türkler arasında bir çatışma alanı olan Gürcistan'da Sovyetleştirilmiştir.⁶²⁹

Bütün bu gelişmeler Sovyet Hükümeti ve Ankara Hükümeti arasında güvenli bir koridor oluşturma girişimlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süreçte taraflar kendi menfaatleri adına birbirlerine karşı elde edebileceği kadar avantaj elde etme mücadelesi vermiş, fakat her iki taraf da dostluk ilişkilerini bozacak hareketlerden sakınmaya çalışmışlardır. Bolşeviklerin İtilaf Devletlerine karşı mücadele eden Türklere yardım gönderebilmek adına Kafkasya'yı kendi idari sistemlerine dâhil etme stratejisi bölgenin Sovyetleştirilmesi açısından güçlü bir gerekçe olarak öne çıkmıştır.⁶³⁰ Ankara Hükümeti ise kendileri için hayati olan askeri teçhizat, silah ve para yardımının Bolşeviklerden temin edilecek olması sebebiyle Bolşeviklerin Kafkasya'daki Sovyetleştirme hareketine sessiz kalmış hatta daha önce belirttiğimiz gerekçelerle bahsi geçen hareketi desteklemiştir. Fakat Ankara Hükümetinin daha ileri gitmek için girişimlerde bulunduğu ve Batum'u almak için de oldukça çaba gösterdiği Sovyet belgelerinde endişeyle ifade edilmiştir.⁶³¹

Gürcistan'ın ele geçirilmesiyle Kafkasya'da kendilerine karşı bir tehdit unsuru olarak sürekli öne sürülen Kafkas seddi projesi düşüncesini etkisizleştiren Bolşevikler, temel politikaları olan İngilizlerle bir anlaşma imzalamak için ellerini oldukça kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan ülkelerinin güney sınırlarının güvenliği açısından hayati öneme sahip olan Türkiye'nin, İtilaf Devletleriyle anlaşması durumunda -Türk Ordusu'nun ileri harekâtı da göz önünde alınırsa- Bolşevikler için bir tehdit de olabileceğinin farkına varılmıştır. Dolayısıyla Bolşevikler açısından bakıldığında, Türklerin eksenlerini Batı'ya çevirmesinin engellenmesi ve onlara İtilaf Devletlerine karşı destek verilmesi

⁶²⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1028.

⁶²⁷ Böylece Bolşeviklerin Türklerin Doğu harekâtının daha ileri doğru devam edeceği ve yine Batum'un Türkler tarafından ilhak edilebileceği endişeleri kısmen son bulmuştur. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 3. Fakat Bolşevikler Batum'un alınamaması durumunda Türklerle barış yapılmasının mümkün olamayacağını da belirtmişlerdir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 41.

⁶²⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV**, s. 53.

⁶²⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 1 arka sayfa.

⁶³⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁶³¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 25, List: 1.

bundan sonraki stratejik yaklaşımları olarak ön plana çıkacaktır. Çünkü Yerasimos'un da belirttiği gibi "Türkiye'nin emperyalistlere karşı korunması Sovyetlerin korunmasıdır."⁶³²

Ankara Hükümeti açısından bakıldığında ise Sovyet temsilcileriyle aralarındaki muhtelif anlaşmazlıklara rağmen maddi ve diplomatik anlamda kendilerine destek verecek olan tarafın Sovyet Hükümeti olduğu anlaşılmıştır.⁶³³ Bu durumu tescilleyen hamle ise İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması maddelerinde bazı değişiklikler yaparak, Londra Konferansında bunu Ankara Hükümetine kabul ettirme girişimleridir. Bunların yanı sıra Ankara Hükümeti Doğu harekâtıyla Bolşeviklerle sınırdaş olmayı sağlamakla kalmamış Birinci İnönü zaferiyle de İtilaf Devletlerine karşı pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. Öyle ki bahsi geçen zaferden sonra İtilaf Devletleri bir konferans tertip etmiş ve Ankara Hükümetini de bu konferansa davet etmiştir. Bütün bu gelişmeler Ankara hükümetinin hem askeri hem de diplomatik anlamda güçlendiğini göstermektedir.

2.4.4. Taraflar Arasında Elçiliklerin Oluşturulması

Ankara ve Moskova Hükümetleri arasındaki ilişkiler Kafkasya ile yardım meselesi bağlamında şekillenirken taraflar diplomatik anlamda da temas arayışlarını sürdürmekteydi. Batı emperyalizmine karşı kurulması düşünülen ittifaka resmi bir statü kazandırmak zaruri bir hal almıştı. Böyle bir girişimin resmîyet kazanması her iki tarafın da kendi ilkeleri doğrultusunda İtilaf Devletleriyle anlaşma yapabilmek adına pozisyonlarını kuvvetlendirecekti. Daha önce belirtildiği gibi Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Moskova'da Sovyet Heyetiyle görüşmesinden⁶³⁴ sonra Sovyet Hükümeti 28 Haziran 1920⁶³⁵ tarihinde Şalva Zuraboviç Eliava'yı Türkiye'ye büyükelçi olarak atamıştır.⁶³⁶ Ancak Eliava hastalığı sebebiyle Türkiye'ye gelememiş ve onun yerine elçilik heyetinin birinci sekreteri olan Yan Yanoviç Upmal Angarskiy vekâlet etmiştir.⁶³⁷ 31 Ağustos'ta Erzurum'a varan birinci heyet buradan da 8 Eylül'de Ankara'ya doğru hareket etmiş⁶³⁸, 4 Ekim 1920'de Ankara'ya ulaşmıştır.⁶³⁹ Bolşeviklerin ilk Türkiye elçisi Upmal Angarskiy 8 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa ile ilk

⁶³² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 231.

⁶³³ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 230.

⁶³⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1

⁶³⁵ Bu bilgi bazı kaynaklarda 28 Temmuz olarak geçmektedir. Ancak Sovyet Heyeti temmuz başında Moskova'dan Ankara'ya doğru hareket etmiştir. Dolayısıyla heyet 28 Temmuz'da yoldadır. Bu bilgi hem Halil Paşa'nın yazdığı mektuptan hem de Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır. Sefaret heyetinin ilk kademesiyle birlikte olan Halil Paşa 5 Ağustos'ta Beyazıt'tan Kazım Karabekir'e telefonla tafsilatlı bir beyanatta bulunmuştur. Dönemin ulaşım şartları ve yolun tehlikeli olduğu göz önünde bulundurulduğunda heyetin bir hafta gibi kısa bir süre içerisinde Beyazıt'ta olması güçtür. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 930-933. Ayrıca Eliava'nın Türkiye büyükelçisi olarak atandığı tarih Sovyet belgelerinde de 28 Haziran 1920 olarak belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

⁶³⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

⁶³⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 14; Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde**, s. 82-83.

⁶³⁸ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁶³⁹ "Misafirlerimiz Geldi", **Hâkimiyeti Milliye**, (5 Ekim 1336/1920), s. 2.

görüşmesini yapmıştır.⁶⁴⁰ Sovyet Hükümetinin söz konusu diplomatik adımının ardından Ankara Hükümeti de Ali Fuat (Cebesoy) Bey'i Moskova büyükelçiliğine atama kararı almıştır.⁶⁴¹ Ankara'ya çağrıldıktan sonra bahsi geçen karar 21 Kasım'da kendisine tevdi edilmiş, Ali Fuat Paşa ve elçilik heyeti⁶⁴² yolculuk için hazırlıklara başlamıştır.⁶⁴³

Upmal Angarskiy sefaret heyeti Ankara'ya geldikten sonra burada Bolşeviklik propagandası ve gizli teşkilatlanmalara yönelmiş ve bu durum Ankara Hükümeti tarafından tepki çekmiştir. Heyet içerisinde bulunan kişilerin hükümetin iç işlerine müdahaleye kadar varan siyasi girişimleri sonucunda diplomatik bir üslupla Ankara'dan ayrılması kendisine bildirilmiştir.⁶⁴⁴ Böylece Upmal Angarskiy 1921 yılının Ocak ayı sonlarında Türkiye'den ayrılmıştır.⁶⁴⁵ Sovyet Hükümeti tarafından Ankara'ya Upmal Angarskiy'in yerine daha önce yani 15 Aralık 1920 tarihinde Türkiye büyükelçisi olarak atanan Budu Mdivani'nin gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁶ 20 Şubat 1921'de⁶⁴⁷ Ankara'ya

⁶⁴⁰ Serpil Sürmeli, "Sergey Petroviç Natseranus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", **Atatürk Dergisi**, 5(2), 2006, s. 31.

⁶⁴¹ BCA, 30.18.1.1/1.18.12, (9 Teşrin-i Sani/Kasım 1336/1920).

⁶⁴² Elçilik heyeti içerisinde yer alan kişiler şunlardır: Büyükelçi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Başkâtip Aziz (Meker) Bey, ikinci kâtip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris (Çora) Bey, Süvari Yüzbaşı Saim (Önhon) Bey, Evrak memuru Feridun Hotinli, Muhasebeci Tahsin Bey. Büyükelçilik kadrosuna dâhil olan Ataşemiliterlik ve Tetkik heyeti ise şunlardan oluşmaktaydı: Erkan-ı Harp Binbaşı Saffet (Arıkan) Bey, Muavin Erkan-ı Harp Yüzbaşı Mithat (Erman) Bey, Süvari Yüzbaşı Ali Rıza (Çoruh) Bey ve Süvari Mülazımı Fuat Bey, Doktor Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Fuat (Carım) Bey, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Besim Atalay Bey [hastalığı sebebiyle Erzurum'dan Ankara'ya geri dönmüştür] ve heyet kâtipi Tahsin (Rüştü Bac) Bey. Bunların dışında bazı mümessillerde heyetle birlikteydi. Erkan-ı Harp Miralayı Bekir Sami (Günsav) Bey ile yaveri Yüzbaşı Selahattin (Yurdoğlu) Bey, Azerbaycan mümessili Memduh Şevket (Esendal) Bey, Gürcistan mümessili Erkan-ı Harp Miralayı Kazım (Dirik) Bey. Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 102-103; Bilal N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Birinci Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 54-57.

⁶⁴³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 101-102.

⁶⁴⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1920-1921)**, 10, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 338.

⁶⁴⁵ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natseranus'un Ankara Büyükelçiliği", s. 32. Mdivani'nin Orconikidze'ye 19 Ocak 1921 tarihinde çektiği telgraftan Upmal'ın Ankara'dan hala ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 14; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 15.

⁶⁴⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: t, Delo: 97, List: 16. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 2. Sovyet belgelerinden Mdivani'nin Ankara'ya gitmek istemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Çiçerin, Orconikidze ve Mdivani arasındaki yazışmalarda Mdivani'nin Ankara'ya gitmesi durumunda Ermenistan'da bir boşluk olabileceği, bilgi akışı ve Kafkasya'ya yönelik alınan kararların uygulanmasında da sorun yaşanabileceği vurgulanmaktadır. Bu durum Mdivani'nin söz konusu bölgede etkin olduğunu göstermektedir. Sovyet temsilcileri Mdivani'nin Kafkasya'dan ayrılması durumunda Türklerin Ermenistan'a yönelik hareketlerini durdurabilecek etkili bir kimsenin kalmayacağından endişe duymaktaydılar. Dolayısıyla Mdivani'nin yerine bir temsilci gelmeden Ankara'ya gitme zamanı belli bir süre ertelenmiştir. Bunların yanı sıra bahsi geçen belgelerde Mdivani'nin Ankara'da kısa bir süre kalacağı da ifade edilmiş fakat o kısa sürede bile ondan Ankara Hükümetinin tutumu ve eğilimleri hakkında önemli bilgiler elde edilebileceği dile getirilmiştir. Bütün bu bilgiler ve Mdivani'nin Ankara'ya gönderilme süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 3; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 4; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 5; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 7; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 9; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 10; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 11; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 12; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 16; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 17; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 19.

⁶⁴⁷ Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 19 Şubat tarihli sayısında Mdivani'nin Eskişehir'de olduğu ve bugün ya da yarın Ankara'da olacağı belirtilmiştir. Bkz. "Bolşevik Sefiri Eskişehir'de", **Hâkimiyeti Milliye**, (20 Şubat 1337/1921), s. 1; "Bolşevik Sefiri Yoldaşla Mülakat", **Hâkimiyeti Milliye**, (21 Şubat 1337/1921), s. 1.

gelen⁶⁴⁸ Budu Mdivani 5 Mart'ta da Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sunmuştur.⁶⁴⁹ Mdivani'nin Ankara'da bulunduğu sırada İkinci İnönü Zaferinden sonra Sovyet Hükümeti Yunanlıların katliamlarından zarar görenlere verilmek üzere Hilal-i Ahmer'e 30.000 altın ruble teberru etmiştir.⁶⁵⁰ Mdivani'nin Ankara'ya gelişinin asıl amacı Anadolu'nun ve Ankara Hükümetinin durumu hakkında bilgi toplayarak bunları kendi hükümetine iletmektir. Bu bağlamda gözlemlerini ve araştırmalarından edindiği bilgileri hükümetine bildiren Mdivani, Anadolu'daki mevcut hükümete yönelmeleri ve Ankara Hükümetini kendi taraflarına çekmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁶⁵¹ Budu Mdivani Ankara'da yaklaşık iki buçuk ay kalmış ve 1921 yılının Mayıs ayı sonuna doğru Ankara'dan ayrılmıştır.

Budu Mdivani'den sonra 3 Mayıs 1921 tarihinde⁶⁵² Sovyet Hükümeti Türkiye'ye tam yetkili temsilci olarak Sergey Petroviç Natsarenus'u atamıştır. Natsarenus maiyetiyle birlikte 19 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmiştir.⁶⁵³ 27 Haziran'da itimatnamesini Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmiştir.⁶⁵⁴ Sovyet elçisi Rusya'nın eski idarecilerinin Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştirdikten ve kendilerinin Çarlık dönemi politikalarından uzaklaştıklarını belirttikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya Türkiye'nin doğal bir müttefiki olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Natsarenus, cesur Türk halkının kısa bir süre içinde düşmanlarını alt ederek bağımsızlığını kazanacağına inançlarının tam olduğunu ve bu süreçte Türkiye'yi destekleyeceklerini de ifade etmiştir.⁶⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa cevabında Rusya ve Türkiye arasındaki yakın ilişkilere değindikten sonra Türk halkının kendi kaderini kendisini belirleyeceğini ve bunun gelecekte de bu çizgide olacağını vurgulamıştır. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Natsarenus'a iyi dileklerinden dolayı teşekkür etmiş ve dost Rusya'yı selamladığını kendisine ifade etmiştir.⁶⁵⁶ Natsarenus, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden bir süre sonra Türk Ordusu hakkında samimi dileklerini içeren bir mektup yazarak bunu Hariciye Vekâletine iletmiştir. Bahsi geçen mektupta Natsarenus Türklerin kendilerini esir etmek isteyen Batı emperyalizmine karşı bütün gücüyle savaştığını ve yakın bir zamanda memleketlerini istila eden emperyalist güç odaklarını ülkelerinden kovacaklarına inandığını belirtmiştir.⁶⁵⁷ Natsarenus

⁶⁴⁸ Kars'tan hareket etmeden önce Ankara Hükümetine ne zaman yola çıkacağını bildirmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 13.

⁶⁴⁹ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği", s. 33.

⁶⁵⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 397.

⁶⁵¹ Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri**, s. 305-306.

⁶⁵² Çiçerin, a.g.e., s. 197. Sürmeli, Natsarenus'un atanma tarihini 29 Mart 1921 olarak ifade etmiştir. Bkz. Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği", s. 33.

⁶⁵³ "Yeni Rus Sefirinin Muvasalatı", **Hâkimiyeti Milliye**, (20 Haziran /1337/1921), s. 2.

⁶⁵⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 47, List: 2; "Rus Sefiri Dün İtimatnamesini Takdim Etti", **Hâkimiyeti Milliye**, (28 Haziran 1337/1921), s. 1.

⁶⁵⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 47, List: 2.

⁶⁵⁶ "Rus Sefiri Dün İtimatnamesini Takdim Etti", **Hâkimiyeti Milliye**, (28 Haziran 1337/1921), s. 1.

⁶⁵⁷ "Ankara'daki Rus Sefirinin Bir Mektubu", **Vakit**, (30 Temmuz 1337/1921), s. 1.

Türklerin bu mücadelesinin Rus Kızıl Ordusu tarafından desteklendiğini ve Kızıl Ordu tarafından Türk askerlerine gönderilen bazı hediyelerin kendilerine iletilmesi için müsaade istediğini ifade etmiştir.⁶⁵⁸ Kızıl Ordu tarafından Türk askerlerine gönderilen hediyeler arasında tütün, şeker, sabun, iğne, iplik, sigara, çikolata ve mektup kâğıdı bulunmaktaydı.⁶⁵⁹

Ankara Hükümeti ve Sovyet Hükümeti arasındaki bahsi geçen iyimser hava Ankara Hükümetinin Fransız temsilcisi Franklin Bouillon ile görüşmeleri sırasında yerini kuşkuya bırakmıştır. Şöyle ki, Sovyet Hükümeti Fransızlar ile Türkler arasında yapılacak bir anlaşmanın kendileri aleyhinde maddeler içermesinden kuşku duymaktaydı. Natsarenus bu bağlamda Yusuf Kemal ve ardından da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerde kendisine söz konusu muhtemel anlaşmanın Sovyet Hükümeti aleyhinde maddeler içermeyeceği bildirilmesine rağmen tatmin olmamış ve bu durumu hükümetine iletteceğini ifade etmiştir. Daha sonra ise hükümetine başvurarak Ankara'dan geri çağırılması için talepte bulunmuştur. Sovyet Hükümeti, Ankara Hükümetinin Fransızlar ile anlaşmasına engel olamadığı için kendisine kızgın olduğundan dolayı Natsarenus'un talebini kabul etmiş ve 1921 yılının Kasım ayı içerisinde Natsarenus'u Ankara elçiliğinden azletmiştir.⁶⁶⁰ Fakat Sovyet Hükümeti Natsarenus'un hastalığı gerekçesiyle geri çağırıldığını öne sürmüştür.⁶⁶¹

Sovyet Hükümeti geri çağırıldığı Natsarenus'un yerine 1921 yılının Kasım ayı başlarında Semyon İvanoviç Aralov'u Türkiye elçiliğine atamıştır.⁶⁶² Aralov önce Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ardından da Lenin ile görüşüp onlardan gerekli talimatları aldıktan sonra yolculuk hazırlıklarına başlamıştır. Kalabalık bir kadrodan oluşan elçilik heyeti⁶⁶³ Aralık ayında Moskova'dan hareket etmiş ve 26 Ocak 1922'de Ankara'ya ulaşmıştır.⁶⁶⁴ Aralov Türkiye'ye gelene kadar onun yerine elçilik işlerini başkâtip Mihaylov yürütmüştür. Mihaylov Çiçerin'e çekmiş olduğu telyazısında Türkiye ile ilgili toplamış olduğu bilgileri Moskova'ya geldiğinde kendisine iletteceğini bildirmiştir. Ayrıca yapacakları ekonomik yardımların Türkleri Sovyet Hükümetine daha da yaklaştıracaklarını belirtmiştir.⁶⁶⁵ Türk-Sovyet hükümetleri arasında elçiliklerin oluşturulmasıyla

⁶⁵⁸ "Düşman Hücumu Karşısında Samimi Bir Temenni", **Hâkimiyeti Milliye**, (20 Temmuz 1337/1921), s. 1.

⁶⁵⁹ "Kızıl Ordu'nun Hediyeleri", **Vakit**, (30 Temmuz 1337/1921), s. 1.

⁶⁶⁰ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği", s. 49.

⁶⁶¹ "Rus Sefiri", **Hâkimiyeti Milliye**, (16 Teşrin-i Sani/Kasım 1337/1921), s. 1.

⁶⁶² Semyon İvanoviç Aralov, **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata 1922-1923**, İzdatelstvo İnstituta Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskva, 1960, s. 13.

⁶⁶³ Aralov, elçilik heyetinin 25 kişi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 41.

⁶⁶⁴ Sürmeli, Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği", s. 50. Aralov, Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez 30 Ocak'ta görüşüğünü yazmıştır. Bkz. Aralov, **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata**, s. 67. Ancak Örs, İzvestiya gazetesine dayanarak Aralov'un Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu 31 Ocak'ta sunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Rasim Dirsehan Örs, **Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrim Yılları**, İkinci Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 85.

⁶⁶⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 80.

tarafların diplomatik ilişkileri daha sağlam bir zemine oturtulmuş ve aralarındaki dostluk anlayışı daha da kuvvetlenmiştir.

2.5. Tarafların İlişkilerini Resmileştirme Girişimi: Moskova Antlaşmasına Doğru

2.5.1. İkinci Türk Heyetinin Moskova'ya Gidiş Süreci ve Antlaşmanın İmzalanması

Ankara Hükümetinin Moskova'ya gönderdiği birinci heyetin Sovyet Hariciye Heyeti ile yaptıkları müzakereler, Çiçerin'in Ermeniler lehindeki talepleri sebebiyle kesintiye uğramıştı. Görüşmelerin kesilmesinin ardından taraflar arasında bir süre iletişim sorunu yaşandı. Ayrıca iki hükümet arasında henüz elçilikler de teşkil edilmemişti. Fakat Ankara Hükümetinin Doğu harekâtı ve ardından Kafkasya'da Sovyet düzeninin kurulması tarafları sınır bağlamında da birbirlerine yaklaştırdı. Böylece Türk-Rus hükümetleri arasında emperyalizme yakın oluşumlar ortadan kaldırılmış ve haberleşme sorunu da çözülmüştü.

İkinci Moskova görüşmelerinden önce Ankara Hükümetinin eli Sovyet Hükümetine göre oldukça güçlüydü. Öncelikle Türk Ordusunun Doğu harekâtı, Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarında elde etmiş olduğu başarı, İtilaf Devletlerinin barış girişimleri ile Ankara Hükümetinin Londra Konferansına⁶⁶⁶ davet edilmesi, bahsi geçen gücün önde gelen delilleri olarak ifade edilebilir. Ayrıca Fransızların barış teşebbüsleri de Ankara'nın pozisyonunu güçlendiren başka bir etkendi. Bunların yanı sıra Ankara Hükümeti yaptığı askeri harekât ile Bolşeviklerin Ermeniler lehindeki toprak taleplerini de etkisizleştirmişti. Diğer taraftan İtilaf Devletlerinin Türklere yaklaşma çabaları ve İstanbul Hükümetinin Ankara Hükümetiyle anlaşabilmek için bir görüşme ayarlaması⁶⁶⁷ Bolşevikleri kuşkuya düşürmüştü. Öyle ki Mdivani tarafından Çiçerin ve Orconikidze'ye gönderilen telgrafta bahsi geçen görüşme İstanbul Hükümetinin Ankara'yı kendi tarafına çekme girişimi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁸ Söz konusu gelişmeler bir taraftan Ankara Hükümetinin diplomatik manevralarını çeşitlendirirken diğer taraftan da kendi ilkeleri bağlamında İtilaf Devletleriyle bir anlaşma imzalamak için kesin bir zafer kazanmaları gerektiğini göstermekteydi. Bu durum onların ihtiyaç duyduğu askeri teçhizat, silah ve para desteğini temin etmek için Bolşeviklerle anlaşmasını zaruri kılmaktaydı. Sovyet Hükümeti açısından bakıldığında ise İtilaf Devletlerinin Türklere ile anlaşma girişimleri, kendilerini de büyük bir tehdit altına sokacağından daha önce kesintiye uğrayan görüşmelerin bir an önce başlamasını ve olumlu bir şekilde sonuca bağlanmasını istemekteydiler.

⁶⁶⁶ İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümetini tanınması bakımından önemli olan Londra Konferansı 21 Şubat 1921'de açılmıştır. Arnold J. Tonybee, **Survey Of International Affairs 1920-1923**, Oxford University Press, London, 1927, s. 16. İtilaf Devletlerinin amacı Sevr Antlaşmasını kabul ettirmek, Ankara Hükümetiyle Sovyet Hükümetinin arasını açmak ve yeni bir saldırı için Yunanlılara zaman kazandırmaktı. Bkz. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s. 224-230.

⁶⁶⁷ Damat Ferit Paşa'nın istifasının ardından kurulan Tefik Paşa Hükümeti Ankara ile İstanbul'un arasını düzeltmek ve idari anlamda ikiliğe son vermek amacıyla Bilecik'te 5 Aralık 1920'de taraflar arasında bir görüşme yapılmıştır. Bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 113-116.

⁶⁶⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 149.

Tarafların karşılıklı girişimleri doğrultusunda anlaşma için müzakerelerin başlaması gerektiği vurgulanmıştır. Öncelikle Ahmet Muhtar Bey Çiçerin'e ulaştırılmasını istediği 30 Kasım 1920 tarihli telgrafında Türkiye'nin Kafkasya'da Bolşeviklere karşı bir cephe oluşturma faaliyeti içerisinde olmadığını belirtmiştir.⁶⁶⁹ Ardından böyle bir cephe oluşturmak için İngilizlerle herhangi bir görüşme yapmadıklarını, İngiliz ajanlarının bu tür haberler yayarak Türk-Rus hükümetlerinin arasını bozmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Ankara Hükümetinin, Türk halkının varlığına kasteden emperyalistlerle anlaşma yapmak için görüşmeler yaptığı kesin bir dille yalanlanmış⁶⁷¹ ve hükümetler arasındaki dostluk bağlarının ve ilişkilerin geliştirilmesi için çabaladıklarını dile getirmiştir.⁶⁷² Olayın ilginç yanı Çiçerin de aynı tarihte yani 30 Kasım 1920'de⁶⁷³ Bakü'de bulunan Orconikidze'ye bir telgraf çekmiş ve bunu Mdivani'ye iletmesini istemiştir.⁶⁷⁴ Bahsi geçen telgrafta Çiçerin Türkler ile anlaşmak üzere aradaki iletişimin sağlanması için Mdivani'nin görevlendirildiğini belirtmekle birlikte Mdivani'nin Türklerin tekliflerinin neler olduğunu ve heyetlerinin kimlerden oluşacağını öğrenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁵ Söz konusu bilgiden hareketle ilk anlaşma yapma ya da müzakerelerde bulunma teklifinin Sovyet tarafından geldiği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁶

Mdivani kendisine iletilen telgrafi 5 Aralık 1920'de Kazım Karabekir'e göndermiştir. Karabekir de vakit kaybetmeden durumu Ankara'ya bildirmiştir.⁶⁷⁷ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Yusuf Kemal ile görüşmüş ve kendisinin Moskova'ya gidecek heyete başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁷⁸ Ardından heyete Rıza Nur⁶⁷⁹ ve askeri danışman olarak Saffet (Arıkan) Bey⁶⁸⁰ dâhil edilmiştir.⁶⁸¹ Moskova'ya büyükelçi olarak atanan Ali Fuat Paşa ve beraberindeki heyet 1 Aralık'ta Ankara'dan hareket etmiş ve 16 Aralık'ta Kars'a varmıştı. Ankara'dan Sovyet

⁶⁶⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 4.

⁶⁷⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 5.

⁶⁷¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 6.

⁶⁷² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 9.

⁶⁷³ Yerasimos, tarafların birbirlerinden haberdar olmadan anlaşma için müzakerelerin başlaması talebinde bulduklarını belirtmektedir. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 201. Bu tespiti katılmakla birlikte yazarın Çiçerin'in telgrafının tarihinin de 30 Kasım olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8. Yerasimos, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR adlı eserden faydalandığı için Çiçerin'in telgrafının tarihini 1 Aralık olarak vermiştir. Bkz. **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 364-365.

⁶⁷⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.

⁶⁷⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 3.

⁶⁷⁶ Bu bilgi Kazım Karabekir'in 14 Ocak 1921 tarihinde Mdivani'ye gönderdiği telgraf ve Mdivani'nin bahsi geçen telgrafa verdiği cevap ile de teyit edilebilir. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 289-289. Ayrıca Mdivani, Karabekir'e Lenin ve Stalin'den aldığı bir şifrede Sovyet Hükümetinin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile siyasi ve askeri ittifak anlaşması imzalamak istediğini bildirmiştir. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 190.

⁶⁷⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1001.

⁶⁷⁸ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 190-191.

⁶⁷⁹ Yusuf Kemal, Rıza Nur ve kâtiplerinin harcırahlarının Hariciye Vekâleti bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Bkz. BCA, 30.18.1.1/2.22.5, (11 Kanun-i evvel/Aralık 1336/1920).

⁶⁸⁰ Saffet (Arıkan) Bey bu sırada elçilik heyetiyle birlikte.

⁶⁸¹ Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s. 58.

Hükümetiyle anlaşma yapmak üzere görevlendirilen heyeti Kars'ta beklemeleri yönünde bir talimat almış⁶⁸² ve bahsi geçen heyeti bekleme koyulmuşlardı.⁶⁸³ Moskova'da ise Türklerle yapılacak anlaşma şartları masaya yatırılmış ve anlaşma taslağı hazırlama çalışmaları başlamıştı.⁶⁸⁴ Heyet başkanı Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve beraberlerinde bulunan kâtiplerle birlikte 14 Aralık 1920 tarihinde Ankara'dan Moskova istikametine doğru yolu çıkmıştır. Heyet 7 Ocak 1921'de Kars'a ulaşmış ve burada Ali Fuat Paşa ile buluşmuştur.⁶⁸⁵ Sovyet Hükümetinin Türkiye elçisi olarak atanan ve bu sırada Kars'ta bulunan Mdivani Türk Heyetini ziyaret etmiştir. Mdivani söz konusu ziyaretten edindiği izlenim sonrasında Çiçerin'e Türklerin Sovyet Hükümetiyle kendileri için kabul edilebilir şartlarda bir anlaşma yapmaya meyilli olduklarını ve bunun için acele edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁸⁶

Heyetlerin Kars'tan sonraki güzergâhı Gümrü-Tiflis-Bakü-Harkov şimendifer hattı olarak belirlenmiştir.⁶⁸⁷ Orconikidze ve Mdivani'nin haberleşmelerinde Türk Heyetinin tam ekibiyle (45 kişi)⁶⁸⁸ Kars'ta olduğu ve buradan hareket etmek için acele etmedikleri konuşulmaktaydı. Mdivani heyetin Çiçerin'den resmi bir cevap beklediğini bu yüzden acele etmediklerini belirtmiştir.⁶⁸⁹ Sovyet temsilcileri, Türk Heyetinin Moskova'ya hızlı bir şekilde hareket etmelerini ve anlaşmanın bir an önce imzalanmasını talep etmekteydiler. Söz konusu taleplerin altında Gürcistan henüz bu sıralarda Sovyet idaresine alınmadığı için Türklerin Gürcüler ile kendilerine karşı bir anlaşma yapma ihtimallerinden duydukları endişe yattığı anlaşılmaktadır.⁶⁹⁰ Bu sebeple Mdivani Türk Heyetiyle

⁶⁸² Rıza Nur, **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, Yalçın Toker (Haz.), Toker Yayınları, İstanbul, 1994, 126.

⁶⁸³ Heyetin Kars'ta beklediği sırada Orconikidze, Çiçerin'e gönderdiği bir telgrafta Mdivani ile görüştüğünü, Türklerle bütün meselelerde anlaşılabilirliğini ve heyetin bir an önce gelmesi gerektiğini Mdivani'ye söylediğini belirtmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 21. Bu bilgiyi Ali Fuat Paşa da teyit etmektedir. Mdivani Kars'ta Ali Fuat Paşa'ya Çiçerin'in Orconikidze'ye "eğer Türk Murahhas Heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse bütün meseleler seri bir hal sureti bulabilecektir" demiştir. Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 121.

⁶⁸⁴ 8. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde de Türklerle anlaşma şartları üzerine müzakereler yapılmıştır. Lenin bahsi geçen kongrede Türklerin Doğu harekâtını kastederek, Türklerin taarruzunun kendilerine karşı hazırlandığını, Türkiye'deki yönetimin kendilerinden ziyade İtilaf ile anlaşmaya meyilli olduğunu ancak bunu gerçekleştiremeyeceklerini çünkü Sovyet Hükümetinin halkların kurtuluşu için mücadele ettiğini ve bu uğurda yaptıkları mücadeleler ve yardımlar sebebiyle Türklerin Sovyet Hükümetine yaklaştığını ifade etmiştir. Bkz. V. İ. Lenin, **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 42, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1970, s. 125.

⁶⁸⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 192.

⁶⁸⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 32, List: 1.

⁶⁸⁷ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 124; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 7.

⁶⁸⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 7; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 3.

⁶⁸⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 7. Bolşevikler Türk Heyetinin bilinçli olarak oyalandığını belirtmektedirler. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 9.

⁶⁹⁰ Daha önce de değinildiği gibi Gürcü Hükümeti Türk Heyetine Sovyet Hükümetine karşı bir Kafkas Konfederasyonu oluşturma hususunda 6 maddelik bir teklif sunmuştu. Bolşevikler muhtemelen bu tekliften haberdar olmuş ve bahsi geçen teklifin Türkler tarafından olumlu karşılanabilecek olmasından kuşkulmuşlardır. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 197-200. Ancak Türk Heyetinin Kars'ta ve Tiflis'te oyalanma sebeplerinden bir diğeri de Çiçerin'in daha önce Ermeniler lehindeki taleplerinden vazgeçtiğini beyan etmesinin beklenmesidir. Aslında Mdivani söz konusu taleplerin artık geçerli olmadığını belirtmişti. Fakat heyetin Çiçerin'den bu yönde bir beyan beklediği anlaşılmaktadır. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 195-196.

temas halindeydi ve merkezden gelen direktifler çerçevesinde Türk Heyetinin bir an önce yola çıkması için çaba göstermekteydi. Nihayet Mdivani ile görüşen Orconikidze Türk Heyetinin elçiyle birlikte 15 Ocak Pazar günü Kars'tan hareket edeceğini Moskova'ya iletmiştir.⁶⁹¹

Türk Heyetinin 17 Ocak akşamı Tiflis'e ulaştığı sırada Sovyet temsilcileri heyettekilerin rahat yolculuk yapabilmeleri için tren ve özel vagonlar hazırlamaya çalışmaktaydı.⁶⁹² Hatta heyete gerekli ilginin gösterilmesi ve üzerlerinde olumlu etki bırakılması yönünde Moskova'dan ilgili kişilere talimat verilmiştir.⁶⁹³ Heyet on gün Tiflis'te kaldıktan sonra 27 Ocak'ta Bakü'ye doğru hareket etmiş⁶⁹⁴ ve 29 Ocak'ta Bakü'ye ulaşmışlardır.⁶⁹⁵ Burada büyük bir ilgiyle karşılanan⁶⁹⁶ Türk Heyeti aynı gün Nerimanov'u⁶⁹⁷ ve Orconikidze'yi ziyaret etmiş, ardından bu kişiler Türk Heyetinin ziyaretine karşılık vermiş ve uzun bir görüşme yapmışlardır.⁶⁹⁸ Akşam ise devlet tiyatrosunda Türk Heyeti için bir konser düzenlenmiş ve ardından Nerimanov, heyeti akşam yemeğine davet etmiştir.⁶⁹⁹ Bakü'de bir hafta kadar kalan heyet 6 Şubat 1921 tarihinde buradan Moskova'ya doğru hareket etmiştir.⁷⁰⁰ Bakü-Derbent-Grozni-Rostov-Harkov-Kursk-Oryol ve Tula şimendifer hattını takip

⁶⁹¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 2; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 16. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 197.

⁶⁹² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 1.

⁶⁹³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 2.

⁶⁹⁴ Heyetin Tiflis'te bu kadar beklemesinin sebebi nasıl hareket edileceği hususunda Ankara'ya telgraf çekilmesi ve bunun cevabının beklenmesiyle ilgilidir. Konu Gürcüler ile müzakereye girilip girilmeyeceği, Rusların teklif edeceği hükümetlerle konferans şeklinin kabul edilip edilmeyeceği, Ruslar Ermenilerin de konferansa iştirakini ister ise Ermenilerle anlaşma yapıldığı için bunu kabul edip etmeme hususudur. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 201.

⁶⁹⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 4. Türk Heyetinin Bakü'ye ulaştığı Çiçerin'e bildirilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 10.

⁶⁹⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 4; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 5.

⁶⁹⁷ Neriman Nerimanov, 1870 yılının Nisan ayında Tiflis'te doğmuştur. Edebi kişiliğinin yanında siyasi bir kişiliğe de sahip olan Nerimanov, Azerbaycan'ın Sovyet sistemine dâhil olmasıyla birlikte burada kurulan hükümetin başına getirilmiştir. 1922 yılında Lenin tarafından Merkez Komite üyeliğine atanmıştır. Türklerin Milli Mücadelesine destek verdiği ve Mustafa Kemal Paşa ile yakın dostluk ilişkileri olduğu ifade edilmektedir. 1925 yılının Mart ayında Moskova'da vefat etmiştir. Bkz. Hüseyin Adıgüzel, **Atatürk Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız**, İkinci Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23-30. Neriman Nerimanov hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nesrin Sarıahmetoğlu, **Mücadeleye Adanan Hayat Neriman Nerimanov**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012; Hüseyin Adıgüzel, **Milli Komünizmin Öncüleri Nerimanov**, Birinci Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶⁹⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 6.

⁶⁹⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 7.

⁷⁰⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 11. Orconikidze, heyetin Rostov'dan Moskova'ya doğru hareket ettikleri trenin takip edilmesini emrinin verilmesi gerektiğini şifreli bir telgrafla Çiçerin'e bildirmiştir. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 13; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 14.

ederek 19 Şubat 1921 tarihinde Moskova'ya ulaşmışlardır.⁷⁰¹ Ali Fuat Paşa Moskova'da eşine az rastlanır bir merasimle karşılandıklarını ve bundan çok mütehassis olduklarını ifade etmiştir.⁷⁰²

Türk Heyeti istasyonda bekleyen merasim kıtalarını selamladıktan sonra kendilerine tahsis edilen araçlarla birlikte kalacakları binaya hareket etmiştir. Aynı günün akşamında Yusuf Kemal Bey, Ali Fuat Paşa, Saffet Bey ve Seyfi Bey Rus Hariciyesine gitmiştir. Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşen heyete, Çiçerin niçin geldiklerini sormuştur. Yusuf Kemal Bey “niçin çağırdınız?” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁰³ Ardından Çiçerin kendilerinin bir çağrısı olmadığını söylemiştir. Yusuf Kemal Bey Kazım Karabekir aracılığıyla kendisine iletilen Sovyet Hükümetinin Ankara elçisi Mdivani'nin mektubunu göstermiş ve Çiçerin kendi temsilcilerinin mektubu olduğunu kabul etmiştir. Fakat Çiçerin Moskova'da bazı devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir konferansın toplanacağını dolayısıyla “sizi bu konferansa çağırmışlardır” demiştir. Yusuf Kemal Bey Çiçerin'e şöyle cevap vermiştir. “ Biz yalnız Sovyet Rusya murahhaslarıyla görüşüp anlaşsaksak bir muahede akdetmek için geldik. Başka hükümetlerle bir işimiz olmadığı gibi bahsettiğiniz konferansa iştirake de salahiyetimiz yoktur.”⁷⁰⁴ Bahsi geçen cevaptan sonra Çiçerin durumu kabullenmiştir.⁷⁰⁵

İlk görüşmeden sonra Rıza Nur da heyetle birlikte olmak üzere Çiçerin ile tekrar görüşülmüştür. Türk Heyeti aldıkları davet üzerine Rusya ile siyasi ve askeri bir ittifak yapmak için Moskova'ya geldiklerini Çiçerin'e iletmiştir. Çiçerin kendilerinin de bunu çok istediğini, daha önce görüşülen yardım anlaşmasını tamamlamak niyetinde olduklarını ve yardım etmek için şimdiki durumlarının daha elverişli olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁶ Konuşmasının devamında ise ekonomik durumlarının kötü olduğu ve halkın ihtiyaçlarının karşılanamadığı gerekçesiyle İngilizler ile bir ticaret anlaşması imzalama sürecinde olduklarından dolayı yapılacak olan antlaşmanın askeri bir ittifak mahiyetinde olamayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte İngilizlerin bahsi geçen ticaret anlaşmasını imzalamalarının şartı olarak kendilerinden doğuda ve batıda aleyhlerine pozisyon almamaları ve propaganda yapmamalarını öne sürdüklerini belirtmiştir. Çiçerin ekonomik anlamda

⁷⁰¹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 129. Heyet tren yolculuğu sırasında Rusya'da bulunan çetelerin terene saldırabileceğinden endişe duymuştur. Yolculuk esnasında tren zaman zaman durdurulmuş ve yolun devamı kontrol edildikten sonra hareket edilmiştir. Kafkasya'dan sonraki yolculuklarında heyetin katarının önünde zırlı bir kılavuz treni ileriden giderek olası bir tehlike durumunda müdahale edecekti. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 129. Rıza Nur, Harkov civarında elebaşı bir kadın olan çetenin Türk Heyetinin bulunduğu trenin önünde giden trene saldırdığı ve Türk heyetinin trenine de saldıracağı haberinin verilmesi üzerine Türk Heyetinin bulunduğu tren geri geri kaçmıştır. Bkz. Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, s. 68. Orconikidze, Moskova ile görüşmesinde böyle bir durumun ortaya çıkabileceği ile ilgili uyarıda bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 15.

⁷⁰² Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 130.

⁷⁰³ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 203-204.

⁷⁰⁴ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 204.

⁷⁰⁵ Taraflar görüşme talebinin ilk önce karşı taraftan geldiğini öne sürerek müzakereler sürecinde elini kuvvetlendirmek istemiştir. Daha öncede ifade edildiği gibi taraflar birbirlerinden haberdar olmadan görüşmelerin tekrar başlaması gerektiği hususunda birbirlerinden talepte bulunmuşlardır. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 201.

⁷⁰⁶ Erden, a.g.e., s. 138.

sıkışık durumda olmalarından dolayı bu şartı kabul etmek zorunda kaldıklarını ancak Türkiye'ye gizli yollardan yardım edeceklerini söylemiştir.⁷⁰⁷

Resmi görüşmelere geçilmeden önce heyetler arasında birbirlerini yoklama girişimlerinin olduğu görülmektedir. Türk Heyeti askeri ve siyasi bir ittifak yapmak için gönderildiklerini vurgularken Rus heyeti bunun mümkün olamayacağını fakat Türkiye'ye yardım etmeye devam edeceklerini ısrarla belirtmekteydi. Çiçerin ve Karahan ile yapılan görüşmelerinden bekledikleri neticeyi alamayacaklarını düşünen Türk Heyeti, Milliyetler Halk Komiseri olan İ. V. Stalin ile görüşme talebinde bulunmuştur.⁷⁰⁸ Türk Heyetinin talebi kabul edilmiş ve Stalin ile 22/23 Şubat gecesi görüşülmüştür.⁷⁰⁹ Stalin de İngilizler ile ticaret anlaşması yapacaklarından dolayı ittifak anlaşması yapamayacaklarını söylemiştir. Bahsi geçen ticaret anlaşmasıyla hem İngilizlerden ihtiyaçları olan maddeleri alabileceklerini hem de İtilaf Devletlerinin aralarındaki ittifakı parçalayabileceklerini belirten Stalin bu ticaret anlaşmasının Türkiye'nin de lehine olacağını ifade etmiştir. Devamında Türk Heyetine "İttifaktan maksadınız para, silah ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız" diyerek, anlaşmayı da kardeşlik muahedesi şeklinde imzalayacaklarını dile getirmiştir.⁷¹⁰ Türk Heyeti Stalin ile görüşükten sonra 23/24 Şubat gecesi tekrar Çiçerin ile müzakerelerde bulunmuştur. Önceki görüşmeye nazaran Çiçerin'in tutumunun olumlu yönde değiştiğini fark eden heyettekiler söz konusu değişim üzerinde Stalin ile yaptıkları görüşmenin etkili olduğunu söylemektedirler.⁷¹¹ Çiçerin ile yapılan son görüşmede taraflar arasında resmi müzakerelerin 26 Şubat 1921 tarihinde başlaması kararlaştırılmıştır.⁷¹² Böylece belirtilen tarihte Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği binasının salonunda konferans açılmıştır. Sovyet Hükümetini Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ve Celal Korkmazov⁷¹³, Ankara Hükümetini ise İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Maarif Vekili Doktor Rıza Nur Bey ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa temsil etmiştir.⁷¹⁴

⁷⁰⁷ Tengirşek, a **Vatan Hizmetinde**, s. 205.

⁷⁰⁸ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 141.

⁷⁰⁹ Rıza Nur Moskova yolculuğu sırasında Sovyet Hükümetinin Ankara elçisi olarak atanmış olan Mdivani ile Kars'ta karşılaştıklarını ve Mdivani'nin kendisine " [anlaşma yapma hususunda] eğer bir güçlüğe uğrarsanız Stalin'e gidiniz" dediğini ifade etmiştir. Bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt 3, İşaret Yayınları, Abdurrahmah Dilipak (Yay. Haz.), İstanbul, 1992, s. 125-126.

⁷¹⁰ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 142.

⁷¹¹ Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, s. 87-88; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 143.

⁷¹² Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 204; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 143; Erden, a.g.e., s. 140.

⁷¹³ Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu Üyesi. Bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 314. Sovyet tarafı Ermenilerinde konferansa katılmasını istemişlerdir. Ancak Türk Heyeti bunu kabul etmemiştir. Ayrıca Rıza Nur Sovyet Heyeti içerisindeki Karahan'ı Ermeni olduğu gerekçesiyle istemediklerini ve onun yerine Celal Korkmazov'un atandığını belirtmektedir. Bkz. Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, s. 80. Ali Fuat Paşa ise Karahan'ın görüşmelere katılmamasını Ankara Hükümetinin istemediğini ve bu isteğini Sovyet Hükümetine uygun bir dille bildirdiğini ifade etmiştir. Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 149.

⁷¹⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 4; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 5.

Türk ve Rus Heyetleri Moskova’da resmi müzakerelere başladığı sıralarda İtilaf Devletlerinin Türkiye ile anlaşma girişimleri de devam etmekteydi. Öyle ki Sevr Antlaşmasında küçük değişiklikler yaparak yeni halinin kabul edilmesi için Londra’da bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Bahsi geçen konferansa davet edilecek olan İstanbul Hükümeti Heyetine Ankara Hükümetinden de temsilci katılması teklif edilmişti. Ankara Hükümeti ise davetin doğrudan kendilerine yapılması ve ayrı bir heyet göndermek şartıyla söz konusu teklifi kabul etmiştir. Bu durum Ankara Hükümetinin İtilaf Devletleri tarafından tanınırlığının sağlanması için önemli bir girişimdi, fakat Sovyet Hükümetini gücendirmemek adına Moskova’ya açıklama yapılması gerekmekteydi.

Ahmet Muhtar Bey Çiçerin’e gönderdiği telgrafta Fransa’nın ve İngiltere’nin kendilerine önerilerde bulunarak, anlaşmak istediklerini uzun uzadıya anlatmıştır. Bununla birlikte Ankara Hükümetinin bahsi geçen devletlerle görüştüğünü ancak bu görüşmelerin bağımsızlık ilkelerinden ödün verecek nitelikte ve Sovyet Hükümeti aleyhinde görüşmeler olmadığını belirtmiştir.⁷¹⁵ Çiçerin, Ahmet Muhtar Bey’in telgrafına cevap vererek, kendilerinin de İngiltere ile görüşmeler yaptığını kendisine iletmiştir. Moskova’da taraflar arasındaki müzakereler bahsedilen zeminde şekillenmiştir. Yani her iki taraf da hem birbirleriyle hem de “düşman” olarak ifade ettikleri devletle müzakerelerde bulunmaktaydılar. Fakat aynı zamanda görüşme amaçlarını ve politikalarını birbirlerine bildirerek, kendi aralarında yapacak oldukları anlaşma müzakerelerinin sekteye uğramamasına da özen göstermekteydiler.⁷¹⁶

Taraflar müzakerelerin 1920 yılının Ağustos ayında parafe edilmiş olan anlaşma üzerinden sürdürülmesini kabul etmiş ve hukuki, siyasi ve tahrir olmak üzere üç komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştır.⁷¹⁷ Görüşmeler siyasi konular ve askeri yardım meselesi üzerinden yürütülmüştür.⁷¹⁸ Konferans Çiçerin’in konuşmasıyla açılmıştır. Çiçerin bu konferansın şark âleminde yeni bir dönemi açacağını, Rus ve Türk toplumlarının birliğine de damga vuracağını belirterek nutkuna başlamıştır. Konuşmasının devamında ise Rus halkının, emperyalist devletlere karşı bağımsızlık savaşı veren Türkleri doğal müttefik olarak selamladığını belirtmiş ve eski Rus Hükümetinin Türkiye üzerindeki emellerini reddettiklerini ifade etmiştir. Çiçerin’den sonra Yusuf Kemal Bey de bir konuşma yapmıştır. Çiçerin’in konuşmasına teşekkür ederek söze başlayan Yusuf Kemal Bey, Türklerin Sevr Antlaşmasını kabul etmeyeceğine dikkat çekmiş ve emperyalizme karşı

⁷¹⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16 arka sayfa; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷¹⁶ Heyetler arasında Moskova’da müzakerelerinin yürütüldüğü sıralarda bir Türk Heyeti de Londra’da İtilaf Devletleri ile görüşmekteydi. Londra Konferansı 21 Şubat 1921’de açılmıştı. Bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 126.

⁷¹⁷ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 208.

⁷¹⁸ Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 147.

ayaklanan Türk ve Rus halklarının yapılacak olan antlaşma ile daha güçlü bir işbirliği kurabileceklerine işaret etmiştir.⁷¹⁹

Siyasi komisyonun ilk toplantısında Çiçerin Ermenistan'da Taşnakların artık yönetimde olmadığını dolayısıyla Ankara Hükümetinin Taşnaklar ile yapmış olduğu Gümrü Antlaşmasını kabul edemeyeceklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Türk Heyetinin Misak-ı Millinin kabul edilmesi hususundaki teklifinin de Batum'un Türk Hükümetine terki anlamına geleceğinden kendilerince kabul edilmesinin mümkün olamayacağını söylemiştir. Türk Heyetinin Gümrü Antlaşması ve Misak-ı Milliden taviz vermek istememesi üzerine Çiçerin, hükümetinin fikrini alması gerektiğini söylemiş ve müzakerelere ara verilmiştir.⁷²⁰ Stalin'in yönlendirmesiyle Azerbaycan mümessili Behbud Şahtatinski ve Karahan'ın yönlendirmesiyle Enver Paşa, Türk Heyetine doğu sınırlarıyla ilgili tekliflerinin bazı değişikliklerle Sovyet Hükümeti tarafından kabul edilebileceğini iletmiştir.⁷²¹ Bunun üzerine Türk Heyeti 3 Mart'ta Stalin ile görüşmüştür.

Türk Heyeti Batum meselesi ile ilgili görünen Stalin'e Misak-ı Millinin kabul edilmesi durumunda Batum'un şehir ve limanının yönetimini ahalisine bırakabileceklerini ve bölgede Gürcistan, Rusya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın iktisadi menfaatlerini kabul edebileceklerini açıklamış, söz konusu meselenin bahsi geçen devletlerin temsilcilerinin bir araya geleceği bir konferansta çözülebileceğini söylemiştir. Stalin Batum şehri, limanı ve çevresindeki "bir nefeslik" yerin Sovyet Hükümetine bırakılmasını istemesi üzerine, Türk Heyeti Misak-ı Milli ve Arpaçay sınırının kabul edilmesi karşılığında bunun mümkün olabileceğini söylemiştir.⁷²² Ayrıca Türk Heyeti sınırın Arpaçay olarak kalması koşuluyla sınır karakollarını beş kilometre geri çekebileceklerini belirtmiştir. Türk Heyeti Gümrü meselesinde ise öne sürdükleri şartların kabul edilmesi durumunda Gümrü'yü boşaltabileceklerini ifade etmiştir.⁷²³ Görüşmenin devamında gündeme gelen Nahçıvan meselesinde de heyet, Nahçıvan'ın Azerbaycan ve Türkiye'nin denetiminde bağımsız bir devlet olarak kalmasını teklif etmiştir.⁷²⁴ Stalin görüşmede geçen konuları hükümetine danıştıktan sonra Türk Heyetine bilgi vereceğini bildirmiştir. 9 Mart'ta tekrar bir araya gelen Türk Heyeti ve Stalin uzun tartışmalardan sonra 12 madde üzerinde anlaşmıştır. Bahsi geçen 12 madde üzerinde mutabık kalınması Ankara Hükümetinin 9 Mart'ta Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin işgali yönünde aldığı kararın etkili olduğu muhtemeldir.⁷²⁵ Çünkü Lenin Türk Ordusu'nun Batum üzerine yürümesinden endişelenmiş, Çiçerin'e konferansın devam ettiği sırada

⁷¹⁹ Erden, a.g.e., s. 141.

⁷²⁰ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 209.

⁷²¹ Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, s. 99-100.

⁷²² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 220.

⁷²³ Erden, a.g.e., s. 142.

⁷²⁴ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 209-210.

⁷²⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 1027.

kendisi ile görüşmesi için toplantı salonundan kısa bir süreliğine ayrılmasını söylemiştir. İşte bu kısa süre içerisinde Stalin'in Türk Heyeti ile görüşmeyi bir sonuca bağlamasını istemiştir. Bu esnada da Türk Heyeti ile Stalin yukarıda bahsedilen 12 madde⁷²⁶ üzerinde mutabakata varmıştır.⁷²⁷ Fakat yardım meselesi⁷²⁸ ve Rus Müslümanlarının Türkiye'ye göçü üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır.⁷²⁹ Türk ve Rus Heyetleri arasında temel meseleler üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 9 Mart görüşmesinin akşamında Çiçerin, Yusuf Kemal Bey'i telefonla arayarak, Stalin ile yapılan anlaşmayı hükümeti adına kabul ettiğini kendisine bildirmiş, ancak Yusuf Kemal bu tür önemli bir konunun telefonla değil yüz yüze konuşulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine 10 Mart'ta tekrar bir araya gelen heyetler, belirlenen hususları yeniden gözden geçirmiştir.⁷³⁰ 12 Mart tarihinde yeniden toplanan konferansta Türk ve Rus taraflarının bağımsızlık alanında, herhangi bir tarafa düşman olan güç ve kuruluşların barındırılmaması, tarafların birbirlerine bildirmeden bir diğer devlet ile anlaşma yapmaması ve Kafkas Cumhuriyetlerinin egemenliği gibi konular görüşülmüştür.⁷³¹ Konferans 14 Mart'ta tekrar toplanmış ve anlaşma taslağı üzerinde düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri anlaşmanın girişine "Kardeşlik Anlaşması" ibaresinin eklenmesinin kararlaştırılması olmuştur.⁷³² Batum meselesi ise "Türkiye, Batum'da Gürcistan'ın egemenliğini kabul etmiştir."⁷³³ denilerek çözüme kavuşturulmuştur.⁷³⁴

Konferansın son oturumu 16 Mart'ta yapılmıştır. Çiçerin'in Yusuf Kemal Bey'e yazmış olduğu para yardımını içeren mektubu, her iki tarafın dış politika yönelimleri konusundaki değişiklikleri birbirlerine bildirmeleri hakkında Çiçerin ile Ali Fuat Paşa arasındaki yazışmalar ve yine taraflardan

⁷²⁶ Taraflar arasında mutabakata varılan maddeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 211-212.

⁷²⁷ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 222.

⁷²⁸ Yusuf Kemal Bey, Rusların Ankara Hükümetinin Fransızlar ile anlaşabileceğini ve bunun da kendileri aleyhinde bir fikri harekât doğuracağından endişe ettiklerinden Türk Heyetiyle gizli ya da açık silah ve para verme anlaşması yapmaktan çekindiklerini/kaçındıklarını ifade etmiştir. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 215.

⁷²⁹ Yusuf Kemal Bey, Londra Konferansı Avrupa'daki gazetelerde Türkiye'nin Antant'a dâhil olacağı yönünde yayımlar ve yine Antant'a dâhil olunacağı yönünde Bekir Sami Bey'in ağzındanmış gibi propagandalar yapılmasının Rusları olumsuz yönde etkilediğini ve bütün bunların Rusları, Ankara Hükümeti hakkında şüpheye düşürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Yusuf Kemal Bey Ankara'dan kendilerine iletilen 7 Mart tarihli telgraftan İngilizlerin Türkiye'ye doğu sınırlarında Ruslar kadar menfaati temin etmediklerini dolayısıyla Bolşevikler ile bir anlaşma yapılmadan Londra'da bir anlaşma yapılmaması gerektiğini de belirtmiştir. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 215.

⁷³⁰ Yüceer, a.g.e., s. 142.

⁷³¹ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 226.

⁷³² Çiçerin tarafından "Rus(ya) Komünist Partisi Merkez Komitesi"ne gönderilen belgede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle anlaşma yapacak olmalarının İngilizlere karşı bir düşmanlık hissi içermediğini belirtmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35. Yine Dışişleri Halk Komiserliği tarafından "Politbüro Rus(ya) Komünist Partisi Merkez Komitesi"ne gönderilen belgede Türkleri memnun etmeleri gerektiği ancak İngilizler ile yaptıkları ticari anlaşma görüşmelerinin sekteye uğramaması açısından İngiltere'ye karşı "ortak hareket etme" yani "Türkler İngilizlere karşı savaşıyor diye "biz de Türklerle birlikte İngilizlere karşı savaşmak zorundaymışız" gibi bir durumun ortaya çıkmaması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7.

⁷³³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 7.

⁷³⁴ Ali Fuat Paşa, Batum'un ve bazı önemli noktaların son ana kadar savunulmasının siyasi bir taktik olduğunu belirtmiştir. Ona göre eğer böyle yapılınsaydı, Sovyet Heyeti anlaşmanın imzalanmaması için bir sorun çıkaracaktı. Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 151.

birinin başka bir devlet ile yapacağı bir anlaşmayı birbirlerine beyan etme konusunda verdikleri sözleri içeren yazışmaların antlaşma metnine eklenmesine karar verilmiştir.⁷³⁵ Uzun süren müzakereler sonunda taraflar 16 Mart 1921 tarihinde antlaşmayı onaylamıştır.⁷³⁶ İmza merasimi 18 Mart'ta yapılmasına rağmen antlaşma tarihi 16 Mart olarak belirlenmiştir.⁷³⁷ İngiliz-Rus Ticaret Anlaşmasının aynı tarihte imzalanması⁷³⁸ ve İtilaf kuvvetlerinin 16 Mart'ta İstanbul'u işgal etmiş olmaları sebebiyle taraflar, antlaşmanın altına bu tarihi koymayı uygun görmüşlerdir.⁷³⁹ Bahsi geçen antlaşmayı TBMM Hükümeti adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler ile Ali Fuat Paşa, RSFSC Hükümeti adına ise Georgiy Çiçerin ile Celal Korkmazov imzalamıştır.⁷⁴⁰ Antlaşma giriş bölümü, üç ek ve 16 maddeden oluşmaktaydı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında yapılmış olan antlaşmalar geçersiz sayılmış ve Sovyet Hükümeti, "28 Ocak 1336/1920" tarihli Misak-ı Milliye tanımıştır.⁷⁴¹ Taraflar arasında sınır tespitleri yapılmış⁷⁴² ve bir tarafın tanımadığı bir antlaşmanın diğer tarafça da tanınmaması esası benimsenmiştir.⁷⁴³ Bunun yanı sıra tarafların birbirlerine yardım edeceği ve bağımsızlığını kazanan halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirleyeceği ilkesi de kabul edilmiştir.⁷⁴⁴

2.5.2. "Moskova Antlaşması"nın⁷⁴⁵ Değerlendirilmesi

TBMM Hükümeti taleplerinin büyük bir bölümünü Moskova Antlaşması ile gerçekleştirmiştir. Taraflar "dostluk ve kardeşlik ilkeleri" çerçevesinde mutabakata varmış ve birbirlerini hukuki olarak tanımışlardır.⁷⁴⁶ Sovyet Hükümeti Misak-ı Milli sınırlarını kabul etmiş⁷⁴⁷ ve Sevr Antlaşmasını

⁷³⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 228.

⁷³⁶ "Dogovor S Turtsiey", **Pravda**, (20 Marta 1921), s. 2; "Dogovor Mejdu Rossiey i Turtsiey", **İzvestiya**, (20 Marta 1921), s. 1; "Türk-Rus Muahedesi", **Hâkimiyeti Milliye**, (23 Mart 1337/1921), s. 2.

⁷³⁷ ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 1, (23 Mart 1337/1921); BCA, 30.18.1.1/3.29.13, (5 Temmuz 1337/1921).

⁷³⁸ "Torgovom Soglaşenii Anglii S Sovyetskoy Rossiey", **İzvestiya**, (18 Marta 1921), s. 2; "Burjuaznaya Pressa O Soglaşenii S Rossiey", **Pravda**, (18 Marta 1921), s. 3; "Dogovori S Kapitalistiçeskimi Gosudarstvami i Likvidatsiya Kronşadskogo Myateja", **Pravda**, (20 Marta 1921), s. 1.

⁷³⁹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 218; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 153.

⁷⁴⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 19.

⁷⁴¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 6; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 7. Ancak Batum, Türkiye tarafından Gürcistan'a bırakılmış ve 24 Mart'ta Türk birlikleri burayı tahliye etmiştir.

⁷⁴² Antlaşmada belirlenen ilkeler doğrultusunda Kızıl birliklerin geçmemesi gereken hatlar/sınırlar merkezden çekilen telgraf ile Orconikidze'ye bildirilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 2.

⁷⁴³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 4. Bu ibare ile Sevr Antlaşmasının geçersizliği ve Sovyet Hükümetinin bahsedilen antlaşmayı tanımadığı vurgulanmak istenmiştir.

⁷⁴⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 3.

⁷⁴⁵ Söz konusu antlaşma "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" şeklinde geçmektedir. Ancak genelde "Moskova Antlaşması" olarak bilinmektedir.

⁷⁴⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 4; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 76.

⁷⁴⁷ Batum haricinde. Ancak, Türkiye'ye giden ya da Türkiye'den gönderilen ticari maddelerden gümrük vergisi alınmayacaktı. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 77 arka sayfa.

tanımadığını resmi olarak beyan etmiştir.⁷⁴⁸ Bu durum Ankara Hükümetine uluslararası arenada ve özellikle İtilaf Devletlerine karşı güç kazandırmıştır. Öte yandan antlaşmada doğu milletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları durumunda istedikleri hükümet şekli ya da yönetim biçiminin taraflarca benimseneceği de taahhüt edilmiş⁷⁴⁹, böylece Sovyet Hükümetinin söz konusu milletler üzerinde muhtemel olan ideolojik baskı kurma girişimleri de engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye ve dolaylı olarak Sovyet Hükümeti için de çok önemli olan Türk Boğazlarının statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin toplanacağı bir konferansta belirleneceği karara bağlanmıştır. Ancak bahsi geçen konferansta alınacak karar Türkiye'nin boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyetine ve Türkiye ile İstanbul'un güvenliğine aykırı olamayacaktır, şeklinde belirlenmiştir.⁷⁵⁰ Antlaşmada daha önce Rus ve Türk hükümetleri arasında imzalanan muahedeler geçersiz sayılmış ve Türkiye Rusya'ya tanınan kapitülasyonlardan kurtulmuştur.⁷⁵¹ Bunun yanı sıra taraflar, ülkelerinde diğer tarafın varlığına karşı hareketlerde bulunan grup ve örgütlerin barındırılmasına ya da desteklenmesine müsaade etmemeyi taahhüt etmişlerdir.⁷⁵² Antlaşmanın sekizinci maddesinde vurgulanan bu durum ile taraflar kendi ülkelerinde aleyhlerinde faaliyette bulunmak isteyen grupların propaganda girişimlerini engellemek istemişlerdir. Ayrıca iki taraf arasında ilişkilerin kesintiye uğratılmadan demiryolu, telgraf ve diğer ulaştırma işlerinde şahısların ve ticari malların serbest geçişi tarafların teminatı altına alınmıştır.⁷⁵³ Antlaşmada geçen diğer maddeler esirlerin durumu⁷⁵⁴, Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgili hususlar⁷⁵⁵, sınır düzenlemeleri⁷⁵⁶, taraflar arasındaki ilişkileri geliştirmek için ekonomik ve parasal anlamda gerekli işlemleri düzenleyici anlaşmaların yapılmasının kararlaştırılması⁷⁵⁷ ve uyruklar meselesi gibi maddelerdir.⁷⁵⁸

Moskova Antlaşmasının iki tarafa da önemli getirileri olmuştur. Temelde Batı ya da İtilaf Devletleri tarafından tanınma amacı güden Türk ve Rus Hükümetleri bahsi geçen antlaşma ile emperyalist cepheye karşı ellerini kuvvetlendirmiştir. İtilaf Devletlerinin Kafkas seddi projesi ya da

⁷⁴⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 5; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 77.

⁷⁴⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 10; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 78; ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 2, (23 Mart 1337/1921).

⁷⁵⁰ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 279-280.

⁷⁵¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 11; ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 3, 23 Mart 1337/1921). Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti herhangi bir ülkenin özgür milli gelişimiyle ve egemenlik haklarıyla bağdaşmayan uygulamaları kabul etmediğini beyan etmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 12.

⁷⁵² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 78; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 78 arka sayfa.

⁷⁵³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 13.

⁷⁵⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 15; RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 79.

⁷⁵⁵ Taraflar Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge olarak kabul etmişlerdir. Ancak Azerbaycan haiz olduğu bu hakkı başka bir devlete devredemez. Sınır hattı ise antlaşmanın 1 (C) ekinde düzenlenmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 9; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 21.

⁷⁵⁶ Sınır düzenlemeleri için (ek 1 (A), 1 (B) ve 1 (C) bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 17, 18, 19, 20, 21. Ayrıca bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 283-287; Soysal, a.g.e., s. 36-38.

⁷⁵⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 16.

⁷⁵⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 14; Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 281; Soysal, a.g.e., s. 35.

Kafkasya'daki herhangi bir yerel grup ile Türkler ve Ruslar arasında kurmayı tasarladıkları engel büyük ölçüde etkisizleştirilmiştir. Söz konusu durum Ruslar açısından Kafkasya'dan gelebilecek muhtemel saldırı olasılıklarını azaltmakla birlikte Türklerin artık İtilaf Devletlerinin safına geçme ya da onlarla anlaşma (Bolşevik Ruslara karşı) yapma düşüncesini de iyice zayıflatmıştır.⁷⁵⁹ Diğer taraftan Türkler ve diğer devletler ile yaptıkları antlaşmalar Sovyet Hükümetinin uluslararası arenada konumunu güçlendirmiştir.⁷⁶⁰ Özellikle Türkler ile yapılan antlaşma Sovyet Hükümeti ile Türklerin aralarındaki problemlerin halledilmesini ve Türklerin yönünü ağırlıklı olarak Bolşeviklerden yana çevirmelerini sağlamıştır. Bahsi geçen antlaşmanın Türkler ile komşuluk ilişkilerine büyük bir katkı sağlayacağını ifade eden Sovyet temsilcileri, bundan sonra Türkler ile savaşılmayacağı şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.⁷⁶¹ Bu gelişmelerden hareketle her iki taraf için de hayati öneme sahip olan Kafkasya'da güvenlik sağlanmış ve taraflar somut olarak da birbirlerine yaklaşmışlardır. Bunun yanı sıra Sovyet Hükümeti Moskova Antlaşması ile İtilaf Devletlerinin ya da onların politik çizgisinde hareket edecek oluşumların Anadolu'daki muhtemel varlığını kabul etmediklerini de göstermiştir.

Ankara Hükümeti açısından bakıldığında Moskova Antlaşmasının kendilerine sağladığı en önemli kazanım doğu sınırının güvenlik altına alınması ile bütün imkân ve dikkatlerini Batı cephesine aktarabilme olanağını kazanmış olmalarıdır denilebilir. Bununla birlikte İtilaf Devletlerinin işgal ve sömürü politikalarına karşı olan bir devlet ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmış olması, Ankara Hükümeti açısından önemli bir diplomatik başarıdır. Ancak söz konusu başarı Sovyet Hükümeti tarafından sunulmuş değildir. Türk Ordusu'nun Doğu Harekâtının kazanımları Moskova Antlaşmasının imzalanmasında etkili olmuştur. Türklerin sahadaki başarısı, İtilaf Devletlerinin Türklere Kafkasya'da Bolşeviklere karşı cephe oluşturma bağlamında tekliflerde bulunduğu söylentileri, bunun yanı sıra Bolşeviklerin Ankara Hükümetinin Londra Konferansında İtilaf Devletleriyle anlaşabileceği yönündeki endişeleri⁷⁶² Moskova Antlaşmasının yapılmasını

⁷⁵⁹ Söz konusu Antlaşma Tiflis'te bulunan Orconikidze'ye gönderilerek, geçilmemesi gereken sınır hatları, yeni sınırlarda oluşturulması gereken savunma hatları ile bu hatların savunulmasıyla ilgili değerlendirmeler yapılmış ve antlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye'nin artık Antant tarafına geçmesinin çok zor olduğu ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 22, 22 arka sayfa, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41. Ayrıca Sovyet Hükümetinin İran'a yönelik politikalarının iyimserliği [İngilizlere nazaran] sebebiyle İngilizlerin artık orada tutunamayacağı ve aynı durumun Afganistan için de geçerli olduğu belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 42, 43.

⁷⁶⁰ Sovyet Hükümeti; İran ile (26 Şubat), Afganistan ile (28 Şubat), İngiltere ile (16 Mart), Türkiye ile (16 Mart), Polonya ile (18 Mart) 1921 tarihlerinde antlaşmalar yapmıştır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 40.

⁷⁶¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 40.

⁷⁶² Bolşeviklerin bahsi geçen konuda endişe içerisinde oldukları 4 Mart 1337/1921 tarihinde Moskova telsizinden alınan bir haberde kendini göstermektedir. Haberde Rus hükümeti mümessilleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mümessilleri arasında bir konferansın inikat edeceği belirtilmiş ve Türklerin önde gelenlerinin Rusya ile bir ittifak yaparak, zulüm altındaki milletlerin hürriyet ve istiklallerini kurtarabileceklerini anladıkları ifade edilmiştir. Bu duruma engel olmak için Avrupa'nın, Londra Konferansı ile Türk Hükümetini Rusya aleyhine kışkırtmaya çalıştığı fakat böyle bir oyunla bunu başaramayacakları çünkü "yağmaker" ile "mazlumun" anlaşmasının mümkün olmadığı açıklanmıştır. Haberin devamında emperyalizmin Türkiye üzerindeki iktisadi hâkimiyetinden asla feragat etmeyeceği dolayısıyla bunların silahtan başka dilden anlamayacakları belirtilmiş ve milletlerin, insaniyet ve faziletin hakiki yollarını Londra'da değil Moskova'da bulacakları vurgulanmıştır. Bu bilgilerden hareketle Bolşeviklerin Türkleri [Ankara Hükümetini]

hızlandırmıştır. Bu durum Ankara Hükümetinin pozisyonunu her iki tarafa yani hem İtilaf Devletlerine hem de Bolşeviklere karşı güçlendirmiştir. Dolayısıyla Ankara Hükümeti sahadaki başarısını uluslararası konjonktürden de faydalanarak diplomasi alanında da göstermiş, diplomatik ve psikolojik anlamda da güç kazanmıştır. Taraflar arasında yapılan antlaşmadan sonra Sovyet Hükümeti Türklere askeri danışmanların görüşmeleriyle belirlenecek miktarda silah ve cephane göndermeyi de kabul etmiştir. Bunun yanı sıra sonraki bölümde detaylı bir şekilde değinileceği üzere Ankara Hükümetine para desteğinde de bulunacaklardır. Taraflar arasındaki müzakerelerde Türk Heyeti para (altın), askeri teçhizat ve silah yardımı anlaşmasının sözlü olarak değil yazılı bir şekilde kararlaştırılmasını istemiştir.⁷⁶³ Bu talep Sovyet Heyeti tarafından kabul edilmemiş ancak sözlü olarak imkânları dâhilinde yardım yapılacağı ifade edilmiştir. Sonuç olarak Moskova Antlaşmasının imzalanması ve Bolşeviklerin silah, para ve askeri teçhizat yardımı yapacaklarını belirtmeleri, Ankara Hükümetini diplomasi ve moral anlamında kuvvetlendirmiştir. Türk Heyetinin Moskova'da Afgan büyükelçisi ile bir antlaşma imzalamalarının da diplomatik anlamda bir kazanım olduğu ve söz konusu antlaşmanın İslam dünyasının desteğinin sağlanması için bir örnek teşkil ettiği de ifade edilmelidir.⁷⁶⁴

kendi saflarına çekmek istedikleri, bağımsızlıklarını Sovyet Hükümeti ile anlaşarak kazanabilecekleri ancak Türklerin Batı ile anlaşmalarının mevcut durumlarında olumlu bir değişiklik doğurmayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu ifadeler Bolşeviklerin, Ankara Hükümetinin Londra Konferansında Batı ile anlaşabileceği endişesi taşıdıklarını göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 1, (6 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 2, (6 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 3, (6 Mart 1337/1921).

⁷⁶³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

⁷⁶⁴ Türk Heyeti Moskova'da iken aynı dönemde orada olan Afgan Büyükelçisi Mehmet Veli Han ile Türkiye ve Afganistan arasında 1 Mart 1921 tarihinde bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bkz. "Türkiye-Afganistan Muahedesi" **Hâkimiyeti Millîye**, (24 Mart 1337/1921), s. 1; Kapur, a.g.e., s. 48. Antlaşmaya göre bağımsız Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış ve taraflar tüm doğu uluslarının bağımsızlıklarını da kabul etmiştir. Yine antlaşmaya göre taraflardan birine düşman olan herhangi bir devlet ile antlaşma yapılmaması taraflarca taahhüt edilmiştir. İngilizler Türk-Afgan Antlaşması ile bir İslam Konfederasyonunun kurulmasından ve Hindistan, Doğu İran, Belucistan ve Orta Asya'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurulmasından endişelenmekteydiler. Böylelikle Doğu'da bir İslam Bloğunun doğabileceği ve bu durumun İngilizlerin bahsi geçen bölgelere yönelik politikalarını etkisizleştirebileceği düşünülmekteydi. Bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 58-59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİPLOMATİK VE SİYASAL GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE SOVYET YARDIMLARI

3.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışından Moskova Antlaşmasına TBMM Hükümetinin Dış Siyaseti

Türk ve Rus Hükümetlerinin birbirlerine somut anlamda yakınlaşmalarına sebep olan temel faktör, tarafların uluslararası konjonktürü göz önünde bulundurularak kendi menfaatleri çerçevesinde takip ettikleri dış politika yaklaşımlarıdır. Söz konusu yaklaşımların ana hatları İtilaf Devletlerinin tutumuna göre şekillenmiş ve işlerlik kazanmıştır. Her iki tarafın da “Batı” ile anlaşmak istemesi Ankara ile Moskova arasındaki ikili ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Tarafların dış politikalarının temel ilkelerine değinilmek istenmesinin gerekçesini, aynı politikaların Milli Mücadele hareketi temsilcileri ile “Bolşevik Rusları” bir “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” imzalayacak kadar ortak bir paydaya dayanarak hareket etmeye sevk etmesi oluşturmaktadır.

Bolşevikler, İtilaf Devletleriyle çatışma halinde olan Türklere silah, askeri teçhizat ve para anlamında yardım etmelerine karşılık, Türkleri kendi saflarına çekme stratejisi takip etmiştir. Türkler ise bağımsızlık mücadelelerini sürdürebilmeleri için biraz önce bahsi geçen kaynakların temin edilmesi ve diplomatik destek hususunda Sovyet Hükümeti ile anlaşma çabası içerisinde olmuştur. Ancak taraflar bir yandan aralarındaki ilişkileri geliştirmeye çalışırken bir yandan da “Batı” ile anlaşma girişimlerinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu durum, Ankara ve Moskova Hükümetleri arasında muhtemel dostluğun pekiştirilmesi bağlamında antlaşma imzalanana kadar birbirlerine karşı temkinli yaklaşımlarına sebep olmuştur. Zira taraflardan biri “Batı” ile anlaşıp diğerine sırtını dönebilirdi.⁷⁶⁵ Öne çıkan bu siyasi öngörüler “Batı”nın başat gücü olan İngilizlerin Türkiye ile Kafkasya’ya yönelik politikaları sebebiyle Ankara ve Moskova temsilcilerini birbirlerine daha çok yaklaştırmış ve aralarındaki bazı anlaşmazlıkları tavizler vererek çözmeye yönlendirmiştir.

Türklerin Milli Mücadele hareketine yönelmelerinin temel sebebi İtilaf Devletlerinin işgallerini sonlandırarak bağımsız bir şekilde yaşamaktı. Bunu temin edebilmek için dönemin güçleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve düşmanının düşmanı olan devlet ya da devletlerden faydalanmak en pratik strateji olarak görülmekteydi. Ankara Hükümeti açısından İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan

⁷⁶⁵ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, 1, Ali Satan (Der.), İkinci Baskı, Tarihi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 79.

“düşman” olarak görülmektedir.⁷⁶⁶ Ancak bahsi geçen devletler arasından öne çıkan en belirgin “düşman” İngiltere⁷⁶⁷ ve İngiltere’nin desteği ile Anadolu topraklarında işgal hareketlerini sürdüren Yunanistan idi. Ankara Hükümeti temsilcileri dış siyasi faaliyetlerini İngiltere’ye sorun çıkarabilecek şekilde yöneterek, onları kendileri ile bir anlaşma yapmaya ikna etmeye çalışmaktaydı. Bu bağlamda “Mezopotamya”, “Suriye”, “Orta Asya” ve “Hindistan” bölgelerinde dini etkisini kullanarak propaganda faaliyetleri yürütmekte ve buradaki ayaklanmaları bu yol ile beslemekteydi.⁷⁶⁸ Ayrıca Sovyet Hükümeti ile yakın bir görüntü vererek, Bolşeviklerin söz konusu bölgelere yönelik propaganda faaliyetlerini destekleme eğiliminde olduğu izlenimini uyandırmaktaydı. Ankara Hükümetinin İngiltere’ye sorun yaratabilecek en önemli dış politika hamlesini ise Bolşevikler ile iş birliği yapma girişimleri oluşturmaktaydı.⁷⁶⁹

Ankara Hükümetinin ikinci büyük düşmanı ise Fransızlar idi. Fakat Ankara Hükümeti İngilizlere nazaran Fransızlara daha yakın bir politika izlemekteydi. Bunun önde gelen sebebini Fransa’yı İngilizlerden ayırarak, onları İngilizlere karşı kullanabilme anlayışı oluşturmaktaydı. Zira Fransızlar Suriye’deki avantajlı durumlarını kaybetmek istememelerine rağmen mütareke sınırları içerisinde kalan diğer bölgelerdeki meselelerde Türklerden yana bir politika takip etmekteydi.⁷⁷⁰ Öte yandan Fransızlar Türkleri ve Türk Hükümetini baskı ya da denetim altında tutmak yerine Türkiye’yi Fransızların ticaret alanı haline getirmek istemekteydi. Bu sebeple Türklerin öne sürmüş olduğu şartları kabul etme hususunda İngilizlerden daha istekli bir görüntü sergilemekteydiler.⁷⁷¹

Fransızların “Temps” gibi bazı yayın kuruluşlarının Türklerin Milli Mücadelesine destek vermesi, Milli Mücadele yanlıları arasında Fransızların İngilizlere nazaran “dost” olduğu imajının güçlenmesine sebep olmuştu.⁷⁷² Fransızların Ankara Hükümetine yakın durmasının altında Türkleri İngilizlere karşı bir “şantaj silahı” gibi kullanma stratejisi yatmaktaydı.⁷⁷³ Şöyle ki Fransızlar İngilizlerin Avrupa’nın merkezinin kontrolünü kendilerine vermemesinden şikayetçiydi.⁷⁷⁴ Ayrıca Almanya’ya Versay Antlaşması ile yüklenen tazminat ve yaptırımların uygulanmasında İngilizlerin

⁷⁶⁶ CA, Ebis No: 01003633, Fihrist No: 115, Ek: 2/3.

⁷⁶⁷ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷⁶⁸ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 97, List: 17; RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷⁶⁹ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, s. 74.

⁷⁷⁰ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, s. 75.

⁷⁷¹ Bu bağlamda Robert de Caix, M. Sava ve Amiral Lebon’dan oluşan bir Fransız Kurulunun 20 Mayıs 1920’de Ankara’ya gelerek, Mustafa Kemal Paşa ile bırakışma için görüşmelerde bulunması örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 70. Nitekim Fransız Kurulu ile 23 Mayıs 1920’de 29 Mayıs’tan itibaren 20 gün geçerli olacak bir mütareke imzalanmıştır. Bkz. Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, s. 89.

⁷⁷² **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, s. 75.

⁷⁷³ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷⁷⁴ RGASPI, Fond: 85, Opus: T, Delo: 97, List: 16.

Almanlara yeterli derecede baskı uygulamaması Fransızları oldukça rahatsız etmekteydi.⁷⁷⁵ Dolayısıyla Fransızlar bahsi geçen beklentilerinin İngilizler tarafından gerçekleştirilmesi için Milli Mücadele yanlılarına yakın durmaya çalışmaktaydı.

Fransızların Ankara Hükümetine yakın durma çabalarının başka bir sebebi de Bolşeviklerin Ankara Hükümeti nezdinde etkinliğinin artması ve bu iki yeni hükümetin birbirlerine yakınlaşma girişimleridir. Söz konusu durum Fransa'nın Türkiye ve Ortadoğu'ya yönelik çıkarları açısından büyük bir tehdit olabilirdi.⁷⁷⁶ Bunun yanı sıra Türklerin ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için Batılı devletler ile ticaret yapması gerektiğinin bilincinde olan Fransızlar, sonraki süreçte bu durumdan yararlanmak için Ankara Hükümeti ile anlaşmaktan yanaydı.⁷⁷⁷ Fransızların ekonomik menfaatleri gereği Ankara Hükümetine İngilizlere nazaran ılımlı bir politika takip etmesi, Türkler açısından da makul görülmekteydi. Zira Türkler de Fransızları İngilizlerden ayırarak, İngilizleri yalnızlaştırmak ve ilerleyen süreçte barış şartlarının İngilizler tarafından da kabul görmesini sağlamak bağlamında bir strateji izlemekteydi.

Ankara Hükümeti, İtilaf Devletlerinin bir diğer halkası olan ve işgal kuvvetleri arasında yer alan İtalya'ya "ehven-i şer" olarak bakmaktaydı. İtalyanların Milli Mücadele hareketine yaklaşımları ve izledikleri işgal politikaları, Ankara Hükümetinin İngilizlere ve Fransızlara nispeten İtalyanlar ile daha "dostça" ilişkiler kurabilmesine olanak sağlamıştır.⁷⁷⁸ İngiliz Yıllık Raporlarında İtalyanların Milli Mücadeleye açık bir şekilde destek verdiği ve Ankara Hükümetinin de doğal olarak onları "dost" olarak gördüğü ifade edilmiştir.⁷⁷⁹ Aynı raporda İtalyanların Milli Mücadele hareketiyle temas halinde olduğu ve Ankara Hükümetinin müttefikler arasında dost olarak gördüğü tek devletin İtalya olduğu dile getirilmiştir.⁷⁸⁰ İngiltere İtalya'nın Ankara Hükümetine husumet beslemediği ve Türkiye lehine bir siyaset takip ettiği için onların müttefikler arasındaki dayanışmaya aykırı davrandığından şikâyet etmiştir.⁷⁸¹

Ahmet Muhtar Bey'den Çiçerin'e gönderilen telyazısında da İtalya'nın Mondros Mütarekesi sonrası savaşılmayan tek ülke olduğu, siyasi ve ekonomik menfaatleri⁷⁸² sebebiyle Ankara Hükümeti

⁷⁷⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷⁷⁶ Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, s. 72.

⁷⁷⁷ Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, s. 80-86.

⁷⁷⁸ Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s. 223-224.

⁷⁷⁹ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, s. 75-76.

⁷⁸⁰ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, s. 76. Aziz (Meker) Bey'in "Büyük Millet Meclisi Riyaseti"ne gönderdiği geniş kapsamlı raporda da İtalya halkının Anadolu'ya asker sevkine rıza göstermediği, dolayısıyla bu durumun Türk halkına ve memleketine yardım olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Bkz. CA, Ebis No: 01001593, Fihrist No: 179, Ek: 1/15, 18 Teşrin-i Sani/Kasım 1336/1920).

⁷⁸¹ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922**, 3, Ali Satan (Der.), Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 41-42, 102.

⁷⁸² **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921**, 2, Ali Satan (Der.), Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 88.

ile anlaşmaya en eğilimli devletin İtalya olduğu belirtilmiştir. Ancak İngiliz emperyalizminin Türklere karşı verdiği savaşta başarılı olması durumunda İngiltere'nin kendilerini ödüllendireceği ve Anadolu'nun önemli bir bölümünü kendilerine verebileceğinden umutlu olmaları, İtalyanların Ankara Hükümetiyle anlaşmaya varamamalarının temel sebebi olarak görülmüştür.⁷⁸³

Ankara Hükümeti açısından İtalya'nın Anadolu'da bir işgalci devlet olarak bulunması her ne kadar kabul edilebilir olmasa da bir süre tahammül edilebilir bir durumdu. İtalyanlar da Milli Mücadele hareketine yönelik diğer devletler gibi bir politika takip etseydi ya da bu bağlamdaki faaliyetleri tamamen destekleseydi Ankara Hükümeti İtalyanlara karşı da bir cephe açmak durumunda kalacaktı. Türkler Doğu'da, Batı'da ve Güney'de mücadele ederken Güneybatı'da da savaşmak zorunda kalacaklardı. Bahsi geçen durumun ise hem daha fazla insan kaybı hem de Milli Mücadelenin daha uzun sürmesi gibi bir olumsuzluğa sebep olacağı aşikârdı.⁷⁸⁴ Ankara Hükümeti İtalyanların gerek Yunanlılarla çekişmeleri gerekse Anadolu'daki amaçlarının görünürde toprak ilhakıyla ilgili olmaması sebebiyle onlara karşı cephe açmamıştır. Bunun altında yatan temel neden Türklerin Yunanlılar ile yaptığı savaşta başarılı olmasının, İtalyanlar açısından da caydırıcı bir etki yaratacağı düşüncesidir.⁷⁸⁵

Türklerin İtalyanları “dost” olarak görmelerinin altında İtalyanların hoşgörülü tutumu⁷⁸⁶ ve elbette ki müttefikler arasındaki birliği bozmak amacıyla İtalyanların kullanılmak istenmesi stratejisi yatmaktaydı. Türkler bahsi geçen stratejiyi aktifleştirmek için Türkiye'den ekonomik anlamda imtiyazlar koparmak isteyen İtalyanların bu bağlamdaki beklentilerine olumlu yaklaşmıştır. Ankara Hükümeti bu şekilde İtalyanları kendi saflarına çekemese de onların Milli Mücadele hareketine İngiliz ve Fransızlara nazaran daha ılımlı bakmalarını sağlamıştır.⁷⁸⁷

Ankara Hükümetinin takip ettiği dış siyaset özellikle İngilizlerin desteklediği Yunanistan⁷⁸⁸ ile savaş halinde olunmasının etkisinde şekillenmiştir. Yunanistan, Ankara Hükümetinin nazarında İtilaf Devletlerinin desteklediği bir devletti ve bu devlet, Türklerin ata yurdu olarak benimsediği toprakları işgal etmişti. Dolayısıyla İtilaf Devletlerinin “maşası” olan Yunanistan Türkler tarafından düşman olarak görülmekteydi.⁷⁸⁹ Yunan kuvvetleri mağlup edilerek geri püskürtülebilir ise Yunan güçlerini organize ederek Türk topraklarını işgale sürükleyen İtilaf Devletleri ile bir anlaşma yapılabilirdi.

⁷⁸³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁷⁸⁴ Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 225.

⁷⁸⁵ Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 225.

⁷⁸⁶ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, s. 76.

⁷⁸⁷ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, s. 102.

⁷⁸⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivinde Yunan kuvvetlerinin İzmir ve diğer cephelerdeki askeri harekâtının Londra tarafından desteklendiği belirtilmektedir. Bkz. CA, Ebis No: 01003103, Fihrist No: 1, Ek: 7/11, (21 Şubat 1337/1921).

⁷⁸⁹ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, s. 76.

Türkler arasında yaygın bir görüş idi.⁷⁹⁰ Askeri ve mali sorunlar içinde olan Ankara Hükümeti bahsi geçen yaygın görüşü tatbik edebilmek amacı ile dış politika eksenini Doğu'ya çevirmiş ve Asya odaklı bir dış siyaset takip etmeye yönelmiştir.⁷⁹¹

Milli Mücadele hareketi temsilcileri, Yunanistan ile aralarındaki savaştan ve bu savaşın ortaya çıkardığı sonuçlardan İngilizlerin sorumlu olduğunu düşünmekteydi.⁷⁹² Bu sebeple İngilizlere karşı güdülen düşmanlık hissi Yunanistan'a oranla çok daha fazla idi. İngiliz Yıllık Raporlarında İngilizlerin desteklediği Yunan kuvvetlerinin Anadolu'nun belirli bölgelerini işgal etmesinin, Türkiye'de daha önce var olmayan "milliyetçi" ve "şovenist" bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olduğu dile getirilmiştir. Bu durum da Türkler arasında haklı olarak "Türkiye Türklerindir" sloganının güç kazanmasına olanak sağlamış ve Ankara Hükümetini komşu Müslüman ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya yöneltmiştir.⁷⁹³ Bunların yanı sıra Ankara Hükümeti İngilizlerin Mısır, Hindistan, Afganistan ve İran'a yönelik politikalarını takip etmekteydi. Söz konusu bölgelerde İngilizler aleyhinde propagandalar yapılarak, buralarda İngilizlerin prestiji sarsılmaya çalışılmıştır.⁷⁹⁴ Bu şekilde hem İtilaf Devletlerinin en güçlü halkası olan İngilizler zor durumda bırakılmaya hem de birinci durumun sonucu olarak işgal kuvvetlerinin Türkiye'den çekilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ankara Hükümeti takip edilen bu siyaset ile kendi şartlarını İngilizlere kabul ettirerek, Yunanistan da dâhil olmak üzere diğer işgal kuvvetlerinin Türkiye'deki faaliyetlerini sonlandırmak istemiştir.

Söz konusu seddin hayata geçirilmesiyle Türkiye'nin etrafı sarılmış olacak ve Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşması oldukça güçleşecekti.⁷⁹⁵ Bunun yanı sıra Ankara Hükümetinin Bolşeviklerden alacağı desteğin önü de kesilmiş olacaktı. Dolayısıyla Ankara Hükümeti bu hayati sebeplerle Bolşevikler ile aralarında engel teşkil edebilecek ya da iki tarafın aleyhinde bir siyaset takip edebilecek grup ya da hükümetleri ortadan kaldırma stratejisi takip etmiştir. Hatta bu bağlamda Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından Sovyet idaresine girmesine de sessiz kalınmıştır.⁷⁹⁶ Fakat

⁷⁹⁰ İngilizler ise karşı yönde bir politika takip etmiştir. Şöyle ki İngilizler, Yunan kuvvetlerini destekleyerek onların Türklere üstünlük kurmalarını ve böylece yine İngilizler tarafından öne sürülen şartların "Kemalistler" tarafından kabul görmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bkz. CA, Ebis No: 01003103, Fihrist No: 1, Ek: 7/11, (21 Şubat 1337/1921).

⁷⁹¹ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921**, s. 86.

⁷⁹² Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Türkiye'deki Yunan okul ve kiliselerinde verilen eğitime, devlet katı bir denetim uygulamıyordu. Bu politika ile bahsi geçen okul ve kiliselerde yetişenlerin ve onların mensup olduğu milletin devlete daha da yakınlaşması öngörülmekteydi. Ancak zaman içerisinde ortaya çıkan sonuç, öngörüldüğü gibi olmamıştır. Söz konusu eğitim birimleri Türkiye'deki diğer "azınlıklar" arasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin "Rum" tebasına da bağımsızlık misyonu yükleyerek, onları "şovenist" bir anlayışla hareket etmeye teşvik etmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 6 arka sayfa. Dolayısıyla İngilizler Anadolu'yu Yunan kuvvetlerine işgal ettirirken esasen Yunanlıların bilinçaltına daha önce işlenmiş olan misyondan faydalanmışlardır.

⁷⁹³ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921**, s. 86.

⁷⁹⁴ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921**, s. 87.

⁷⁹⁵ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 194.

⁷⁹⁶ 26 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Moskova Hükümetine gönderilen öneride "Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ında Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askeri harekâti yöneltmeyi ve Azerbaycan Hükümeti'ni

Bolşevikler de Ankara Hükümetinin Ermenistan'a yaptığı askeri harekâta göz yummuştur.⁷⁹⁷ Zira Kafkasya'da İngiliz yanlısı grup ya da hükümetlerin varlığı genç Sovyet Hükümetinin geleceği açısından da dikkat edilmesi gereken bir tehdit idi.

TBMM temsilcileri Bolşeviklerden silah, mühimmat ve para desteği temin edebilmek için Milli Mücadele yanlılarının İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı direnen tek manivela olduğunu vurgulamaktaydı.⁷⁹⁸ Bunun yanı sıra Türklerin İngiliz-Fransız ve Yunan kuvvetlerine karşı mücadele ederek onları meşgul ettiği ve böylece İngilizlerin Müslüman dünyasının gücünü kendi safına çekmesinin engellendiği belirtilmekteydi.⁷⁹⁹ Eğer İngilizler Anadolu'yu "hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Sultan'ın" etkisine sokabilirler ise -yani Ankara Hükümetini mağlup ederler ise- Bolşeviklere karşı bütün İslam dünyasını ayaklandırma fırsatı yakalayacaklardı.⁸⁰⁰ Dolayısıyla Sovyet Hükümeti temsilcilerinin söz konusu ihtimalleri göz önünde bulundurması ve "emperyalist cepheye" karşı savaşı Türklerle destek vermesi gerektiği kendilerine bildirilmekteydi. Yani Türklerin mağlup olması durumunda ortaya çıkacak gelişmelerin Bolşeviklerin de aleyhinde olacağına altı çizilerek, Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e iletilmiştir.

Öte yandan Milli Mücadele hareketinin başarılı olması ve işgal kuvvetlerinin Türkiye'den çıkarılması durumunda Bolşevikler için güneyden gelebilecek herhangi bir muhtemel saldırı tehdidi ortadan kaldırılmış olacaktı. Bununla birlikte Batı'nın Doğu'ya açılan kapısı olan İstanbul'un da Ankara Hükümetinin eline geçmesiyle Kafkasya da dâhil olmak üzere Rusya'nın güney sınırları İngiliz ve Fransızların entrikalarından uzaklaştırılacaktı. Bütün bu gelişmeler ise İngilizlerin İslam dünyasındaki prestijini sarsacak ve onların, domine etmek istediği bölgelerden geri çekilmesine sebep olacaktı. Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey Çiçerin'e gönderdiği telyazısında yukarıdaki ihtimalleri vurgulayarak, Sovyet Hükümetinden daha fazla silah ve mühimmat istemektedir.⁸⁰¹ Daha önce gönderilen silah ve mühimmatların miktarının oldukça az olduğunu belirten Ahmet Muhtar Bey, bunların arttırılmasını, sevkiyatın

de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir" şeklinde ifadeler yar almaktaydı. Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.318, Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 232. Gökay'da Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinde "önde gelen ulusçular ve Türk subaylarının" önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Bkz. Gökay, **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 108-109. Bunların yanı sıra Kazım Karabekir ile Halil (Kut) Paşa arasındaki yazışmalarda da Bolşevikler ile sınırdaş olunmasının üzerinde özellikle durulmuştur. Ayrıca Azerbaycan'da [Kafkasya'nın diğer bölgeleri de dâhil olmak üzere Bolşevikler aleyhinde faaliyet gösterilmemesi düşünülmekteydi] Bolşeviklere karşı hareketlerden sakınılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 11; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1, s. 328. Ayrıca bu konuya yönelik yani Kafkasya'da Türk ve Sovyet Hükümetlerinin iş birliği yapmasının gerekliliği hususunda kapsamlı bir çalışma için bkz. Mehmet Perinçek, **Kafkasya'da Türk-Sovyet Askeri İşbirliği (1919-1922)**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021.

⁷⁹⁷ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, s. 79.

⁷⁹⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17.

⁷⁹⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁸⁰⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁸⁰¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

hızlandırılmasını⁸⁰² ve söz konusu yardımların Moskova Antlaşmasının sonuçlarına bağımlı olmamasını da Çiçerin'den özellikle istemiştir.⁸⁰³ Ayrıca Ahmet Muhtar Bey, taraflar arasında belirlenen ortak amacın gerçekleştirilebilmesi için İtilaf Devletlerine karşı savaşan Türklere gerekli olan silah ve cephanelerin aciliyetle gönderilmesinin önemini Rus askeri makamlarına bildirmesini de Çiçerin'den talep etmiştir.⁸⁰⁴

Ankara Hükümeti Milli Mücadele hareketinin başarılı olmasının Sovyet Hükümetinin lehine, aksinin ise aleyhine olacağını Sovyet temsilcilerine belirtmekteydi.⁸⁰⁵ Ankara Hükümeti bu bağlamda takip ettiği siyaset ile Bolşeviklerden silah, askeri teçhizat ve para desteği talebinde bulunmaktaydı. Milli Mücadele hareketinin yürütülmesi için gerekli olan ihtiyaçların Bolşeviklerden talep edilmesi, başka bir alternatif olmaması ve Sovyet Hükümetinin de İtilaf Devletlerine karşı mücadele etmesiyle bağlantılıdır. Ancak Türk tarafı bu strateji ile Bolşeviklerin Kafkasya üzerinden Türkiye'ye yönelik olası bir saldırısını da önlemek istemiştir. Zira zayıf bir ihtimal olsa da İngilizler Bolşevikler ile anlaşarak, böyle bir harekâtı organize edebilirlerdi.

Bolşevikler her ne kadar Çarlık Hükümetinin çizgisinden uzaklaştıklarını dile getirselere de Rusya'da otoritelerini sağlamlaştırdıktan sonra Rusya'nın geleneksel politikalarını hayata geçirmeye çalışmışlardır.⁸⁰⁶ Devletler arasındaki ilişkilerin menfaatler üzerine kurulduğu ve Bolşeviklerin de Çarlık döneminin politikalarını uygulayamaya meyilli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Ankara Hükümeti Bolşevikler ile İngilizler ya da onların yönlendirdiği kuvvetler tarafından iki ateş arasında bırakılabildi. Bu sebeple Ankara Hükümeti Bolşeviklerden yukarıda bahsedilen taleplerde bulunarak, onların Türkiye'ye yönelik muhtemel saldırı planlarını da etkisizleştirmek istemiştir.

İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümeti ile anlaşma girişimlerinin⁸⁰⁷ Misak-ı Milli ilkelerine aykırı olması sebebiyle Milli Mücadele hareketi temsilcileri Bolşeviklere daha da yaklaşmıştır. Taraflar arasında diplomatik temasların geliştirilmesiyle birlikte Moskova'da anlaşma görüşmelerine

⁸⁰² Bahsi geçen belgenin tarihi 15 Ocak 1921'dir. Dolayısıyla sevkiyat bu tarihten daha önce başlamıştır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16.

⁸⁰³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁸⁰⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.

⁸⁰⁵ Sovyetlerin kendi belgelerinde de ifade edildiği gibi İtilaf Devletlerinin Milli Mücadele yanlılarını mağlup etmesi durumunda Anadolu ve Kafkasya'da Bolşeviklerin aleyhinde bir düzen kurulmuş olacaktı. Bu olasılığın gerçekleşmesi durumunda ise Türklere verecekleri desteğin maliyetinin çok daha fazlasını sarf etmek durumunda kalacaklardı. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 41.

⁸⁰⁶ Ali Fuat Paşa Moskova Antlaşmasından sonra Sovyet Hükümetinin politikasını şöyle değerlendirmiştir. "Sovyet Hükümetinin Türkiye, Polonya, Orta Avrupa ve Balkan milletleri hakkındaki siyaseti Hariciye Komiserliğinin düşüncelerinden büsbütün farklı idi. Sovyet Hükümeti, bu milletlerin varlığını ve istiklallerini geniş ölçüde tanımayı, onlara dost ve yardımcı görünmeyi ve bu siyasetini bir muahede ile teyidini kabul ederek Garp proletaryasına karşı milletlerin hürriyet ve istiklallerine Garp demokrasisinden daha çok tarftar olduğunu isbat eylemek istemişti. Fakat zamanla, muslihane hulül ile bu milletlerin içine girecek ve onları Moskova'nın nüfuzu altına almağı ihmal etmeyecekti. Türkiye'ye karşı tatbik edilecek olan bu yeni siyasetle Şark ve Müslüman milletleri daha çok Sovyet rejiminin nüfuzu altına alacaktı." Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 151.

⁸⁰⁷ Sevri Antlaşması (10 Ağustos 1920) ve Londra Konferansı (21 Şubat 1921).

başlanmıştır. Söz konusu görüşmeler bir “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” ile sonuçlanmıştır. Ankara Hükümetinin takip ettiği dış siyasetin belirleyici temel ilkeleri daha öncede değinildiği gibi dönemin siyasi konjonktürü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki, İtilaf Devletlerinin Milli Mücadelecilere karşı tutumu, Ankara Hükümetini Sovyet Hükümeti ile anlaşmaya ve Bolşevikleri “Batı”ya karşı bir denge unsuru olarak “kullanmaya” itmiştir. Bütün bu bilgilerden hareketle Büyük Millet Meclisinin açılışından Moskova Antlaşmasına kadar geçen süreçte Ankara Hükümeti, Sovyet Hükümeti ile aralarındaki problemleri çözüme kavuşturarak, ihtiyaç duyduğu askeri teçhizat ve mali desteği Bolşeviklerden temin etmeye çalışmıştır. Ancak böyle bir politika takip edilirken “Batı” da tamamen gözden çıkarılmamıştır. Çünkü Ankara Hükümeti için temel amaç İtilaf Devletleri tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmaktır.⁸⁰⁸

3.2. “Sovyet Rusya’nın” Milli Mücadele Hareketine İlk Mali, Askeri Teçhizat ve Silah Yardımı

3.2.1. Halil (Kut) Paşa’nın Sovyet Hariciye Heyeti İle Görüşmesi

Halil Paşa Bekirağa’dan kaçtıktan ya da kaçırıldıktan sonra silah, cephane ve para temin edebilmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından Doğu’ya gönderilmişti. Halil Paşa’nın Doğu’ya gönderilmesinin bir diğer amacı da Kafkasya ve Rusya’nın durumu hakkında bilgi edinmek ve özellikle Sovyet Hükümeti ile yapılması düşünülen bir anlaşma için zemin oluşturmaktır. Halil Paşa Moskova’ya vardığında Rusların Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan⁸⁰⁹ ve Harbiye Komiseri Sergey Sergeyeviç Kamenev⁸¹⁰ ile görüşmüştür.⁸¹¹ Halil Paşa görüşmeye katılan Sovyet Heyetinin Türkiye’nin durumuyla ilgili bilgi istemesi üzerine şu açıklamada bulunmuştur.

Türkiye’de Saltanat bile ortadan kaldırılacaktır... Millet, halk arasından seçilmiş vekilleri ile kendi kendini idare yoluna gitmektedir. İngiltere tarafından takviye edilen Yunan orduları Anadolu’ya çıkmışlardır. Türkler, başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde kadınlı erkekli müstevlilere karşı savaş vererek memleketi karış karış savunmaktadırlar ve bu, sonuna kadar da böyle olacaktır. Bunu hiçbir kuvvet hatta bütün dünya devletleri bile durdurmaya muktedir değillerdir... Sizin inkılabınızın gayesi kapitali yıkmaktır, kapitalin merkezleri Londra, Paris ve

⁸⁰⁸ Ankara Hükümeti Sovyet Hükümeti ile ilişkilerini bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalama seviyesine getirmesine rağmen İtilaf Devletleri ile de anlaşma zemini aramaktaydı. Bu bağlamda Londra Konferansı görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı anlaşmalar imzalamıştır. Ancak bahsi geçen anlaşmalar Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 132-140.

⁸⁰⁹ Hakkında detaylı bilgi için bkz. “Karahan, Lev Mihayloviç (1889-1937)”, **Diplomatiçeskiy Slovar**, Tom 2, İzdatelstvo Poliçiçeskoj Literaturi, Moskva, 1971, s. 27.

⁸¹⁰ Kamenev hakkında detaylı bilgi için bkz. “Kamenev Sergey Sergeyeviç 1881-1936”, **Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya**, Tom 11, İzdatelstve Sovetstskaya Entsiklopediya, Moskva, 1973, s. 739-740.

⁸¹¹ Nesrin Ersoy McMeekin, **Turkey’s Relations With The Bolsheviks (1919-1922)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 43.

Roma olduğuna göre Türkiye'ye saldıranlarla Sovyetlerin düşmanı aynı ülkelerdir. Binaenaleyh Rusya ile Türkiye'nin bu durumda dost olmaları gerekmektedir, bu en tabii ve mantıklı yoldur...⁸¹²

Ali Fuat Paşa Ankara Hükümetinin Moskova elçisi olarak atanıp Moskova'ya gittiğinde Halil Paşa'nın Sovyet Hariciye Heyeti ile yaptığı müzakereler hususunda kendisiyle görüşmüştür. Halil Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Anadolu'da ortaya çıkan mukavemetin ve muvaffakiyetin bütün İslam âlemine ve Asya'ya yayılacağını, Sovyet Hariciye Heyetine izah ettiğini söylemiştir. Ayrıca Halil Paşa “kapitalistlerin bel kemiğinin Asya'da kırılacağını” ve yakında Anadolu'da kurulacak olan hükümetin “Sovyet Rusya” ile “dostluk ve ittifak anlaşmaları imzalayacağını” Sovyet temsilcilerine ifade ettiğini Ali Fuat Paşa'ya anlatmıştır. Halil Paşa'nın söz konusu ifadeleri Ali Fuat Paşa'nın anılarında verdiği bilgilerle de örtüşmektedir.⁸¹³

Halil Paşa ile Sovyet Hariciye Heyeti arasında yapılan görüşme, Ankara ve Moskova'nın birbirlerine yakınlaşmasına ve emperyalizme karşı birlik olma⁸¹⁴ politikalarına zemin oluşturmuştur. Üç saatten fazla süren görüşmede Rusya ve Türkiye'nin ortak paydalarına ve Türkiye'deki milli hareketin model alacağı yönetim şekline dahi değinilmiştir.⁸¹⁵ Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiseri olan Çiçerin, Halil Paşa ve Doktor Fuat Sabit Bey ile görüştüğünü Lenin'e rapor etmiştir.⁸¹⁶ Çiçerin doğu politikalarında faydalı olacaklarını düşündükleri için Türk Heyetine “ilgisiz cevap vermekten uzak durulduğunu” belirtmiştir.⁸¹⁷

Anadolu hareketinin henüz iç ve dış politikalarının net bir şekilde belirlenmediği ancak onların “her halükarda cumhuriyeti benimseyecekleri” Sovyet belgelerinde ifade edilen başka bir husustur.⁸¹⁸ Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketiyle ilgili böyle bir öngöründe bulunmuş olması üç nedene bağlanabilir. Bunlardan ilki Havza görüşmesinde böyle bir ifadenin dile getirilmiş olması olabilir.⁸¹⁹ İkincisi ise Anadolu hareketinin gelişim sürecini yakından takip eden Bolşeviklerin Erzurum ve Sivas Kongrelerinden ve bu kongrelerin işleyiş yönteminden haberdar olmalarıdır. Üçüncü ve son neden olarak da Halil Paşa'nın görüşmede kendilerine bu bağlamda bilgi vermiş olmasıyla açıklanabilir.⁸²⁰

⁸¹² Sorgun, a.g.e., s. 245.

⁸¹³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 138-139.

⁸¹⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 2; CA, Ebis No: 01001805, Fihrist No: 35, (29 Mart 338/1922); CA, Ebis No: 01003633, Fihrist No: 115.

⁸¹⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸¹⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸¹⁷ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸¹⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸¹⁹ Sovyet Heyeti Başkanı “Acaba general hazretleri, Anadolu'da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar? Mustafa Kemal Paşa, “Tabii ki Sovyetler'in, Şuralar Cumhuriyeti'ne benzer bir hükümet tarzı”. Bkz. Tansu, a.g.e., s. 260.

⁸²⁰ Sorgun, a.g.e., s. 245.

Çiçerin görüşmeyle ilgili Lenin'e rapor ettiği bilgileri içeren belgede Türkiye'de komünizm için bir taban olmadığını fakat Bolşevizm'in son derece popüler olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma Türkiye'de Batı'ya karşı oluşan "nefret" sebep olarak gösterilmektedir.⁸²¹ Aynı belgede Çiçerin, Halil Paşa'nın kendilerinden; Türkiye'de matbaalar, kütüphaneler, dergi ve yayın evleri kurmalarını aciliyetle talep ettiğini ileri sürmektedir.⁸²² Bu durum Halil Paşa'nın silah ve para yardımı temin edebilmek için Sovyet Heyetine kendi yetkilerinin dışında çeşitli vaatlerde bulunduğu algısına sebep olmuştur.⁸²³ Çiçerin, Türk Heyeti ile yapılan görüşmeden sonra Halil Paşa'nın söylediğini iddia ettiği sözleri de göz önünde bulundurarak, Türkiye'de "en üst seviyede propaganda özgürlüğümüz olacak" ve "Sovyet sistemini orada tanıtmamız mümkün olacak" şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.⁸²⁴ Türkiye'de toplum katmanlarının topraklarını sevmesinden dolayı kendisi bu fikre yani Türkiye'de komünizmin yerleştirilebileceğine katılmamaktadır. Ancak Çiçerin zaman içerisinde burada komünizmin benimsetilebileceğinin ihtimal dâhilinde olduğunu da değerlendirmelerine eklemektedir.⁸²⁵

Mayıs 1920 tarihli⁸²⁶ görüşmede Halil Paşa, ulusların kendi kaderini kendilerinin belirleme hakkını kabul ettiklerini ve Türkiye'de ayrı bir hükümet kurulacağını dile getirmiştir. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için önce işgalcilerin ülkeden kovulması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ayrıca Türkiye'de işgalcilere karşı mücadele edenlerin silah, para ve cephaneye ihtiyacı olduğunu Çiçerin başkanlığındaki heyete bildirmiştir.⁸²⁷ Halil Paşa "Sovyet Rusya'yı Asya halklarının tek dostu", Milli Mücadeleyi de "tüm Asya halklarının Avrupa emperyalizmine karşı mücadelesinin"⁸²⁸ bir örneği olarak telakki etmeleri gerektiğini Sovyet Heyetine iletmiştir. Bunların yanı sıra Halil Paşa

⁸²¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 22. Ayrıca Bolşeviklerle Batı'ya karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Çünkü Batı-emperyalizm, Türkiye üzerindeki iktisadi hâkimiyetinden asla feragat etmeyecektir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 130, Belge No: 1; ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 2; TİTE, Kutu: 31, Gömlek: 37, Belge No: 37001, (6 Mayıs 1336/1920)

⁸²² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸²³ Hatta Halil Paşa'nın Çiçerin ile görüşmesinde Çiçerin'e Van ve Bitlis bölgelerinin Ermenilere terkedilebileceğini söylediği ileri sürülmektedir. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 17. Şark Cephesi Kumandanlığına gönderilen İbrahim Tali Bey'in 1 Teşrinievvel 1336/1 Ekim 1920 tarihli raporunda bahsi geçen durum ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Halil Paşa'ya böyle bir söz verip vermediği sorulduğunda Halil Paşa öyle bir söz vermediğini söyleyerek, Çiçerin ile yüz yüze geldiğinde bunu ispat edeceğini söylemiştir. Sovyet Heyeti ile silah, askeri teçhizat ve para meselesini müzakere etmek üzere 28 Eylül 1920'de yapılan görüşme sonunda Halil Paşa meseleyi Çiçerin'e açmıştır. Çiçerin söz konusu meseleyi Halil Paşa ile görüştiklerini söylemiş, ancak daha sonra bir yanlış anlaşılma ya da hatırında yanlış kalmış olabileceğini öne sürerek, önceki ifadesini inkâr etmiştir. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 62-63.

⁸²⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸²⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸²⁶ Görüşmenin konu edildiği belgenin tarihi 16 Mayıs 1920'dir. Ancak görüşme bir gün öncesinde yani 15 Mayıs'ta yapılmış olabilir. Çiçerin görüşmeden sonra kendi politikaları çerçevesinde değerlendirmelerde bulunarak, bu değerlendirmeleri 16 Mayıs'ta Lenin'e göndermiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸²⁷ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸²⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

Anadolu hareketine destek sağlayabilmek adına Bolşeviklerin Orta Doğu politikasına yardım edebileceğinin de sözünü vermiştir.⁸²⁹

Halil Paşa bahse geçen yardım girişimini “ajanları” ve “Türk partizanları” vasıtasıyla İran, Afganistan ve Hindistan coğrafyalarında yapacağını belirtmiştir.⁸³⁰ Bunun üzerine Çiçerin Orta Doğu politikalarının ağırlık merkezinin Türkiye’ye aktarılacağını ifade etmiştir. Türkiye ile temas kurulabilmesi için ise Ermenilerin demir yollarının kullanılması gerektiğini, bunun sağlanmasının da Ermenilerle bir anlaşma imzalamalarından geçtiğinin altını çizmiştir.⁸³¹ Ayrıca İngilizlerin etkisi altında olan Gürcistan’ın da Milli Mücadele hareketi temsilcileri ile irtibatlarını kesmek için yapmış oldukları faaliyetlerden dolayı tehdit edilmesi gerektiği, Bolşevikler tarafından düşünülen başka bir husustur. Çiçerin Lenin’i bilgilendirdiği belgede yardım meselesine dair detayların kendi askerleri ile Halil Paşa arasında kısa süre içerisinde açıklığa kavuşturulması gerektiğini de belirtmiştir.⁸³²

3.2.2. “Sovyet Rusya”nın Mali, Askeri Teçhizat ve Silah Yardımlarının Anadolu’ya Ulaştırılması Meselesi

İki heyet arasındaki görüşmeden sonra Bolşevikler “Türkiye’deki Mustafa Kemal Hükümetine” Politik Büro/Politbüro’nun⁸³³ onayı ile silah ve altın yardımı yapmaya karar vermiştir.⁸³⁴ Aynı zamanda Merkez Komite⁸³⁵ Şalva Zuraboviç Eliava’yı da Türkiye’ye elçi olarak atamıştır.⁸³⁶ Görüşmeye askeri teçhizat ve para yardımı miktarının netleştirilmesi için birkaç günlük ara verilmiştir.⁸³⁷ Sovyet Hariciye Heyeti ile tekrar bir araya gelen Halil Paşa 60.000 tüfek ve bunlara uygun miktarda mühimmat sağlanması hususunda anlaşmıştır.⁸³⁸ Halil Paşa’nın hatıralarında silah ve cephane yardımıyla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir.

Birkaç gün sonra da piyade ve topçu mühimmatı Karadeniz üzerinden motorlarla Anadolu’ya sevkedilmeye başlandı. Bu arada 500 bin Japon tüfeğini Anadolu’ya göndermeyi teklif ettiler fakat bir orduda muhtelif çaplarda silah bulunmasının aleyhinde olduğum için bunu kabul etmeyerek

⁸²⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸³⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸³¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸³² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

⁸³³ Merkez Komite tarafından Ekim 1917’de silahlı ayaklanma hazırlamaya ve bu hazırlığı gerçekleştirecek bir “siyasi büro” oluşturulmasına karar verilmiş ve Politbüro kurulmuştur. Bkz. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 96-97.

⁸³⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

⁸³⁵ Petersburg’da Haziran 1917 başlarında yapılan “Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi”nde alınan karar gereğince “Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi” adlı bir “merkez organı/merkez komitesi” kurulmuştur. Sonraki süreçte Bolşeviklerin aldıkları kararlarda ve politikalarında bahsi geçen komite etkili olmakla birlikte kongreler arasındaki dönemlerde tüm Sovyetler için bu komitenin kararları geçerli olacaktı. Bkz. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, s. 92-93.

⁸³⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

⁸³⁷ Sorgun, a.g.e., s. 246.

⁸³⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

Alman tüfek ve cephanesinin sevkinin devamında ısrar ettim. Ankara ile yaptığım muhabere sonunda tüfek başına bin, top başına iki bin atım hesabı ile Alman yapısı silah ve mühimmat gerektiğini bunların yetmemesi halinde Rus yapısı top ve tüfek gönderilebileceğini bildirdim.⁸³⁹

Bolşevikler Ankara'ya nakdi yardım olarak ruble göndermek istemiştir. Fakat Halil Paşa para yardımının altın olarak yapılmasının daha uygun olacağını söylemiştir.⁸⁴⁰ Halil Paşa Rus Hariciye Heyeti ile yapılan pazarlık sonucuna göre üç milyon altın rublede karar kılındığını belirtmektedir.⁸⁴¹ Ancak Halil Paşa'nın 4 Haziran 1920 tarihinde⁸⁴² Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta iki milyon ibaresi geçmektedir. Bu noktada Halil Paşa'nın bahsi geçen mektubuna değinmek faydalı olacaktır.

İhtiramat-ı halisanemi arzdan sonra; vaziyet-i dahiliyeye Bolşeviklerin muavenet-i mümkesini temin için Moskova'ya gelmiştim. Erzurum'dan Bakü'ye memur Doktor Fuat ile birlikteyiz. Moskova'daki Hariciye nazır muavini Karahan ve Hariciye nazırı Çiçerin ve başkumandanları makamındaki Kamanef ile sizlerin ve vaziyetiniz hakkında görüşülmüştü. Teşebbüsat ve hareket-ı milliyeye muavenete karar verildi. Fakat bu muavenetin şimdilik ilanına taraftar değildirlir. Bunda hem kendi nokta-i nazarları ve hem sizin bu ilana taraftar olmayacağınız noktasından lüzum hissedilmişti.

- 1- Nısfı altın olmak üzere iki milyon lira,
- 2- 3 kolordu için yirmi bini İngiliz, yirmi bini Rus yirmi bini Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ve her tüfeğe iki üç bin kadar fişek ikası takarrür etti.
- 3- Yine üç kolorduya birer alay teşkil etmek üzere üçer bataryalı üçer taburluk üç alay sahra topçusu için cem'an yüz sekiz İngiliz sahra topu bol cephaneye size verilecektir.
- 4- Ayrıca on iki topluk bir ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz obüslerinden (tahminen 10,5 luk) sevkolunacaktır.
- 5- Henüz Sovyet şekline girmeyen ve Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir münazaraya sebebiyet vermemek üzere bizim eski hududa Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki bu halde şümendüfö sevkiyatı başlayabilecektir.⁸⁴³

Bu bilgilerden hareketle Bolşeviklerin Hariciye Heyetiyle yapılan görüşmede 60.000 tüfek hususunda anlaşıldığı görülmektedir. Ancak nakdi yardım konusunda Halil Paşa'nın hatıralarında belirtildiği gibi üç milyon altın ruble değil "yarısı altın olmak üzere iki milyon lira"da karar kılındığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Halil Paşa, mektubunda Bolşeviklerin para miktarını arttırabileceklerini de belirtmektedir.⁸⁴⁴

⁸³⁹ Sorgun, a.g.e., s. 246.

⁸⁴⁰ Sorgun, a.g.e., s. 246. Ayrıca bu husus Dışişleri Halk Komiserliğinin de gündemine gelmiştir. Dışişleri Halk Komiserliğinden Politbüroya yazılan bir belgede Türkiye'ye ve diğer ülkelere gönderilmesi planlanan paranın altın olması gerektiği çünkü kağıt paranın kabul edilmediği belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

⁸⁴¹ Sorgun, a.g.e., s. 247.

⁸⁴² İstiklal Harbimiz adlı eserde Halil Paşa'nın Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubun tarihi 4 Haziran 1335/1919 olarak verilmiştir. Fakat söz konusu mektubun tarihi 4 Haziran 1920'dir. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 892.

⁸⁴³ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 891-892.

⁸⁴⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 892.

Halil Paşa 5 Ağustos 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketi için verilmesi kararlaştırılan silahlardan ilk kısmını 20 Temmuz'da Rostov'dan göndereceklerini bildirmiştir. Bahsi geçen silahlar "ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, iki batarya obüs, iki batarya sahra ile yüz Lewis veya Gold hafif mitralyöz"den oluşmaktadır.⁸⁴⁵ Ayrıca Halil Paşa bu silahların Yavlah'tan (Yevlah) Türkiye'ye aktarılması için iki yüz arabanın hazırlanması emrinin verildiğini dolayısıyla bu durumun silahların aktarılmaya başladığını gösterdiğini de Karabekir'e iletmiştir.⁸⁴⁶ Çiçerin'in Halil Paşa ve beraberindekiler ile yaptıkları müzakereleri Lenin'e rapor ettiği belgede Türklere gönderilmek üzere 60.000 tüfek hususunda anlaşıklarını ancak bunlardan sadece 6.000 gönderdiklerini yazmıştır.⁸⁴⁷

Bolşeviklerin Anadolu hareketine askeri mühimmat ve nakdi yardım miktarı hususundaki görüşmelere Doktor Fuat Sabit'in mektubunda da değinilmiştir. 3 Haziran 1920 tarihini taşıyan mektupta, Fuat Sabit Bey "paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı"nın dile getirildiğini belirtmektedir. Fuat Sabit Bey'in mektubunda da silah miktarı 60.000 tüfek (Yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız ve yirmi bin İngiliz) olarak kararlaştırılmıştır. Her tüfek için üç bin fişek verileceği, yüz on iki top ve on ağır top gönderileceği de ayrıca ifade edilmiştir.⁸⁴⁸ Yerasimos ise Halil Paşa'nın Harbiye Komiseri Kamenev ile görüştüğünü ve sonuç olarak bir milyon altın lira, 60.000 tüfek⁸⁴⁹, 180 milyon fişek, 108 sahra topu ile 12 ağır top yardımı yapılmasına karar verildiğini belirtmektedir.⁸⁵⁰

Görüldüğü gibi Halil Paşa ile Fuat Sabit Bey'in verdiği bilgiler arasında bazı çelişkiler mevcuttur. Bahsi geçen çelişkiler özellikle yardım miktarı hususunda kendini göstermektedir. Fuat Sabit Bey'in mektubu 3 Haziran, Halil Paşa'nın mektubu ise 4 Haziran tarihlidir. Bu bilgiler Sovyet Hariciye Heyetinin Fuat Sabit Bey ve Halil Paşa ile ilk görüşmeden sonra ayrı ayrı görüşmüş olabilecekleri izlenimine sebebiyet vermektedir. Nitekim Fuat Sabit Bey, Anadolu hareketinin bir İttihat ve Terakki hareketi olmadığını ve bu bağlamdaki faaliyetlerin Anadolu inkılapçıları arasında yeri olmadığını Çiçerin'e söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Çiçerin Fuat Sabit Bey'den Anadolu hareketinin mahiyeti hakkında esaslı bir rapor istemiştir.⁸⁵¹

⁸⁴⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 932.

⁸⁴⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 932.

⁸⁴⁷ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁸⁴⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 880.

⁸⁴⁹ Altmış bin tüfek Sovyet belgelerinde de belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: 2, Delo: 57, List 3.

⁸⁵⁰ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 153; Mustafa Öztürk, "Rassmotrenie Sovetskoy Pomoşi Ankare V 1920-1922 gg. Na Osnove Turetskih İstoriçeskih İstoçnikov", **Nauçnie Problemi Gumanitarnih İsslodevanıy**, Vıpusk/Sayı: 5, Pyatigorsk, 2010, s. 70.

⁸⁵¹ Fuat Sabit Bey'in mektubu ve hazırlamış olduğu rapor hakkında detaylı bilgi için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 879-885.

Fuat Sabit Bey ve Halil Paşa yaklaşık iki hafta süren görüşmelerden sonra kararlaştırılan hususları bildirmek için sözü edilen mektupları kaleme almışlardır. Aynı görüşmelere katılan kişilerin kararlaştırılan yardım miktarlarına dair farklı birtakım bilgiler vermesi düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Fuat Sabit Bey mektubu yazdığı tarihten bir haftaya kadar belirlenecek geçici bir murahhas ile Bakü-Tiflis-Kars yolunu kullanarak Erzurum'a geleceklerini belirtmektedir. Fuat Sabit Bey beraberlerinde 120 bin lira altın bulunacağını da ifade etmiştir.⁸⁵² Ancak Erzurum'a gelen kişiler arasında Fuat Sabit Bey'in adı geçmemektedir. Bu gelişmeler Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Sovyet Hariciye Heyeti ile ilk müzakereden sonra farklı zamanlarda görüşmüş olabileceklerini işaret etmektedir. Ayrıca son değişiklikler sonucu ilk yardımın Halil Paşa ile ulaştırılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır.

Görüşmeler sonucunda Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılan altınların kayıpsız bir şekilde Milli Mücadele temsilcilerine nasıl teslim edileceği gündeme gelmişti. Elçilik heyeti ve yardım yola çıkmaya hazır olmasına rağmen yolculuk Temmuz ayı başına kadar ertelenmiştir. Ankara Hükümetinin Fransızlar ile bir bırakışma imzaladığı haberi Moskova'ya ulaşınca Bolşevikler Türklerin tutumundan kuşkulandı.⁸⁵³ Halil Paşa, Çiçerin ile görüşmüş bu bırakışmanın imzalanmasının İngilizleri yalnız bırakacağını dolayısıyla ortaya çıkan durumun Türk ve Rusların lehine olacağını belirtmiştir.⁸⁵⁴

Yardıma getirecek olan kafilenin gecikmesinin bir diğer nedeni de Kafkasya'daki durumun karışıklığıdır. Kızıl Ordunun Bakü'ye girişinden sonra Mayıs ayının sonlarına doğru Gence'de Sovyet idaresine karşı bir ayaklanma baş göstermiştir. İngiliz ve Taşnaklar tarafından desteklenen Müsavat ordusunun kalıntıları ve bunların başında bulunan Nuri Paşa ile diğer Türk subayları söz konusu olaya sebep olmuştur.⁸⁵⁵ Bolşevikler aleyhlerine işleyen bu gelişmeden kuşkulanan kafilenin yola çıkmasını ertelemiştir.

Kafilenin geciktirilmesinin en önemli nedenlerinden biri de Ermenilerin Anadolu'ya ulaştırılacak olan yardımlar için şimendifer yolunu açmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. İngilizlerin de etkisiyle Taşnak Hükümeti, Karabağ'da bulunan Kızıl Ordu birliklerinin "Zengizor" ve Nahçıvan'a geçmesini engellemekteydi. Yine Nahçıvan'da "Müsavatçılar" Bolşeviklere karşı faaliyetlerde bulunmaktaydı.⁸⁵⁶ Bolşeviklerin Anadolu'daki milli harekete yardıma karar vermesi ve söz konusu yardımın Kafkasya yoluyla gönderilecek olması, bölgedeki İngiliz yanlısı grup ya da

⁸⁵² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, s. 880.

⁸⁵³ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 159.

⁸⁵⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, s. 930.

⁸⁵⁵ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 160.

⁸⁵⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 97.

hükümetlerin baskılanmasını gerektirmekteydi.⁸⁵⁷ Zira bu grup ve hükümetlerin oluşturdukları coğrafi set ile Türkiye'ye ulaştırılacak olan yardımların önünün kesilmesi düşünülmekteydi.

Sözü edilen gruplar, takip ettikleri politikalarla Türkiye'nin "İngiliz, Fransız ve Yunan çizmeleri altında" ezilmesini desteklemiş oluyorlardı.⁸⁵⁸ İngilizler "Gürcistan'da Menşevikler"⁸⁵⁹, "Ermenistan'da Taşnaklar", "Azerbaycan'da Müsavatçılar" ve diğer Kafkas milletleri vasıtasıyla Bolşevikler ve Türkler arasında kurulması düşünülen muhtemel bağlantı girişimini önlemek istemekteydi.⁸⁶⁰ Bolşeviklerin ve Türklerin aleyhine gelişen bu durumun engellenerek, Türkiye'nin "zalimlerin pençesinden" kurtarılması için Sovyet sisteminin bölgede tesis edilmesi zaruri bir hal almıştı.⁸⁶¹ Bu bağlamda Moskova'da bulunan Ermeni Heyeti ile Sovyet Hariciye Heyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda Bolşeviklerin arabuluculuğuyla yolun açılması kararlaştırılmıştır.⁸⁶²

Bu noktada şu hususa da temas edilmelidir. Sovyet belgelerinde Politbüro'nun kararları gereğince Türkiye'ye yapılacak olan yardıma hemen başlanması gerektiği aksi takdirde Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini (Bolşevikleri) "yalancı ve boşboğaz" olarak değerlendireceği ifade edilmektedir.⁸⁶³ Kendi kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle az miktarda da olsa yardım yapılması gerektiği çünkü söz konusu yardımın manevi değerinin büyük bir önem arz edeceği dile getirilmektedir.⁸⁶⁴ Ayrıca Doğu'da yapacakları harcamaların Batı'daki mücadelelerine olumlu yansıtacağını ve bu durumun prestijlerini arttıracığını düşünmektedirler.

Söz konusu belgenin devamında Politbüro'nun kararlarına rağmen Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan silah ve cephanenin hala alınmadığı, verilen söz ve vaatlerin yerine getirilmediği hususuna dikkat çekilmektedir.⁸⁶⁵ Böyle bir politikanın da kendilerini gözden düşüreceğini ve otoritelerini sarsacağını belirtmektedirler.⁸⁶⁶ Belgenin 28 Haziran 1920 tarihli olduğu ve Ermeni Heyetinin Haziran ayı boyunca Sovyet Hariciye Heyetiyle görüştüğü de dikkate alınırsa gönderilmesi

⁸⁵⁷ ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek:65, Belge No: 1.

⁸⁵⁸ ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 2.

⁸⁵⁹ Azerbaycan Sovyet Hükümetinin her zaman kardeş Türk halkına yardım elini uzatmaya hazır olduğu ancak Gürcistan'da Antant'a hizmet eden Menşevik Hükümetinin söz konusu girişimi engellediği belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 1.

⁸⁶⁰ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 115.

⁸⁶¹ ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 3. Çiçerin tarafından Lenin'e yazılan bir belgede "Kemalistler"e yapacak oldukları askeri teçhizat ve silah yardımlarının geçişine Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri izin vermeyeceğinden her iki bölgenin de Sovyetleştirilmesinin zaruri olduğu belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁸⁶² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 160.

⁸⁶³ RGASPI, Fond: 159: Opis: 2, Delo: 57, List: 2; RGASPI, Fond: 5, Opis: 2, Delo: 314, List: 12.

⁸⁶⁴ RGASPI, Fond: 159: Opis: 2, Delo: 57, List: 2.

⁸⁶⁵ RGASPI, Fond: 159: Opis: 2, Delo: 57, List: 2 arka sayfa.

⁸⁶⁶ RGASPI, Fond: 159: Opis: 2, Delo: 57, List: 2 arka sayfa.

kararlaştırılan silah ve cephanenin geciktirilmesinin başka bir sebebi daha ortaya çıkmaktadır. Halil Paşa Orconikidze⁸⁶⁷ ile Bakü’de görüştüğünde ondan iki ordu arasındaki irtibatın temini ve Moskova’nın vaat etmiş olduğu silah ve cephanenin Türkiye’ye nakli için “Tiflis-Gümrü-Kars şimendifer hattının” ve Gerus⁸⁶⁸-Nahçıvan yolunun açılmasını talep etmişti. Orconikidze ise şimendifer hattının açılması için tavizat olarak Nahçıvan’ın Ermenilere terk edilmesini ileri sürmüştü.⁸⁶⁹ Bolşeviklerin Ermeniler lehindeki bu tutumu sonraki süreçte de devam etmiştir.⁸⁷⁰

Belirtilen gelişmelerden sonra Halil Paşa Moskova’dan 2 Temmuz 1920 tarihinde elçilik başkanı Upmal Angarskiy⁸⁷¹, “iki Kızılordu erkan-ı harp zabiti” ve “20 kadar muhafız askerle” Bakü’ye doğru hareket etmiştir.⁸⁷² Sonyel, İngiliz belgelerine dayanarak sefaret heyetinin 50 kişi olduğunu belirtmiş ve üyeleriyle ilgili şu bilgileri vermiştir.

Ekim İhtilaline katılan ve oldukça kötü ad yapmış olan Upmal adlı bir Let (kurulun sekreteri; Rusça ve Almanca konuşuyordu. Hiçbir eğitim görmemişti ve kendine hiç güveni yoktu. Bakü’lü yaşlı bir komünist Tatar olan Bağirov⁸⁷³ (çevirmen olarak çalışıyordu); oda eğitim görmemişti ama kurnazdı ve kendine güveni vardı. Lakabı Danilov olan bir Musevi, istihbarat bölümünü yönetiyordu. Onun karısı, Madam Danilova da bir komünistti ve Sovyet gizli polisi ÇEKA’nın üyesiydi. 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafçı, deniz gücü temsilcisi ve

⁸⁶⁷ Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze. 27 Ekim 1886’da Gürcistan’da doğmuştur. Nisan 1918’de Güney bölgesinin (Kafkasya) olağanüstü komiseri olarak atanmıştır. Bolşeviklerin Kafkasya’daki siyasi komiseri ve Politbüro üyesidir. Gürcistan ve Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Kafkasya’daki 11. Kızıl Ordu’da görev yapmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. “Orconikidze, Grigoriy Kostantinoviç (Sergo) [15(24) Okt. 1886- 18 Fevr. 1937]” **Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya**, Tom 31, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo, s. 171-173; Ayrıca bkz. G. K. Orconikidze, **İzbranniye Stati i Reçi 1911-1937**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1939. Karabekir, Orconikidze’ye “Rusya Sovyet Cumhuriyeti Umum Kafkasya Siyasi Komiseri” şeklinde hitap etmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96. Başka bir belgede kendisine “Rus? Komünist Partisi Transkafkasya Bölgesi Komitesi Yoldaş Orconikidze’ye” şeklinde hitap edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 67, List: 1.

⁸⁶⁸ Goris.

⁸⁶⁹ Halil Paşa’nın Şark Cephesi Kumandanlığına 3 Ağustos 1336/1920 tarihli şifresi bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 938-939.

⁸⁷⁰ Halil Paşa’nın Moskova’daki görüşmelerinden anlaşıldığına göre Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesinin kolaylaştırılması için böyle bir talepte bulunulmuştur. Bolşevikler Gürcülerle yaptıkları anlaşmada Batum’dan İngilizlerin uzaklaştırılması için Batum’un Gürcistan’a ait olduğunu ve Gürcistan’ın “mevcudiyetini” tanıdıklarını kabul etmiştir. Bu politikada güttükleri amacı ise Menşevikleri İngilizlere aleyhine teşvik etmek olarak açıklamışlardır. Bolşevikler kısa bir süre sonra ise Gürcistan’ın Sovyet şekline gireceğini böylece yapılan anlaşmanın da bir hükmü kalmayacağını belirtmişlerdir. Bolşevikler Ermenilerle yapılan görüşmelerde Taşnakları geçici olarak tanıyıp, İngilizlerden ayırmak istemişlerdir. Ayrıca Ermenilerin milli idealleri çerçevesinde onlara yardım eder görünerek, Sovyet idaresini bölgede tesis edene kadar Ermenileri “aldatmak” için düşünülmüş politikalarlardır. Söz konusu değerlendirmeler Halil Paşa tarafından Kazım Karabekir’e Beyazıt’tan bildirilmiştir. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 931.

⁸⁷¹ Y. Y. Upmal Angarskiy, Bolşeviklerin Ankara’ya göndermiş oldukları ilk temsilcidir. Bkz. G. V. Çiçerin, **Stati i Reçi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki**, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiceskoy Literaturı, Moskva, 1961, s. 196.

⁸⁷² Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 931.

⁸⁷³ Ali Oruç Bağirov. Upmal Angarskiy heyetinde ateşemiliter olarak görevlendirilmiştir. Sonraki süreçte Sovyet Hükümetinin Trabzon Konsolosu olarak tayin edilmiş ve 1921 yılının Ocak ayı başlarında Trabzon’a gelerek görevine başlamıştır. Bkz. Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, s. 324. Hâkimiyeti Milliyet gazetesinde Bağirov’un heyette askeri işlere memur edildiği, heyet içerisinde “iki madam” bulunduğu ve sefirin henüz Bakü’de olduğu, sefaret heyetinin bir kısmının Erzurum’da kaldığı ve bunların Ankara-Bakü muhaberesini temin edecekleri belirtilmiştir. Bkz. “Misafirlerimiz Geldi”, **Hâkimiyeti Milliyet**, (5 Ekim 1920), s. 2.

muhafızlardan oluşuyordu. Kurul propaganda ve kışkırtma amaçları için Rusça ve Türkçe birçok yayınları da birlikte getirmişti.⁸⁷⁴

Halil Paşa ve sefaret heyetinin beraberinde bir telsiz telgraf istasyonu, Büyük Millet Meclisi emrine bir otomobil, “500 kilo sıkletinde ve 6 sandık derununda” bir miktar altın para ile Çiçerin’in Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektubu bulunmaktaydı.⁸⁷⁵ Halil Paşa ve elçilik heyetinin yolculuğu esnasında Taşnak Hükümeti, İngilizlerin etkisiyle Zengizor ve Nahçıvan’ı Kızıl Ordu’ya açmayı reddetmiştir. İtilaf Devletleri Polonya Ordusu aracılığıyla saldırıya geçtiği için Kafkasya’daki askeri birliklerin çoğu Polonya cephesine gönderilmişti. Bu sebeple Bolşevikler Ermeniler üzerine herhangi bir askeri harekât yapılmasını istememekteydi. Durumun halledilebilmesi amacıyla Zengizor ve Nahçıvan’ın Ermenilere bırakılmasına karşılık, Ermenilerden Gümrü-Şahtahtı-Culfa demiryolunun kullanılmasının temin edilmesi talimatlıya Orconikidze Bakü’ye gönderilmiştir.⁸⁷⁶

Halil paşa, Orconikidze vasıtasıyla önerilen teklifi reddetmiştir. Bu sebeple Orconikidze ikinci bir teklif olarak şimdilik Gerus-Nahçıvan yolunun açılması için çalışacağını bildirmiştir.⁸⁷⁷ Gerus’taki Kızıl Ordu birlikleri, Halil Paşa ve kafilesinin yol güvenliğini sağlamak üzere Nahçıvan’a doğru hareket etmiştir.⁸⁷⁸ Halil Paşa ve beraberindeki elçilik heyeti yanlarındaki “500 kilogram” altınla Bakü’den Gerus’a geçmiştir. Yolun kalan kısmının güvenli olmayışı sebebiyle Halil Paşa yalnız devam etmiş ve 29 Temmuz’da Nahçıvan’a varmıştır.⁸⁷⁹ Bu sırada Türkiye’ye gitmekte olan elçilik heyetinin Gerus-Nahçıvan güzergâhındaki yolu Ermeni milis kuvvetleri tarafından kesilmiştir. Bahsi geçen milis kuvvetlerinin saldırısı sonucu yaşanan çatışmada Rus sefaret heyeti ile yanlarındaki süvari alayı geri çekilmiştir. Fakat sekiz manda arabasında yüklü bulunan altınları da oldukları yerde bırakmışlardır.⁸⁸⁰

10 Ağustos 1920 tarihinde⁸⁸¹ Bolşeviklerin Taşnaklar ile imzaladığı anlaşmaya göre Nahçıvan ve Culfa’dan Şahtahtı’ya kadar olan demiryolunun denetimi Ermenilere bırakılmıştır.⁸⁸² Söz konusu anlaşmayla Gümrü-Şahtahtı demiryolu da sadece sivil malzeme transferine açık hale getirilmiş ve

⁸⁷⁴ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde**, s. 83.

⁸⁷⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 931. Çiçerin’in Mustafa Kemal Paşa’ya mektubu 2 Temmuz 1920 tarihlidir. Mektup hakkında detaylı bilgi için bkz. **Dokümanı Vneşney Politikı SSSR**, Tom 3, s. 11; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, 244.

⁸⁷⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 162.

⁸⁷⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 938.

⁸⁷⁸ **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, s. 121.

⁸⁷⁹ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 164.

⁸⁸⁰ Sorgun, a.g.e., s. 248-249.

⁸⁸¹ İbrahim Ethem Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 374-375.

⁸⁸² Sürmeli, **Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, s. 561.

Gerus-Nahçıvan yolu da açılarak elçilik heyeti yoluna devam etmiştir.⁸⁸³ 27 Ağustos'ta Karaköse'ye⁸⁸⁴ varan heyetin yanlarındaki altınlardan yüz kilo eksilmiştir.⁸⁸⁵ Halil Paşa kalan altınları Karaköse'deki Fırka/Tümen kumandanı Edirneli Cavit Bey'e teslim etmiştir.⁸⁸⁶ 8 Eylül 1920'de Erzurum'a ulaştırılan altınlar hastanedeki kantarda tartılarak iki yüz kilo kadarı Doğu Ordusu için ayrılmıştır.⁸⁸⁷ Altınların kalan kısmını ise Elçilik Heyeti beraberinde Ankara'ya götürmüştür.⁸⁸⁸

Kazım Karabekir tarafından Moskova'daki Türk Heyeti riyasetine gönderilen belgede bahsi geçen heyet ve getirmiş oldukları altınlar söz konusu olmuştur. Karabekir Rusya Şuralar Hükümeti sefaret heyetinin birinci kademesinin 31 Ağustos'ta Erzurum'a vardığını belirtmektedir.⁸⁸⁹ Belgede heyetin 7 sandık içinde ve yaklaşık olarak 500 kilo sıklığında altın getirdiği açıklanmaktadır.⁸⁹⁰ Ayrıca altınların külçe halinde olduğu ve heyetin 8 Eylül'de Ankara'ya doğru hareket edeceği ifade edilmiştir.⁸⁹¹ Sefaret heyeti başkatibi (Upmal Angarskiy) ve emir zabiti Erzurum'da Celalettin Arif Bey ile temas ettikten sonra kamyonla Erzurum'dan yola çıkmıştır.⁸⁹² Yine Şark Cephesi Kumandanı Karabekir tarafından "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine" gönderilen belgede heyetin 12 Eylül 1920 tarihinde Erzincan'da olacağından ve yanlarında üç sandık halinde 200 kilo kadar da külçe altın bulunduğu bahsedilmektedir.⁸⁹³ Heyet 16 Eylül 1920 tarihinde Sivas'a ulaşmış ve burada gösterişli bir törenle karşılandıktan sonra Sanayi Mektebinde misafir edilmişlerdir. Buradan da Eylül'ün 18'inde Kayseri'ye doğru hareket edecekleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen bilgi yazısından anlaşılmaktadır.⁸⁹⁴

⁸⁸³ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 165.

⁸⁸⁴ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 118. Sefaret heyetinin gelişi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde haber olmuştur. Bkz. "Misafirlerimiz Geldi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (5 Ekim 1920), s. 2.

⁸⁸⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 165.

⁸⁸⁶ Sorgun, a.g.e., s. 248-249; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 19; Müderrisoğlu, a.g.e., s. 513; Erol Mütercimler, **İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek**, İkinci Baskı, Erciyaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 118; Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", **Karadeniz Araştırmaları**, 3(9), Çorum, 2006, s. 41. Toktamış Ateş, "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1199. Bazı kaynaklar altınların Kurmay Başkanı Kazım Bey'e (Kazım Orbay) teslim edildiğini belirtmektedir. Bkz. Atnur, a.g.e., s. 374; Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü 1920)", s. 45.

⁸⁸⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 513.

⁸⁸⁸ Türk İstiklal Harbi adlı eserde Elçilik Heyetinin getirdiği altınların 6 sandık olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu sandıklardan üçü açılarak, altınlar tartılmıştır. Tartılan miktar ise 200 kilo 35 gram olarak kaydedilmiştir. Bkz. **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 167. Ancak Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen bir belgede Birinci Sovyet Sefaret Heyetinin getirdiği altınlardan üç sandığının açılarak tartıldığı ve toplam 200 kilo 635 gram olarak kaydedildiği görülmektedir. Bkz. CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920).

⁸⁸⁹ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁸⁹⁰ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁸⁹¹ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁸⁹² ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920).

⁸⁹³ ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920).

⁸⁹⁴ ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 2, (16 Eylül 1336/1920).

Söz konusu gelişmelerden hareketle altınların miktarıyla ilgili bilgilerin birbirlerinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Halil Paşa'nın hatıralarında Ermeni milislerinin saldırısı sonrasında altınların eksildiği belirtilmektedir.⁸⁹⁵ Yerasimos da heyetin Karaköse'ye vardığında, yanlarında bulunan altınların 400 kiloya indiğinden bahsetmektedir.⁸⁹⁶ Fakat Halil Paşa'nın Beyazıt'tan Karabekir'e bildirdiğine göre altınlar 6 sandık içinde ve 500 kilo ağırlığındaydı.⁸⁹⁷ Karabekir'in Moskova'daki Türk Heyeti riyasetine gönderdiği belgede ise Erzurum'a gelen sefaret heyetinin 7 sandık içinde yaklaşık 500 kilo ağırlığında külçe altın getirdikleri ifade edilmiştir.⁸⁹⁸

Belirtilen bilgiler Halil Paşa'nın Karabekir'e beyanatında belirttiği ilk miktarla⁸⁹⁹ örtüştüğüne ve Karabekir tarafından da teyit edildiğine⁹⁰⁰ göre altınların ağırlığında bir değişme olmadığı söylenebilir. Yine Karabekir tarafından "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine" gönderilen belgede Ankara'ya doğru yola çıkan heyetin yanında üç sandık ve yaklaşık olarak 200 kilo kadar altın bulunduğu belirtilmektedir.⁹⁰¹ Altınların bir kısmı burada bırakılmıştır. Bu durum Karabekir'in Büyük Millet Meclisi Riyasetinden gelen şifreye cevaben gönderdiği belgeden anlaşılmaktadır. Belgede altın miktarından bahsedilmemekte fakat Rusya sefaret heyeti başkanının izniyle Erzurum'da bırakılan altın külçelerinin Ankara'ya gönderilmesinin istendiği görülmektedir.⁹⁰²

Karabekir külçe altınların ağırlığını daha öncede değinildiği gibi yaklaşık 500 kilo olarak belirtmişti. Fakat "Sovyet Rusya'nın" dış politika belgelerinde bahse geçen altınların ağırlığı 200,6 kg olarak ifade edilmiştir.⁹⁰³ Bu noktada şu ihtimal de göz önünde bulundurulmalıdır. Sefaret heyeti altınların yarıya yakınını Erzurum'da bırakmıştı. Geriye kalanları ise Büyük Millet Meclisi Hükümetine vermeyip kendi propaganda amaçları için kullanmak istemiş olabilir.⁹⁰⁴ Bu ihtimale göre Sovyet dış politika belgelerinde sefaret heyetinin sadece Erzurum'da bırakmış olduğu altın miktarı dikkate alınmış olmalıdır.

⁸⁹⁵ Sorgun, a.g.e., s. 249.

⁸⁹⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 165.

⁸⁹⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 931.

⁸⁹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁸⁹⁹ Halil Paşa'nın Kazım Karabekir'e beyanatu 3 Ağustos 1336/1920. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 930-933.

⁹⁰⁰ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1(7 Eylül 1336/1920).

⁹⁰¹ ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920).

⁹⁰² CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, (19 Eylül 1336/1920)

⁹⁰³ **Dokümanı Vneşney Politikı SSSR**, Tom 3, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1959, s. 675; Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", **DTCF Dergisi**, 56(1), 2016, s. 135.

⁹⁰⁴ Karabekir, sefaret heyetinin getirdiği altınların bir kısmının propaganda amaçları için kullanılacağını anlayınca bu altınların Ankara'ya getirilmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek, bir kısmının Erzurum'da bırakılmasını öne sürmüştür. Ancak bu talebi reddedilmiştir. Bkz. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde**, s. 83.

Altın külçelerinin ağırlığıyla ilgili olduğu gibi tutarı hususunda da çelişkiler bulunmaktadır. Bayur, sefaret heyetinin bir milyon altın ruble getirdiğini, bunun yarısının Doğu cephesinde bırakıldığını ve altınların tutarının “118-120 bin altın lira” olduğunu yazmaktadır.⁹⁰⁵ Ateş ve Mütercimler ise altınların değerini yüz bin lira olarak açıklamışlardır.⁹⁰⁶ Bunların yanı sıra Karal, Cebesoy ve Gökay’da altınların değerinin yüz bin lira olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁷ Ancak Erzurum’da bırakılan altınların Ankara’ya gönderilmesine dair Karabekir ile yapılan yazışmalarda bahsi geçen altınların “olsa olsa yüz elli bin liralık bir meblağ” tutacağı dile getirilmiştir.⁹⁰⁸ Söz konusu bilgiler ışığında ilk sefaret heyetinin yaklaşık olarak 500 kilo külçe altın getirdiği bu meblağın bir kısmının Erzurum’da bırakıldığı anlaşılmıştır.⁹⁰⁹ Külçe altınların geriye kalan kısmının heyetle birlikte Ankara’ya gönderildiği fakat Ankara Hükümetine teslim edilip edilmediğinin belli olmadığı kanaatine varılmıştır.

3.3. Silah, Cephane ve Askeri Teçhizat Sevkiyatı Girişimi: Deniz Taşımacılığı Teşkilatının Oluşturulması

Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri ile imzalamış olduğu Mondros Mütarekesinin sınırlayıcı maddelerinden devletin deniz kuvvetleri de etkilenmişti. Şöyle ki, Mütarekeden sonra Osmanlı deniz kuvvetlerine ait yaklaşık 50 gemi İtilaf Devletlerinin denetimine girmiş ve bu gemiler İzmit ve Haliç’te enterne edilmişlerdi.⁹¹⁰ Dolayısıyla Milli Mücadele hareketinin deniz gücü sınırlıydı. Bu durum Sovyet Hükümeti ile silah ve askeri teçhizat müzakerelerinde bulunmak üzere Moskova’ya gönderilen Türk Heyetlerinin görüşmelerinden sonra bir sorun olarak öne çıkmıştı. Önce Halil Paşa ve ardından da Ankara Hükümetinin ilk resmi heyetinin başkanı olarak görevlendirilen Bekir Sami Bey, Sovyet Hariciye Heyeti ile askeri teçhizat ve silah yardımı hususunda anlaşmışlardı. Söz konusu askeri teçhizat ve silahların Türkiye’ye ulaştırılması meselesi yol ve taşıma sorununu gündeme getirmişti. Bunun yanı sıra malzemeler Ankara Hükümetine yakın limanlara ulaştırılsa dahi bunların Batı Cephesine aktarılması İtilaf Devletlerine bağlı gemilerin karakol faaliyetleri yüzünden zor görünmekteydi. Bahsedilen gelişmeler sebebiyle bir deniz taşıma örgütünün kurulması zaruri bir hal almıştı. Söz konusu zaruret 23 Eylül 1920 tarihli bir belgede bir “komisyon”un oluşturulmasının gerekliliği bağlamında dile getirilmiştir. Rus limanlarından sevk edilen askeri teçhizat ve sair malzemelerin Türk limanlarına ulaştırılmasının ardından Batı Cephesine taşınmasının da bu

⁹⁰⁵ Hikmet Bayur, “Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız”, **Belleten**, 30(117), 1966, s. 146.

⁹⁰⁶ Ateş, a.g.e, s. 1199; Mütercimler, **İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları**, s. 118.

⁹⁰⁷ Halil İbrahim Karal, **Turkish Relations With Soviet Russia During The National Liberation War Of Turkey 1918-1922 A Study in the Diplomacy of the Kemalis Revolution**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 1967, s. 270; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 139; Bülent Gökay, **Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991**, Routledge, New York, 2006, s. 28.

⁹⁰⁸ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (14 Eylül 1336/1920).

⁹⁰⁹ Erzurum’da bırakılan külçe altınların sonradan tekrar Ankara’ya gönderilip gönderilmediği tespit edilememiştir.

⁹¹⁰ Hikmet Öksüz, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri’nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 164, 2006, s. 56.

komisyon vasıtası ile yürütüleceği belirtilmiş ve komisyonun başına Binbaşı Fehmi Bey'in getirileceği de anlatılmıştır.⁹¹¹ Böylece milli kuvvetlere denizden silah, cephane gibi askeri malzemelerin daha güvenli bir şekilde taşınması temin edilmeye çalışılmıştır.⁹¹²

Deniz taşımacılığı teşkilatının oluşturulmak istenmesinin amacı sadece nakliyat işlerinin halledilmesi değildi. Ankara Hükümetine bağlı olarak çalışacak olan deniz taşımacılığı teşkilatı milli kuvvetlere gönderilen cephaneleri Batı Cephesine ulaştırmakla da görevlendirilecekti. Bunun yanı sıra bu teşkilat ile düşman kuvvetlerinin karaya asker indirmesinin de engellenmesi düşünülmekteydi. Ayrıca taşımacılıkta önemli limanların top ve mayın ile savunulması da teşkilatın belli başlı görevleri arasındaydı. İtilaf Devletlerinin Karadeniz'deki denetiminden dolayı Rus limanlarından gönderilen malzemelerin Batı Cephesine aktarılması gizli ya da kaçak bir şekilde yapılmalıydı. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için gerekli olan subay kadrosunun bir kısmı gönüllü olarak bir kısmı da İstanbul'dan çağrılarak oluşturulmuştur.⁹¹³

3.3.1. Umur-u Bahriye Müdürlüğünün Kurulması

10 Temmuz 1920 tarihinde oluşturulan Umur-u Bahriye Müdürlüğü Milli Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Kuruluşun amacı Karadeniz'deki taşımacılık/nakliyat işlerini organize etmektir.⁹¹⁴ Özellikle Karadeniz'deki Rus limanlarından yapılacak olan nakliyat bu kuruluşun başta gelen görevleri arasındaydı.⁹¹⁵ Başkanlığına Şevket Ahmet'in (Doruker) getirildiği bu teşekkülün adı 1 Mart 1921 tarihinde "Bahriye Dairesi Reisliği" olarak değiştirilmiştir.⁹¹⁶

Umur-u Bahriye Müdürlüğü İstanbul'da enterne edilmiş olan Donanma gemileri ve diğer birliklerde bulunan genç subayları Ankara hükümetine hizmet etmeleri için Anadolu'ya sevk etmeye çalışmıştır. Deniz sevkiyatını devam ettirmek, bu sevkiyatta görevlendirilecek subayları tedarik etmek ve harekâta hazır tutmak gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca gemilerin bakım onarım ihtiyaçlarını gidermek, kıyılarda gözetleme yapmak ve düzenli bir istihbarat ağı oluşturarak yaşanan gelişmelerden haberdar olunması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 159'u güverte, 68'i makine, 5'i tabip ve biri istihkâm sınıfı olmak üzere toplam 233 subay Umur-u Bahriye Müdürlüğü ile diğer deniz teşkilllerinde ve gemilerde görevlendirilmiştir.⁹¹⁷

⁹¹¹ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: 1, (23 Eylül 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: arka sayfa.

⁹¹² **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, Soner Polat (Ed.), Dz. İk. Grp. K. lığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2008, s. 46.

⁹¹³ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, 5, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s. 21.

⁹¹⁴ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 21.

⁹¹⁵ Mithat Işın, **İstiklal Harbi Deniz Cephesi**, T. C. Deniz Basımevi, Ankara, 1946, s. 12.

⁹¹⁶ Mustafa Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, Türkiye Denizciler Sendikası, İstanbul, 1992, s. 72.

⁹¹⁷ **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, s. 50.

3.3.2. Trabzon Kaçakçı Müfrezesi

21 Eylül 1920 tarihinde kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesi “Sovyet Rusya”dan gönderilecek olan yardımların Trabzon’a nakledilmesi işlerini düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmişti.⁹¹⁸ Trabzon’a ulaştırılan askeri teçhizat ve cephanelerin Karadeniz’de Ankara Hükümetine bağlı diğer limanlara sevk etmek de yine bu kuruluşun görevleri arasındaydı.⁹¹⁹ Sevkiyatın gizli tutulmaması, limanlar ve sevkiyat işlerini yürütenlerin arasında işbirliğinin sağlanamaması askeri malzeme taşınmasında bazı olumsuzluklara sebebiyet vermektedir. Umur-u Bahriye Müdürlüğü ve Trabzon Kaçakçı müfrezesi de bahsi geçen olumsuzlukları ortadan kaldıramamıştı.⁹²⁰ Bunun üzerine Trabzon Kaçakçı Müfrezesinin 25/26 Ekim 1921 tarihinde askeri bir makama devredilmesi uygun görülmüş ve bu teşekkül “Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi” adı altında hizmet vermeye başlamıştır.⁹²¹ “Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi” 9 Şubat 1921 tarihinde görev fonksiyonları ve yetki alanının genişlemesi ile “Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı”na dönüştürülmüştür.⁹²²

Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı Rus limanlarından gönderilecek olan teçhizat, cephan ve silah sevkiyatını düzenli ve güvenli bir şekilde idare etmekle birlikte 1921 yılının Ekim ayından itibaren Doğu Cephesinden Batı Cephesine aktarılan malzemelerin taşıma işlerini de yürütmüştür.⁹²³ Bu komutanlık Batum, Novorossiysk ve Tuapse deniz subaylıkları, Trabzon’daki 3. Kafkas ve sonraki 13. Tümen Komutanlıkları ve Kazım Karabekir’in komutasındaki 15. Kolordu Komutanlıkları ile işbirliği içinde çalışmıştır. Milli Mücadelenin sonlarına doğru Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı bünyesinde küçükü büyüklü buharlı, motorlu ve yelkenli yaklaşık 26 parça deniz aracı bulunmaktaydı. Bu komutanlık İtilaf Devletlerinin hâkim olduğu 600 mil uzunluğundaki bir sahada Rus limanları-Trabzon ve Trabzon ile diğer Karadeniz iskeleleri arasında silah, cephan, asker ve levazım eşyası taşıma işlerini idare etmiştir.⁹²⁴

3.3.3. Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı

Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı 15 Ağustos 1920 tarihinde oluşturulmuştur.⁹²⁵ Bu komutanlık sahil şeridinin korunması ve bölgedeki “Pontuşçu” çeteler ile mücadele edilmesi

⁹¹⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 359.

⁹¹⁹ Mütercimler, **İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları**, s. 85.

⁹²⁰ Doğanay, **Milli Mücadele’de Karadeniz**, s. 271.

⁹²¹ Emrullah Nutku, “İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı”, **Yakın Tarihimiz**, 2, 1962, s. 149.

⁹²² **İstiklal Harbi’nde Bahriyemiz**, s. 52.

⁹²³ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 29.

⁹²⁴ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 29-30.

⁹²⁵ **İstiklal Harbi’nde Bahriyemiz**, s. 56.

hususlarında görevlendirilmiştir.⁹²⁶ Müfreze harekât bakımından 15. Kolordu Komutanlığına bağlı olarak çalışmakla birlikte İtilaf Devletlerinin Samsun bölgesine yapabileceği bir harekâta karşı savunma planlamalarında önemli bir yer işgal etmiştir.⁹²⁷ 1 Ocak 1921 tarihinden itibaren Samsun'daki Fransız Okulu binasına yerleşen komutanlığın silahları, 30 mavzer tüfeği, 4.500 fişek, Preveze gambotundan gönderilmiş olan iki adet 47 mm'lik top, Ankara'dan gönderilen dört Belçika mavzeri ve 600 fişek ile 297 top mermisinden ibaret idi.⁹²⁸

Samsun Bahriye Müfrezesi Türk köylerini basan, halkın can ve mal güvenliğine tecavüz eden Pontus çetelerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Bu müfrezeye bağlı bir Bahriye Mektebi kurulmuş ve bahsi geçen mektebe deniz subayı yetiştirme misyonu yüklenmiştir.⁹²⁹ Samsun Bahriye Müfrezesi 1921 yılının Mart ayından 22 Temmuz 1922'de lağvedilerek Amasra Bahriye Komutanlığına devredilene kadar bazı gemi ve mevkilere buradan 1026 er sevk edilmiştir.⁹³⁰ Bu müfrezenin denetiminde Samsun kıyı şeridinin savunulması için siperler kazılmış ve Haziran 1921'de kurulan kıyı gözetleme istasyonu ile düşman gemilerinin hareketleri de takip edilmiştir. Bunların yanı sıra Samsun'a gelen askeri malzemelerin boşaltılmasında da müfrezenin önemli katkıları olmuştur.⁹³¹

3.3.4. Ernis (Van) Tersanesi

1920 yılının ikinci yarısında Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan Ernis'te bir Tersane Komutanlığı kurulmuş ve 22 Kasım 1921 tarihinde Binbaşı Ahmet Reşat Bey tersaneye komutan olarak atanmıştı.⁹³² Tersanenin emrinde bir “deniz önyüzbaşı, bir makine yüzbaşı, bir makine üsteğmeni, Ruslardan kalma mazotla çalışan İhsan paşa Gambotu, motorlu üç tekne her biri 300 tonluk iki duba ve kullanılamaz halde iki yelkenli” bulunmaktaydı.⁹³³ Milli Mücadele süresince diğer cephelere nazaran Batı Cephesinin daha önemli olması sebebi ile Ernis Tersanesinin faaliyetleri 1922 yılında durdurulmuş ve tersanenin bünyesinde bulunan subaylar Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına aktarılmıştır.⁹³⁴ “Sovyet Rusya” tarafından gönderilen askeri malzemelerin özellikle Batı Cephesine aktarılması için yukarıda bahsedilen taşıma teşekkülleri oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra hem savunma hem kıyıların gözetlenmesi hem de malzemelerin yükleme ve boşaltılması

⁹²⁶ Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, s. 118.

⁹²⁷ **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, s. 56.

⁹²⁸ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 21-22.

⁹²⁹ Işın, a.g.e., s. 58.

⁹³⁰ İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, “İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri”, **Türk Kültürü**, S: 129, 1973, s. 732.

⁹³¹ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 22.

⁹³² **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, s. 63.

⁹³³ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi**, s. 360.

⁹³⁴ **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, s. 63.

bağlamında farklı teşekküllerde kurulmuştur. Bu teşekküller genel itibari ile aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Deniz Taşımacılığı Teşkilatı

Merkez Liman Reislikleri	Samsun ⁹³⁵ , Zonguldak ⁹³⁶ , Antalya ⁹³⁷ , Mersin ⁹³⁸ , İzmir ⁹³⁹ , İstanbul ⁹⁴⁰
Nakliyat-ı Bahriye Komutanlıkları	Trabzon, Ereğli
Deniz Müfrezeleri	Samsun, Amasra, Ereğli, İzmit, Fethiye, Eğridir
Kıyı Gözetleme İstasyonları	Hopa (Absalah), Kemerburnu (Pazar), Kalemevkii (Giresun), Papazburnu (Samsun), Bababurnu (Ereğli), Amasra, Kerempe, İnceburun (Sinop), Akbük
İrkap ve İhraç Komutanlıkları⁹⁴¹	Trabzon, İnebolu
Deniz Uçak İstasyonu⁹⁴²	Amasra
Kıdemli Deniz Subaylıkları	Batum, Tuapse, Novorossiysk

Kaynak: M. Celaledin Orhan, **Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981**, Birinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 183; **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 29, 30, 32, 33.

3.4. Milli Mücadele Hareketinin Deniz Gücü

Milli Mücadele hareketi başladığında Ankara Hükümeti bünyesinde çalışan gemiler *Aydın Reis* ve *Preveze* adlı gambotlardı.⁹⁴³ İstanbul işgal kuvvetlerinin başında bulunan Amiral Calthorpe bu gemileri Karadeniz'deki çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerini engellemek için 1919 yılının Şubat ayında görevlendirmişti.⁹⁴⁴ Ancak bahsi geçen gemiler milli kuvvetlere katılarak, Türk deniz taşımacılığı teşkilatının ilk gemileri olmuştur. Amiral Calthorpe tarafından görevlendirilerek

⁹³⁵ Rus sınırından İnebolu'nun batısında bulunan Meset'e kadar.

⁹³⁶ Meset-Kefken arası.

⁹³⁷ Antalya-Güllük (Küllük) arası.

⁹³⁸ 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasından sonra Fransızlar Mersin'den çekildikten sonra Antalya Merkez Liman Reisliğinin yerine geçmiştir.

⁹³⁹ 10 Eylül 1922 tarihinden itibaren kullanılmıştır.

⁹⁴⁰ 1922 yılının Kasım ayından itibaren kullanılmıştır.

⁹⁴¹ Yükleme ve Boşaltma.

⁹⁴² Amasra Deniz Tayyare İstasyonu. Batı Karadeniz'deki sevkiyatı ve yükleme boşaltma işlerini korumak amacıyla keşif ve taarruz için görevlendirilmek üzere oluşturulmuştur. Bkz. **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 32.

⁹⁴³ Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu", s. 63.

⁹⁴⁴ Doğanay, **Milli Mücadele'de Karadeniz**, s. 279.

Karadeniz'e gönderildiklerinde 105 mm'lik topları sökülüştü. Dolayısıyla ateş güçleri oldukça zayıftı. İtilaf kuvvetleri Aydın Reis ve Preveze gambotlarını İstanbul'a geri götürmek için peşlerine düşmüş fakat bu gemiler Ankara Hükümeti tarafından Rusların Novorossiysk limanına hareket ettirilmiştir.⁹⁴⁵

Kaçakçılığı engellemek için İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz'de görevlendirilen "Rüsümat 4 No" adlı motor da 10 Haziran 1920 tarihinde gönüllü olarak Ankara Hükümetinin emrine girmiştir.⁹⁴⁶ Bunların yanı sıra İstanbul nakliyatının "Samsam" römorkörü ve Ereğli'de bir motorlu mavnya 6 Eylül 1920 tarihinde milli kuvvetler tarafından el konulmuştur. Bu gemilerden ilkin "Gazal" diğerine ise "Mebruke"⁹⁴⁷ isimleri verilerek personelleri değiştirilmiş ve bu iki gemi 23 Eylül 1920'de Milli Mücadeleye hizmet etmeye başlamıştır.⁹⁴⁸ Ayrıca Ereğli'de bulunan "Dafni" isimli Yunan vapuru 30 Ekim 1920 tarihinde milli kuvvetler tarafından ele geçirilmiştir. Ancak vapur Trabzon'a gönderilirken Fransız denizaltısı tarafından baskına uğramış ve alıp götürülmüştür.⁹⁴⁹ 29 Eylül 1920'de Ruslar tarafından iki "motorgambot" getirilmiş ve denemelerinin yapılmasının ardından 9 Ekim'de bahsi geçen gemilere Türk Bayrağı çekilmiştir.⁹⁵⁰ 6 Kasım 1920 tarihinde ise Abranosyan şirketine bağlı vapurlardan birine el konularak, adı "Şahin"e çevrilmiştir.⁹⁵¹

Milli kuvvetlere askeri teçhizat, silah ve diğer askeri malzemeleri taşımak için bazı düşman gemi, motor, vapur gibi deniz araçlarına el konulmaktaydı. Bu şekilde Milli Mücadelenin deniz taşımacılığı gücü ve kapasitesi artırılmaya çalışılmaktaydı. Bu bağlamda Rum Pontus çetesine ait olan Arslan motoru Rusya'dan getirdiği askeri teçhizat ve silahları Çarşamba sahillerine boşaltırken 28 Haziran 1920 tarihinde Preveze gambotunun girişimiyle yakalanmıştır. 12 ton taşıma kapasitesine sahip olan bu motor benzin ile çalışmaktaydı. Üsteğmen Sadettin Suphi, Arslan motorunun

⁹⁴⁵ Aydın Reis ve Preveze gambotlarının milli kuvvetlere dahil edilmesi ve Novorossiysk'e gönderilmesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Işın, a.g.e., s. 24-29; Mustafa Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz Aydın Reis ve Preveze Gambotları**, İkinci Baskı, Deniz Basımevi, İstanbul, 2008, s. 86-95. Ayrıca Devrimci Askeri Konsey üyesi Orconikidze'ye gönderilen bilgi yazısında Türkler tarafından Novorossiysk'e gönderilen gemiler için Türklerin bir ekip göndereceği ve bu gemilerin gelen ekibe teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 3. Diğer taraftan bahsi geçen gemilere Sovyet temsilcilerinin el koyduğu haberlerinden dolayı Türk-Rus yetkilileri arasında bir takım yazışmalar gerçekleşmiştir. Sovyet temsilcileri gemilerin geçici olarak kendi limanlarında tutulduğunu belirtmiştir. Kısa süreli yaşanan anlaşmazlığa rağmen Aydın Reis ve Preveze Türk temsilcilere teslim edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 2, 4, 14, 14 arka sayfa; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 41. Şahin vapuruyla ilgili de benzer bir durum gerçekleşmiştir. Hatta Sovyet temsilcileri vapura Sovyet bayrağı çekmiştir. 23 Mart 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde bu durumun Deniz ve Kara Komutanlıkları arasındaki farklı talimatlardan dolayı vuku bulduğu ifade edilmiş ve Şahin vapurunun Türklere teslim edilmesi için emir verilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 35, 38, 39, 40.

⁹⁴⁶ Kayabalı ve Arslanoğlu, "İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri", s. 730.

⁹⁴⁷ Bu yelkenliye Mebruke ismi verilmeden önceki adı "Dana Yelkenlisi" idi. Bkz. Emrullah Nutku, **İstiklal Savaşında Denizciler: Bir Deniz Subayının İstiklal Savaşı Hatıraları**, **Yakın Tarihimiz**, 1, 1962, s. 26.

⁹⁴⁸ Kayabalı ve Arslanoğlu, "İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri", s. 730.

⁹⁴⁹ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 18.

⁹⁵⁰ Doğanay, **Milli Mücadele'de Karadeniz**, s. 279.

⁹⁵¹ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 18.

kumandanlığına atanmış ve bu motor 4 Temmuz 1920 tarihinde Ankara Hükümetine hizmet etmeye başlamıştır.⁹⁵² Milli Mücadele lehinde hareket eden Topal Osman ve arkadaşlarının yardımlarıyla Yunanlılardan müsadere edilen Fulya/Filya motoru, savaş boyunca deniz taşımacılığında kullanılmıştır. Bu motor Cumhuriyet dönemi donanmasında su gemisi olarak kullanmıştır. Bunların yanı sıra Yunanlılara ait olan Ayyıldız⁹⁵³ motoru da Rusya'ya giderken Aydın Reis gambotu tarafından yakalanarak, Ankara Hükümetinin emrine verilmek üzere Trabzon'a gönderilmiştir.⁹⁵⁴ 18 Ekim 1920 tarihinde göreve başlayan Ayyıldız motoru 120 tonluk taşıma kapasitesine sahip olmakla beraber gambot görevinde de kullanılmıştır.⁹⁵⁵

13 Aralık 1920 tarihinde Yunan Bandıralı "Samolet" adlı motor, Rize açıklarında yakalanarak, milli kuvvetlerin deniz taşımacılığı teşkilatına dâhil edilmiştir. 60 tonluk taşıma kapasitesine sahip motorun adı da "Selamet" olarak değiştirilmiştir. Bunun yanında 15 Eylül 1920'de Zonguldak motoru ve 30 Ekim 1920'de Defni Vapuru milli kuvvetlere bağlı denizciler tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele boyunca taşımacılıkta kullanılmak üzere sahipleri tarafından bağışlanan ya da gönüllü olarak kendi teknesiyle silah ve cephane taşıyan denizciler de mevcuttu.⁹⁵⁶ Milli kuvvetlere bağlı deniz filosu dâhil olan motor, gemi, vapur, gambot ve tekneler ile 1921 yılı içerisinde güçlü bir noktaya ulaşmıştır. 1922 yılının başlarında bir Yunan gemisi olan Enosis de ele geçirilmiştir.⁹⁵⁷ Bunlardan başka Karadeniz'deki yolcu vapurları ve ticaret gemilerinden de taşımacılıkta faydalanılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'dan yapılan sevkiyatta *Seyr-ü Sefain İdaresi*⁹⁵⁸ taşıtlarının yanında İtalyan *Loit Triestino Kumpanyası* ile Fransız *Pake Kumpanyası* vapur ve gemilerinden istifade edilmiştir.⁹⁵⁹

Milli Mücadele boyunca deniz taşımacılığı büyük bir önem arz etmiştir. Zira Batı Cephesine silah, cephane, tıbbi malzeme ve ihtiyaç duyulan diğer malzemeler deniz yoluyla nakledilmekteydi. Bu sebeple milli kuvvetlerin deniz taşıtlarına gereksinimi fazlaydı. Bahsi geçen gereksinimi karşılamak için düşman kuvvetlerinin gemileri ya da İstanbul Hükümetine bağlı deniz taşıtları bir şekilde ele geçirilmek istenmekteydi. Bununla birlikte İstanbul'da bulunan ve Milli Mücadele hareketine hizmet etmek isteyen deniz subayları da mevcuttu. Onlar da İstanbul'dan mürettebatı

⁹⁵² Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, s. 81.

⁹⁵³ Bu isim sonradan verilmiştir.

⁹⁵⁴ Nurettin Peker, **İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Hava Harekâtı**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s. 221.

⁹⁵⁵ Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, s. 82.

⁹⁵⁶ Bunlar aşağıda düzenlenen tabloda gösterilecektir.

⁹⁵⁷ Enosis ele geçirildikten sonra adı Trabzon olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bu geminin ele geçirilişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: Enosis'in Zaptı", **Yakın Tarihimiz**, 2, 1962, s. 215-216.

⁹⁵⁸ Bu idareye bağlı Ümit, Tecrübe, Giresun, Bahr-i Cedit, Altay ve Akdeniz gibi vapurlardan da taşımacılıkta faydalanılmıştır. Bkz. Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele'nin Deniz Cephesi", **Türkler**, 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 192.

⁹⁵⁹ Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu", s. 64.

oldukları deniz taşıtlarını kaçıracak bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmayı istemekteydi. Alemdar gemisinin İstanbul'dan ayrılarak Milli Mücadelenin hizmetine girmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir.⁹⁶⁰

Milli Müdafaa Vekâleti öncülüğünde taşımacılıkta kullanılacak olan deniz taşıtlarının görevlendirilmeleri yapılarak, Bolşeviklerin gönderdikleri silah ve cephanelerin taşınması gerçekleştirilmiştir. Taşıma için kurulan liman reislikleri ve diğer teşkilatlar Milli Müdafaa Vekâletine bağlı olacak ve malzemeler bu vekâletin belirlediği bölge ya da cepheye gönderilecekti. Bu bağlamda Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Teşkilatı öne çıkmıştır. Ankara Hükümeti Doğu Cephesinde işleri yoluna koyduktan sonra buradan Batı Cephesine aktarılacak olan silah, cephane ve askerler Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı aracılığıyla yapılmıştır.

Bunun yanı sıra aynı komutanlık Rusya'dan gönderilen askeri malzemelerin de Samsun, İnebolu ve Akçaşehir limanlarına sevk edilmesini sağlamaktaydı.⁹⁶¹ Malzemeler öncelikle Trabzon'a nakledilerek karaya boşaltıldıktan sonra burada belirlenen depolara/ambarlara aktarılmaktaydı. Ardından da merkezden gelen talimata göre ilgili cephe ya da bölgeye sevk edilmekteydi. Deniz taşımacılığında sorumluluk alanları Trabzon'un Doğusu için merkez olarak Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı Batısı için ise Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı şeklinde belirlenmiştir. Samsun ve İnebolu limanları Batı Cephesine yapılacak sevkiyat için önde gelen limanlardı. Bahsi geçen limanlara nakledilen malzemeler Ankara'ya ulaştırıldıktan sonra buradan ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmekteydi. Taşıma meselesinde ise güvenlik ve süre hususuna dikkat edilmesi gerekmektedir. İnebolu-Ankara arasındaki güzergâhta Sevkiyat 11, Samsun-Ankara güzergâhı ise 14-15 gün sürmekteydi. Samsun ve Sinop civarındaki Rum çetelerinin faaliyetleri taşıma işlerinin güvenli bir şekilde yapılmasını engellemekteydi. Dolayısıyla Ruslardan ve Doğu Cephesinden temin edilen silah, askeri teçhizat ve cephanelerin Rum çetecilerinin eline geçmemesi için sevkiyat daha çok İnebolu üzerinden yapılmaktaydı.⁹⁶²

Milli Mücadele döneminde deniz taşımacılığının kurumsallaşması Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü ile Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının 26 Ekim 1920 tarihinde kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bahsi geçen komutanlığa Milli Müdafaa Vekâletinin göndermiş olduğu deniz taşımacılığı talimatı çerçevesinde taşıma işleri başlamıştır.⁹⁶³ Gönüllü katılan ve el konulan motorlu,

⁹⁶⁰ Alemdar gemisinin Ankara Hükümetinin deniz taşımacılığı teşkilatına dâhil olma süreci ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ruhi Develilioğlu, "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50(347), 1938, s. 54-55; Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*, 1, 1962, s. 217-218; Cevat Ülmen, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1943, s. 5-8; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 198-220; Nurettin Peker, *Öl, Esir Olma İstiklal Savaşında*, İkinci Baskı, Ereğli Erdem Yayıncılık, Kdz. Ereğli, 2000.

⁹⁶¹ Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz*, s. 283.

⁹⁶² Müderrisoğlu, a.g.e., s. 367.

⁹⁶³ Talimatname hakkında detaylı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 203-205.

yelkenli ve buharlı olmak üzere savaş sonunda toplam 28 parçalık Türk deniz gücü oluşturulmuştur. Bu deniz taşıtları temin edilen silah ve cephaneleri Rus limanlarından ve İstanbul'dan Batı Cephesine ulaştırarak, Milli Mücadelenin kazanılmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Tablo 2: Milli Mücadele Boyunca Taşımacılıkta Kullanılan Deniz Taşıtları⁹⁶⁴

Taşıt Adı	Kapasite/Ton	Hız/Mil
Aydın Reis Gambotu	502	6-7
Preveze Gambotu	502	6-7
Alemdar	300	10
Amasra Motoru	20	6-7
Arslan Motoru	10	-
Ayyıldız Motoru	70	6
1 Nolu Motorbot	40	20
2 Nolu Motorbot	40	20
Bartın (Motorlu Gemi)	100	-
Batum Römorkörü	300	5
Tecrübe	300	-
Dânâ Yelkenlisi	100	-
Ereğli Motoru	150	6-7
Fulya/Filya Motoru	300-350	-
Gazal Römorkörü	90	8
İnönü Motoru	40	4-5
Kahraman	Yelkenli Mavna	-
Küllük	Yelkenli Mavna	-
Mebruke	90	5
Rüstümat 4 No	300	6
Samsun	3.000	7-8
Şahin	1.250	7-8
Trabzon	1.000	6-7
Zonguldak Motoru	25	6

⁹⁶⁴ Tablo 2'de belirtilenler dışında Fethiye Bahriye İhtiyat Grubuna Bağlı olarak hizmet eden deniz taşıtları da mevcuttur. Bunlar; Bodrum Yelkenlisi (Motorlu) 9 ton, İzmir Yelkenlisi (Motorlu) 13 ton, Sakarya 20 ton, Fethiye 3 ton, Zeybek 3 ton ve Göcek 2 ton. Bkz. Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu", s. 65. Ayrıca halk arasında denizcilikle uğraşan ve Milli Mücadeleye destek vermek isteyen gönüllülerin kendi taka ya da tekneleri vasıtasıyla gizli bir şekilde silah ve cephane taşıdığı bilinmektedir. Bağımsızlık mücadelesinin savaş ekonomisine önemli katkıları olan bu deniz taşıtlarının birçoğunun ismi tespit edilememiştir. Bkz. Afif Büyüktuğrul, **Çanakkale Olayı (İstiklal Harbinde Deniz Cephesi)**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s. 18. Ayrıca taşımacılıkta kullanılmak üzere Ruslardan "Jutkiy" ve "Jivoy" adlarında iki motorgambot da temin edilmiştir. Bkz. Mustafa Hergüner, "Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 144.

Tablo 2: (Devamı)

Taşıt Adı	Kapasite/Ton	Hız/Mil
İkdam Motoru	15	6
Sinop Motoru	15	4
Sakarya Motoru	5	-
Keşşaf Motoru	5	-

Kaynak: Orhan, a.g.e., s. 184; Doğanay, “Milli Mücadele’nin Deniz Cephesi”, s. 192; Öksüz, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri’nin Durumu”, s. 64-65.

3.5. TBMM Hükümetinin İlk Resmi Heyetinin Moskova Görüşmeleri ve İlk Sevkiyat

Büyük Millet Meclisinin açılışının ardından hükümetin kurulmasıyla birlikte Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Lazistan Mebusu (Rize Mebusu) Osman Bey, İbrahim Tali (Öngören) Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey’den oluşan bir heyet silah, askeri teçhizat, cephane ve para yardımı temin etmek ve bu bağlamda bir anlaşma yapmak için Moskova’ya gönderilmişti. Heyet 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova’ya varmış ve bir hafta sonra Çiçerin ile görüşmüştü.⁹⁶⁵ Bekir Sami Bey heyetinin Moskova müzakerelerine ilişkin detaylara daha önce değinildiğinden burada sadece yardım konusu üzerindeki görüşmeler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Halil Paşa ve Sovyet Hükümeti temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde Bolşeviklerin, Milli Hükümete silah ve para yardımı yapacağı kararlaştırılmıştı. Para yardımı olarak Halil Paşa ile birlikte ilk elçilik heyetinin getirmiş olduğu altınlara yukarıda değinilmişti. Silah ve cephane olarak ise gerek Halil Paşa gerek Fuat Sabit Bey’in mektuplarından gerekse 27 Eylül 1920 tarihli Sovyet belgesinden anlaşıldığına göre 60.000 tüfek ve bunlara uygun miktarda fişek verileceği kabul edilmişti.⁹⁶⁶

Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin Sovyet Heyeti ile müzakerelerinde Bekir Sami Bey milli hükümetin silah, cephane ve mali açıdan zor bir durumda olduğunu Çiçerin’e iletmiştir.⁹⁶⁷ Ayrıca Türk Heyetinin Sovyet Heyetinden 250.000 tüfek ve uygun miktarda mühimmat desteği talep ettiği Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁶⁸ Bu bağlamda Bolşeviklerin Ankara Hükümetine para ve silah yardımı yapması hususunda Enver Paşa’nın da rol aldığı görülmektedir. Yine 27 Eylül 1920 tarihli Sovyet belgesinde Enver Paşa’nın Sovyet temsilcilerine giderek, Almanya’dan “Kemalistler”

⁹⁶⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 141-143.

⁹⁶⁶ Bunların yanında 112 top ve 10 ağır top gönderileceği de ifade edilmiştir. Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey’in mektupları için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 879-881, 891-892; RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁶⁷ RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁶⁸ RGASPI, Fond: 159, Opus: 2, Delo: 57, List: 3.

için silah alabileceğini teklif ettiği belirtilmektedir.⁹⁶⁹ Bolşevikler ise Enver Paşa'nın Almanya'dan temin ettiği silahları kendi limanlarından geçirerek Türkiye'ye ulaştırmayı üstlenmiştir.⁹⁷⁰ Çiçerin tarafından Lenin'e yazılan belgede bahsi geçen durumun gerçekleşmesi halinde sadece Ermenistan'ın değil aynı zamanda Gürcistan'ın da Sovyetleştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁹⁷¹

Bekir Sami Bey Moskova'da iken silah ve cephanenin yanında Ankara Hükümeti adına bir milyon altın ruble isteyeceğini Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı raporda belirtmiştir.⁹⁷² Ancak Çiçerin tarafından Stalin'e yazılan 10 Mart 1921 tarihli belgede Bekir Sami Bey'in s 8.000.000 rublede ısrar ettiği anlatılmaktadır.⁹⁷³ Bolşeviklerin Merkez Komitesi ise Türklere beş milyon altın ruble verme hususunda karar almıştır.⁹⁷⁴

Bekir Sami Bey Anadolu'ya gönderilecek olan silah ve cephanelerin tedarik edilememesi durumunda Sovyet Heyetine farklı bir öneri sunmuştur. Buna göre Sovyet temsilcileri İtalya'da Türklerin silah alımı için kredi açacak ve silah ve cephane temini bu şekilde sağlanacaktı.⁹⁷⁵ Dışişleri Halk Komiserliği tarafından Politbüroya gönderilen 29 Eylül 1920 tarihli yazıda Türkiye ve Hindistan için Enver Paşa tarafından Almanya'dan silah alıma 10.000.000 "alman markı"⁹⁷⁶ ve İtalya'daki temsilcilerin⁹⁷⁷ silahları alabilmesi için 2.000.000 "İtalyan lirası"⁹⁷⁸ ayrılması gerektiği belirtilmiş, bu amaçlar ile altın ya da paraya ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'in önerisinin mantıklı olduğunu ve Türklerin bu krediyi daha sonra göndereceği "mallar"⁹⁷⁹ ile ödeyebileceklerini Lenin'e iletmiştir.⁹⁸⁰ Bunun yanı sıra Karahan, Yusuf Kemal Bey Moskova'dan

⁹⁶⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁷⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁷¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3. Görüşmenin gerçekleştiği sırada Ermenistan ve Gürcistan'daki hükümetlerin özellikle İngilizlere yakın olduğu, dolayısıyla Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketi için gönderecekleri malzemelerin geçişi ya da transferine izin vermeyecekleri belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁷² Bekir Sami Bey'in 30 Ağustos 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey ile gönderdiği rapor için bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 159-164.

⁹⁷³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

⁹⁷⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

⁹⁷⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

⁹⁷⁶ Belgede on milyon "германских марок" "germanskih marok" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5.

⁹⁷⁷ "Temsilciler" belgede "его агентами" yani "onun ajanları" tarafından silahların alınması şeklinde geçmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5.

⁹⁷⁸ Belgede "итальянских лир" "İtalyanskih lir" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5.

⁹⁷⁹ Muhtemelen kömür ve tahıl ürünleri kastedilmektedir.

⁹⁸⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

ayrılmadan önce ona İtalya’da Türklerin hesabına silah alımı için bir milyondan üç milyona kadar kredi açtıklarını söylemiştir.⁹⁸¹

Yusuf Kemal Bey 2 Eylül 1920 tarihinde Moskova’dan ayrılmış 18 Eylül’de Trabzon’a varmıştır. Kendisine iletilen bir telgrafta seri bir şekilde Ankara’ya gelmesi istenmiş, bunun üzerine hazırlıklarını tamamlayan Yusuf Kemal Bey 22 Eylül’de hareket ederek 11 Ekim’de Ankara’ya ulaşmıştır.⁹⁸² Yusuf Kemal Bey Moskova’dan gelirken yanında 1.000.000⁹⁸³ ve bir vagon mavzer fişegi getirmiştir. Ayrıca Moskova’da mavzer fişegi ve mitralyöz yüklü sekiz vagonun da gönderilmek üzere hazır bulunduğunu ifade etmiştir. Yolculuğu sırasında Rostov’a geldiğinde kendisine altı bin İngiliz tüfeği ile üçer bin fişek, 7,5’luk sekiz İngiliz topu ve yüz mitralyözün sevk edilmeye hazır olduğu bilgisini vermişlerdir.⁹⁸⁴ Bolşeviklerin Merkez Komitesi Türkiye için 5.000.000 altın kredi ayırmıştı.⁹⁸⁵ Yusuf Kemal Bey’in Türkiye’ye dönerken getirdiği 1.000.000 altın ruble bahsi geçen 5.000.000 altın rubleden düşülerek, kendisine verilmiştir. Bolşevikler Yusuf Kemal Bey ile gönderilen altınların bir kazaya uğramadan Ankara’ya ulaştırıldığını haber aldıklarında geriye kalan dört milyon altın rubleyi de yola çıkaracaklarını ifade etmişlerdir.⁹⁸⁶

Heyetler arasındaki görüşmelerde Sovyet tarafı Vrangeli meselesinden dolayı Milli Mücadele hareketine fiili olarak iştirak edemeyeceklerini belirtmiştir.⁹⁸⁷ Ancak Türk Heyetinden en acil ihtiyaçlarının neler olduklarını kendilerine bildirmelerini ve söz konusu ihtiyaçları imkânları ölçüsünde karşılayacaklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Enver Paşa’nın da girişimleri ile 28 Eylül’de Bolşeviklerin Başkumandanlık dairesinde Bekir Sami Bey, Kamenev, Eliava, Çiçerin Halil Paşa, Enver Paşa ve Seyfi Bey’in de hazır bulunduğu müzakerede silah ve cephane meselesi görüşülmüştür.⁹⁸⁸ Sovyet Heyeti Vrangeli ile savaşlarının devam etmesinden dolayı kendilerinden beklenen yardımı yapamadıklarını söylemiştir. Daha sonra İbrahim Tali Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey Sovyet Hükümetinin Harbiye Komiseri olan Kamenev’e giderek silah ve askeri teçhizat meselesini görüşmüştür. Heyete askeri müşavir olarak dâhil edilen Seyfi Bey 4/3’ü Alman ve 4/1’i Osmanlı mavzeri olmak kaydı ile 200.000 tüfek, 5.000.000 fişek, kudretli cebel ve 10,5’lik (on buçukluk) obüs olmak kaydı ile 350-400 top, obüsler için 75.000 mermi, top başına en azından 1.000

⁹⁸¹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174-175.

⁹⁸² Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 182.

⁹⁸³ Kuznetsova, a.g.e., s. 22; Natalia Çerçiçenkina, “Rus Arşiv Kaynaklarına Göre Milli Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya Yardımı”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 194; Başbuğ, a.g.e., s. 180.

⁹⁸⁴ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174-175.

⁹⁸⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

⁹⁸⁶ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 175.

⁹⁸⁷ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁸⁸ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921).

mermi, yedek parçaları ile 500 mitralyöz ve mitralyözlerin her birine 15.000 fişek talep ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁸⁹

Bunların yanı sıra 200 sahra telefonu ve bunlara yeterli miktarda kablo, 200-500 kilometre arasında haberleşmeyi sağlayabilecek 5 telsiz istasyonu, 200 tayyare, 100'er adet kamyon ve otobüs, üç kolorduya yetecek kadar topçu koşum takımı, 40 binek otomobili, 100.000 askeri donatacak şekilde elbise ve teçhizat, fişek imal makineleri, 50.000 kaputluk kumaş, Eskişehir'de bulunan fabrikayı büyük imalathane haline getirebilecek uzmanlar, Erzurum'da tüfek fabrikası, şimendifer rayı, Ermenistan yolu açılıncaya kadar Novorossiysk limanından ayda 5.000 put/pud benzin ve bütün bu malzemelerin nakliyatı için deniz motorları istenmiştir.⁹⁹⁰ Bahsi geçen taleplerin ne kadarının Sovyet temsilcileri tarafından kabul edildiği açık değildir. Ancak Kamenev, Rostov'a sevk edilerek, Tuapse'den gönderilen ve gönderilecek olanlardan başka 15.000 Avusturya tüfeği ile her bir tüfeğe iki bin fişek vereceklerini belirtmiştir.⁹⁹¹ Ayrıca Kamenev, bir milyon Alman fişegi, üç batarya Fransız sahra topu ve iki ağır top hazırlattıracağını beyan etmiş, bütün bunların bir ay içerisinde Tuapse'ye sevk edileceğinin de sözünü vermiştir.⁹⁹² İbrahim Tali Bey ve Seyfi Bey verilmesi kararlaştırılan topların Bakü'ye gönderilmesini teklif etmiş, bu sebeple Seyfi Bey Bakü'ye gitmiştir.⁹⁹³

İbrahim Tali Bey Kamenev'in vaat ettiği silah ve cephanelerin sevki meselesinin akıbetini öğrenmek üzere Karahan ile 30 Aralık 1920'de görüşmüştür.⁹⁹⁴ İbrahim Tali Bey görüşmede Vrangel meselesinin halledilmesinden sonra verilecek olan cephaneye miktarının da ne kadar olacağıyla ilgili bilgi istemiştir. Hatta İbrahim Tali Bey Vrangel meselesinin kontrol altına alınmasıyla Kırım'da bir nakliyat merkezi tesis edilmesini ve sevkiyatın buradan yapılmasını teklif etmiştir. Karahan mesafenin yakın olması sebebiyle bu teklifi uygun bulmuştur.⁹⁹⁵ Bekir Sami Bey de Karahan ve Çiçerin ile birçok kez müzakerede bulunarak, yapılan yardımların Türklerin İtilaf Devletlerine karşı mücadelesi için oldukça yetersiz olduklarından yakınmış ve gönderecekleri malzemelerin miktarını

⁹⁸⁹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 77.

⁹⁹⁰ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 77-78.

⁹⁹¹ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921). Silah ve cephaneye sevkiyatı önce Moskova-Rostov-Tuapse arasındaki güzergâh kullanılarak yapılmıştır. Tuapse'den ise Trabzon'a ve zaman zaman Bakü'ye sevkiyat yapılmıştır. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 1, (10 Kasım 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 2, (8 Kasım 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 3, (8 Kasım 1336/1920).

⁹⁹² ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁹³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 49; ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁹⁴ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁹⁵ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921); **Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü**, Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak (Haz.), Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23-24.

arttırmalarını istemişlerdir.⁹⁹⁶ Sovyet temsilcilerinin çeşitli bahaneler öne sürerek silah ve cephane yardımları ile sevkiyat işlerini ertelemeleri⁹⁹⁷ üzerine, İbrahim Tali Bey ve Bekir Sami Bey, Kamenev ile tekrar görüşmüştür. Kamenev, Vrangel meselesinin halledilmesinden sonra vaat edilen malzemelerin verileceğini belirtmiştir.⁹⁹⁸

İbrahim Tali Bey Moskova'dan ayrılmadan önce Kamenev ile tekrar görüşmüştür. Söz konusu görüşmede Kamenev, 35.000 tüfek ve on beş batarya top verileceğini söylemiştir. İbrahim Tali Bey verilecek olan topların cebel olmasının daha çok işlerine yarayacağını belirtmiş ve Alman tüfeği ile tayyareye ihtiyaçları olduğunu da Kamenev'e iletmiştir.⁹⁹⁹ Kamenev, Türkiye'deki milli hükümet için elinden ne geliyorsa yapacağını ancak cebel toplarının az olduğunu, olanlara da Kafkasya'ya yapacakları askeri harekât için kendilerinin ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁰⁰ Ancak daha önce söz verdiği 15.000 Avusturya tüfeğinin 9.000'ini gönderttiğini, geriye kalanlarının ise tamir işlemleri bittikten sonra gönderileceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Kamenev, Kırım'dan ele geçirdikleri silahların sayılarının tespit ve kayıt işlemlerinin tamamlanmasından sonra bunlardan da uygun olanlarının gönderileceğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁰¹

İbrahim Tali Bey 12 Ocak 1921'de Moskova'dan ayrılmış ve 15 Ocak'ta Rostov'a varmıştır. İbrahim Tali Bey Rostov'da biriken ve sevk edilecek olan cephanelerin bir listesini istemiştir. Ayrıca burada silah ve cephanelerin sevkiyatını yürüten Osman Bey'in emrine beş bin pud¹⁰⁰² benzin ve bir

⁹⁹⁶ Sovyet temsilcilerinin göndermeyi kabul ettikleri silah ve cephanelerin sevk edilmesini ertelemeleri hususunda İbrahim Tali Bey'in 12 Ocak 1921'de Anadolu Hükümeti Canib-i Alisine başlığıyla kaleme aldığı raporda dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Tali Bey Çiçerin ile görüşmesinde ona on beş bin tüfek ve 20 topla mı dünya ile savaşağız? şeklinde sitemde bulunmuştur. İbrahim Tali Bey Karahan ile gönderilecek silah ve cephanelerin akibetini görüştüğünde ise Karahan Tuapse'den gönderilen malzemelerin Trabzon'a ulaşır ulaşmadığı ve bahsi geçen malzemelerin kimin eline geçtiği konusunda bilgi alamadıklarından şikâyet etmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 4, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁹⁷ İbrahim Tali Bey'in raporundan Sovyet temsilcilerinin Ankara Hükümetinin Doğu Harekâtı sebebiyle silah ve askeri teçhizat sevkiyatını durdurdukları anlaşılmaktadır. Çünkü Bolşevikler Batı dünyasındaki taraftarlarının desteklerini böyle bir harekât sonrasında kaybedebileceklerini düşünmekteydiler. İbrahim Tali Bey Karahan'a harekâtın amacının istila olmadığını, sadece oradaki Türklerin hayat haklarını temin etmek olduğunu neşrederek ilan etmeyi teklif etmiştir. Ancak söz konusu teklif kabul edilmemiştir. İbrahim Tali Bey silah ve cephane yardımlarının neden durdurulduğunu ya da ertelendiğini Kamenev'e sormuştur. Kamenev, silah ve cephane sevkiyatını Karahan'ın ertelettirdiğini söylemiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921). Ayrıca Çiçerin, Ankara Hükümeti ile Ermeniler arasında arabuluculuk teklifine Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey'in verdiği cevabi nota sebebiyle sevkiyatı durdurduklarını ifade etmiştir. Fakat söz konusu teklif sonradan kabul edildiğinden ilgili yerlere tekrardan belirlenen silah ve cephane sevkiyatının başlatılması yönünde talimat verildiği Çiçerin tarafından İbrahim Tali Bey'e iletilmiştir. Bkz. **Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü**, s. 42-43. Ayrıca Orconikidze'ye gönderilen talimat ile Tuapse üzerinden sevkiyatın tekrar başlatılması bildirilmiştir. Belgede talimatı verenin adı olmamasına rağmen yapılan çıkarımdan Çiçerin olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 4 arka sayfa.

⁹⁹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921).

⁹⁹⁹ İbrahim Tali Bey raporunda tayyare istediği sırada Kamenev'in yüzünü ekşittiğini belirtmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921).

¹⁰⁰⁰ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921).

¹⁰⁰¹ ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921).

¹⁰⁰² 1 pud (пуд) yaklaşık olarak 16,38 kilograma eşittir.

miktar neft¹⁰⁰³ verildiğini İbrahim Tali Bey günlüğüne kaydetmiştir.¹⁰⁰⁴ İbrahim Tali Bey'in yaptığı tahkikat sonucunda Osman Bey'in Ankara Hükümeti adına petrol, benzin, mazot, deri gibi şeyler aldığı ortaya çıkmıştır. Aynı tahkikat sonucunda Sabri Bey'in işini titizlikle yaptığı anlaşılmıştır.¹⁰⁰⁵ İbrahim Tali Bey 23 Ocak'ta silah, cephane ve sair malzemelerin sevk edilmesinde ortaya çıkan aksaklıkların önüne geçebilmek için Moskova'ya geri dönmüş, merkezden Ankara Hükümeti adına gönderilen ve gönderilecek olan malzemelerin kayıtlarını titizlikle tutmaya çalışmıştır. Bunun yanında hem Sovyet temsilcilerini baskı altında tutarak onların bahsi geçen malzemelerin gönderilmesini aksatmalarını sağlamayı hem de Moskova ile Rostov, Tuapse ve Novorossiysk arasındaki bilgi akışı ve irtibatın işlerliğini sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu bilgilerden hareketle bir yandan silah ve cephane müzakerelerinin devam ettiği diğer yandan da daha önce verilmesi kararlaştırılan malzemelerin sevkiyat işlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Silah ve cephane sevkiyatı için merkez olarak Rusların Tuapse limanı belirlenmişti. Buraya hem taşıma işlerini idare etmek hem de konsolosluk görevini yapmak için temsilciler gönderilmiştir. Novorossiysk'te bir kıdemli deniz subaylığı oluşturulmuş, Tuapse'de ise "Esiha Komisyonu Sevkiyat Subaylığı" adı altında bir teşkilat kurulmuştur.¹⁰⁰⁶ Türklerin Tuapse'deki silah ve cephanelerin yüklenmesi ve sevkiyat işlerinin takibini yapan temsilcisi (Lazistan/Rize Mebusu) Osman Bey idi.¹⁰⁰⁷ Sabri Bey de Ankara Hükümetinin Tuapse konsolosu olarak burada görev yapmaktaydı.¹⁰⁰⁸

Başlangıçta Tuapse ve Trabzon arasında yapılmaya başlanan sevkiyatın Trabzon ayağı buradaki Üçüncü Kafkas Tümeni aracılığıyla idare edilmekteydi. Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Trabzon'daki Üçüncü Kafkas Tümenine 11 Eylül 1920 tarihinde gönderdiği şifre yazıda Tuapse'de hazır bulunan 600 tüfek ile bir miktar cephane, 8 İngiliz topu ve 25 mitralyözün Osman Bey tarafından gönderileceğini, Yusuf Kemal Bey'in de bir miktar para ile Tuapse üzerinden Trabzon'a geleceğini ve bütün bu bilgilerin gizli tutulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁹ Bahsi geçen gizliliğe uygun hareket etmek için Trabzon'a gelen silah ve cephaneler teslim alındıktan sonra Değirmendere'deki ambarlara geceleri taşınmaktaydı. Daha sonra depolardan alınan silah ve cephaneler Batı Cephesine nakledilmekteydi.

¹⁰⁰³ Ham ya da arıtılmış petrol için kullanılan Farsça kökenli bir kelimedir. Petrolün hafif damıtma ürünleri için kullanılan ortak addir.

¹⁰⁰⁴ Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü, s. 44.

¹⁰⁰⁵ Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü, s. 44.

¹⁰⁰⁶ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", **Yakın Tarihimiz**, 2, 1962, s. 186.

¹⁰⁰⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 8; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 49.

¹⁰⁰⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 42; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 5; ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek: 56, Belge No: 1, (26 Aralık 1336/1920).

¹⁰⁰⁹ Işın, a.g.e., s. 32.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin Moskova’da yaptığı müzakerelerin ardından 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru¹⁰¹⁰ Rusya’nın Tuapse limanından Trabzon’a ilk silah ve cephane sevkiyatı gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹¹ Emrullah Nutku, ilk sevkiyatın Gazal römorkörü ve Rüsümat 4 No adlı gemiler tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Silah ve askeri teçhizat sevkiyatında sivil motorlarında görevlendirildiği daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda 22 Eylül’den 1 Ekim 1920’ye kadar Harun Kaptan’ın yıldız motoru, Salih Kaptan’ın Hayrettin motoru ile Şükran motoru, Ahmet Kaptan’ın Turgut motoru Tuapse’den Trabzon’a toplam 895 Alman mavzeri ile birlikte 810 sandık da mühimmat ve kasatura getirmişlerdir.¹⁰¹² Nazım Kaptan’ın Mebruke motoru da 4 Ekim 1920’de Trabzon’a varmış ve 858 tüfek, 1108 kasatura ile 727 sandık cephane getirmiştir.¹⁰¹³

Gazal römorkörü 20 Ekim 1920’de Tuapse’den Trabzon’a 586 kasatura, 494 sandık cephane ve 564 adet Alman (mavzer) tüfeği getirmiştir. Rüsümat 4 No adlı gemi ise 4 Kasım 1920 tarihinde aynı limandan Trabzon’a 615 kasatura, 1180 sandık cephane ile 632 Alman (mavzer) tüfeği ulaştırmıştır.¹⁰¹⁴ Bunun yanı sıra Rüsümat 4 No gemisi 1 Aralık 1920 tarihinde ikinci seferinden dönmüş ve Tuapse’den Trabzon’a 378 kasatura, 412 sandık cephane ve 438 adet tüfek getirmiştir.¹⁰¹⁵ Trabzon’a ulaştırılan silah ve cephaneler buradaki depolardan alınarak Batı Cephesine sevkedilmeye başlamıştır. 1920 yılının Eylül ayından 1921 yılının Ocak ayına kadar Tuapse’den Trabzon’a ve buradan da Batı Cephesine birçok silah ve cephane taşınmıştır.

Bahsi geçen süreçte Trabzon Kaçakçı Müfrezesi adı altında kurulan (21 Eylül 1920) ve 9 Şubat 1921 tarihinden itibaren Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı adı altında sevkiyat işlerini yürüten teşkilatın önemli katkıları olmuştur. Sevkiyat işleri başlangıçta sivil motorlar ile yapılmaya çalışılmıştır. Akabinde ise Deniz Taşıma Teşkilatının kurulmasıyla bu teşkilata bağlı deniz taşıtlarıyla idare edilmiştir. Dolayısıyla “Sovyet Rusya”dan temin edilen silah ve cephaneler hem sivil motorlar hem de Deniz Taşımacılığı Teşkilatının emrindeki deniz taşıtları vasıtasıyla Tuapse’den Trabzon’a buradan da İnebolu’ya nakledilmiştir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁰ İlk nakliyatın tarihinin 20 Eylül 1920 olması muhtemeldir.

¹⁰¹¹ Taşımalar önce Trabzon ve Tuapse limanları arasında yapılmaktaydı. Ankara Hükümetinin Tuapse’deki temsilcisi Lazistan/Rize Mebusu Osman Bey silah ve cephanelerin sevkiyatını sağlamaktaydı. Trabzon’da da bir tesellüm (teslim alma) ve Sevk komisyonu kurulmuş, buraya gelen malzemelerin boşaltılarak depolara yerleştirilmesini organize etmekteydi. Sevkiyat meselesi ise Trabzon’daki 3. Tümen Komutanlığı tarafından yürütülmekteydi. Silah ve cephanelerin taşınmasında görevlendirilen kişilere Tuapse’de Osman Bey’e müracaat etmeleri, deniz taşıtının azami tonajına riayet edilerek yükleme yapılması, dönüş zamanının Trabzon’a gece varacak şekilde ayarlanması, geminin yükü hakkında kimseye bilgi verilmemesi ve taşıma sırasında düşman gemisi ile karşılaşıldığında kurtulma imkânı bulunmadığı durumlarda geminin batırılması şeklinde bir talimatname verilmiştir. Bkz. **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 26.

¹⁰¹² Nutku, “İstiklal Savaşı’nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı”, s. 187.

¹⁰¹³ Nutku, “İstiklal Savaşı’nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı”, s. 187.

¹⁰¹⁴ Nutku, “İstiklal Savaşı’nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı”, s. 187.

¹⁰¹⁵ Nutku, “İstiklal Savaşı’nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı”, s. 187.

¹⁰¹⁶ Hüsnü Özlü, **Milli Mücadele’de İnebolu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 37.

Karadeniz limanlarından Ankara'ya ulaştırılacak olan silah ve cephaneler için bazı hatlar ve nokta komutanlıkları belirlenmiştir. Özlü, bu noktaların güzergâhını şöyle ifade etmiştir.

“İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara,
Samsun-Çorum-Sungurlu-Yahşihan-Ankara,
Ereğli-Gerede-Kızılcahamam-Ankara,
Marmara denizi sahillerinden Ankara yönüne: İzmit-Adapazarı-Düzce-Bolu-Gerede-
Kızılcahamam-Ankara.¹⁰¹⁷”

Belirtilen güzergâhlardan diğerlerine nazaran en çok kullanılanı İnebolu hattıdır. Bu hat üzerinde İnebolu'dan Ankara'ya buradan da cepheye uzanan güzergâhta sevkiyat işleri, halktan kiralanan arabalar ve yine bölge halkının çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹⁸ İnebolu sadece silah ve cephaneye nakliyatı amacıyla kullanılmamıştır. Buraya gelerek Ankara'ya gitmek isteyen gazeteci, subay, yazar, bilim adamı ve siyaset adamı gibi vasıflar taşıyan kişilerin de Ankara'ya geçmesi bahsedilen güzergâh üzerinden sağlanmıştır.¹⁰¹⁹ Sovyet belgelerinde de İnebolu yolunun önemine vurgu yapıldıktan sonra burada mevsimsel şartları da göz önünde bulundurarak, taşımanın daha hızlı yapılabilmesi için iki kamyonet ya da bir buçuk tonluk “Ford” ya da “White” markalı arabalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹⁰²⁰ Ayrıca bu arabalarda dört şoför ve taşıma işlerini organize edecek bir sorumlunun olması gerektiği de aynı belgede ifade edilmiştir.¹⁰²¹ Söz konusu taşıma işlerini yürütmek üzere İstanbul'a 8.000 altın ruble gönderilerek buradan araç temin edilmeye çalışılmasının olumlu bir sonuç vermediği ve politik sebepler ile Ankara Hükümetinin ihtiyaç duyduğu araçların İstanbul'dan temin edilemeyeceği dile getirilmiştir.¹⁰²² Bu sebeple kamyon ya da taşıma araçlarının Tiflis'te bulunan Kafkas Ordusundan temin edilerek, gönderilmesinin uygun olduğu açıklanmıştır.¹⁰²³

Rus limanlarından birinci parti olarak 21 Eylül-15 Ekim 1920 tarihleri arasında 2.815 adet İngiliz tüfeği ve yine İngiliz olmak üzere 1.885 sandık piyade cephanesi Trabzon'a sevk edilmiştir.¹⁰²⁴ Bunların yanı sıra Giresun Müdafaa-i Hukuk reisi Osman Ağa'nın Rusya'ya gönderdiği eşyalara mukabil Tuapse'den Giresun Müdafaa-i Hukuk'a verilmek üzere silah ve

¹⁰¹⁷ Hüsnü Özlü, “İstiklal Savaşı'nda Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirilmesi”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, 18/2(36), 2019, s. 166.

¹⁰¹⁸ Özlü, “İstiklal Savaşı'nda Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirilmesi”, s. 159.

¹⁰¹⁹ Rahmi Çiçek, **Milli Mücadele'de Kastamonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 208-210.

¹⁰²⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 83.

¹⁰²¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 83.

¹⁰²² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 83.

¹⁰²³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 84.

¹⁰²⁴ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 167.

cephane gönderilmiştir.¹⁰²⁵ Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 14 Kasım 1336/1920 tarihli bilgi yazısında 4.000'e yakın tüfek ile 5.000.000'a yakın cephane gönderildiği ancak bunlardan sadece 2.821 adet İngiliz tüfeği ile 2.281 sandık İngiliz ve 60 sandık Alman tüfeğinin teslim alındığı belirtilmektedir.¹⁰²⁶ Fark edilebileceği gibi gönderilen silah ve cephane miktarları ile teslim alınan miktarlar birbirinden farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılığın sebebi Üçüncü Fırka Kumandanlığından sorulmuş ve zayi olan silah ve cephanelerin bulunması yine bahsi geçen kumandanlığa emredilmiştir.¹⁰²⁷

Giresun Müdafaa-i Hukuk reisi Osman Ağa Ruslara gönderdiği bazı hediyeler karşılığında onlardan silah talep etmiştir. Bu talebin sonucu olarak da Bolşeviklerin 9. Ordu Komutanı, Osman Ağa'ya bir miktar silah gönderileceğini vaat etmiştir.¹⁰²⁸ Bu bağlamda Tuapse'den Trabzon'a silah ve cephane getirmekte olan motorun Giresun'a uğraması sonucu Osman Bey sonradan yerine koymak kaydı ile 500 İngiliz tüfeği ile 5 Levis/Lewis otomatik İngiliz tüfeği ve 250 sandık da İngiliz fişeği almıştır.¹⁰²⁹ Ancak bu olayda belirtilenden daha fazla silah alındığı ve bunların geri iade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda eğer zayi olanlar var ise bu durumun da ortaya çıkarılması için Üçüncü Fırka Kumandanlığının takipte olduğu aynı belgede merkeze bildirilmiştir.¹⁰³⁰

Sovyet belgelerinde 7 Eylül 1920 tarihinde Osman Bey'in¹⁰³¹ adresine ekipmanları ile birlikte 4.000 İngiliz tüfeği, diskleri (400 adet) ile birlikte 20 adet otomatik lyuis¹⁰³² tüfeği ve lyuis otomatik tüfeği için 5.000.000 fişek gönderildiği belirtilmektedir.¹⁰³³ 27 Aralık 1920'de Tuapse'de bulunan Osman Bey'in adresine 2 adet 120 mm'lik Fransız topu ile bunların taşınmasında kullanılan 2 adet iki tekerlekli araba¹⁰³⁴, 1.000 adet 120 mm'lik bomba (top mermisi), 1.000 adet top mermilerinin

¹⁰²⁵ Bu konu hakkındaki yazışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1 arka sayfa, (19 Aralık 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1, (19 Aralık 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 2, (21 Aralık 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 3, (21 Aralık 1336/1920).

¹⁰²⁶ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹⁰²⁷ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹⁰²⁸ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹⁰²⁹ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹⁰³⁰ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹⁰³¹ Lazistan/Rize Mebusu.

¹⁰³² Otomatik bir İngiliz tüfeği olmakla birlikte tüfeğin adı "lewis"tir. Ancak Sovyet belgelerinde "люис", lyuis şeklinde geçmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 9, 14, 15, 18; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 20; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 21; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 65; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 71.

¹⁰³³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 52; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 61, 62, 63. Bahsi geçen silah ve cephaneler Sovyet Hükümetinin Türkiye temsilcisi olan Eliava'nın talimatı doğrultusunda Rostov'dan gönderilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 14.

¹⁰³⁴ Belgede "передков"-“орудыйный передок”(peredkov-orudıynıy peredok) şeklinde geçmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30.

taşınması ya da topçuların yüklerinin taşınmasında kullanılan tekerlekli araba/vagon, 1.000 adet tapa/fünye¹⁰³⁵ ve 1.000 adet tahliye borusu gönderildiği ve bu malzemelerin merkez tarafından alındığı ifade edilmiştir.¹⁰³⁶

Sovyet belgelerinde 1 Ocak 1921 tarihinde 2 adet 33'lü İngiliz topu¹⁰³⁷ ve bunların taşınmasında kullanılan 2 adet tekerlekli araba ile topların taşınması için gerekli olan iki tekerlekli cephane arabası, 2.000 adet şarapnel ve 2.000 adet 33'lü bomba (top mermisi)¹⁰³⁸ gönderildiği belirtilmektedir.¹⁰³⁹ 9 Ocak 1921'de ise 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınmasında kullanılacak 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet de cephane arabası gönderildiği aynı belgedeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Aynı tarihte Türk misyonu için hazırlanmış askeri teçhizat ve silahlardan sayılarak gönderilenler şunlardır: 2 adet İngiliz topu¹⁰⁴⁰, bunların ve mühimmatlarının taşınmasında kullanılmak üzere 4 adet cephane arabası ve 2 adet iki tekerlekli araba/vagon, 4.000 adet 33'lü top mermisi ve 970 adet ahşap sandık.¹⁰⁴¹ Bunların yanı sıra belirtilen tarihte Bolşeviklerin Kafkas Cephesi tarafından Türk misyonu için 33'lü 2.000 adet şarapnel ve 33'lü 2.000 adet bomba (top mermisi) Osman Bey'in adresine gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁴² 11 Ocak 1921'de de Orconikidze'nin talimatı ile Kafkas Cephesinden Türklere gönderilmek üzere Novorossiysk'e 3.400 Avusturya ve 1.100 Alman tüfeği sevk edilmiştir.¹⁰⁴³

Bolşeviklerin Kafkas Cephesindeki askeri teçhizat depolarından 16 Ocak 1921 tarihinde dört vagon ile şu cephaneler gönderilmiştir: 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınması için 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane vagonu, koşum takımları, top mermisi ve çeşitli mühimmatların taşınması için 200 adet sepet, çeşitli araç-gereçlerin taşınması için 8 adet sandık/kutu¹⁰⁴⁴, 2.000 adet 33'lü bomba (top mermisi), 2.000 adet 33'lü şarapnel ve silah, cephane ile çeşitli araç-gereçlerin taşınmasında kullanılmak üzere 998 adet ahşap sandık.¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁵ Belgede “взрывателей”- “Vzrivateley “şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30.

¹⁰³⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30.

¹⁰³⁷ Belgede “Английских орудий 33 линейных”- (Angliyskih orudiy 33 lineynih). Lineynih muhtemelen topun ya da silahın çapı ile ilgilidir. 33 lineynih milimetreye çevrildiğinde 83.82 değerini vermektedir. Ancak biz 33'lü İngiliz topu şeklinde belirtmeyi tercih ettik. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis, T, Delo: 95, List: 30.

¹⁰³⁸ Belgede “гранат 33 линейных” olarak geçmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis, T, Delo: 95, List: 30. “Гранат”- “granat” kelimesi “ручная граната”- “ruçnaya granata” olarak kullanıldığında el bombası anlamına gelmektedir. Ancak bazı belgelerde “granat” kelimesi hem top mermisi hem de el bombası anlamında kullanılmıştır.

¹⁰³⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 24.

¹⁰⁴⁰ Belgede bahsi geçen topların biri “орудий Английских нр 8637-18 года” diğeri ise “орудий Английских нр 166-905 года” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 7.

¹⁰⁴¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 7.

¹⁰⁴² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30.

¹⁰⁴³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9.

¹⁰⁴⁴ Belgede “ящиков инструментов” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 10.

¹⁰⁴⁵ Belgede “укупорка деревянных ящиков” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 10.

Türlüklere gönderilmek için hazırlanan silah ve cephanelerin kime gönderileceği bağlamında Orconikidze'den talimat istenmiştir.¹⁰⁴⁶ Bunun üzerine Orconikidze 21 Ocak 1921 tarihinde Bolşeviklerin Kafkasya'daki 9. Ordusunun askeri teçhizat deposunda 33'lü İngiliz topu, 4 adet 45'li obüs¹⁰⁴⁷ ile bunların taşınmasında kullanılan iki tekerlekli araba/vagon bulunduğunun Seyfi Bey'e iletilmesi talimatını vermiştir.¹⁰⁴⁸ Ayrıca 33'lü toplardan sadece 6 adedin hazır olduğu geri kalan 3 adedin ise tamir edildikten sonra gönderileceği belirtilmiştir.¹⁰⁴⁹ Gönderilen malzemelerin ise Türkler tarafından alınıp alınmadığının ve sayılarının tam olup olmadığının geri bildirimini yapılması da istenmiştir.¹⁰⁵⁰

Bütün bu bilgilerden hareketle Rus limanlarından gönderilen malzemelerin bir kısmının Ankara Hükümetine bağlı kuruluş ya da kişilerin eline geçmediği anlaşılmaktadır. Çeşitli faktörlerin bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Gönderilmesine karar verilen ancak daha sonra türlü gerekçeler ile gönderilecek malzemelerin iptal edilmesi ya da ertelenmesi bağlamındaki yazışmaların sebep olduğu karışıklıklar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra ilk sevkiyatta henüz deniz taşımacılığı ile ilgili bir kuruluşun olmayışı¹⁰⁵¹ söz konusu taşıma işlerinin halktan kiralanan motorlar ile yapılmasına sebep olmuştu. Sevkiyat işlerinde görev alan motor sahipleri zaman zaman Rus limanlarından ucuz fiyata aldıkları gaz gibi bazı maddeleri Trabzon'a getirerek yüksek fiyatlardan satmaktaydı. Bu durumun bir süre sonra silah kaçakçılığına da yansıdığı görülmektedir.¹⁰⁵² Dolayısıyla Rus limanlarından yüklenen silah ve cephanelerden bir kısmının ilgili kişilere teslim edilmesi yerine farklı kişilere satılması, gönderilen malzemelerin eksilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰⁵³ Ayrıca malzemelerin taşınması sırasında bazen hava şartlarından bazen de İtilaf Devletlerine ait deniz taşıtlarının saldırılarından dolayı Rus limanlarından getirilen silah ve cephanelerin Ankara Hükümeti temsilcilerine eksik olarak ulaşması sonucunu doğurmuştur.

¹⁰⁴⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 5.

¹⁰⁴⁷ Belgede "45 линейная гаубица" şeklinde belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 6. Ancak milimetre olarak karşılığı 114 mm'dir.

¹⁰⁴⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 6. Söz konusu talimata riayet edilmesi ve Türk misyonu için hazırlanan yüklerin (askeri teçhizat ve silah) Orconikidze'nin talimatında belirtilen kişiye verilmesine özellikle vurgu yapılmıştır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 6 arka sayfa.

¹⁰⁴⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 5.

¹⁰⁵⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 4.

¹⁰⁵¹ Esasında deniz taşımacılığı ile ilgili kuruluşlar oluşturulduktan sonra da deniz taşıtlarının sınırlı olması sebebiyle halktan kiralanan motorların Rus limanlarından silah, askeri teçhizat ve cephaneye sevkiyatında kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰⁵² Methi Bayar, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 32.; Sebahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 325.

¹⁰⁵³ Motor sahiplerinin böyle bir girişimde bulunmasının sebebi üzerinde taşıma bedellerinin zaman zaman ödenememiş olmasının etkili olduğu muhtemeldir.

3.6. TBMM Hükümetinin İkinci Resmi Heyetinin Moskova Görüşmelerinde Yardım Meselesi

TBMM Hükümetinin Moskova elçisi olarak atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa¹⁰⁵⁴ ile beraberinde bulunan heyet 1 Aralık 1920 tarihinde Ankara'dan hareket etmiş ve 16 Aralık'ta Kars'a varmıştı. İlk heyetin daha önce üzerinde durulan sebeplerden dolayı Sovyet Heyeti ile anlaşamaması üzerine hem bahsi geçen anlaşmayı yapmak hem de Bolşeviklerden para, silah ve cephane temin edebilmek için ikinci bir heyet görevlendirilmişti. İkinci heyet Yusuf Kemal Bey başkan üzere Rıza Nur ve beraberlerindeki kâtiplerden oluşmaktaydı. Söz konusu heyet 14 Aralık 1920'de Ankara'dan hareket etmiş ve 7 Ocak'ta Kars'ta bekleyen elçilik heyeti ile birleşmiştir. 15 Ocak'ta Kars'tan Moskova'ya gitmek üzere yola çıkmış ve 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır.¹⁰⁵⁵

Türk Heyetinin hususi görüşmelerinin ardından 26 Şubat 1921 tarihinde Türk ve Rus tarafları arasında resmi müzakerelere başlanmıştır.¹⁰⁵⁶ Türk tarafını Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa, Rus tarafını ise Çiçerin ve Celal Korkmazov temsil etmiştir.¹⁰⁵⁷ Müzakerelerin siyasi meseleler boyutuna daha önce değinildiğinden burada Sovyet tarafının Türklere yapacağı yardımların belirtilmesi uygun görülmüştür. Sovyet Heyeti, İngilizler ile bir anlaşma yapacaklarını ve söz konusu anlaşmada, Doğu'da ve Türkiye'de İngilizler aleyhine hareketlerden ve propaganda faaliyetlerinden kaçınılmasının şart koşulmasından dolayı Türkiye ile bir askeri ittifak antlaşması imzalamayacaklarını belirtmişlerdir. Ancak daha önce başlatmış oldukları para, silah ve askeri teçhizat yardımlarına gizli ve dolaylı yollardan devam edeceklerini ifade etmişlerdir.¹⁰⁵⁸ İlk müzakerede Çiçerin, Türk Heyetine daha önce parafe edilmiş dostluk anlaşmasını kabul edip etmeyeceklerini sormuştur. Türk Heyeti ise bazı düzenleme ve eklemeler ile kabul edebilecekleri şeklinde cevap vermiştir. Çiçerin, Bekir Sami Bey Heyeti ile yaptıkları müzakerelerde Ermeniler ile ilgili söylediklerinin yanlış anlaşıldığını Yusuf Kemal Bey'e iletmiştir. Çiçerin söz konusu durumun Ankara'da ve Anadolu'da Rusya aleyhinde kötü bir algıya sebep olduğunu öğrendiklerini, ancak durumunu ve şartlarını bildiklerinden dolayı Türkiye'nin komünist olmasını istemediklerini belirtmiştir.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁴ Ali Fuat Paşa Moskova büyükelçisi olarak atanmış ve beraberindeki heyet ile Moskova'da yarım kalmış işlerin halledilmesi için görevlendirilmişti. Bkz. CA, Ebis No: 01003739, Fihrist No: 13, Ek: 7, (12 Teşrinisani 1336/12 Kasım 1920).

¹⁰⁵⁵ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 129.

¹⁰⁵⁶ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 204.

¹⁰⁵⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 19.

¹⁰⁵⁸ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 205.

¹⁰⁵⁹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 205. Çiçerin tarafından Lenin'e gönderilen 16 Mayıs 1920 tarihli bilgi yazısında Türkiye'de komünizm için bir taban olmadığı fakat Bolşevizm'in burada popüler olduğu belirtilmiştir. Çiçerin, Türkiye'de her türlü propaganda özgürlükleri olacağını ve burada komünizmi yaygınlaştırmanın ancak zaman içerisinde gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Çiçerin Yusuf Kemal Bey'e Türkiye'nin komünist olmasını istemediklerini söylemesine karşın bahsi geçen bilgilerden hareketle Bolşeviklerin kendi rejimlerini Türkiye'ye ihraç etmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

Ali Fuat Paşa Rusya'daki iç ve dış durumun oldukça kötü bir hal aldığını belirterek, Sovyet temsilcilerinin halkın maneviyatını yükseltmeye çalıştıklarının sezildiğini ifade etmiştir. Sovyet Hükümetinin İngilizler ile ticaret anlaşması yapmadan önce kendileri ile bir anlaşma yapmak istemelerinin de bu durumun bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁶⁰ Siyasi havanın kendilerinden yana olduğunu ifade eden Ali Fuat Paşa, bu bağlamda çalışarak para ve silah yardımının temin edilmesini başardıklarını vurgulamıştır.¹⁰⁶¹

Türk Heyetinin öncelikli amacı Sovyet Hükümeti ile askeri bir ittifak anlaşması yapmaktır. Bunun gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması üzerine Türk Heyeti, yardım meselesi ve dostluk anlaşması ile ilgili maddelerin bir an önce görüşülüp karara bağlanması için bahsi geçen maddeleri müzakere edilecek konuların ön sıralarına alınmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Türk Heyeti Sovyet Hükümetinin yapacağı silah ve para yardımlarının, anlaşmanın sonucu beklenmeden yerine getirilmesini teklif etmiştir. Çiçerin, bahsi geçen teklife olumlu yanıt vererek, daha fazla ve daha hızlı bir şekilde yardım yapacaklarını söylemiştir.¹⁰⁶²

Sovyet Hükümetinin göndereceği askeri teçhizat ve silah yardımlarının belirlenmesi amacı ile tarafların askeri temsilcileri de görüşmelere başlamıştır. Türk Heyetinin askeri temsilcileri Seyfi (Düzgören) Bey, Saffet (Arıkan) Bey ve yardımcıları Erkan-ı Harp Yüzbaşı Kemal Bey (General Kemal) ile Erkan-ı Harp Yüzbaşı Mithat (Erman) Bey'den Bolşeviklerin askeri temsilcileri ise Sklyanskiy, Kamenev ve Lebedev'den oluşmaktaydı.¹⁰⁶³ Türk Heyetinin askeri temsilcileri silah, top, cephane, uçak, motorbot ve ihtiyaç duyulan çeşitli askeri malzemelerden oluşan bir liste oluşturarak Sovyet askeri temsilcilerine vermiştir. Listeyi alan Sovyet Heyeti belirtilen malzemelerin ne kadarının temin edilebileceğini tespit etmek amacıyla Türk Heyetinden süre istemiştir. Sovyet Heyeti Türklerin listesindeki malzemelerden verebileceklerini Rus limanlarından ya da şimendifer hatlarının sonunda görevlendirilmiş Türk memurlarına teslim etmeyi kabul etmiştir. Ayrıca bir karma Türk-Rus komisyonu belirlenmiş ve söz konusu komisyon nakliyat işlerinin hangi limanda ya da şimendifer hattının sonunda teslim edileceğini tespit etmekle görevlendirilmiştir.¹⁰⁶⁴ Yusuf Kemal Bey Sovyet temsilcilerinin Karadeniz'deki düşman donanması tehdidi ve İngilizler ile yapmış oldukları ticaret anlaşmasının şartlarını bahane ederek, sevkiyat hususunda pürüz çıkarabileceklerini dolayısıyla nakliyat işlerinin sıkı bir şekilde takibinin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Sovyet temsilcilerinin Türk Heyeti ile bir an önce anlaşma yapmak istemelerinin bir diğer sebebi ise Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı için İngiltere'ye gönderilmesidir. Bolşevikler her ne kadar İngilizlerin Türkler ile Türklerin şartlarını kabul edecek şekilde anlaşamayacaklarını bilseler de bu durumdan oldukça fazla endişe duymaktaydılar.

¹⁰⁶¹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 145.

¹⁰⁶² Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 143.

¹⁰⁶³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 146.

¹⁰⁶⁴ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 147.

¹⁰⁶⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 206.

Ankara Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'ya göre Sovyet askeri temsilcilerine verilen askeri yardım listesinin muhteviyatı şu şekildedir.

1- Esliha

a) Yüz bin tüfek ve sekiz yüz mitralyöz

b) Her piyade tüfeği için on bin mermi ve her mitralyöz için yüz bin mermi. Piyade tüfekleri ve mitralyözlerin Alman veya Avusturya olması lazımdır. Aynı mermilerin hem tüfeklerde ve hem de mitralyözlerde istimali mümkün olmalıdır. Mitralyözler üçayaklı olacaktır. Bunlara kâfi derecede şarjör ve ihtiyat parça verilecektir. Bilhassa yedek namlu ile her mitralyöz için imla aletinin verilmesi mühimdir.

c) Bugüne kadar vadedilip henüz gönderilmemiş olan beş milyon Alman mermisinin her şeye tercih olunarak süratle Türkiye'ye gönderilmesi lazımdır. Bu miktar hiç olmazsa yirmi milyona kadar çıkarılmalıdır.

d) Top mermisi ve top:

Top mermisi: Kudretli cebel topları için en aşağı elli bin mermi. Erhardt cebel topları için en aşağı otuz bin mermi.

Top: Mümkün olduğu takdirde Avusturya sistemi kudretli yüz cebel topu bulunmadığı takdirde Snayder sistemi (şimdilik beher top için bin mermi ve bütün telefon teçhizatı ile beraber)

Obüs topu: Beheri dört toptan mükkepe on beş batarya Skoda mamulâtı on buçukluk dağ obüsleri, bulunmadığı takdirde Rus dağ obüsleri. Şimdilik obüs başına beş yüz mermi.

Listeye not olarak şu da ilave edilmişti: Hâlihazırda Bakü'de bulunan altısı iyi bir halde, yedisi de tamire muhtaç İngiliz toplarının Delican-Akistafa yoluyla ve mümkün olan süratle Türkiye'ye gönderilmesi.

e) Ekserisi kısarak olmak üzere beş yüz top koşum hayvanı.

f) On tanesi keşif, on tanesi muhabere ve dördü deniz tayyaresi olmak üzere yirmi dört adet kara ve deniz tayyaresinin bütün teferruatıyla, tamir alet ve ihtiyat parçalarıyla.

g) En aşağı beş uçaksavar bataryası.

h) Denizaltı gemisi, motörbot.

i) Deniz mayınları.

j) Türk mavzer tüfekleri için mermi.

k) Boş mermi kovanları doldurmak için el makineleri, dumansız barut mermi kapsülleri.

l) Topçu batarya dürbünleri.¹⁰⁶⁶

Bütün bu malzemelerin yanı sıra elbise ve kumaş imal edilebilmesi için fabrika ve atölye takımları, eyer ve koşum takımları, kamyon gibi nakil araçları, mermi imal atölyesi, otomobil ve tayyare tamir atölyeleri bahsi geçen listede yer almıştır. Ayrıca tıbbi malzemeler, tüm teçhizatlarıyla birlikte telsiz-telgraf istasyonu ve Sarıkamış-Erzurum tren hattının uzatılabilmesi için gerekli olan şimendifer malzemeleri Sovyet askeri temsilcilerinden talep edilmiştir.¹⁰⁶⁷ Ali Fuat Paşa tedarik edilen malzemelerin Kırım'dan Bartın, İnebolu, Sinop ya da Terme, Tuapse'den ise Trabzon ve Giresun'a yapılacağını ifade etmiştir. Ancak Rusların Novorossiysk limanından da sevkiyat yapıldığı ve Batum'unda sevkiyat yapılan merkezler arasında yer aldığı daha önce belirtilmişti.

Türk temsilcilerin söz konusu talepleri askeri heyetler arasında müzakere edilmekteydi. Hatta bu müzakerelerde iki tarafın ordularının birlikte hareket etme meselesi de gündeme gelmiş ancak bu konu sonraki görüşmelerde müzakere edilmemiştir. Sevkiyat işlerinde ise Bolşevikler Türk temsilcilerine her türlü kolaylığı sağlamayı kabul etmiştir. Örneğin Türklerin deniz taşıtları nakliyat

¹⁰⁶⁶ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 148.

¹⁰⁶⁷ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 148.

için gerekli olan akaryakıtı Sovyet temsilcilerinden alabilecek ve gerektiğinde bahsi geçen deniz taşıtları Rusların liman ya da doklarında tamir edilebilecekti.¹⁰⁶⁸

Yusuf Kemal Bey temasta buldukları Sovyet temsilcilerinin Türkiye ile anlaşmalarının kendileri açısından bir zaruret olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Ancak Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşma ihtimalinden ve bu ihtimalin Bolşevikler aleyhinde bir fikri harekâta sebep olabileceğinden şüphe etmekte olduklarını da eklemiştir. Yusuf Kemal Bey, Sovyet temsilcilerinin söz konusu şüphelerinden dolayı yapacak oldukları yardımları gizli ya da açık bir şekilde taahhüt etmek istemediklerini fakat eğer şüpheleri giderilir ise Türk Heyetinin daha fazla menfaat elde edebileceğini dile getirmiştir.¹⁰⁶⁹

Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Sovyet Hükümetinin yapacağı altın ve silah yardımlarının sözlü olarak değil yazılı bir şekilde taahhüt altına alınmasını talep etmiştir.¹⁰⁷⁰ Bolşevikler Türklerin daha önce böyle bir talepte bulunmadığını, bahsi geçen talebin sonradan uydurulduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷¹ Sovyet temsilcilerinin yukarıda bahsedilen şüphelerinden dolayı gönderecekleri yardımları yazılı bir metin ile anlaşma maddelerine dâhil ederek, ilerleyen süreçteki politik hamlelerini sınırlandırmak ve ellerini bağlamak istemedikleri anlaşılmaktadır.

Heyetler arasındaki görüşmelerde altın ve silah yardımları da müzakere edilmiştir. Yusuf Kemal Bey Sovyet Heyetinden 150.000.000 altın ruble istediklerini ancak Sovyet temsilcilerinin 10.000.000 altın ruble vereceklerini ifade etmiştir.¹⁰⁷² Sovyet belgelerinde de Türk Heyetinin 150.000.000 altın ruble istediği belirtilmektedir.¹⁰⁷³ Türk Heyetinin 150.000.000 altın ruble istemesi Sovyet temsilcileri tarafından “...doğu insanların istekleri böyledir” denilerek eleştirilmiştir.¹⁰⁷⁴ Aynı Sovyet belgesinde daha önce de belirtildiği gibi geçen yıl Bekir Sami Bey’in 8.000.000 altın ruble istediği fakat Merkez Komitenin Türklere 5.000.000 altın ruble verme hususunda karar aldığı anlatılmaktadır.¹⁰⁷⁵ Söz konusu 5.000.000 altın rubleden Türklerin 3.000.000 altın ruble aldığı ve böylece geriye Türklere verilmek üzere 2.000.000 altın ruble kaldığı açıklanmıştır.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁸ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 148.

¹⁰⁶⁹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 215.

¹⁰⁷⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷² Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 216.

¹⁰⁷³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

Stalin'e gönderilen bilgi yazısında¹⁰⁷⁷ bahsi geçen 2.000.000 ile 5.000.000 altın rubleden Türklere hiç söz edilmediği, yapılacak olan yardımlardan sadece genel olarak bahsedildiği belirtilmiştir.¹⁰⁷⁸ Sovyet temsilcileri tarafından belirtilen söz konusu para miktarlarının Türklerin bütçesi için büyük bir meblağ olmadığı açıklanmaktadır.¹⁰⁷⁹ Bolşevikler, Türklerin ihtiyacı olan silah ve askeri teçhizatların bir kısmını temin edebileceklerini geriye kalan kısmı için ise Türk Heyetinin kendilerinden büyük miktarda altın ruble istediklerini ifade etmiştir. Söz konusu altınlar sayesinde Türklerin kendilerine silah temin edebilecekleri dile getirilmiştir.¹⁰⁸⁰

Sovyet temsilcileri Türklere altın ve silah yardımı yapmalarının kendi menfaatleri açısından da çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda eğer yardım edilmez ise onlara yakın durulmasının Türklere bir şey kazandırmayacağını da vurgulamışlardır.¹⁰⁸¹ 10 Mart 1921 tarihli Stalin'e gönderilen bilgi yazısında yardım edilmemesi durumunda Türklerin takip ettikleri politikaları değiştirmek zorunda kalacaklarının özellikle üzerinde durulan bir husus olduğu dikkat çekmektedir.¹⁰⁸² Bununla birlikte Bolşevikler Türkler ile yapacakları anlaşmanın İngilizler aleyhine bir madde içermemesi ve söz konusu anlaşmanın kendileri açısından İngilizlere karşı bir düşmanlık hissi uyandırmaması gerektiği üzerinde titizlikle durmuşlardır.¹⁰⁸³ Öte yandan Türklerin istediklerinin verilmesi ve memnun edilmesi için ellerinden gelen çabanın gösterilmesinin kendi menfaatleri açısından önemli olduğu, Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri olan Çiçerin tarafından "Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine" bildirilmiştir.¹⁰⁸⁴

Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından Yusuf Kemal Bey'e "Rusya Cumhuriyet Hükümetinin" 1921 yılından itibaren Türkiye'nin ekonomik gereksinimlerini karşılamak amacıyla birkaç yıl boyunca her yıl 10.000.000 altın ruble vereceğini belirten bir mektup iletilmiştir.¹⁰⁸⁵ Ayrıca Avrupa'dan silah ve askeri teçhizat alımı için Büyük Millet Meclisi adına Almanya'da kredi açılacağı da Türk Heyetine bildirilmiştir.¹⁰⁸⁶ Yusuf Kemal Bey söz konusu on

¹⁰⁷⁷ Belgenin altında kimin gönderdiği belirtilmemiştir. Ancak muhtemelen Türk Heyeti ile görüşen Çiçerin tarafından gönderilmiştir.

¹⁰⁷⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁷⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁸⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁸¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.

¹⁰⁸² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34. Aynı tarihlerde Ankara Hükümetinin bir heyeti de Londra Konferansı görüşmelerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Sovyet temsilcileri Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşabilme ihtimalinden endişe etmekteydi. Bu sebeple yardım edilmemesi durumunda Türklerin izledikleri politikaları değiştirebileceklerini düşünmekteydiler.

¹⁰⁸³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35.

¹⁰⁸⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35.

¹⁰⁸⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 217, 219-220; Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 319.

¹⁰⁸⁶ **Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923**, İzdatelskiy Dom "Gumanitarniy", Moskva, 2007, s. 34.

milyon altın rublenin beş milyonunun hemen yola çıkarılacağını ve Sovyet temsilcileri tarafından gönderilmesi kararlaştırılan silahların listesinin de Ali Fuat Paşa'ya verileceğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁷ Bunun yanında Yusuf Kemal Bey beş milyon rublenin öncesinde Bolşeviklerin Türkiye'ye iki defa para gönderdiklerini belirtmiştir. Bunlardan birinde 32.000 altın ruble göndermişlerdir. Yusuf Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre söz konusu 32.000 altın ruble 1921 yılının Nisan ayından önce gönderilmiştir. Hatta bir İngiliz torpidosu Tuapse'den Trabzon'a taka ile gönderilen altınların bulunduğu takayı aramış fakat altınlar takanın tahtalarının altına saklandığı için bulamamışlardır.¹⁰⁸⁸

Ali Fuat Paşa Sovyet Hükümeti ile bir ittifak anlaşması yapmak için epeyce çaba gösterdiklerini ancak bunu başaramadıklarını ifade etmiştir. Söz konusu ittifak anlaşmasında ısrar etmelerinin sebebini ise Sovyet temsilcileri tarafından yapılacak olan altın ve silah yardımlarının bir taahhüde bağlanması olarak açıklamıştır. Ali Fuat Paşa çok çetin geçen müzakerelerden sonra silah, cephane ve para yardımlarının Sovyet Dışişleri Halk Komiseri ile Türk büyükelçi arasında karşılıklı gizli mektuplarla tespit edileceğini belirtmiştir. Bu gizli mektupların da taraflar arasında yapılacak olan dostluk anlaşmasının ayrılmaz bir parçası olacağını kararlaştırıldığını dile getirmiştir.¹⁰⁸⁹

Ankara Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat Paşa Sovyet temsilcilerinden on milyon altın ruble ile iki tümeni tamamen donatacak tüfek, süngü, top, mitralyöz, koşum hayvanı ve teçhizat gibi malzemelerin temin edildiğini hatıralarında anlatmıştır. Bolşeviklerin Polonyalılara karşı mağlup olmalarına, otuz milyon ruble savaş tazminatı ödemek zorunda kalmalarına ve Kızıl Ordunun Polonya savaşındaki silah ve cephane kayıplarına rağmen Türklere yapmış oldukları altın ve silah yardımlarının büyük bir fedakârlık olduğu Ali Fuat Paşa tarafından ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁰

Yusuf Kemal Bey "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması"nın imzalanmasından sonra Rıza Nur ile birlikte Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri ile anlaşmalar yaparak Türk-Rus anlaşmasını pekiştirmek amacıyla Moskova'dan ayrılmıştır. Sovyet Hükümetinin 1921 yılı içerisinde vereceği on milyon altın rubleden beş milyonu Yusuf Kemal Bey'e teslim edilmiştir. Yusuf Kemal Bey bahsi geçen beş milyon altın rublenin bir milyonunun Almanya'dan silah, cephane ve uçak alınmasında kullanılmak üzere Ali Fuat Paşa ve Ataşemiliter Saffet Bey'e verildiğini belirtmiştir.¹⁰⁹¹ Böylece Türk Heyetine 4.000.000 altın ruble verilmiş¹⁰⁹² ve söz konusu altınlar sandıklar ile vagonlara yerleştirilmiştir. Orconikidze'nin, Sovyet Hükümetinin Dışişleri danışmanına gönderdiği bilgi yazısında da altınların 67 sandık ve dört milyon tutarında olduğu

¹⁰⁸⁷ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 217.

¹⁰⁸⁸ Yusuf Kemal Tengirşek, "Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız", **Yakın Tarihimiz**, 4, 1962, s. 100.

¹⁰⁸⁹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 152.

¹⁰⁹⁰ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 152.

¹⁰⁹¹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 222.

¹⁰⁹² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96.

bildirilmiştir.¹⁰⁹³ Sovyet temsilcileri Türk Heyetinin yanına silahlı ve otuz kırk kişiden oluşan bir müfreze de vermiştir.¹⁰⁹⁴ Heyet 1 Nisan 1921 tarihinde Moskova'dan Bakü'ye doğru hareket etmiştir.¹⁰⁹⁵

Altınların yüklü olduğu trenin Türkiye sınırlarına girmesini istemeyenler yolları kesmiş ve treni alıkoymuştur. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, Bolşeviklerin Kafkasya temsilcisi Orconikidze ile görüşerek, durumu bildirmiştir. Orconikidze tahkikat yaparak sorumlu olanları ortaya çıkarmış ve yolu açtırmıştır. Benzer bir durum da Gümrü'de yaşanmıştır. Ancak Yusuf Kemal Bey'in altınları Türkiye'ye götürmek üzere Kazım Karabekir'den bir alay isteyeceğinin duyulması üzerine yol açılmış ve tren yoluna devam etmiştir.¹⁰⁹⁶

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın 28 Nisan 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazdığı belgede Yusuf Kemal Bey'in beş arkadaşıyla birlikte Kars'a geldiği ve yanında her biri on rublelik olmak üzere 400.000 adet Rus altını getirdiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁷ Daha sonraki yazışmalarda Kars'a getirilen altınların acilen Ankara'ya gönderilmesi gündeme gelmiştir.¹⁰⁹⁸ Bunların yanı sıra bahsi geçen belgelerde Bolşeviklerin verecekleri altınların geriye kalanı için Bakü'ye bir memur gönderilmesi gerektiği de dile getirilmiştir.¹⁰⁹⁹

Öte yandan Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye 1921 yılından itibaren birkaç yıl boyunca¹¹⁰⁰ yıllık 10.000.000 altın ruble vereceği Çiçerin tarafından Yusuf Kemal Bey'e bildirilmişti. 1921 yılı için

¹⁰⁹³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 5; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 5 arka sayfa.

¹⁰⁹⁴ Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, s. 121.

¹⁰⁹⁵ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 223.

¹⁰⁹⁶ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 229.

¹⁰⁹⁷ ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 6, (28 Nisan 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 5, (29 Nisan 1337/1921). Sovyet Hükümetinin gönderdiği 400.000 altın rublenin her birinin on ruble olduğu göz önüne alındığında toplam miktarın 4.000.000 altın ruble olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 1, (5 Mayıs 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 3, (2 Mayıs 1337/1921).

¹⁰⁹⁹ ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 4, (30 Nisan 1337/1921).

¹¹⁰⁰ Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye 1921 yılından başlayarak on milyon altın ruble vereceği Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in hatıralarında dile getirilmektedir. Bu paranın "birkaç" ya da "birçok" yıl boyunca hatta "on yıl" boyunca yapılacağı Türk kamuoyunda dillendirildiği gözlemlenmiştir. Ancak Sovyet Hükümetinin söz konusu yardımı kaç yıl boyunca yapacağı açık değildir. Bahsedilen bilgi Yusuf Kemal Bey'in hatıralarında şu şekilde geçmektedir: "Muahedeye bağlı olarak iktisadi kalkınmamıza bir yardım olmak üzere Türkiye'ye 1921 den itibaren birbiri ardınca birçok seneler yılda on milyon altın ruble verilmesine Sovyet Hükümetince karar verilmiş olduğunu Hariciye Komiseri Çiçerin şu mektupla bana bildiriyordu." Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 219. Aynı kaynakta başka bir sayfasında "Çiçerin tarafından Türk Heyeti murahhasası reisine hitaben Rusya Cumhuriyet Hükümetinin 1921 den itibaren Türkiye'ye ihtiyacı iktisadiyesi için her sene altın olarak on milyon vereceğini mutazammın bir mektup alındı." Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 217. Yaptığımız araştırmalarda TBMM temsilcilerinin Sovyet temsilcilerinden mali yardım talep ettikleri yazışmaların herhangi birinde her sene için on milyon altın verileceğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Yazışmalarda mali anlamdaki taleplerin geneli 1921 yılında verilecek olan on milyon altına gönderme yapmaktadırlar. Örneğin Ali Fuat Paşa hatıralarında, Yusuf Kemal Bey'in Ruslara verdiği notada elli milyon altın rubleye ihtiyaç olduğunu fakat Rusların ekonomik durumunun kötü olması sebebiyle yirmi milyon altın rublenin de kabul edilebileceğini geriye kalan ihtiyacı ise hariçten istikraz suretiyle temin edilebileceğini ifade etmiştir. Bkz. Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 254-256. Örneğin bu talepte de her sene on milyon altın ruble yardım yapılacağı hususuna gönderme

Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye on milyon altın ruble vermeyi kabul ettiği, Çiçerin'in Orconikidze'ye gönderdiği bilgi yazısından anlaşılmaktadır. Çiçerin 1921 yılı için vaat edilen 10.000.000 altın rubleden geriye kalan 4.600.000 rubleyi Ali Fuat Paşa'nın defaatle istediği¹¹⁰¹, ancak finansal sorunlardan dolayı paranın tesliminde bir gecikmenin yaşandığını Ali Fuat Paşa'ya iletildiğini ifade etmiştir.¹¹⁰²

Bolşeviklerin 1921 yılı için vaat ettiği paranın geriye kalanını Kazım Karabekir¹¹⁰³, Orconikidze'ye başvurarak, istemiştir.¹¹⁰⁴ Hatta bunun için Yaveri Yüzbaşı Selahaddin Efendi'yi Orconikidze'ye göndereceğini belirtmiştir.¹¹⁰⁵ Orconikidze ise durumu Çiçerin'e bildirerek, şu anda yanında para olmadığını ve Karabekir'e nasıl cevap verilmesi gerektiğini sormuştur.¹¹⁰⁶ Bu bilgilerden hareketle Sovyet Hükümeti adına Türkiye'ye 1921 yılı için on milyon altın rublenin verileceği, paranın 4.000.000 altın rublesinin Yusuf Kemal Bey ile gönderildiği 1.400.000 altın rublesinin de elçilik ve Almanya'dan silah ve cephane alımı için Saffet Bey'e iletildiği anlaşılmaktadır.

3.6.1. Almanya'dan Silah ve Askeri Teçhizat Satın Alma Girişimleri

Yusuf Kemal Bey ve Ali Fuat Paşa'nın Sovyet Heyeti ile yapmış oldukları görüşmelerden Türklerin ihtiyacı olan silah, cephane ve diğer askeri teçhizatların tamamının Sovyet Hükümetinden temin edilemeyeceği anlaşılmıştı. Dolayısıyla söz konusu malzemelerin satın alma yolu ile tedarik edilmesi düşünülmüş¹¹⁰⁷ ve bu iş için Moskova Ataşemitileri Binbaşı Saffet (Arıkan) Bey ile Ankara Hükümetinin siyasi temsilcisi olarak görevlendirilen Kaymakam Nuri (Conker) Bey Berlin'e

yapılabilirdi. Ancak yapılmamıştır. Dolayısıyla edindiğimiz kanaat, belirtilen yardımın on yıl boyunca yapılmayacağı yönündedir.

¹¹⁰¹ Gerçekten de Ali Fuat Paşa 1921 yılı için vaat edilen paradan geriye kalan 4.600.000 altın rubleyi Çiçerin'den birçok kereler istediği ancak Çiçerin'in kıtlık ve mali yetersizlikleri öne sürerek, bahsi geçen paranın verilmesini hep ileri bir tarihe ertelediğini belirtmiştir. Bkz. **Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921)**, 1, Çiğdem Aslan ve Mustafa Toker (Haz.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 264-265.

¹¹⁰² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 3.

¹¹⁰³ Geriye kalan miktar beş milyon olarak belirtilmektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 4; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96. Ancak kalan paradan Moskova'daki Türk elçiliğine tekrar para verildiğinden 1921 yılı için Türklere verilmek üzere geriye kalan miktar 4.600.000'dir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 84, List: 1.

¹¹⁰⁴ Kazım Karabekir'in istediği parayı Doğu Cephesinde tutmayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu durum hem kendisinin Orconikidze'ye gönderdiği belgeden hem de Ankara Hükümetinin Maliye Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti arasındaki yazışmaların içerdiği bilgilerden ortaya çıkmaktadır. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96; Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 1, 2, 3, 4, 5, 6.

¹¹⁰⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96.

¹¹⁰⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 1; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 2.

¹¹⁰⁷ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 125.

gönderilmiştir.¹¹⁰⁸ Almanya'dan satın alınacak silah ve cephaneler için gerekli olan paranın ise Sovyet Hükümetinden temin edilmesi düşünülmüştür.

Sovyet Hükümeti tarafından senelik olarak Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan 10.000.000 altın rubleden ilk taksit olarak Yusuf Kemal Bey'e 5.000.000 altın ruble verilmişti. Bahsi geçen 5.000.000 altın rublenin 1.000.000 altın rublesi Almanya'dan silah, cephane ile askeri teçhizat alınmak üzere Ali Fuat Paşa ve Saffet Bey'e bırakılmıştı.¹¹⁰⁹ Bunun yanında Almanya'dan cephane alımında paranın eksik kalması üzerine Sovyet temsilcilerinden tekrar para talep edilmiş ve Bolşevikler önceki meblağa 400.000 altın ruble daha eklemişlerdir.¹¹¹⁰ Toplamda 1.400.000 altın ruble¹¹¹¹ olan paranın 240.000 altın rublesi elçiliğin masrafları ve esir sevkiyatında kullanılmak üzere elçilikçe alınmış ve silah alımı için 1.160.000 altın ruble kalmıştır. Bahsi geçen 1.160.000 ruble ise Almanya'dan silah ve askeri teçhizat satın almak üzere poliçe şeklinde Moskova Ataşemiliteri Saffet Bey'e iletilmiştir.¹¹¹² Böylece 1921 yılı içerisinde Bolşeviklerin senelik olarak söz verdiği miktardan geriye 4.600.000 altın ruble kalmıştır.¹¹¹³

Moskova Ataşemiliteri Saffet Bey ile Nuri Bey 1.160.000 altın ruble olan parayı Stokholm (Stockholm) piyasasında marka çevirerek, karşılığı olan meblağı Berlin'de bankaya yatırmıştır.¹¹¹⁴ Saffet Bey 8 Eylül 1921 tarihinde "Moskova Sefareti Kübrası"na başlığı ile yazdığı belgede 1.160.000 altın ruble ile 42.620.043 mark aldıklarını ve o dönemdeki rayice göre yaklaşık, 5.000.000 mark kar elde ettiklerini belirtmiştir.¹¹¹⁵ Paranın sigorta ve sair masrafları çıkarıldıktan sonra silah alımı için geriye 41.526.752 mark kalmıştır.¹¹¹⁶ Ayrıca Almanya'dan harp malzemesi alımına harcanmak üzere 5.470 Rus altınının o dönemdeki rayice göre karşılığı olan 6.237 İngiliz sterlini Sovyet Hükümetinden alınarak sefaret muhasebe temsilciliğine teslim edilmiştir.¹¹¹⁷

¹¹⁰⁸ BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923); TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 09.02.1338 (1922), s. 722.

¹¹⁰⁹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 222.

¹¹¹⁰ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 175.

¹¹¹¹ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivinde Saffet ve Nuri Beylerin maruz kaldığı dolandırıcılık ile ilgili kararnamede bahsi geçen şahısların Almanya'dan silah ve cephane satın alınması için muhtelif tarihlerde kendilerine toplamda 1.162.700 altın ruble, 77.995 sterlin lirası, 580 dolar ve 10.280.709 mark verildiği ifade edilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923).

¹¹¹² **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 175.

¹¹¹³ **Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921)**, 1, s. 264.

¹¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 3. Paranın bankaya yatırılması 1921 yılı Temmuz ayının ortalarına denk gelmektedir. Yani Yunan kuvvetleri bu sıralarda Kütahya-Eskişehir hattına doğru taarruz etmişlerdir. Bu sebeple Saffet ve Nuri Beylerin Türk Ordusunun en çok ihtiyaç duyduğu malzemeleri tedarik etmeye çalıştığı görülmektedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 3.

¹¹¹⁵ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 176.

¹¹¹⁶ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 177.

¹¹¹⁷ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 192.

Saffet ve Nuri Beylerin Almanya'daki girişimleri sonucunda buradan çeşitli silah ve askeri teçhizat temin edilmiştir. 29 adet uçak¹¹¹⁸ ile birlikte 100 ton benzin, 300'er fişeği ile birlikte 1.000 adet parabellum tabanca, 1.000 adet 6x dürbün, 10.000.000 Alman cephanesi, 10.000 Alman fişeği, 5.000 kılıç, 2.000 eyer takımı, 5.000 km mutavassıt kablo, 100 adet batarya dürbünü, 6.000 kuru pil, 100.000 yumurta el bombası ve haberleşmede kullanılmak üzere 1.000 km'lik bir telsiz-telgrafın birinci posta şeklinde gönderileceği Dışişleri Bakanlığına yazılmıştır.¹¹¹⁹ Ali Fuat Paşa, Saffet ve Nuri Beyler ile görüşükten sonra silah alımı ile ilgili durumu Dışişleri Bakanlığına bildirdiği belgede para gönderilmesi halinde 50 ton dumansız barut, kovan, çekirdek ve mermi imal fabrikasının, 10.000.000 Alman fişeği ile 20.000 kudretli cebel mermisinin satın alınabileceğini ifade etmiştir.¹¹²⁰ Öte yandan Berlin'den Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği bilgi yazısında Nuri Bey, Almanya'dan silah temini ve bunların nakliyatı hususunda iş yaptıkları kişilerin "Şarki Avrupa Ticaret İttihadı Müdürü Mösyö Bürüvel" ile Binbaşı Vasfi Bey olduğunu belirterek, para mevcut olması halinde Almanya'dan her türlü askeri teçhizat hatta denizaltı bile alabileceklerini dile getirmiştir.¹¹²¹

19 Nisan 1925 tarihli TBMM Zabıt Ceridesinde de Saffet ve Nuri Beylerin Almanya'dan silah ve cephaneye satın alma girişimlerine değinilmiştir. Verilen paranın yetmemesi üzerine tekrar para talep etmişler ve bunun üzerine Moskova elçiliğinden kendilerine 10.000 Rus rublesi, 7.776 İngiliz lirası ve 580 dolar daha iletilmiştir.¹¹²² İlk verilen ve sonra ilave edilen paralar kullanılarak 29 adet uçak¹¹²³ ile bunların makineli tüfekleri, telsiz-telgraf cihazları, fotoğraf alet edevatları, hangar ve sair malzemeleri alınmıştır. Bunların yanı sıra 200 makineli tabanca, 6.000 kuru pil, 2.000.000 metre kablo, her birine 300'er fişek ile 1.000 adet tabanca, 1.000 adet dürbün ve 2.500 koşum takımı Türkiye'ye gönderilmiştir. Saffet ve Nuri Beyler, kiraladıkları bir gemi ile birlikte bütün bu malzemeleri ve kırk kadar Alman uçak zabitini Türkiye'ye ulaştırmayı başarmıştır.¹¹²⁴

Saffet ve Nuri Beyler bahsedilen miktarda satın aldıkları silah, cephaneye ve sair malzemeleri Türkiye'ye göndermelerine rağmen 10.000.000 Alman fişeği, bir miktar tüfek, eyer takımı ve bazı malzemelerin temini ve nakliyatı hususunda Mösyö Bürüvel/Brühl tarafından dolandırılmışlardır.¹¹²⁵

¹¹¹⁸ Orhan, a.g.e., s. 189; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4. Bu kaynaklarda uçakların sayısı 29 olarak belirtilmesine karşın bazı kaynaklarda 26 adet olarak ifade edilmiştir. Bkz. **Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları**, 1, s. 321; **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 166.

¹¹¹⁹ **Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları**, 1, s. 321.

¹¹²⁰ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 166-167.

¹¹²¹ **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 182.

¹¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4.

¹¹²³ Almanya'dan temin edilen uçaklar Rusya'nın Baltık limanlarına çıkartılmıştır. Buradan da tren ile Novorossiysk limanına ambalajlı bir şekilde getirilmiştir. Bu uçaklar 1922 yılının Temmuz'unda Şahin vapuru ile Trabzon'a ardından da Trabzon vapuru ile Samsun'a sevk edilmiştir. Burada kurulan uçaklar Büyük taarruza katılmak üzere Batı Cephesine hareket etmiştir. Bkz. Orhan, a.g.e., s. 189.

¹¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4.

¹¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4.

Sebahattin Selek söz konusu olaya ilişkin Saffet ve Nuri Beylerin ellerindeki parayı çoğaltmak için borsa oynadıklarını ve paranın tamamını kaybettiklerini ifade etmiştir.¹¹²⁶ Ancak Saffet ve Nuri Beylerin dolandırıcılığa maruz kaldıkları olayın gerçekleşmesinden sonraki araştırmalarda ortaya çıkmıştır. 1922 yılında Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey meseleyi tetkike memur edilmiş ve vazifesi gereği Almanya’da bulunan Posta ve Telgraf Müdürü Umumisi Sabri Bey meseleyi tetkik etmiştir.¹¹²⁷ Yapılan tahkikat neticesinde Mösyö Bürüvel/Brühl’ün dolandırıcılığı Alman mahkemesince tespit edilmiş, satın alınan gerçekleştigi sıradaki rayiç üzerinden dolandırdığı meblağı tazmin etmesi gerektiği belirtilmiş ve sonuçta hapse mahkûm edilmiştir.¹¹²⁸

Saffet ve Nuri Beyler hakkında hazırlanan tahkikat raporlarında bahsi geçen şahısların silah ve askeri teçhizat satın alma meselesinde bir “suiistimalleri ve ihtilasları” olmadığı ifade edilmiştir. Ancak Saffet ve Nuri Beylerin satın alma sırasında kendilerine yardım eden Mösyö Bürüvel/Brühl ile Vasfi Bey’e gereğinden fazla itimat gösterdikleri vurgulanmıştır.¹¹²⁹ 1924 yılının Mayıs ayında Müdafaa-i Milliye Vekâleti Kazım Karabekir Paşa riyasetinde bir komisyon teşkil etmiştir. Söz konusu komisyonda Askeri Fabrikalar Müdürü Asım Paşa, Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir ve Maliye Müfettişlerinden Muammer Bey yer almıştır.¹¹³⁰ Komisyonun yaptığı takibatta dolandırılan paranın esasını oluşturan malzemenin on milyon Alman cephanesi, bir miktar tüfek, kılıç ve eyer takımından ibaret olduğu belirtilmiştir. Mösyö Bürüvel/Brühl vasıtasıyla satın alınan malzemelerin bir kısmının Danimarka’dan Rusya yolu ile sevk edilmesinin hem kendisine duyulan güvenin artmasına hem de mösyö Bürüvel/Brühl’ün vaat ettiği diğer malzemelerin varlığından emin olunmasına sebep olmuştur.¹¹³¹ Neticede komisyonun hazırladığı raporda bahsi geçen kişilerin suç işlediğine dair bir emarenin olmadığı detaylı bir şekilde ve çeşitli gerekçeler ile ifade edilmiştir.¹¹³²

3.7. Sıcak Savaş Süresince Gönderilen Askeri Malzemeler

3.7.1. İnönü Muharebeleri Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler

Osmanlı Mebusan Meclisinin dağıtılmasından sonra Milli Mücadele temsilcileri tarafından Ankara’da Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Bu şekilde hareket edilmesinin amacı Milli Mücadelenin millet iradesine dayandırılarak, barışçıl ve diplomatik temaslar kurmak ve ortaya konulacak olan

¹¹²⁶ Selek, **Anadolu İhtilali**, 1, s. 139.

¹¹²⁷ BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923).

¹¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4.

¹¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 4.

¹¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 5.

¹¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 8.

¹¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341 (1925), s. 5-10. Ayrıca bütçe görüşmelerinde de Saffet ve Nuri Beylerin silah alımı sırasında dolandırılmalarına ilişkin tartışmalar için bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 17.07.1338 (1922), s. 490-513.

barış şartlarının İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesini sağlamaktı. Söz konusu barışçıl ve diplomatik temasların yanı sıra Ankara Hükümeti, bir yandan İtilaf Devletlerine karşı müttefik arayışına girmiş diğer yandan da sıcak savaş sırasında ordunun ihtiyacı olan silah, cephane ve askeri teçhizat temin etme girişimlerini sürdürmüştü. Milli Mücadele temsilcileri sıcak çatışmaların başladığı İnönü Savaşlarına kadar uzanan süreçte askeri teçhizat temin etme çabalarını giderek yoğunlaştırmıştı. Bahsi geçen çabalar Moskova'ya ilk resmi heyetin gönderildiği 1920 yılı Mayıs'ından 1922 yılına dek sürmüştür.

Milli Mücadele temsilcilerinin silah ve cephane temin etme girişimleri devam etmesine karşın henüz düzenli ordu birlikleri oluşturulmamıştı. Hatta özellikle Batı Cephesinde halk arasında “ordudan fayda yoktur” denilerek, Kuvayı Milliye ile savaşılabilceği anlayışına sahip olanlar dahi bulunmaktaydı.¹¹³³ Batı Cephesinde düzenli ordu kurulmadan önce 1920 yılının Ağustos sonlarında ve aynı yılın Ekim ayında Yunan kuvvetlerine karşı yapılan Uşak ve Gediz Muharebeleri kaybedilmişti. Gediz Muharebesi sonunda Ali Fuat Paşa cepheden alınmış ve Moskova büyükelçiliğine atanmıştır. Alınan mağlubiyetler sonrasında Batı Cephesi ikiye bölünmüştür. 9 Kasım 1920 tarihinde Kütahya ve kuzeyi, Batı Cephesi Komutanlığı adı ile Albay İsmet Bey'e güneyi ise Albay Refet Bey komutasına verilmiştir.¹¹³⁴ Bu gelişmeler mücadelede başarılı olunabilmesi için “düzenli ordu ve süvari birliklerinin” kurulmasının gerekli olduğunu göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği direktifler doğrultusunda bahsi geçen birliklerin kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.¹¹³⁵

Ankara Hükümetinin Batı Cephesinde düzenli ordu birlikleri oluşturmaya çalıştığı ve Çerkez Ethem meselesi ile meşgul olduğu sıralarda Yunan kuvvetleri fırsattan istifade ederek, 6 Ocak 1921 tarihinde Eskişehir'e doğru saldırıya geçmiştir. İstanbul-Bağdat demiryolunun kontrolünü ele geçirmek isteyen Yunanlılar 10 Ocak'ta Eskişehir'in batısında düzenli Türk birlikleri tarafından karşılanmıştır. Türklerin mukavemeti karşısında Yunan kuvvetleri 11 Ocak'ta geri çekilmiştir.¹¹³⁶ Birinci İnönü Muharebesinin iç ve dış politikaya yönelik olumlu etkileri görülmüştür. Bu muharebenin içerideki yansıması kurulan düzenli birlikler ile başarılı olunabileceği anlaşılmıştır. Yunan kuvvetlerinin mağlup edilmesinin dış etkileri ise İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlığın belirginleşmesini ve Türk-Rus ilişkilerinin tekrardan olumlu bir safhaya girmesini sağlaması olarak ifade edilebilir.

Birinci İnönü Muharebesinden sonra İtilaf Devletleri Londra Konferansını toplamıştır. Konferansta Fransız ve İtalyanların Sevr Antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi yönündeki

¹¹³³ Atatürk, a.g.e., s. 389-390.

¹¹³⁴ Belen, a.g.e., s. 230-232.

¹¹³⁵ Atatürk, a.g.e., s. 396.

¹¹³⁶ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – 1**, Yedinci Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir, 2016, s. 249.

tutumlarına rağmen yapılan görüşmelerde Türklerin lehine bir karar çıkmamıştır. İngilizler kendi politikaları çerçevesinde Türkler ile anlaşmak istemekte, hatta Türkleri kendi saflarına çekerek Bolşeviklere karşı kullanmayı düşünmekteydiler.¹¹³⁷ Ancak düşündüklerini hayata geçirememişlerdir. Londra Konferansı kararları ne Türkleri ne de Yunanlıları memnun etmişti. Dolayısıyla Yunan kuvvetleri yeni bir saldırı için zaman kazanmış ve saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Türkler ise konferansın yapıldığı sıralarda Moskova'da bulunan ikinci resmi Türk Heyetinin Sovyet temsilcileri ile anlaşmasının zaruri olduğunun farkına varmıştı. Bunun yanı sıra Bolşevikler de Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak¹¹³⁸, Ankara Hükümeti ile bir an önce bir anlaşma yapmak istemekteydi. Ayrıca Türklerin talep ettiği yardımları karşılamak niyetinde olduklarını iki tarafın heyetleri arasında yapılan müzakerelerde ifade edeceklendi.

Londra Konferansı kararlarının Türkler tarafından kabullenilmeyeceği anlaşılınca İtilaf Devletlerinin öncüsü İngiltere, Sevr Antlaşmasını tatbik edebilmek için Yunan kuvvetlerini yeni bir askeri harekâta sevk etmiştir. 23 Mart- 1 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen muharebelerde Türk kuvvetleri Yunan kuvvetlerine üstünlük sağlamıştır.¹¹³⁹ İkinci İnönü Muharebesinin de Türkler tarafından kazanılması iç kamuoyunda Ankara Hükümetine duyulan güveni arttırmış buna karşın İtilaf Devletleri arasındaki fikir uyuşmazlığı ise iyice baş göstermiştir. Fakat bu son gelişmeler Sovyet Hükümetini Türkiye'ye daha da yaklaştırmış¹¹⁴⁰ ve Sovyet temsilcileri Türklere, talep ettikleri silah ve cephanelerin gönderilmesine devam etmişlerdir.¹¹⁴¹

¹¹³⁷ **Uluslararası İlişkiler Tarihi-Diplomasi Tarihi**, Vladimir Potyemkin vd., (Haz.), (Çev. Atilla Tokatlı), Birinci Baskı, İstanbul, 2009, s. 128.

¹¹³⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 20.

¹¹³⁹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 140-143.

¹¹⁴⁰ Rusya Şuralar Cumhuriyetinin mümessili Aralov İkinci İnönü Muharebesinin sene-i devriyesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu Başkumandanlığına bir kutlama mesajı göndermiştir. Kutlama mesajında Türkiye'nin şanlı ordusunun milletini Batı'nın zalim emperyalistlerinden, vatan ve milletlerini Avrupa emperyalistlerine satan millet ve memleket hainlerinden kurtaracağını vurgulamıştır. Aralov, Rus Köylü ve İşçi Hükümetinin düşmanı mağlubiyetten mağlubiyete uğratan ve pek yakında ona kati darbeyi vuracak olan kahraman Türkiye Ordusunu en samimi hisleri ilke selamladığını belirtmiştir. Rusya halkının Türklerin emperyalistleri ezeceğine inandığını ifade eden Aralov, İkinci İnönü Muharebesinin Türkleri oldukça güçlendirdiğini ve Türklerin kati sonuca yakın bir zamanda erişeceğini dile getirmiştir. Bkz. CA, Ebis No: 01001805, Fihrist No:38, Ek: 2.

¹¹⁴¹ 6 Şubat 1921 tarihinde Orconikidze'ye gönderilen telgrafta Türkiye'de Sovyet Rusya'ya karşı tutumunun kötüleştiği fakat İtilaf Devletlerine karşı tutumun pozitif ve doğru evrildiği belirtilmiştir. Türklerin Batı Cephesinde sıcak savaş içerisinde olmaları dolayısıyla ordunun durumunun yetersiz olduğunu ileri sürdükleri, gönderilecek malzemelerin ise arttırılmasını ve hızlı bir şekilde sevk edilmesini istedikleri bahsi geçen telgrafta açıklanmıştır. İngilizlerin Türkleri kendi saflarına çekme çabalarını öğrenen Sovyet temsilcileri, Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak gönderecekleri silah ve askeri teçhizatların kendilerine karşı kullanılmasından da endişe etmişlerdir. Bu sebeple zaman zaman silah gönderimini durdurmak ya da ertelemek gibi hareketler de bulunmuşlardır. Fakat Türkleri tamamen gözden çıkarmak menfaatlerine aykırı olduğundan söz konusu hareketler kısa süreli olmuştur. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 20. Ali Fuat Paşa, İkinci İnönü Muharebesinin Rusların yardımı olmadan kazanıldığını ileri sürer. Ancak söz konusu muharebeden önce Rusların Türklere silah ve cephane gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca Bolşeviklerin İngilizlere yaranmak ve onlardan fabrika malzemesi ile ulaştırma araçları temin edebilmek için Türklere gönderdikleri yardımları durdurduklarını söylemektedir. Bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 209. Bolşevikler Bolşeviklerin hem ekonomik durumların kötü olması hem de siyasi ve diplomatik menfaatleri gereği bu tür manevralara sık sık başvurmuşlardır. Özellikle Ankara Hükümetinin kendilerinden uzaklaşabileceği hissine kapıldıklarında ya da

Sıcak savaş sürecinde Türk Ordusunun özellikle Alman tüfeği ve fişegine ihtiyacı olduğu Türklerin Tuapse konsolosu tarafından Orconikidze'ye bildirilmiştir.¹¹⁴² Hatta gönderilecek olan malzemelerin sevkiyatı için Türkiye'den gelen iki geminin Tuapse'de beklediği yine Orconikidze'ye iletilmiştir.¹¹⁴³ Bunun üzerine Orconikidze, Türkiye'ye silah ve askeri teçhizat gönderimi ile ilgili birimlere Alman tüfek ile fişeklerinin öncelikli olarak gönderilmesi ve bunların Tuapse'deki Türk temsilcisine teslim edilmesi talimatını vermiştir.¹¹⁴⁴ Ayrıca Sovyet Hükümeti temsilcileri Türklere verilecek olan silah, cephane ve sair askeri teçhizatların Türklere gönderilmesine dair sevkiyat listeleri yapmışlardır.

Sevkiyat planlarını içeren listelerin zaman içerisinde yenilendiği görülmektedir. Sovyet Hükümeti temsilcilerinin temin etmeyi öngördüğü silah ve cephaneleri zamanında tedarik edememesi, Afganistan ve İran gibi ülkelere de benzer malzemeleri aynı dönemde göndermeye çalışması bu duruma sebep olmuş olabilir. Aşağıdaki tabloda gösterilen silah, cephane ve sair malzemelerin miktarları ve sevk ediliş sıraları ifade edilmiştir.¹¹⁴⁵ Bahsi geçen listenin tarihi 5 Aralık 1920'dir. Daha sonra bu listedeki malzemelerden Türklere verilebilecek olanlarını içeren yeni bir liste oluşturulmuş ve söz konusu liste 17 Aralık 1920 tarihinde onaylanmıştır. Aşağıdaki tabloda sevkiyat planına dâhil edilen malzemeler detaylandırılmıştır.¹¹⁴⁶

böyle bir duyum aldıklarında sevkiyatı durdurma ve geciktirme gibi "oyunlara" başvurmuşlardır. Fakat bunlar kısa süreli olmuştur.

¹¹⁴² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 9.

¹¹⁴³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 19.

¹¹⁴⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 10; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 12.

¹¹⁴⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 19-19 arka sayfa.

¹¹⁴⁶ Sevkiyat planına dahil edilen bu listedeki silah, cephane ve sair malzemelerin tamamının gönderilip gönderilmediği tespit edilememiştir. Zira bahsi geçen listenin yerini sonraki süreçte yeni bir liste ya da listeler almıştır.

Tablo 3: Tuapse'deki Türk Temsilci Osman Bey'e Gönderilecek Teçhizatların Sevkiyat Planı

Sıra No	Cins/Tür	Sayı
1	120 mm'lik Fransız topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Top mermisi	1.000
	Cephane arabası	1.000
	Tapa/fünye	1.000
	Tahliye borusu	1.050
2	120 mm'lik Fransız topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Top mermisi	2.000
	Cephane arabası	2.000
	Top mermisi	2.000
	Tahliye borusu	2.100
3	33'lü İngiliz topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Cephane arabası	2
	33'lü şarapnel	2.000
	33'lü bomba	2.000
4	33'lü İngiliz topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Cephane arabası	2
	33'lü şarapnel	2.000
	33'lü bomba	2.000
5	33'lü İngiliz topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Cephane arabası	2
	33'lü şarapnel	2.000
	33'lü bomba	2.000
6	33'lü İngiliz topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	Cephane arabası	2
	33'lü şarapnel	2.000
	33'lü bomba	2.000
7	120 mm'lik Fransız topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	75 mm'lik Fransız topu	4
	İki tekerlekli araba	4
	Cephane arabası	4
	75 mm'lik Fransız top şarapneli	876

Tablo 3: (Devamı)

Sıra No	Cins/Tür	Sayı
7	120 mm'lik Fransız topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	75 mm'lik Fransız topu	4
	İki tekerlekli araba	4
	Cephane arabası	4
	75 mm'lik Fransız top şarapneli	876
8	120 mm'lik Fransız topu	2
	İki tekerlekli araba	2
	75 mm'lik Fransız topu	4
	İki tekerlekli araba	4
	Cephane arabası	12
9	75 mm'lik Fransız topu	4
	İki tekerlekli araba	4
	Cephane arabası	8
	Avusturya tüfek mermisi	1.040.180
10	45'li İngiliz obüsü	2
	İki tekerlekli araba	2
	Cephane arabası	2
	45'li obüsler için atım	2.000
11	Avusturya tüfeği	2.000
	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
12	Avusturya tüfeği	2.000
	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
13	Avusturya tüfeği	1.326
	Macar tüfeği	138
	Berdan tüfeği ¹¹⁴⁷	460
	Rumen tüfek mermisi	500.689
	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
14	Alman tüfek mermisi	2.000.000
	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
15	Alman tüfek mermisi	2.100.000
	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
16	Otomatik Şvartsloze tüfeği	12
	Otomatik Şoşa tüfeği	10
	Otomatik Şvartsloze tüfek şeridi	120
	Otomatik Şoşa tüfeği şarjörü	100
	Lebelya tüfek mermisi	120.680

¹¹⁴⁷ Berdanka, berdana adında da bilinmektedir.

Tablo 3: (Devamı)

Sıra No	Cins/Tür	Sayı
17	Avusturya tüfek mermisi	1.000.000
	Lyuis ¹¹⁴⁸ tüfek mermisi	2.000.000
18	Lyuis tüfek mermisi	3.000.000
19	Lyuis otomatik tüfek	74
	Lyuis otomatik tüfeği için disk	2.400
	Vickers otomatik tüfeği	6
	Vickers otomatik tüfek şeridi	60
	Vickers tüfeği makinesi	1
20	İngiliz tüfeği	2.000
	Tornavida	2.000
	Tüfek yağlama ve temizleme aparatı	2.000
	Yağlayıcı (tüfekler için)	200
	Lyuis tüfek mermisi	2.000.000

Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 20; 20 arka sayfa.

Rus limanlarından Türkiye'ye ilk sevkiyat 1920 yılının Eylül ayında başlamıştı. Eylül ayından 1 Aralık 1920 tarihine kadar Rusya'dan Türkiye'ye daha çok Alman olmak üzere toplam 3.987 tüfek, 3.613 sandık cephaneye ve mühimmat, 3.867 adet kasatura, 8 adet top ve 25 adet mitralyöz ulaştırılmıştır. 14 Kasım 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi riyasetine yazılan belgede bu tarihe kadar 4.000'e yakın tüfek ve 5.000.000'a yakın cephaneye gönderilmesine karşın 2.821 İngiliz tüfeği ile 2.281 sandık İngiliz ve 60 sandık da Alman cephanesi geldiği dolayısıyla aradaki farkın izah edilmesi gerektiği Üçüncü Fırka'ya sorulmuştur.¹¹⁴⁹ Öte yandan Sovyet temsilcileri tarafından 16 Kasım 1920'de 90 adet Rus cebel mermisi gönderilmiş ve 17 Kasım'da da yine 50 adet Rus cebel cephanesi sevk edileceği ifade edilmiştir.¹¹⁵⁰ 16 Aralık 1920 tarihinde ise Tuapse'den Trabzon'a 345 adet İngiliz tüfeği ve 93 adet Avusturya tüfeği ile 400 sandık da İngiliz cephanesi gelmiştir. Aynı tarihte rüsumat vapuru ve paşa motoru ile 12.000 kilo benzinin Trabzon'a ulaştığı Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildirilmiştir.¹¹⁵¹

Tuapse'deki Türkiye konsolosu Sabri Bey'e 26 Aralık 1920 tarihinde çekilen telgrafta Ankara Hükümeti için Ruslardan ne kadar silah, cephaneye, gaz, benzin alındığının ve Osman Bey zamanında orada kalan malzemelerin tespit edilmesi istenmiştir.¹¹⁵² Osman Bey zamanında Tuapse'de kalan gaz

¹¹⁴⁸ Lewis.

¹¹⁴⁹ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).

¹¹⁵⁰ ATASE, İSH, Kutu: 937, Gömlek: 165, Belge No: 1, (17 Kasım 1336/1920).

¹¹⁵¹ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 148, Belge No: 1, (17 Aralık 1336/1920).

¹¹⁵² ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 1, (26 Aralık 1336/1920).

ve benzinin Anadolu'ya gönderilmesine Rusların türlü bahaneler ile zaman zaman engel olduğu bildirilmiştir. Sabri Bey, Tuapse'de kalan gaz ve benzini Rusya'dan mal almaya gelen Türk motorları ile göndermeye çalışmıştır. Ancak motor sahipleri kendileri için aldıkları malları bırakmak zorunda kalabileceklerinden sevkîyat için fazla para istemişlerdir. Buna rağmen Sabri Bey, Osman Bey zamanında Tuapse'de kalan 1.789 put gaz ve 1.169 put benzini Tufan, Hayrettin ve Hüdaverdi motorları ile Trabzon'a gönderebilmiştir.¹¹⁵³ Sabri Bey Tuapse'de artık herhangi bir malzeme kalmadığını yeniden sipariş edebilmesi için elinde bir resmi evrakın olması gerektiğini merkeze iletmiştir.¹¹⁵⁴

22 Ocak 1921 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a 43 sandık cephanesi ile birlikte 198 İngiliz tüfeği, 200 Rus el bombası, beş kutu kapsül, 99 adet 12 cm'lik top mermisi, 10 sandık tıbbi malzeme, hastanelerde kullanılmak üzere 3.692 adet yatak çarşafı, 3.761 yastık kılıfı, 3.440 don ve 3.496 adet gömlek sevk edilmiştir.¹¹⁵⁵ Daha önce Trabzon'a ulaştırılmış olan 6 adet Rus topu ile diğer silah ve cephanelerin İnebolu'ya gönderilmek üzere motorlara yüklenmekte olduğu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine yazılmıştır.¹¹⁵⁶ Ayrıca Ocak ayı başından itibaren Tuapse'den Alman cephanelerinin gönderildiği ancak buradan gönderilen silah ve askeri teçhizatların zayiata uğradığı ve bir kısmının da başkalarının eline geçtiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu hususta gereken sıkı takibatın yapılması merkez tarafından vurgulanmıştır.¹¹⁵⁷ Bu tarihlerde Tuapse'de bulunan Lazistan Mebusu Osman Bey'e iletilmek üzere Trabzon'daki Üçüncü Fırka Kumandanlığına çekilen bir şifrede Osman Bey'in daha önce sevk edileceğini bildirdiği sekiz vagon Alman cephanesinin acil bir şekilde gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁵⁸ Bunun yanında yine 1921 yılı Ocak ayı içerisinde Tuapse'den Trabzon'a Gazal römorkörü ile 2 adet 12 cm'lik Fransız topu, 902 atım mermi ve hartucu ile 9 sandık da vazelin gönderilmiştir.¹¹⁵⁹

8 Şubat 1921 tarihinde Rüşumat vapuru Tuapse'den Trabzon'a 1.296 atım İngiliz sahra topu mermisi ile 2 adet İngiliz sahra topu ve 500 kangal dikenli tel ile 2 adet cephane arabası getirmiştir. Batı Cephesinde sıcak savaş içerisinde bulunulması dolayısıyla Tuapse'den askeri malzeme taşıyan motorların yüklerini Trabzon'a uğramadan Samsun ya da İnebolu limanlarına çıkarmaları istenmiştir. Böylece cephedeki askerlerin silah ve cephane eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Tuapse'de Alman ve İngiliz piyade cephanesi kalmamıştı. Sadece 7.000 atım top mermisi ile 2 adet

¹¹⁵³ ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 2.

¹¹⁵⁴ ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 2 arka sayfa, (9 Ocak 1337/1921).

¹¹⁵⁵ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (24 Ocak 1337/1921).

¹¹⁵⁶ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (24 Ocak 1337/1921).

¹¹⁵⁷ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (23 Ocak 1337/1921).

¹¹⁵⁸ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 3.

¹¹⁵⁹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 263.

sahra topu ve 2 adet de 12 cm'lik Fransız topu bulunmaktaydı. Söz konusu malzemelerin en kısa sürede gönderileceği Tuapse'deki Türk temsilcisi tarafından bildirilmiştir.¹¹⁶⁰

Tuapse'deki Türk konsolosunun 28 Şubat 1921 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre Türkiye'ye sevk edilmesi kararlaştırılan Alman cephaneleri ve 7,5'luk İngiliz seri sahra toplarına ait mermiler Rus temsilcilerinin engellemeleri yüzünden gönderilememiştir. Ancak konsolosun girişimleri sonunda bahsi geçen malzemelerin bir kısmının iki motor ile Bartın'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁶¹ Akabindeki yazışmalarda ise 6 vagon olan Alman cephanelerinin Bartın yerine daha münasip olan başka bir limana sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁶² Müdafaa-i Milliye Vekâleti Tuapse'den hareket eden motorların Bartın yerine Sinop ya da İnebolu'ya gönderilmeleri yönünde talimat vermiştir.¹¹⁶³ 8 Mart 1921'de Tuapse'den Trabzon'a ulaştığı belirtilen İngiliz seri sahra toplarına mahsus 2.848 mermi İnebolu'ya sevk edilmiştir.¹¹⁶⁴ Aynı tarihte yine Tuapse'den 646 sandık Alman ve 335 Avusturya tüfeğinin Trabzon'a ulaştığı Erkânı Harbiye-i Umumiye riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) bildirilmiştir.¹¹⁶⁵ Tuapse'den gönderilen 24 Mart 1921 tarihli şifreli telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Tuapse'de 2 adet 12 cm'lik Fransız topu, 7,5'luk sahra toplarına ait mermiler, beş vagon gaz ve iki vagon benzin kaldığı belirtilmiştir.¹¹⁶⁶ Bahsedilen silah, cephane ve askeri teçhizatların yanı sıra Sovyet temsilcilerinden 30 Mart 1921 tarihinde liste şeklinde askeri malzeme talep edilmiştir. Söz konusu malzemelerden Türk temsilcilerin istedikleri ve Sovyet temsilcilerinin vermeyi kabul ettikleri miktarlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹¹⁶⁰ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 266.

¹¹⁶¹ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 6, (12 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1, (24 Mart 1337/1921).

¹¹⁶² ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 8, (9 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 5, (10 Mart 1337/1921);

¹¹⁶³ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 7, (12 Mart 1337/1921).

¹¹⁶⁴ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 4, (12 Mart 1337/1921).

¹¹⁶⁵ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 3, (19 Mart 1337/1921)

¹¹⁶⁶ ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1 arka sayfa, (24 Mart 1337/1921).

Tablo 4: 30 Mart 1921’de Sovyet Rusya’dan Talep Edilen Silah, Askeri Teçhizat ve Sair Malzemeler

Cinsi	Talep Edilen (adet)	Verilmesi Kabul Edilen
Tüfek	100.000	4.000
Ağır Makineli Tüfek	800	200
Piyade Tüfeği Cephanesi	5.000.000	400.000
Top	100	56
Top Cephanesi	100.000	56.000
Obüs	60 (15 Batarya)	10
Obüs Cephanesi	60.000	12.729
Koşum Hayvanı	500 baş	-
Uçak ¹¹⁶⁷	24	-
Denizaltı ve motorbot	Miktar belirtilmemiştir.	-
Uçaksavar	5 Batarya	-
Deniz torpili	Miktar belirtilmemiştir.	150
Osmanlı Mavzer Cephanesi	Miktar belirtilmemiştir.	300.000
Boş kovan doldurma presi ¹¹⁶⁸	Miktar belirtilmemiştir.	-
Elbise ¹¹⁶⁹	Miktar belirtilmemiştir.	-
Telsiz-telgraf	Miktar belirtilmemiştir.	2 (Telsiz)
Sağlık Malzemesi ¹¹⁷⁰	Miktar belirtilmemiştir.	-
Demiryolu teçhizatları	Miktar belirtilmemiştir.	-

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 267-269.

Sovyet belgelerine göre 7 Eylül 1920 tarihinden 1921 yılının Ocak ayı ortalarına kadar Sovyet temsilcileri tarafından Ankara Hükümeti temsilcilerine 4.200 adet İngiliz tüfeği¹¹⁷¹, 3.400 adet Avusturya tüfeği, 1.100 adet Alman tüfeği¹¹⁷², 20 adet otomatik lyuis (lewis) tüfeği ve bunlar için 5.048.450 adet fişek gönderilmiştir.¹¹⁷³ Bunların yanı sıra belirtilen tarih aralığında 10 adet 33’lü İngiliz topu, 2 adet 120 mm’lik Fransız topu, 6.000 adet 33’lü şarapnel, 4.000 adet 33’lü bomba (top

¹¹⁶⁷ Uçak vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Ancak uçak onarımında kullanılacak gerekli malzemeyi vermeyi kabul etmişlerdi.

¹¹⁶⁸ Bunun yanında dumansız barut ve batarya dürbünü de istenmiştir.

¹¹⁶⁹ Eyer Takımı, koşum ve kamyonda talep edilmiştir. Mensucat (dokuma) fabrikası için bazı araç-gereçler verilecekti. Ayrıca otomobil onarımında kullanılacak bazı parçalar da vermeyi kabul etmişlerdi.

¹¹⁷⁰ Ne verilir ise kabul edilecekti.

¹¹⁷¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 46, 47; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 21.

¹¹⁷² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9.

¹¹⁷³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 21.

mermisi), 1.000 adet 120 mm'lik top mermisi¹¹⁷⁴ ve 600 adet el bombası¹¹⁷⁵ Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından Türk limanlarına sevk edilmiştir. Ayrıca top, mühimmat ve sair malzemelerin taşınmasında kullanılmak üzere 10 adet iki tekerlekli araba, 1.006 adet cephane arabası, 1.000 adet fûnye, 1.006 adet sandık ve 200 adet sepet Ankara Hükümeti adına Türkiye'ye gönderilmiştir.¹¹⁷⁶

Ankara Hükümeti temsilcilerinin talepleri doğrultusunda 17 Ocak 1921 tarihinden 1921 yılının Nisan ayı başlarına kadar Sovyet Hükümeti tarafından askeri teçhizat, silah ve cephane gönderilmeye devam edilmiştir. Sovyet Hükümetinin Kafkasya temsilcisi Orconikidze'ye gönderilen bilgi yazısında Bakü'ye 6 setli 36 koşum takımı geldiği ve bunların Türkiye'ye gönderileceği belirtilmiştir.¹¹⁷⁷ 4 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkasya'daki silah ve cephane Komisyonu başkanına Tuapse'de bulunan Türk temsilcisinin adresine 4.100.000 Alman tüfeği mermisi ve 1.733 adet Alman tüfeği gönderilmesi yönünde talimat verilmiştir.¹¹⁷⁸ Söz konusu talimatın ardından 2.000 adet Avusturya tüfeği, 1.040.180 adet Avusturya tüfek mermisi, 1.733 adet Alman tüfeği ve 4.100.000 adet Alman tüfeği mermisinin 14 Şubat 1921 tarihinde yüklendiği ve Ankara Hükümetinin Tuapse temsilcisi Sabri Bey'in adresine gönderileceği belirtilmiştir.¹¹⁷⁹ Ancak başka bir Sovyet belgesinde 1.733 adet Alman tüfeği, 4.100.000 adet Alman tüfeği mermisi ve 2.000 adet Avusturya tüfeğinin 15 ve 23 Şubat tarihlerinde Sabri Bey'in adresine gönderildiği ifade edilmiştir. 10 Şubat'ta ise 240.300 adet Avusturya tüfek mermisinin aynı adrese sevk edildiği aynı belgede belirtilmiştir.¹¹⁸⁰

Alman tüfek ve mermileri ile Avusturya tüfek ve mermilerinin Tuapse'ye gönderiliş sırası Sovyet belgelerinde aşağıdaki gibi listelenmiştir. Tablo 4 incelendiğinde tüfek ve tüfek mermilerinin gönderiliş tarihlerinin bir farklılık içerdiği görülmektedir. Bu duruma Sovyet temsilcileri arasındaki yazışmalarda ifade edilen sevkiyat planına uygun hareket edilememesi, gönderileceği belirtilen silah ve cephanelerin yüklenmesinde yaşanan gecikmeler ve söz konusu malzemelerin farklı silah depolarından sevk edilmesinin sebep olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca gönderildiği ifade edilen tüfek ve tüfek mermilerinin hepsinin aynı anda değil parça parça sevk edildiği Tablo 4'teki bilgilerden ve Sovyet Hükümetinin askeri teçhizat, silah, cephane sevkiyatı ile ilgilenen temsilcilerinin yazışmalarından anlaşılmaktadır.

¹¹⁷⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 46, 47

¹¹⁷⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 21.

¹¹⁷⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 7; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 46, 47.

¹¹⁷⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 18; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 30.

¹¹⁷⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 42.

¹¹⁷⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 27; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 22.

¹¹⁸⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 32.

Tablo 5: Alman ve Avusturya Tüfek İle Tüfek Mermilerinin Tuapse'ye Gönderiliş Planı/Listesi

Sıra No	Tür/Cins	Sayı	Gönderme zamanı	Bulunduğu Yer	Belirlenen İstasyon
1	Alm. Tüf. Mer. ¹¹⁸¹	4.100.000	14.02.1921	Nahçıvan Mühimmat Deposu	Tuapse
2	Alm. Tüf. Mer.		17.02.1921	Nahçıvan Mühimmat Deposu	Tuapse
3	Alm. Tüf. Mer.		20.02.1921	Nahçıvan Mühimmat Deposu	Tuapse
4	Alm. Tüf. Mer.		23.02.1921	Nahçıvan Mühimmat Deposu	Tuapse
5	Alm. Tüf. Mer.		26.02.1921	Nahçıvan Mühimmat Deposu	Tuapse
6	Avust. Tüf. Mer.	799.880	01.03.1921	Novoçerkassk ¹¹⁸² Mühimmat Deposu	Tuapse
7	Avust. Tüf. Mer. ¹¹⁸³	240.300	04.03.1921	Bataysk ¹¹⁸⁴ mühimmat deposu	Tuapse
8	Alm. Tüfeği	1.733	04.03.1921	Novoçerkassk Mühimmat Deposu	Tuapse
9	Avust. Tüfeği	2.000	07.03.1921	Novoçerkassk Mühimmat Deposu	Tuapse

Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 45.

Tuapse'ye sevk edilen malzemelerin buradan Türk limanlarına gönderilmek üzere deniz taşıtlarına yüklenmesini ve deniz taşıtlarının hareketlerinin çeşitli bahaneler ile engellenmesinden dolayı Orconikidze'ye bir talimat verilmiştir. Buna göre Sovyet Hükümetinin silah sevkiyatı ile ilgilenen temsilcilerine Türkiye'ye gönderilecek olan deniz taşıtlarının hareketlerinin engellenmemesi hatta sevkiyat için bahsi geçen taşıtlara kolaylık sağlanması emredilmiştir. Aynı talimatta denizden yapılan sevkiyatta güvenliğin sağlanmasının ise Türklerin sorumluluğunda olduğunun Türk temsilcilerine iletilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁸⁵

¹¹⁸¹ Alman tüfek mermisi.

¹¹⁸² Azak Denizinin Kuzey Doğusunda bulunmaktadır.

¹¹⁸³ Avusturya tüfek mermisi.

¹¹⁸⁴ Azak Denizinin Kuzey Doğu kıyısında Novoçerkassk ile Azak Denizinin arasında bulunmaktadır.

¹¹⁸⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 34.

Bahsedilen bilgilerden hareketle İnönü Muharebeleri döneminde Sovyet Hükümeti, İtilaf Devletleri ve bu devletlerin yönlendirmesiyle hareket eden Yunanlılara karşı savaşılan Türklere silah, cephane ve askeri teçhizat göndererek, kendi güvenlik kaygılarını en aza indirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer nokta ise Sovyet temsilcilerinin Türkleri iyice yanına çekme çabası içerisinde olduğudur. Bolşevikleri böyle bir siyaset takip etmeye yönelten faktör kendi güvenlik kaygıları olduğu kadar Türklerin verdiği mücadelede başarılı bir görüntü sergilemiş olmaları da etkili olmuştur. Buna rağmen her iki tarafın da birbirlerine hala tam bir güven içerisinde olduğunu söylemek güçtür. Dolayısıyla taraflardan biri diğerine para ve silah gönderme¹¹⁸⁶ kartını kullanarak, kendi şartlarını kabul ettirme politikası takip etmiştir. Diğer ise “emperyalizm ile Bolşevizm” arasında denge siyaseti izleyerek, Sovyet Hükümetinden yardım alamamaları durumunda İtilaf Devletleri ile anlaşılabilir ihtimallerini, aynı safta olduklarını her fırsatta dile getiren Bolşeviklere hissettirmişlerdir. Taraflar arasındaki iş birliği her ne kadar kuşku içerse de iki taraf da siyasi menfaatleri gereğince birbirlerinden uzaklaşmayı göze alamamıştır. Son olarak burada 1921 yılının Nisan ayı başlarına kadar gönderilen malzemeler dikkate alınmıştır.

3.7.2. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler

Milli Mücadele temsilcileri İtilaf Devletleri ile Yunan kuvvetlerine karşı kesin bir zafer kazanmadan savundukları ilkeler bağlamında bir anlaşma yapamayacaklarının farkındaydı. Buna karşın İtilaf Devletleri tarafından maddi ve manevi yönden desteklenen Yunanlılar da Türkleri ağır bir yenilgiye uğratıp, tüm dirençlerini kırmadan onları Sevr Antlaşması ya da benzer koşulları taşıyan yeni bir antlaşma imzalamaya mecbur bırakamayacaklarının bilincindeydi. Dolayısıyla II. İnönü Muharebesinden sonra Kütahya-Eskişehir Muharebelerine kadar geçen süreci yeni harekât hazırlıkları yaparak geçirmişlerdir. Hazırlıklar sonrasında 10 Temmuz’da harekete geçen Yunan kuvvetleri 13 Temmuz’da Afyon’u, 17 Temmuz’da da Kütahya’yı ele geçirmiştir.¹¹⁸⁷ Bunun üzerine Türk kuvvetleri Eskişehir Seyitgazi hattına konuşlanmıştır.¹¹⁸⁸ Yunan kuvvetlerinin ileri harekâta devam ederek 19 Temmuz’da Eskişehir’e yaklaşmaları sonucu Türk birlikleri Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmiştir.¹¹⁸⁹ Yunan kuvvetlerinin başarılı olmasında daha öncede ifade edildiği gibi İnönü Muharebelerinden sonraki zamanı harekât hazırlıkları için değerlendirmelerinin ve İtilaf Devletleri tarafından desteklenmelerinin etkisi olmuştur. Parasal ve askeri kaynakların yetersiz oluşu Türklerin savaşı kaybetmelerinin en belirgin sebepleri arasındadır. Sovyet Hükümetinin gönderdiği

¹¹⁸⁶ Sovyet temsilcilerinin Türk temsilcileri ile görüşmeleri sırasında herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşüldüğünde Tuapse’den yapılacak olan sevkiyatın durdurulması, geciktirilmesi ya da azar azar gönderilmesi bağlamında sevkiyat ile ilgilen kişilere merkezden talimat verildiği görülmektedir. Bkz. RGASPI, Opis: T, Delo: 64, List: 1, 1 arka sayfa, 2; RGASPI, Opis: T, Delo: 61, List: 45, 47.

¹¹⁸⁷ **Türk İstiklal Harbi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921**, 2, 4. Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974, s. 230-231, 337.

¹¹⁸⁸ Belen, a.g.e., s. 338.

¹¹⁸⁹ Belen, a.g.e., s. 339.

ya da göndereceği malzemelerin ulaşım problemleri dolayısıyla gecikmesi de Türklerin aldığı mağlubiyette etkili olan başka bir faktördür.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden önce 16 Mart 1921'de Ankara Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın ardından Sovyet Hükümeti Türklere yapacağı para, silah ve askeri teçhizat yardımlarını gizli bir şekilde yürütecekti.¹¹⁹⁰ Tuapse ve Novorossiysk limanları üzerinden gönderilecek olan malzemelerin İtilaf Devletlerinin Karadeniz'deki denetimi sebebi ile Tuapse-Tiflis yolu ile sevk edileceği Türk yetkililere bildirilmişti. Bunun yanı sıra söz konusu malzemelerin büyük bir kısmının Kafkasya'daki silah depolarından temin edileceği ve bu hususta Çiçerin'in Orconikidze'yi görevlendirdiği Türk makamlarına iletilmiştir.¹¹⁹¹ Bu bağlamda 1921 yılının Nisan ayından Kütahya-Eskişehir Muharebelerine yani 25 Temmuz 1921'e kadar Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen silah, cephane ve sair malzemeler Türk ve Sovyet kaynakları dikkate alınarak, belirtilmeye çalışılmıştır.

Tuapse'den hareket eden üç motor ile gönderilen malzemelerden 4 Nisan 1921 tarihinde birinci motor ile 4 adet 8,5'luk İngiliz sahra topu ve 411 sandık mavzer cephanesi İnebolu'ya ulaştırılmıştır.¹¹⁹² İkinci motor ile gönderilen 981 sandık mavzer cephanesinin de Türk yetkililerince teslim alındığı¹¹⁹³ ve üçüncü motor ile 4 adet toparlak, 2 adet cephane arabası, 3 sandık top nişangâhı edevatı, 3 adet tayyare motoru, 2.544 adet Rus top mermisi İnebolu'ya çıkarılmıştır.¹¹⁹⁴ Bunların yanı sıra beş kafile halinde 732 sandık Alman cephanesinin de yola çıkarılmış olduğu Türk yetkililere bildirilmiştir.¹¹⁹⁵ Öte yandan Şahin vapuru ile Tuapse'den getirilen 105 sandık adi siyah barutlu 11 mm çapındaki tüfeklere mahsus cephane ve adi ateşli 2 adet Fransız topu İnebolu'ya sevk edilmek üzere Trabzon'a ulaştırılmıştır.¹¹⁹⁶ 10 Nisan 1921 tarihinde Rus bandralı bir motorun yaklaşık yüz ton kadar silah ve cephane yüküyle Ünye'ye geldiği belirtilmiştir.¹¹⁹⁷ Başka bir belgede aynı motorun yükünün Alman ve Avusturya tüfek ile cephanelerinden oluştuğu ve yükünün 90 ton olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁹⁸ Ünye'ye gelen motorun aynı gün İnebolu'ya doğru hareket ettirildiği yetkili makamlara iletilmiştir.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁰ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 205.

¹¹⁹¹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 314.

¹¹⁹² ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 1, (4-5 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹³ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 1, (4-5 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁴ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 2, (5 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁵ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 2, (5 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁶ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 162, Belge No: 1, (23 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁷ ATASE, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 98, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921).

¹¹⁹⁹ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 2, (8 Nisan 1337/1921).

1921 yılının Temmuz ayından itibaren Sovyet Hükümeti Türklere gönderilecek olan silah, cephaneye ve sair malzemeler için tedbir almıştı. Buna göre Batum'da bir kurul/komisyon teşkil edilecek ve Batum'a gelen malzemeler buradaki Türkiye konsolosuna ya da onun görevlendireceği bir memur vasıtasıyla teslim alınacaktı.¹²⁰⁰ Malzemeleri teslim eden kişiye ise malzemelerin teslim alındığına dair bir belge verilecekti. Malzemeler Trabzon'a geldiğinde de söz konusu teslim alındı belgesi gösterilecekti. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Batum bir sevkiyat merkezi olacak ve Batum konsolosluğu aracılığıyla sevkiyat işlerini idare etmek için ilgili makamlarca buraya yeterli miktarda memur istihdam edilecekti. Ayrıca Batum-Trabzon arasında sefer yapacak olan deniz taşıtlarına Ankara Hükümeti tarafından birer belge de verilecekti.¹²⁰¹ Böyle bir uygulama yapılmasının üzerinde İtilaf Devletlerinin Karadeniz'deki denetiminin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca sevkiyat işlerinde kullanılan bazı deniz taşıtı sahiplerinin de kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi açısından böyle bir düzenlemenin yapılması uygun görülmüştür.

Sovyet belgelerine göre sevkiyat işleri ile ilgili teşkil edilecek kurulun/komisyonun Temmuz ayından daha önce oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Zira Orconikidze'nin talimatıyla 13 Haziran 1921'de Batum'a gelen malzemelerin burada belirtilen kurul/komisyon tarafından teslim alındığı ifade edilmiştir.¹²⁰² Söz konusu malzemeler 8.490 adet 33'lü bomba mermisi, 6.020 adet 33'lü şarapnel mermisi ve 3.627 sandıktan oluşmaktaydı. Komisyonunda bulunanlar Romanov Evgeniy, Hlimakov Maksim ve Batum'daki Türk konsolos temsilcisi Ekrem Cafer bahsi geçen miktardaki malzemeleri teslim almışlardır.¹²⁰³ Ancak hazırlanan teslimat raporuna göre bu malzemelerden Türklere birinci posta olarak 3.212 adet 33'lü bomba mermisi, 1.836 adet 33'lü şarapnel olmak üzere toplam 5.048 adet mühimmat gönderilmiştir.¹²⁰⁴

Sovyet Hükümetinin Türklere silah gönderilmesi işi ile görevlendirdiği temsilcilerinin Nisan ayı başlarındaki yazışmalarında Tuapse'ye sevk edilen malzemelerin geciktirilmeden Türk temsilcilerine verilmesi gerektiği bağlamında geçmiştir.¹²⁰⁵ Bu yazışmalara rağmen 11 Nisan 1921'de Orconikidze'den Türklere verilecek olan malzemelerin Tuapse'ye sevk edilip edilmeyeceği hususunda talimat istenmiş¹²⁰⁶, Orconikidze verdiği talimatta Tuapse'deki Türk temsilcisinin adresine gönderilecek olan malzemelerin geciktirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁰⁷ 8 Nisan 1921 tarihinde Bataysk'tan Bakü'deki Türk temsilcisine 3.000 adet 33'lü İngiliz bombası ve 3.000 adet

¹²⁰⁰ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 315.

¹²⁰¹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 315.

¹²⁰² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 53, 54, 55.

¹²⁰³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 56, 57, 58.

¹²⁰⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 59, 60.

¹²⁰⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 43.

¹²⁰⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 44.

¹²⁰⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 45; RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 47. Bunun sebebi gönderilecek olan malzemelere yeni ilaveler yapılacak olması olabilir. Zira daha sonra sevkiyat devam etmiştir.

şarapnel; Tuapse'deki Türk temsilcisine ise 428.300 adet Rumen tüfek mermisi gönderilmiştir.¹²⁰⁸ Ayrıca Kafkas Cephesi depo stoklarından Şvartsloze otomatik tüfekleri için 130.000 merminin alınarak Türklere gönderilmek üzere bekletildiği 25 Nisan tarihli Sovyet belgesinde belirtilmiştir.¹²⁰⁹ Bunların yanı sıra 6 Mayıs 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkas Cephesi teçhizat depolarından Bakü'deki Türk temsilcilerine teslim edilmek üzere çeşitli malzemeler Bakü'ye sevk edilmiştir. Söz konusu malzemeler arasında 2 adet 33'lü otomatik İngiliz sahra tüfeği, 3 adet İngiliz topu, 2 adet 45'li İngiliz obüsü, 6 adet 120 mm'lik Fransız topu, 12 adet 75 mm'lik Fransız sahra topu, toplara ait yedek parçalar ile alet edevatlar, 51 adet iki tekerlekli araba ve cephane arabası, at koşum takımı demirleri, silah temizlemek için kullanılan fırça ve çubuklar, alet edevat sandıkları, siper kazmada kullanılacak araç-gereçler, bidon, ahşap varil, demir kova, halat, gres yağı, silah kılıfları ve sair malzemeler bulunmaktaydı.¹²¹⁰

9 Mayıs 1921 tarihinde Orconikidze'nin Bakü adresine Türk temsilcilere teslim edilmek üzere gönderilen malzemeler şunlardır: 1.973 adet 45'li İngiliz bombası, 27 adet 45'li şarapnel, 2.000 adet cephane arabası, 9.506 adet 75 mm'lik bomba (top) mermisi, 1.000 adet 120 mm'lik bomba ve bunların taşınmasında kullanılmak üzere 1.000 adet cephane arabası, 1.050 adet tapa/fünye, 1.050 adet tahliye borusu, 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınmasında kullanılmak üzere 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabası, 2 adet 45'li İngiliz obüsü ve bunların taşınmasında kullanılmak üzere 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabası, 6 adet 120 mm'lik Fransız topu ve bunların taşınmasında kullanılacak 6 adet iki tekerlekli araba, 12 adet 75 mm'lik Fransız topu ve bunların taşınmasında kullanılacak 12 adet iki tekerlekli araba ve 16 adet cephane arabası.¹²¹¹

Sovyet belgelerinde 1920 yılının sonbaharında Türk-Sovyet Antlaşması imzalanmadan önce Türklere 4.000 tüfek gönderildiği belirtilmiştir. Fakat antlaşmadan (Moskova Antlaşması) sonra özel bir anlaşmaya dayanarak, Türklere verilmek üzere Kafkasya'ya 28 adet top, 22.000 top mermisi, 122 makineli tüfek ve 18.000 tüfek sevk edildiği ifade edilmiştir.¹²¹² Bunlara karşın Türkler, 4.000 tüfekten başka bir şey almadıklarını Sovyet temsilcilerine bildirmiş, onlar da gönderilen malzemelerin akıbetinin araştırılması için çalışma başlatmıştır.¹²¹³ Bu durumun nedeni açık değildir. Zira söz konusu belgelerin devamında bahsi geçen malzemelere ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla bu durumun taraflar arasındaki iletişimden kaynaklanan bir yanlış anlaşılma ya da yanlış anlaşılma olabileceği değerlendirilmesinde bulunulabilir. Bunun yanı sıra malzemeler

¹²⁰⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 46.

¹²⁰⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 48.

¹²¹⁰ Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 52, 52 arka sayfa, 53, 53 arka sayfa, 54, 54 arka sayfa, 55, 55 arka sayfa, 56, 56 arka sayfa, 57, 58, 58 arka sayfa, 59, 59 arka sayfa, 60, 60 arka sayfa, 61, 61 arka sayfa.

¹²¹¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 62.

¹²¹² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 63.

¹²¹³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 63 arka sayfa.

Türlere gönderilmiş, fakat Türklerin eline geçmemiş de olabilir. Böyle bir durum da ihtimal dâhilindedir. Bu bağlamda Sovyet Hükümeti temsilcileri -daha önce de değinildiği gibi- bir komisyon kurarak hem sevkiyatın güvenli bir şekilde yapılmasını hem de kaçakçılık gibi faaliyetlerin önüne geçilmesini planlamıştı. Söz konusu komisyonun kurulmasına yönelik böyle bir kararın alınması üzerinde bahsedilen durumun etkisi olmuş olabilir. Ancak bu bilgilerin birer ihtimal olduğu ve kesinlik içermediğinin de altını çizmek gerekir.

13 Mayıs 1921’de Ankara Hükümetinin Tuapse konsolosu Sabri Bey’in adresine gönderilen malzemeler şunlardır: 6.860 adet Avusturya tüfeği, 877 adet berdan tüfeği, 245 adet manlıher tüfeği, 52 adet Meksika tüfeği, 353 adet Macar tüfeği, 2.000 adet İngiliz tüfeği, 11 adet Şvartsloze makineli (otomatik) tüfeği alet ve edevatıyla birlikte, 10 adet şoşa makineli (otomatik) tüfeği alet ve edevatıyla birlikte, 74 adet lyuis (lewis) makineli (otomatik) tüfeği 2.400 adet diski ile birlikte, 7 adet Vikkers makineli (otomatik) tüfeği alet edevatıyla birlikte, 1 adet Vikkers makinesi.¹²¹⁴ Bunların yanı sıra 1.203.268 adet Avusturya tüfek mermisi, 199.680 adet Lebelya tüfek mermisi, 550.000 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi, 1.000 adet İsviçre el bombası, 4.000 adet Fransız el bombası, tüfeklerin temizlenmesinde kullanılmak üzere 2.000 adet temizleme bezi, 1.000 adet tornavida, 200 adet yağdanlık.¹²¹⁵ Bunların haricinde 15 Mayıs 1921 tarihinde yine Sabri Bey’in adresine 1.500.000 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi ve 1.421.625 adet Avusturya tüfek mermisi gönderilmiştir.¹²¹⁶

Sovyet belgelerinde Tuapse’ye 3 inçli (76,2 mm) seri ateş eden Rus sahra topları için 50.000 mermi ve 3 inçli (76,2 mm) Rus dağ topları için 50.000 merminin acil olarak gönderilmesi gerektiği Tiflis Türk temsilcisi Hüsamettin Bey tarafından belirtilmiştir. Ayrıca Hüsamettin Bey Tuapse’ye gelen bu malzemelerin Türklerin ulaştırma araçları tarafından teslim alınacağını Orconikidze’ye iletmiştir. Söz konusu bilgilerin geçtiği telgraf 17 Mayıs 1921 tarihinde Orconikidze’ye ve Moskova’daki Türk konsolosuna çekilmiştir.¹²¹⁷ Öte yandan Sovyet Hükümetinin silah sevkiyatını organize etmekle görevlendirdikleri temsilcilerinin Türklere 3.057.790 adet Avusturya tüfek mermisi, 7.678.250 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi, 4.330.000 Alman tüfek mermisi, 4.000 adet İsviçre el bombası, 6 adet 33’lü İngiliz sahra topu, 6 adet iki tekerlekli araba, 1.181 adet İngiliz tüfek süngüsü, 251 adet Avusturya tüfek süngüsü, 35 adet Alman tüfek süngüsü, alet edevatlar için 24 adet ahşap sandık, 291 adet kapaklı ahşap sandık ve sair malzemeler gönderdiği Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır.¹²¹⁸ Fakat Sovyet belgelerinde Türklere gönderildiği belirtilen silah, cephan ve askeri teçhizatların sayısının Türk kaynaklarında ifade edilen sayılarla uyumlu olmadığı

¹²¹⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 65.

¹²¹⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 65.

¹²¹⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 3.

¹²¹⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 66.

¹²¹⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 74-75.

görülmektedir.¹²¹⁹ Türk arşiv kayıtlarından faydalanılarak hazırlanan Türk İstiklal Harbi adlı eserde Kütahya-Eskişehir Savaşları döneminde gönderilen malzemeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Sovyet Hükümeti Tarafından Kütahya-Eskişehir Savaşları Döneminde Gönderilen Silah, Cephane ve sair Malzemeler

Cins/Tür	Adet	Sandık	Gönderildiği Tarih
Rus Piyade Tüfeği	11.920		22-30 Mayıs 1921
Rus Piyade Süngüsü	9.520		22-30 Mayıs 1921
Avusturya Piyade Tüfeği	9.049	-	20 Haziran-24 Temmuz 1921
Alman Piyade Tüfeği	902	-	7 Haziran 1921
İngiliz Piyade Tüfeği	4.013	-	7-25 Haziran 1921
Çeşitli Ağır Makineli tüfek	99	-	11 Mayıs-7 Haziran 1921
Hafif Makineli Tüfek	93	-	7-24 Haziran 1921
Bomba	-	123	25 Temmuz 1921
Rus Piyade Cephanesi	-	9.062	22-26 Mayıs 1921
Avusturya ve Fransız Piyade Cephanesi	-	6.564	22 Mayıs-6 Temmuz 1921
Alman Piyade Cephanesi	-	842	26 Mayıs-16 Temmuz 1921
Ağır Makineli Tüfek Cephanesi	-	1.123	26 Mayıs 1921
Süvari Kılıcı	60	-	16 Temmuz 1921
Çeşitli Top	18	-	25-30 Haziran 1921
75 mm'lik Top Mermisi	20.481	-	2 Haziran-17 Temmuz 1921
75 mm'lik Rus Top Mermisi	18.220	-	16-19 Temmuz 1921
88 mm'lik İngiliz Top Mermisi	9.794	-	26 Haziran-22 Temmuz 1921
105 mm'lik Obüs Mermisi	9.175	-	30 Mayıs-11 Temmuz 1921

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 315-316.

3.7.3. Sakarya Meydan Muharebesi Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan mağlubiyetten sonra Türk Ordusunun düşman ile arasına mesafe koymak ve toparlanmak maksadı ile geri çekilmesi, Büyük Millet Meclisinin Ankara dışına taşınması tartışmalarını da beraberinde getirmişti.¹²²⁰ Mağlubiyetin ve ortaya çıkan tablonun sorumlusu ya da sorumlularının arandığı ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi

¹²¹⁹ Bu durum birden fazla sebep ile açıklanabilir. 1- Sevk edilmesi kararlaştırılan malzemelerin tamamının gönderilememesi ya da bu malzemelerin başka bir bölgeye nakledilmesi. 2- Gönderilen malzemelerin bir kısmının zayi olması ya da kaçakçılığa maruz kalması. (Örneğin 23 Ocak 1921 tarihli bir belgede Tuapse'den sevk edilecek olan silah ve cephanelerin zayiata uğradığı ve başkalarının eline geçtiği belirtilmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 150, Belge No: 2, (23 Ocak 1337/1921). 3- Gelen malzemelerin bir kısmının kayıt altına alınamamış olması. 4- Sevkiyatta kullanılan araçların paralarını ödemek amacıyla bazı malzemelerin satılması. 5- Malzemelerin bazen sandık bazen de adet şeklinde kaydedilmesi, bu durumda malzemelerin miktarının tespit edilmesini ve Türk-Sovyet kaynaklarının mukayeselerini zorlaştırması.

¹²²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 23.07.1337 (1921), s. 99-114.

kanaati oluşmuştu.¹²²¹ Meclise sunulan önerge ile 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık Kanunu kabul edilmiş ve meclis, üzerinde bulunan Başkomutanlık yetkisini bu kanuna dayanarak Mustafa Kemal Paşa'ya vermişti.¹²²² Söz konusu yetkinin süresi üç aydı ve süre dolmadan da meclis Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş olduğu yetkiyi geri alabilecekti. Ordunun maddi ve manevi gücü ile moral ve motivasyonunun artırılması için ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa bu bağlamda Tekalif-i Milliye (Ulusal Yükümlülükler-Milli Vergiler) olarak adlandırılan emirleri yayımlayarak, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaya çalışmıştır.¹²²³ Bunun yanı sıra Doğu ve Güney Cephelerindeki bazı birlikler Sakarya'ya doğru yola çıkarılmış ve Ağustos ayı ortalarına doğru Türk Ordusu savunma mevzilerine yerleşmiştir.¹²²⁴

Yunan kuvvetlerinin tekrar saldırıya geçeceğinin farkındalığı ile Türkler bazı hazırlıklar yaparak bir savunma hattı oluşturmuştu. Nitekim Yunan kuvvetleri 14 Ağustos'tan itibaren ileri harekâta başlamış ve 23 Ağustos 1921'de bütün kuvvetleri ile saldırıya geçmişti. Fakat Yunan kuvvetleri 4-5 Eylül'de Türk Ordusu tarafından durdurulmuştur. 12 Eylül 1921 tarihinde Türk Ordusunun karşı taarruzu ile Yunan kuvvetleri mağlup edilerek geri çekilmeleri sağlanmıştır.¹²²⁵

Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması Türkler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu zafer, Türk Ordusunun ve milletinin moral ve maneviyatını yükseltirken İtilaf Devletlerinin Yunan Ordusuna duyduğu güven azalmıştır. Bunun yanı sıra Sovyet Hükümetinin Türklere olan güveni artmış ve Sovyet-Türk dostluğu daha da kuvvetlenmiştir. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasından yaklaşık bir ay sonra 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır.¹²²⁶ Moskova Antlaşmasının bahsi geçen devletler ile ilgili hükümleri Kars Antlaşması ile yeniden düzenlenmiş ve bu hükümler Kafkas Cumhuriyetleri tarafından da kabul edilmiştir.¹²²⁷

Türklerin Sakarya zaferi İtilaf Devletleri arasında çözümlere sebep olmuştur. Fransa Türklerin bağımsızlık savaşında başarılı olacağını düşünerek, onlarla anlaşma görüşmelerine

¹²²¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 250.

¹²²² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 05.08.1337 (1921), s. 164-85.

¹²²³ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 414-424; "Ordularımız İçin Yapacağımız Fedakârlıklar", **Hâkimiyeti Milliye**, (12 Ağustos 1337/1921), s. 2

¹²²⁴ Adnan Sofuoğlu, "Batı Cephesi: Diplomasi, Muharebe ve Yeni Devlete Doğru İlk Adımlar", **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Fatma Acun (Ed.), On Birinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 182.

¹²²⁵ Aybars, a.g.e., s. 265-266.

¹²²⁶ Soysal, a.g.e., s. 39-47.

¹²²⁷ Erden , a.g.e., s. 215.

başlamıştır. Sonuçta 20 Ekim 1921 tarihinde Türk-Fransız (Ankara) Antlaşması imzalanmıştır.¹²²⁸ Bu antlaşma ile Fransızlar Ankara Hükümetini tanımış ve Türklerin Güney Cephesindeki askeri birliklerini Batı Cephesine aktarma fırsatı ortaya çıkmıştır. Ankara Antlaşması görüşmeleri sürecinde müzakere edilen maddeler hakkında Ankara'daki Sovyet elçisine bilgi verilmesine rağmen Sovyet Hükümeti, söz konusu antlaşmanın imzalanmasından dolayı endişe duymuştur. Ali Fuat Paşa Stalin ile bir görüşme yaparak, Fransızlar ile Ankara Antlaşmasının imzalanmasının sebebinin “iki kuvvetli düşmandan birisini diğerinden ayırmak” olarak açıklamış ve bu antlaşmanın Türk-Sovyet dostluğunu zedeleyecek bir hükmü olmadığını kendisine iletmiştir.¹²²⁹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Türk Ordusunun birçok silah ve cephanesi Yunan kuvvetlerinin eline geçmişti. Türk Ordusunun toparlanmak ve zaman kazanmak için bahsi geçen muharebelerden sonra geri çekildiği daha önce ifade edilmişti. Yunan Ordusunun durmayacağı ve Sevr Antlaşmasının Türkler tarafından kabul edilmesini sağlamak için ileri harekâta devam edeceği bilindiğinden Türkler silah, cephane ve askeri teçhizat temin edilmesine hız vermişlerdir. Bu hususta Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığının Milli Mücadele hareketine yadsınamaz katkıları olmuştur. Zira Sovyet Hükümetinin gönderdiği malzemeler Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı tarafından Batı Cephesine sevk edilmiştir. Böylece Yunan Ordusunun muhtemel saldırılarına karşı koymak için Türk Ordusunun zaruri ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Sovyet belgelerinde 1921 yılının Ağustos ayında Türklere gönderilen malzemelerin detaylı bir listesine rastlanmamıştır. Ancak Ağustos ayında Türklere teslim edilmek üzere Rostov ve diğer bölgelerden Tuapse'ye silah, cephane ve askeri teçhizat gönderildiği anlaşılmaktadır.¹²³⁰ Örneğin 2 Ağustos 1921 tarihinde Tuapse'ye 4 vagon yük geldiği ve bunların kime teslim edilmesi gerektiği Orconikidze'ye sorulmuş Orconikidze de söz konusu yüklerin Tuapse'deki Türk konsolosuna teslim edilmesi yönünde talimat vermiştir.¹²³¹

Çiçerin, Orconikidze ve Sovyet Hükümetinin silah, cephane ve askeri teçhizat sevkiyatı ile ilgili temsilcilerinin aralarındaki yazışmalara bakıldığında özellikle Türklere gönderilen malzemelerin sevkiyatının gizliliğine dikkat edilmesi gerektiğinin üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır.¹²³² Ayrıca Çiçerin sevk edilen malzemelerin kayıtlarını içeren kopyaların kendisine gönderilmesini ve işleyişle ilgili olarak da kendisine bilgi verilmesini istemiştir.¹²³³

¹²²⁸ Soysal, a.g.e., s. 48-63.

¹²²⁹ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 274-277.

¹²³⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 5.

¹²³¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 6.

¹²³² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 8.

¹²³³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 70.

1921 yılının Haziran ve Kasım ayları arasında¹²³⁴ Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından Türklere gönderildiği belirtilen malzemeler şunlardır: 4 adet 120 mm'lik Fransız topu, 12 adet 75 mm'lik Fransız topu¹²³⁵, 8 adet İngiliz topu ve bunların her biri için 1.000 adet top mermisi, 12 adet şvartsloze makineli tüfek, 10 adet şoşa makineli tüfek, 5.500 adet Avusturya tüfeği, 3.600 adet Alman tüfeği, 6.000 adet İngiliz tüfeği, Alman tüfekleri için 5.000.000 adet mermi, Avusturya tüfekleri için 2.000.000 adet mermi, şvartsloze makineli tüfekleri için 240.000 adet mermi, lebelya ve şoşa makineli tüfekleri için 200.000 adet mermi, İngiliz tüfekleri ve makineli tüfekleri için 12.000.000 adet mermi.¹²³⁶ Bunların yanı sıra belirtilen tarih aralığında 260 adet süngüsü ile birlikte 536 adet Alman tüfeği, 818 adet Avusturya tüfeği, 70 adet şoşa makineli tüfeği, 30 adet İyuis (lewis) makineli tüfeği, 351.360 lebelya tüfeği mermisi, 259.003 adet Avusturya tüfek mermisi, 500.720 adet Alman tüfek mermisi Türklere verilmek üzere Moskova'dan yola çıkarılmıştır.¹²³⁷

29 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Türklere gönderilen malzemelerin Batum'a ulaştırılmak üzere yolda olduğu belirtilmiştir. Belgede malzemelerin miktarı ile ilgili bilgi bulunmamasına karşın yol güzergahındaki haydutlara karşı gerekli önlemlerin alındığı ifade edilmiştir. Yine sevkiyatı organize eden Sovyet temsilcilerinin Orconikidze'nin talimatına göre hareket ettiği ve şartların el verdiği ölçüde güvenlik önlemlerine dikkat edildiği bahsi geçen belgede üzerinde durulan başka bir husustur.¹²³⁸ Söz konusu durum Sovyet Hükümeti tarafından Türklere gönderilen malzemelerin yollarda birtakım saldırılara maruz kaldığını akıllara getirmektedir.¹²³⁹ Öte yandan 7 Ağustos 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde de Batum'un İtilaf Devletlerinin ajanlarının denetimi altında olduğu dolayısıyla Türk Hükümetine gönderilecek olan malzemelerin Novorossiysk'e ya da Tuapse'ye sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²⁴⁰

Ankara Hükümetinin Tiflis temsilcisi Hüsamettin (Bey) Orconikidze'ye çekilen telgrafta Türk Ordusunun 1.500 adet kılıca ihtiyacı olduğu ve bunu kendisi ile görüştüğünde ona sözlü olarak da söylediği belirtilmiş, bahsi geçen kılıçların gönderilmesi için Orconikidze'nin gerekli talimatları vermesini istemiştir.¹²⁴¹ Ayrıca 1921 yılının Ağustos ayında Batum üzerinden Türkiye'ye gönderilen

¹²³⁴ Söz konusu tarih aralığı tarafımızca belirlenmiştir. Zira sevk edilen malzemelerin gönderiliş tarihleri net değildir. Ancak belgelerdeki bilgi akışları takip edilerek bahsi geçen malzemelerin Türklere gönderilişinin muhtemel tarih aralığı verilmiştir.

¹²³⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 69.

¹²³⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 69 arka sayfa.

¹²³⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 71.

¹²³⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 76.

¹²³⁹ Söz konusu bilgiden hareketle Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından gönderilen ve Türkler tarafından teslim alınan silah, cephane ve askeri teçhizatların kayıtlarına ilişkin bilgilerin farklı olması üzerinde bahsi geçen durumun etkisi olduğu söylenebilir.

¹²⁴⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 77.

¹²⁴¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 80.

silah ve cephanelerdeki eksikliklerin giderilmesi ve söz konusu eksik silah ve cephanelerinin yerine yenilerinin temin edilerek Türkiye'ye gönderilmesi için Orconikidze'den talepte bulunulmuştur.¹²⁴²

Sovyet temsilcilerinin kendi aralarındaki yazışmaları içeren belgelerden Türklere gönderilmek üzere Tuapse'ye sevk edilen malzemelerin buradan deniz taşıtlarına yüklenmesinde gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır.¹²⁴³ Ayrıca burada Türkiye'ye gönderilmek üzere hangi tür ve hangi miktarda malzeme bulunduğu araştırılmasının Türk temsilciler tarafından istendiği belli olmaktadır.¹²⁴⁴ Yine Tuapse'de Alman tüfeği mermisinin mevcut olup olmadığının da Sovyet temsilcilerine sorulduğu Sovyet belgelerinden edinilen bilgiler arasında yer almaktadır. Fakat Sovyet temsilcileri Tuapse'deki Türk temsilcilerinin (Osman Bey-Sabri Bey) değiştirilmesinden dolayı buradaki silah ve cephanelerin miktar ve türleri ile ilgili bir karışıklığın ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.¹²⁴⁵ Bu bilgilere ek olarak sevkiyat işleri ile görevli olan Türk temsilciler Türkiye'ye gönderilmek üzere Tuapse'ye sevk edilecek olan malzemelerin miktarı ve türlerinin belirtilmesini Orconikidze'den istemişlerdir.¹²⁴⁶

1 Ağustos 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen yazıda 4 adet Rus topunun Türkiye'ye geldiği ve bunların Ankara'ya sevk edileceği belirtilmiştir.¹²⁴⁷ 9 Eylül 1921 tarihinde de Rusların daha önce vaat ettiği 2 adet motor gambotun¹²⁴⁸ Trabzon'a geldiği ve prova yapıldıktan sonra bunların teslim alınacağı ifade edilmiştir. Söz konusu durum ise 29 Eylül 1921 tarihinde 4743 numaralı yazı ile Erkan-ı Harbiye Riyasetine, Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Hariciye Vekâletine ve Şark Cephesi Kumandanlığına bildirilmiştir.¹²⁴⁹ 18 Eylül 1921 tarihinde Türklere verilmek üzere Orconikidze'nin adresine şu malzemeler gönderilmiştir. 2.000 adet İngiliz tüfeği, 85 adet 76/m'li bomba mermisi¹²⁵⁰ ve 185 adet 13/m'li Avusturya şarapnel mermisi.¹²⁵¹ 28 Eylül 1921 tarihli ve 226 numaralı nakliyat raporuna göre Trabzon'a gelen 110 sandık içinde 550 adet Rus seri sahra şarapneli ile 5 sandık içinde 40 adet Rus

¹²⁴² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 80 arka sayfa.

¹²⁴³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82.

¹²⁴⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82 arka sayfa.

¹²⁴⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82 arka sayfa.

¹²⁴⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82 arka sayfa.

¹²⁴⁷ ATASE, İSH, Kutu: 1202, Gömlek: 96, Belge No: 1, (1 Ağustos 1337/1921).

¹²⁴⁸ Sovyet belgelerinde söz konusu deniz taşıtlarının adları "Jivoy" ve "Jutkiy" olarak belirtilmiş ve bunların 3 Ekim 1921 tarihinde Trabzon'da Türk temsilcilerine teslim edildiği ifade edilmiştir. Bkz. **Dokümanı Vneşney Politikı SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹²⁴⁹ ATASE, İSH, Kutu: 1153, Gömlek: 151, Belge No: 1, (9 Eylül 1337/1921).

¹²⁵⁰ Belgede "патронов гранатных 76/м Австрийских" (patronov granatnih 76/m Avstriyskih) şeklinde belirtilmiştir. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 83.

¹²⁵¹ Belgede "Патрон шрапнельных 13/м Австрийских" (patron şrapnelnih 13/m Avstriyskiy) şeklinde ifade edilmiştir. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 83.

seri sahra danesi 27 Eylül 1921 tarihinde İnebolu'ya çıkarılmıştır.¹²⁵² Aynı tarihte 68 sandık içinde 340'ar adet Rus seri sahra şarapneli ve 4 sandıkta 32 seri sahra danesi ahali araçları ile İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket ettirilmiştir.¹²⁵³ Bunların yanı sıra belirtilen tarihte 6 sandık tıbbi malzeme de yine ahali araçlarıyla İnebolu'dan Kastamonu'ya ulaşmış ve burada mevcut depolara yerleştirilmiştir.¹²⁵⁴

Şark Cephesi Kumandanlığına ve Trabzon'daki 13. Fırka Kumandanlığına yazılan belgede Batum yolu ile sevk edilen 2 adet Rus topunun henüz Trabzon'a gelmediği, bahsi geçen topların bir an önce Trabzon'a sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²⁵⁵ Kazım Karabekir söz konusu yazıya verdiği cevapta Kars-Batum yolu ile sevk edilen 2 adet seri Rus topunun, 2[000] atım mermisi ve 1.000 atım seri cebel mermisiyle Batum'a geldiği ve önce Lazistan'a (Rize) gönderilmek üzere deniz taşıtlarına yüklendiğini ifade etmiştir.¹²⁵⁶ Bu malzemelere ilişkin sonraki yazışmalar 2 adet Rus topu ve mermilerinin Samsun'a geldiğini göstermektedir.¹²⁵⁷ Buna ek olarak aynı belgede 9 Eylül 1921 tarihinde sevk edilen cebel/dağ obüs takımının da Ankara'ya ulaştığı 24 Kasım 1921 tarihinde Şark Cephesi Kumandanlığına bildirilmiştir.¹²⁵⁸

25 Temmuz 1921 ve 10 Ekim 1921 tarihleri arasında Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından gönderilen ve Türkler tarafından teslim alınan silah, cephane ve askeri teçhizat miktar ve türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Söz konusu veriler Türk kaynaklarına dayanmaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi döneminde Türkiye'ye sevk edilen malzemeler daha önce olduğu gibi Batı Cephesine gönderilmiştir. Bu dönemde 30 Temmuz 1921 tarihinde alınan bir karar ile Kars'ta bulunan 12. Tümen de Batı Cephesine nakledilmiş, bahsi geçen nakliyat genel itibari ile Batum ve Rize'den deniz taşıtları ile yapılmıştır.¹²⁵⁹ Böylece beklenen savaşta hizmet vermek üzere Türk Ordusunun Batı Cephesindeki gücünün artırılması düşünülmüştür.

¹²⁵² ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3, (28 Eylül 1337/1921).

¹²⁵³ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3 arka sayfa, (28 Eylül 1337/1921).

¹²⁵⁴ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3 arka sayfa, (28 Eylül 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 4, (28 Eylül 1337/1921).

¹²⁵⁵ ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 1, (17 Teşrinievvel/Ekim1337/1921).

¹²⁵⁶ ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 2, (18 Ekim 1337/1921).

¹²⁵⁷ ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 3, (21 Kasım 1337/1921).

¹²⁵⁸ ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 4, (24 Kasım 1337/1921).

¹²⁵⁹ Sayar, a.g.e., s. 90.

Tablo 7: 25 Temmuz 1921 ve 10 Ekim 1921 Tarihleri Arasında Rusya'dan Türkiye'ye Sevki Edilen Silah, Cephane ve Askeri Teçhizatların Toplamı

Cins	Menş e	Adet	Sandık	Atım
Tüfek	İngiliz Piyade	3.562	-	-
	Alman Piyade	471	-	-
	Çeşitli Piyade	892	-	-
	Makineli (Otomatik)			
	Levis	28	-	-
	Şuş e	60	-	-
	Avusturya Hf. Makineli	1	-	-
Piyade Cephanesi	Fransız ve Belçika	-	401	-
	Avusturya	-	1.691	-
	Alman	-	371	-
	Rus	-	4.497	-
	İngiliz	-	5.803	-
Top	İngiliz sahra	36 ¹²⁶⁰	-	-
Top Cephanesi	88 mm'lik İngiliz Sahra	-	-	36.146
	120 mm'lik Fransız	-	-	1.946
	75 mm'lik Rus Sahra ve Dağ	-	-	24.103
	75 mm'lik Avusturya	-	-	248
Gaz Maskesi	Rus	19.359	-	-

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 348-349.

3.7.4. Büyük Taarruz Döneminde Gönderilen Silah ve Cephaneler

Sakarya Meydan Muharebesinden galibiyetle ayrılan Türkler, Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen çıkarmak amacıyla yeni bir saldırı için hazırlıklara başlamıştı. Bu bağlamda Ankara Hükümeti, temsilcileri vasıtasıyla Sovyet Hükümetinin mali ve askeri yardımlarını arttırmasını istemekteydi. Ankara Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat (Cebesoy) Bey hem Sovyet temsilcilerinin göndermeyi vaat ettikleri yardımların gecikme sebebini öğrenmek hem de Türk-Fransız Antlaşmasından doğan endişelerini yatıştırmak için Stalin ile bir görüşme yapmıştı.¹²⁶¹ Daha önce de değinildiği gibi söz konusu görüşmede Ali Fuat, Türk-Fransız Antlaşmasının imzalanma

¹²⁶⁰ 36 adet topun yanı sıra 24 adet de toparlak gönderilmiştir.

¹²⁶¹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 186.

amacının Türkiye ve Rusya'nın iki güçlü düşmanı olan İngiltere ve Fransa'yı birbirlerinden ayırmak olduğunu Stalin'e iletmiştir. Ayrıca Türkiye'ye gönderileceği söz verilen malzemelerin zamanında temin edilememesi sonucunda başka yardım kaynağı araştırmak durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Ancak zannedildiğinin aksine Türk-Fransız antlaşmasında Sovyet Hükümeti aleyhine gizli bir maddenin olmadığını da Stalin'e bildirmiştir.¹²⁶²

17 Ekim 1921 tarihli olan görüşmede Stalin, Ali Fuat Paşa'ya kendilerinden çok fazla para istendiğini, fakat talep edilen miktarı karşılayacak durumlarının olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte daha önce her yıl verilmesi kararlaştırılan on milyon altın rublenin zamanında teslim edilebilmesinin her iki taraf için de büyük bir başarı olduğunu Ali Fuat'a iletmiştir. Silah, cephane ve askeri teçhizat hususunda da Stalin Harbiye, Maliye ve Hariciye komiserlikleri ile görüşerek, Türklere ne kadar malzeme gönderebilecekleri hakkında bilgi almıştır. Ayrıca 1921 yılı içerisinde Türklere vermeye söz verdikleri paranın kalan taksitini ne zaman gönderebileceklerini bahsi geçen komiserliklere sormuştur.¹²⁶³ Ali Fuat-Stalin görüşmesinden sonra Sovyet Hükümeti Türklere vaat ettikleri yardımları göndermeye devam etmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına fırsat verilmeden yapılmak istenen taarruz Türk Ordusunun hazır olmamasından dolayı ertelenmiştir. Ancak ani bir taarruz emri verilecekmiş gibi hazırlıkların yapılmasına devam edilmiştir. 1921 yılının Eylül ayında seferberlik ilan edilmiş, bu amaç ile ordunun ihtiyaçları temin edilmeye çalışılmıştır.¹²⁶⁴ Bunun yanı sıra 1921 Eylül'ünden 1922 yılının Ağustos'una kadar Türk Ordusu tüm ağırlığını Batı Cephesine kaydırdı. Doğu ve Güney Cepheselerindeki birliklerin bir kısmı silah ve teçhizatları ile birlikte gizli bir şekilde Batı Cephesine sevk edilmiştir.¹²⁶⁵

Bahsi geçen gelişmelerin yanında Ankara Hükümeti kendi barış programının kabul edilmesi koşuluyla anlaşma yollarını da aramaktaydı. 1922 yılı başlarında İtilaf Devletlerinin Türkiye için yeni bir konferans toplayacakları haber alınmıştı. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey Paris ve Londra'da gerekli temaslarda bulunarak Türklerin barış şartlarını ilgili mercilere iletmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir.¹²⁶⁶ Yusuf Kemal Bey'in görüşmeleri sonrasında İtilaf Devletlerinin önerdikleri ateşkes ve barış koşulları Türklerin şartları ile uyuşmadığından kabul edilmemiştir. Diğer taraftan Ankara Hükümeti barış görüşmeleri için İzmit'te bir konferans yapılmasını önermiş ancak İngilizler kendi önerdikleri şartların kabul edilmemesi gerekçesi ile söz konusu konferans teklifine

¹²⁶² Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 273-278.

¹²⁶³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 280.

¹²⁶⁴ Aybars, a.g.e., s. 321.

¹²⁶⁵ Sofuoğlu, a.g.e., s. 184.

¹²⁶⁶ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 239.

yanaşmamıştır.¹²⁶⁷ Ayrıca Fethi (Okyar) Bey de¹²⁶⁸ Avrupa'ya gönderilmiş, İngiliz ve Fransız temsilcileri ile temaslar kurarak, barış yolları aramıştır. Fakat Fethi Bey'in bu girişimlerinden de olumlu sonuç alınamamıştır.¹²⁶⁹ Öte yandan Fethi Bey, Paris ve Londra'daki görüşmelerinden edindiği izlenimlerini bir rapor şeklinde hükümete sunmuştur. Söz konusu rapora göre ulusal amaçlara ulaşılmasının ancak askeri başarılar ile sağlanabileceği anlaşılmış ve bu aşamadan sonra Türkler taarruz planını uygulamaya koymuştur.¹²⁷⁰

27/28 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'de İsmet ve Fevzi Paşalar ile bazı ordu ve kolordu komutanları ile görüşmüş, bu görüşmede ordunun eksikliklerinin 15 Ağustos'a kadar tamamlanmasına karar verilmiştir.¹²⁷¹ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos 1922 tarihinde de Türk Ordusuna taarruz emri vermiştir.¹²⁷² Dört gün süren çatışmaların ardından 30 Ağustos'ta Başkomutanlık Meydan Muharebesi Türk Ordusu tarafından kazanılmış ve Türk birlikleri 9 Eylül'de İzmir'e girmeyi başarmıştır.¹²⁷³ Büyük Taarruz Savaşına hazırlıkların yapıldığı dönemde de Sovyet Hükümetinin Türklere gönderdiği yardımlar devam etmiştir.

Sovyet belgelerinde Ekim 1921'den sonra Türkiye'ye gönderilen malzemelerin detaylı bir listesine ulaşılamamıştır. Türkiye'ye sevk edilen malzemelerin bazılarında sevkiyat ile ilgilenen Sovyet temsilcilerinin kendi aralarındaki yazışmalarından ulaşılabilmektedir. Ancak ulaşılan kayıtların Türklere gönderilen malzemelerin tamamını yansıttığını söylemek güçtür. Bu sebep ile Türklere teslim edilmek üzere Tuapse, Novorossiysk ve Batum'a sevk edilen malzemelere ilişkin bilgilere önce Sovyet belgelerinden sonra ise Türk kaynaklarından faydalanılarak değinilmiştir. Bu şekilde gönderilen malzemelerin toplamına dair bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Her iki tarafın da hem savaş halinde olması hem de birçok sorun ile karşı karşıya olmaları ve daha önce de değinilen bazı güçlükler nedeniyle malzemelere dair belirtilen miktarların yaklaşık sayılar olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Orconikidze'ye gönderilen bir telgrafta Türkler için Tuapse'ye sevk edilen malzemelerin buradaki Türk temsilcisine verildiği ifade edilmiştir. Söz konusu teçhizatların Tuapse'den yüklenmesi sırasında bazı Sovyet temsilcilerinin zorluk çıkardığı ancak onlara müdahalede bulunmamaları için talimat verildiği belirtilmiştir.¹²⁷⁴ Bununla birlikte Tuapse'deki Türk temsilcisine

¹²⁶⁷ Turan, **Türk Devrim Tarihi II**, s. 264.

¹²⁶⁸ Dönemin İçişleri Bakanı.

¹²⁶⁹ Turan, **Türk Devrim Tarihi II**, s. 265-266.

¹²⁷⁰ Turan, **Türk Devrim Tarihi II**, s. 267.

¹²⁷¹ Belen, a.g.e., s. 416.

¹²⁷² Atatürk, a.g.e., s. 521; Uğur Üçüncü, **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Birinci Baskı, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s.36.

¹²⁷³ Selek, **Anadolu İhtilali**, 2, s. 721.

¹²⁷⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

teslim edilmek üzere 27 Aralık 1921'de Tuapse'ye şu malzemelerin gönderildiği açıklanmıştır: 2 adet 120 mm'lik top, 2 adet iki tekerlekli cephane arabası, 1.000 adet bomba, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu.¹²⁷⁵ 1 Ocak 1922 tarihinde ise 2 adet 33'lü top, 2 adet iki tekerlekli araba ve iki adet cephane arabası, 2.000 adet şarapnel ve 2.000 adet bomba Tuapse'ye sevk edilmiştir.¹²⁷⁶ 18 Ocak 1922'de ise Tuapse'den 2.000 adet şarapnel, 2.000 adet bomba, 2 adet 33'lü top, 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabasının yüklendiği aynı belgede ifade edilmiştir.¹²⁷⁷ Ayrıca bahsi geçen belgede detay verilmemekle birlikte toplamda 11 vagon teçhizatın sevk edileceğinin de planlandığı anlatılmaktadır.¹²⁷⁸

30 Kasım 1921 tarihinde Çiçerin'e gönderilen belgede Türklere verileceği planlanan mermi imal fabrikası için gerekli ekipmanların Ukrayna'dan geldiği belirtilmektedir. Türklerin Fransızlar ile imzaladığı anlaşma sebebi ile söz konusu teçhizatların Türklere gönderilip gönderilmeyeceği hususunda merkezden talimat istendiği aynı belgeden anlaşılmaktadır.¹²⁷⁹ Diğer taraftan Orconikidze'den bahsi geçen fabrikanın tamamen donatılarak hazır hale getirilmesi için gerekli talimatı vermesi istenmiştir.¹²⁸⁰ Ayrıca Orconikidze'ye iletilmesi istenen belgede fabrikaya ait bütün eksikliklerin tamamlanarak, fabrikanın Batum'da Türklere devredileceği açıklanmıştır. 30 Kasım 1921 tarihli olan bu belgede de mermi imal fabrikasının acil olarak Türklere verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹²⁸¹ Yine Sovyet belgelerinde fabrika için gerekli teçhizatların Türklere verilmek üzere hazırlandığı ifade edilmiştir.¹²⁸²

27 Kasım 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde kuzeyden gelen yüklerin Batum'da kabul edilerek, buradaki Türk temsilcisine teslim edildiği belirtilmiştir. Belgede yüklerin detayına ilişkin bilgi verilmemiş ancak yüklerin ve yükler ile ilgili yazışmaların tamamen gizli tutulmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Türklere gönderilen ikinci yüklerin ambalajlı-mühürlü bir şekilde ve askeri muhafızlar eşliğinde Batum'a doğru hareket ettirildiği ifade edilmiştir. Söz konusu yüklerin Batum'a ulaştığında ise gerekli mercilere haber verileceği açıklanmıştır. Bunun yanı sıra yüklerin düşman kuvvetleri tarafından yakalanamayacağından emin olduğunda Türkiye'ye gönderileceği izah edilmiş¹²⁸³ ve bu konuda maksimum önlem alınması gerektiğinin altı çizilmiştir.¹²⁸⁴ Ancak

¹²⁷⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

¹²⁷⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

¹²⁷⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

¹²⁷⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

¹²⁷⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 86.

¹²⁸⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 88.

¹²⁸¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 6.

¹²⁸² Fabrikanın işleyişi için gerekli olan teçhizatlara ait bilgi için bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 1, 2, 3, 4, 5.

¹²⁸³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7; 8 arka sayfa; 9.

¹²⁸⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 8.

alınan tüm önlemlere rağmen sevkiyatın gizli yapılmasının sağlanamayacağı endişesi de dile getirilmiştir.¹²⁸⁵ Yine Orconikidze'ye çekilen bir telgrafta Kafkasya'daki Sovyet depolarında Türklere verilmek üzere ne kadar ve hangi cins mermi olduğunun acil olarak araştırılması istenmiştir.¹²⁸⁶

Orconikidze'ye gönderilen 8 Temmuz 1922 tarihli bir Sovyet belgesinde 1.000 adet Türk kılıcının tamir edildikten sonra tamir ücretinin buğday üzerinden almak koşuluyla Türklere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat Türklerin kılıçların tamir ücretinin hasattan sonraya bırakılmasını talep ettikleri aynı belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca Orconikidze'den bu durumda kılıçların Türklere teslim edilip edilmemesi hususunda talimat beklendiği bahsi geçen belgede ifade edilmiştir.¹²⁸⁷

Türklerin Ankara ve Kars Antlaşmalarından sonra Doğu ve Güney Cephelerindeki askeri birliklerinin ve silah, cephane ve askeri teçhizatlarının bir kısmını Batı Cephesine aktarmak istedikleri bilinmektedir. Sovyet belgelerinden anlaşıldığına göre Türkler bu hususta Sovyet Hükümetinin ilgili mercilerine başvurmuştur.¹²⁸⁸ Söz konusu başvurunun amacı bahsi geçen askeri malzemeleri Kars'tan Gümrü'ye (Aleksandrapol) ve buradan da Batum'a geçirerek, Batum'dan deniz yolu ile almak istemeleriydi. Böylece malzemeler daha hızlı bir şekilde Batı Cephesine transfer edilebilecekti. Diğer taraftan bu süreçte Ankara Hükümeti yaklaşan savaşı gerekçe göstererek ve ortak düşmana karşı savaştıklarına vurgu yaparak, temsilcileri vasıtası ile Sovyet Hükümeti temsilcilerinden gönderilen yardımların arttırılması hususunda talepte bulunmaktaydı.¹²⁸⁹ Bahsedilen hususta Ankara Hükümetinin Tiflis'teki askeri temsilcisinin ilgili kişileri sürekli ziyaret ederek vaatlerin yerine getirilmesi bağlamında hatırlatmalar yaptığı Sovyet belgelerinde dile getirilmiştir.¹²⁹⁰ Bunların yanı sıra Kazım Karabekir de Batı Cephesinde Yunanlılar ile Türk ve Rusların ortak düşmanı olan İngilizlere karşı savaşan Türk askeri birliklerine Doğu'dan gönderilecek olan silah, cephane ve askeri teçhizatların nakledilmesi için Kızıl Ordunun söz konusu malzemelerin Gümrü'den Batum'a geçirilmesine izin vermesini Orconikidze'den talep etmiştir. Ayrıca Karabekir, Orconikidze'ye Batı Cephesine malzeme gönderilmesinin gerekliliği hakkında 11. Ordu iletişim başkanı olan Hüsametdin Bey'in detaylı bilgi vereceğini de bildirmiştir.¹²⁹¹

Söz konusu gelişmelerin ardından Karahan'ın telgrafının Orconikidze'ye iletildiği belgede "siyasi büro"nun Türk yüklerinin Kars'tan Batum'a taşınmasına izin verdiği ve Türk yüklerinin hızlı

¹²⁸⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7 arka sayfa.

¹²⁸⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 10.

¹²⁸⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 89.

¹²⁸⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 92.

¹²⁸⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 92.

¹²⁹⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 92; 92 arka sayfa.

¹²⁹¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 95.

bir şekilde Batı Cephesine sevk edilmesi için gerekli kolaylıkların sağlanması gerektiği belirtilmiştir.¹²⁹² Bunun yanı sıra Türklerin Doğu Cephesi karargâhından “27 ya da 270 ton” ağırlığındaki mermi yüklü trenin Kars’tan Batum’a geçirilmek istendiğinin Orconikidze’ye iletilmesi ifade edilmiştir.¹²⁹³ Yine Kasım 1921 tarihli olduğu anlaşılan bir Sovyet belgesinde Türklerin Doğu Cephesi Askeri temsilcisinin 25 vagon Türk yükünün iki tren ile Kars’tan Batum’a gönderilebilmesi için Sovyet mercilerinden talepte bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁹⁴ Bahsedilen bilgilerden hareketle Sovyet belgelerinde Kasım 1921’den sonra Türkiye’ye gönderilen silah, cephane ve askeri teçhizatlar hakkında detaylı verilerin yer almadığı söylenebilir.¹²⁹⁵ Bu sebeple Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen malzemelerin detaylarına ilişkin veriler Türk kaynaklarından faydalanılarak aydınlatılmaya çalışılacaktır.

25 Ekim 1921 tarihinde Kazım Karabekir tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan belgede Erzurum yolu ile gönderileceği bildirilen 6.500 adet Rus cebel mermisinden başka 12.500 adet seri Rus cebel mermisinin de Batum yolu ile gönderileceği ifade edilmiştir.¹²⁹⁶ Aynı yazıda Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen Rus cebel mermilerinin toplamının 20.000’e ulaşacağı da belirtilmiştir.¹²⁹⁷ Bahsi geçen 6.500 adet Rus cebel mermilerinin Türkiye’ye ulaştırıldığı 14 Aralık 1921 tarihli belgede izah edilmiştir.¹²⁹⁸ 16 Aralık 1921 tarihli belgeden ise 128 sandık içinde 1.024 atım Rus seri sahra mermisinin 28 at arabasına yüklenerek gönderildiği anlaşılmaktadır.¹²⁹⁹

7 Mart 1922 tarihinde Alemdar vapuru ile getirilen iki arabalı Rus (seyyar) telsiz telgraf istasyonu Samsun Hat Kumandanlığına çıkarılmıştır.¹³⁰⁰ Bu bilgi belirtilen tarihte Samsun’a ihraç edilen 7 numaralı ağır sahra telsiz telgraf Merkezi Kumandanlığının verdiği bilgiden anlaşılmaktadır.¹³⁰¹ Söz konusu iki Rus sahra seyyar telgraf cihaz ve teçhizatlarının hasara meydan verilmeden Ankara’ya gönderilmesi için ilgili kişilere gerekli talimatların verilmesi gerektiği aynı

¹²⁹² RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 93. Ankara Hükümeti temsilcilerinin yüklerin Kars’tan Gümrü’ye oradan da Batum’a geçirilmesi hususundaki önceki talepleri kabul edilmemişti. Hatta söz konusu Türk Ordusu yüklerinin Batum’a gönderilerek oradan deniz yoluyla Trabzon’a sevk edilmesi meselesi demiryollarının bozuk olması sebebi ile reddedilmişti. Türkler tarafından Batum’a gönderilen yüklerin kabul edilip edilmemesi hususunda Orconikidze’den talimat istenmiştir. Ancak Sovyet temsilcilerinin sonraki yazışmaları Türk temsilcilerinin taleplerinin merkez tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 91; 91 arka sayfa.

¹²⁹³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 94; 94 arka sayfa.

¹²⁹⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 87.

¹²⁹⁵ Söz konusu tespit Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivinden temin ettiğimiz belgeler göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

¹²⁹⁶ ATASE, İSH, Kutu: 1126, Kutu: 104, Belge No: 1, (25 Ekim 1337/1921).

¹²⁹⁷ ATASE, İSH, Kutu: 1126, Kutu: 104, Belge No: 1, (25 Ekim 1337/1921).

¹²⁹⁸ ATASE, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 45, Belge No: 1, (14 Aralık 1337/1921).

¹²⁹⁹ ATASE, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 193, Belge No: 1, (16 Aralık 1337/1921).

¹³⁰⁰ ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 3 arka sayfa.

¹³⁰¹ ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 1, (17 Nisan 1338/1922).

belgede ifade edilmiştir.¹³⁰² Diğer taraftan 3 Temmuz 1922 tarihinde Samsun Hat Kumandanlığına yazılan belgede Şahin vapurundan tahliye edilen Rus seri sahra mermilerinin miktarının merkeze bildirilmesi istenmiştir.¹³⁰³ Bunların yanı sıra aşağıda gösterilen tablolarda Sovyet Hükümeti tarafından Türklere gönderilen malzemelerin detaylarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 8: 5 Ocak 1922 Tarihinde Trabzon'a Gelen silah ve Cephaneler

Malzemenin Cinsi	Adet	Atım	Sandık
Mayın ve gereçleri	200	-	-
15'lik Rus Sahil Topu	2	-	-
15'lik Rus Sahil Toplarına Mermi ve Hartuç	-	500	-
Avusturya Piyade Cephaneleri	-	-	479
10,5'luk Obüs Mermisi	-	1.960	-
10,5'luk Obüs Toplarına Hartuç	1.143	-	-
Avusturya Top Mermisi	-	235	-
Avusturya Top Mermisi Hartucu	55	-	-
Avusturya Top Kaması	11	-	-
Avusturya Toplarına Ait Nişangâh	11	-	-
Piyade Tüfeği	288	-	-

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 405.

Tablo 9: 12, 19 Şubat ve 2 Nisan 1922 Tarihinde Trabzon'a Gelen Silah ve Cephaneler

12 Şubat'ta Gelenler ¹³⁰⁴			
Malzemenin Cinsi	Adet	Atım	Sandık
Rus Piyade Mermisi	-	-	283
Rus Piyade Mermi Çekirdeği	-	-	104
Rus Piyade Mermi Kapsülü	-	-	8
Rus Piyade Mermi Kovanı	-	-	48
Dumansız Barut	-	-	10
Rus Piyade Mermi Fabrika Aletleri	-	-	16

¹³⁰² ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 2, (19 Nisan 1338/1922); ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 3, (16 Nisan 1338/1922).

¹³⁰³ ATASE, İSH, Kutu: 1578, Kutu: 34, Belge No: 1, (3 Temmuz 1338/1922).

¹³⁰⁴ Mebruke motoru ile getirilmiştir.

Tablo 9: (Devamı)

19 Şubat'ta Gelenler¹³⁰⁵			
Fransız Top Mermisi	-	6.402	-
İngiliz Top Mermisi	-	-	48
Fransız Toplarına Ait Hartuç	5.410	-	-
2 Nisan'da Gelenler¹³⁰⁶			
Avusturya Piyade Cephane	-	-	325
Japon Top Nişangâhı	11	-	-
Belçika Piyade Cephane	-	-	20 ¹³⁰⁷
Nişan Dairesi	15	-	-
Kapsül	150	-	-

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 405-406.

Tablo 10: 19 Ekim 1921 14 Haziran 1922 Tarihleri Arasında Türkiye'ye Gönderilen Silah ve Cephaneler

Cins	Menş	Adet	Atım	Sandık	
Tüfek	Avusturya Piyade	2.710	-	-	
	İngiliz Piyade	472	-	-	
	Alman Piyade	4.022	-	-	
	Fransız Piyade	529	-	-	
	Japon Piyade	279	-	-	
	Osmanlı Mavzer Piyade	1.703	-	-	
	Belçika Piyade	293	-	-	
	Makineli (Otomatik)				
	Çeşitli	9	-	-	
Piyade Cephane	Avusturya	-	-	2.951	
	Rus	-	-	283	
	Osmanlı	-	-	2.185	
	Mavzer	-	-	8.383	
	Manevra	-	-	717	

¹³⁰⁵ Alemdar vapuru ile getirilmiştir.

¹³⁰⁶ Batum'dan Gazal römorkörü ile getirilmiştir.

¹³⁰⁷ Novorossiysk'ten.

Tablo 10: (Devamı)

Top	150'lik sahil	3	-	-
	Şınayder Dağ	4	-	-
	Rus Sahra	12	-	-
	Rus Bomba	13	-	-
Top Cephanesi/Mermisi	75 mm'lik	-	7.242	-
	120'lik Fransız	-	1.131	-
	10,5'lik Obüs	-	7.083	-
	Erhart Dağ	-	8.686	-
	Kudretli Dağ	-	8.706	-
	Osmanlı Sahra	-	211	-

Kaynak: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 406-407.

Tablo 8, 9 ve 10'da belirtilenlerin dışında Sovyet Hükümeti tarafından 18 sandık ve 5.760 kg. Rus piyade mermi fabrikası alet ve edevatı 1 Aralık 1921 ile 24 Şubat 1922 tarihleri arasında Türkiye'ye gönderilmiştir.¹³⁰⁸ 1 Aralık 1921 tarihinde 10 sandık dumansız barut, 48 sandık Rus piyade mermi kovani, 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği ve 20 çuval da pamuk Türkiye'ye gelmiştir.¹³⁰⁹ 1 Ocak 1922 ve 14 Mart 1922 tarihleri arasında ise Türkiye'ye 9.103 adet muhtelif top hartucu ulaşmıştır. Bunların yanı sıra 11 adet Japon top kaması, 200 adet mayın ve alet edevatı, 4 adet dürbün 5 Ocak 1922 tarihinde, iki adet telsiz telgraf istasyonu, 2 adet dört tekerlekli at arabası ve iki adet iki tekerlekli nakliye arabası 22 Şubat 1922 tarihinde, 22 adet aydınlatma tabancası, 351 adet aydınlatma mermisi, 15 adet top nişan dairesi, 150 adet top kapsülü 4 Nisan 1922 tarihinde, son olarak 150 adet mayın ve alet edevatı ile 2 adet dürbün de 25 Nisan 1922 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir.¹³¹⁰

Bahsi geçen bilgilerden hareketle Milli Mücadele dönemi boyunca Sovyet Hükümetinin İtilaf Devletlerine karşı savaştan Türklere silah, cephaneye ve askeri teçhizat bağlamında destek verdiği rahatlıkla söylenebilir. Sovyet temsilcilerinin birbirleri arasındaki yazışmaları içeren belgeler ile Türklere göndermeyi planladıkları silah ve teçhizat listeleri ve Türk kaynaklarında ifade edilen yardımlar Sovyet Hükümetinin Türklere destek verdiği dayanak olarak gösterilebilir. Her iki taraf açısından da dönemin koşulları ve tarafların karşı karşıya oldukları iç ve dış problemler göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen ve Türk temsilcileri tarafından teslim alınan silah, cephaneye ve askeri teçhizatların kayıtlarına ilişkin eksikliklerin olması doğal görülmelidir. Sovyet temsilcilerinin Türklere gönderdikleri malzemeler bazen deniz yolu ile Tuapse

¹³⁰⁸ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 407.

¹³⁰⁹ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 408.

¹³¹⁰ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, s. 408.

ve Novorossiysk limanlarından bazen de Kafkasya üzerinden kara yolu ile gönderilmiştir. Hatta son dönemlerde Batum limanı da silah ve cephane sevkiyatı için kullanılmıştır.

Rusya'nın Moskova şehrinde bulunan "Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi"nden (RGASPI) temin edilen belgelerin Türkiye'ye gönderilen silah, cephane ve askeri teçhizatlara ilişkin içerdiği veriler zaman zaman detaylı bilgiler içermektedir. Ancak son dönemlerde Türkiye'ye gönderilen söz konusu malzemelerden genel olarak bahsedildiği (vagon, sandık, adet gibi) ya da sevkiyata ilişkin daha az bilgi verildiği görülmektedir. Bu durumdan Sovyet temsilcilerinin Türklere silah ve cephane göndermediği anlamı çıkarılmamalıdır. Yukarıda bahsi geçen arşivden temin edilen belgelerin sıralamasında eksikliklerin bulunması¹³¹¹, Sovyet belgelerinin dikkate alınarak, Türkiye'ye gönderilen silah ve cephanelerin kayıtlarına dair toplam miktarların verilmesini güçleştirmektedir. Ancak yayımlanmış Sovyet dış politika belgelerinde Türkiye'ye gönderilen silah, cephane ve askeri teçhizatların toplamı hakkında bilgi bulunmaktadır.

Söz konusu belgelere göre 1920 yılının yazında Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcilerine 6.000 adet tüfek, 5.000.000 adetten fazla tüfek mermisi ve 17.600 adet top mermisi teslim edilmiştir.¹³¹² Belirtilen kaynakta Kasım 1920'de Ankara Hükümetinin Ermenistan'a karşı politikası yüzünden Sovyet Hükümetinin yardımları geçici bir süreliğine durdurduğu, Aralık 1920'de bahsi geçen yardımların tekrar başlatıldığı ifade edilmiştir. Ocak-Şubat 1921 tarihinde Tuapse'deki Türk temsilcisine 1.000 adet bomba, 1.000 adet tapa/fünye, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu, 4.000 adet el bombası ve 4.000 adet şarapnel verildiği belirtilmiştir.¹³¹³ Bunların yanı sıra yine Sovyet dış politika belgelerinde 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Antlaşmasından sonra Sovyet Hükümeti 1921 yılı içerisinde Türk Hükümetine 33.275 tüfek, 57.986.000 adet mermi, 327 adet makineli tüfek, 54 adet top, 129.479 top mermisi, 1.500 adet kılıç, 20.000 adet gaz maskesi ve çok sayıda askeri teçhizat göndermiştir.¹³¹⁴ Ayrıca Sovyet Hükümetinin 1922 yılında da Türkiye'ye silah ve askeri malzeme göndermeye devam ettiği ifade edilmiş, fakat 1922 yılında gönderilen malzemelere ilişkin kayıtlara yer verilmemiştir.¹³¹⁵

Sovyet dış politika belgelerine göre 1922 yılında gönderilen malzemeler hariç tutulduğunda Sovyet Hükümeti Türkiye'ye toplam 39.275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 62.986.000 adet

¹³¹¹ Kataloqları tarayarak oluşturulan talep listesinde yer almasına rağmen RGASPI arşivinden temin edilen bazı belgelerin sıralamalarında eksiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin 120 listeden oluşan ve Türkiye ile diplomatik yazışmaların yer aldığı bir dosyada liste sıralamasında (liste 10 var 11 yok; 24 var 25 yok, bu örnekler çoğaltılabilir) bu tür eksiklikler bulunmaktaydı. Söz konusu durumun nedeni ya da nedenleri şöyle açıklanabilir. 1- Arşivdeki güncellemeler sebebiyle eksik belgelerin başka bir başlık altında yeniden tasnif edilmiş olabileceği, 2- Arşiv çalışanlarının, oluşturulan talep listesindeki belgeleri kopyalarken bazılarını atlamış olabilecekleri.

¹³¹² **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³¹³ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³¹⁴ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³¹⁵ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

mermi, 54 adet top, 147.079 adet top mermisi, 4.000 adet el bombası, 4.000 adet şarapnel, 1.000 adet bomba, 1.000 adet tapa/fünye, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu ve çeşitli askeri teçhizatlar göndermiştir.¹³¹⁶ Ancak 1922 yılı içerisinde gönderilen malzemelerin detayına değinilmediğinden bahsedilen verilerin eksik olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Milli Mücadele yıllarında Sovyet Hükümeti tarafından yapılan silah ve cephane yardımlarına değinen Kazım Özalp “Milli Mücadele” adlı eserinde “37.812 adet tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 66 adet top ve 200.573 adet top mermisi ile 11 adet kama”nın Türkiye’ye gönderildiğini belirtmiştir.¹³¹⁷ Mehmet Saray ise Sovyet temsilcilerinin bahsi geçen dönemde gönderdikleri yardımları yaklaşık olarak şöyle ifade etmiştir: 45.181 adet tüfek, 52.599 sandık tüfek mermisi, 9.520 adet süngü, 100 adedi ağır olmak üzere 210 adet makineli tüfek ile birlikte bu tüfeklere 1.1123 sandık cephane, çeşitli çaplarda 96 adet top, 166.910 adet top mermisi ile çeşitli miktarda askeri teçhizat ve yedek parça.¹³¹⁸ “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları” adlı eserinde konuya değinen Müderrisoğlu da Sovyet Hükümeti tarafından 37.812 adet tüfek, 324 adet makineli tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 66 adet top ve 141.173 adet top mermisinin Türkiye’ye gönderildiğini belirtmiştir.¹³¹⁹ Bahsi geçen bilgilerin yanı sıra Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı kaynakta 18 Eylül (1921)¹³²⁰ ile 14 Haziran 1922 tarihleri arasında Türkiye’ye gönderilen askeri malzemeler şunlardır:

43.374 adet çeşitli piyade tüfeği, 53.042 sandık çeşitli piyade mermisi, 18 sandık Rus piyade mermi fabrikası aletleri, 318 adet ağır ve hafif makineli tüfek, 81 adet top, 13 adet Rus bomba topu, 159.043 çeşitli top mermisi, 40 sandık Fransız el bombası, 83 sandık İngiliz el bombası, 200 adet Rus el bombası, 60 adet süvari kılıcı, 10 sandık dumansız barut, 48 sandık Rus piyade mermi kovani, 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği.¹³²¹

Yukarıda Sovyet dış politika belgelerinde 1921 yılına kadar yapılan askeri malzeme yardım miktarları belirtilmişti. “Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler” adlı kaynakta ise 14 Haziran 1922’ye kadar ki yardımlar dile getirilmişti. Söz konusu bilgiler karşılaştırıldığında ve 1922 yılında Türkiye’ye gönderilen malzemeler genel olarak göz önüne alındığında Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı kaynakta belirtilen yardım miktarlarının Milli Mücadele yıllarında Sovyet temsilcileri tarafından Türkiye’ye gönderilen askeri malzeme yardım miktarlarına daha yakın olduğu ifade edilebilir. Zira Sovyet dış politika belgelerinde açıklanan yardım miktarına 1922 yılı içerisinde gönderilen malzemeler dâhil edilmemiştir.

¹³¹⁶ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³¹⁷ Özalp, a.g.e., s. 219.

¹³¹⁸ Mehmet Saray, **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, İkinci Baskı, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 75.

¹³¹⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 519.

¹³²⁰ Bu kaynakta 18 Eylül 1921 olarak verilen tarih büyük olasılıkla 18 Eylül 1920’dir. Çünkü Sovyet Hükümetinden Türkiye’ye silah, cephane ve askeri teçhizat gönderilmeye başlanması Eylül 1920’dir.

¹³²¹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 408.

Öte yandan Türk temsilcilerinin Sovyet temsilcilerinden talep ettiği silah ve cephane miktarı göz önüne alındığında, Sovyet temsilcilerinin görüşmelerde vermeyi kabul ettikleri askeri malzemelerin tamamını karşılayamadıkları görülmektedir. Zira Mayıs 1920’de Halil (Kut) Paşa ve Doktor Fuat Sabit Bey’in Moskova’daki görüşmelerinde Sovyet Hükümeti temsilcileri, Milli Mücadele hareketine destek olmak amacıyla toplam 60.000 tüfek¹³²² ve tüfek başına 3.000 mermi, 108 sahra topu ve 10 ağır top ile bol miktarda cephane vereceklerini bildirmişlerdi.¹³²³ Diğer taraftan Ankara Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat Paşa’nın Sovyet askeri temsilcilerine verildiğini ifade ettiği listedeki askeri malzemeler de Sovyet Hükümeti tarafından Türklere gönderilen silah, cephane ve askeri teçhizatlardan oldukça fazla bir yekûna sahipti.¹³²⁴ Bunun yanı sıra İbrahim Tali Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey’in Sovyet Hükümetinin Harbiye Komiseri Kamenev ile görüşmelerinde kendisinden talep ettikleri silah, cephane, askeri teçhizat ve sair malzemelerin miktarı da Sovyet Hükümetinin Türkiye’ye gönderdikleri malzemelerden çok daha fazla idi.¹³²⁵ Ancak Sovyet temsilcilerinin bu görüşmede Türk temsilciler tarafından talep edilen malzemelerin ne kadarını verebilecekleri belirtilmemiştir.

Milli Mücadele döneminde Türklerin askeri malzemelere olan ihtiyacı ve mali kaynaklarının yetersizliği bilinmektedir. Söz konusu durum göz önünde bulundurulduğunda Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen silah, cephane ve askeri teçhizatların öneminin katbekat arttığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda sıcak savaş sürecinde dar boğazda olan Türk Ordusunun ihtiyaçlarının başka bir devletten temin edilememesi, Sovyet Hükümetinin gönderdiği yardımların öneminin anlaşılması açısından ifade edilmesi gereken bir husustur. Eylül 1920’den itibaren gönderilmeye başlanan silah, cephane, askeri teçhizat ve sair malzemelerin büyük bir bölümünün Başkomutanlık Meydan Muharebesine yetiştirildiği değerlendirilmesinde bulunulabilir. Örneğin Saffet (Arıkan) Bey ile Nuri (Conker) Bey’in girişimleri ile Almanya’dan satın alma yolu ile temin edilen 29 adet uçak, 1922 yılının Temmuz ayında Türkiye’ye getirilebilmiş ve Büyük Taarruz’a katılmak üzere Batı Cephesine sevk edilmişlerdir.¹³²⁶

Milli Mücadele yıllarında Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen yardımlar sadece silah ve cephanelerden oluşmamaktaydı. Silah ve cephanelerin yanı sıra tıbbi malzeme¹³²⁷, elbiselik

¹³²² Daha öncede ifade edildiği gibi Halil Paşa ile yapılan görüşmede Türklere 60.000 tüfek verileceği Sovyet belgelerinde de belirtilmiştir. Bkz. RGASPI. Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

¹³²³ Bu bağlamda Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey’in Moskova’dan gönderdikleri mektuplarda belirtilen sayılarda farklılıklar mevcuttur. Bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2, s. 891-892; 879-881.

¹³²⁴ Sovyet Hükümetinden talep edilen askeri malzemeleri içeren liste için bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 148.

¹³²⁵ İbrahim Tali ve Seyfi Beylerin talep ettikleri malzemeler için bkz. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 77-78.

¹³²⁶ Orhan, a.g.e., s.189.

¹³²⁷ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 3, (28 Eylül 1337/1921).

bez/kumaş¹³²⁸, demir, kazma-kürek¹³²⁹, el arabası¹³³⁰ yedek parçalar, koşum takımı ve alet edevatları¹³³¹ gibi malzemeler de Milli Mücadele hareketine destek olmak amacı ile Türkiye'ye gönderilmiştir. Diğer taraftan gres yağı¹³³², gaz yağı, benzin gibi yakıtlar da Türkiye'ye gönderilen malzemeler arasında yer almaktaydı. Sovyet temsilcilerinin Türkiye'ye gönderdiği gaz yağı ve benzin gibi yakıtlar tarafların temsilcileri arasında yazışmalara konu olmuştur. Örneğin Orconikidze'ye Türkiye temsilcisi tarafından gönderilen bilgi yazısında, Batı Cephesinde operasyonların başlayacağı söylenerek ordu için 3.000 pud benzin istenmiştir.¹³³³ Yine Orconikidze'ye iletilen bilgi yazısında kendisinden Türklere satmak için 1 tank gaz yağı¹³³⁴ petrol ya da benzin temin etmesinin talep edildiği görülmektedir.¹³³⁵

Öte yandan Sovyet Azerbaycan'ının Dışişleri Halk komiseri olan D. Hüseyinov tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine çekilen telgrafta Azerbaycan Sovyet Hükümetinin Türk halkına samimiyetini göstermek için Bakü'den Kars'a 30 tank petrol, 2 tank benzin getiren bir katarın yola çıktığı ve bunlara Tiflis'te 8 tank gaz yağı ekleneceği ifade edilmiştir.¹³³⁶ Aynı belgede Sovyet Azerbaycan'ının Türk halkına yaptığı bu ilk yardımın Doğu'nun kurtuluşunda çok önemli bir rol oynayacağı izah edilmiş¹³³⁷ ve Sovyet Azerbaycan'ının söz konusu yardımının iki kardeş millet arasındaki bağları ve iş birliği sürecini güçlendirmek için yeni bir dönemin başlangıcı olacağı belirtilmiştir.¹³³⁸

Milli Mücadele yıllarında Türklerin benzin, gazyağı ve petrole ihtiyaç duyduğu değinilmesi gereken başka bir husustur. 27 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde dönemin İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey'in Türkiye'nin sahil şehirlerindeki buğday, arpa ve tütün ürünlerini Batum'a getirerek, burada gaz yağı ile takas etmeyi Sovyet temsilcilerinden talep ettiği belirtilmiştir. Söz konusu takasın belirtilen ürünlerin fiyatlarının dikkate alınarak yapılacağı da ifade edilmiştir.¹³³⁹ Ayrıca 28 Nisan

¹³²⁸ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 4 arka sayfa.

¹³²⁹ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 5; ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 7.

¹³³⁰ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 5 arka sayfa.

¹³³¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 56, 57, 57 arka sayfa, 58, 58 arka sayfa.

¹³³² ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 5 arka sayfa.

¹³³³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 67, List: 1.

¹³³⁴ “Керосин”, kerosin.

¹³³⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 57, List: 1.

¹³³⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 1, 1 arka sayfa. Milli Mücadele öncesinde de Azerbaycan tarafından Anadolu Türklerine yardımlar gönderilmiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine yaptığı yardımlar da hatırlanmalıdır. Belirtilen konu hakkında geniş bilgi için bkz. **Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türkleri”nin “Anadolu Türkleri”ne “Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

¹³³⁷ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 2.

¹³³⁸ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 2 arka sayfa.

¹³³⁹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 3.

1921 tarihli bir Sovyet belgesinde de Türklerin, Batum ya da Tiflis'e Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile alış-veriş (anlaşması) yapmak için temsilci gönderecekleri bilgisi yer almaktadır.¹³⁴⁰ Söz konusu alış-veriş muhtemelen gaz yağı, benzin gibi yakıtların tedarik edilmesi ile ilgilidir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi Orconikidze'ye gönderilen bir belgede kendisinden Türklere satmak için 1 tank gaz yağı, benzin ya da petrol temin etmesi talep edilmiş ve bu durumun Türkler ile dış ticareti geliştirebilmenin başlangıcı olacağı ifade edilmiştir.¹³⁴¹

Milli Mücadele hareketi temsilcileri benzin, gaz yağı ve petrol temin edebilmek için Rus limanlarına kömür göndererek, karşılığında bahsi geçen yakıtları tedarik etmeye çalışmaktaydı. Sovyet temsilcilerinin de kömür ve tahıla olan ihtiyacı kendi belgelerinden anlaşılmaktadır. Zira 19 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Türkiye'den kömür satın alma imkânı olduğu belirtilmiştir. Aynı belgede Zonguldak'ta on bin tondan fazla hazır kömürün mevcut olduğu ve buradan gemiler vasıtasıyla kömür alınabileceği Çiçerin'e iletilmiştir.¹³⁴² Bunun yanı sıra 1922 yılının başlarında Novorossiysk'e 85 ton kömür gönderilmiş ve karşılığında benzin, gazyağı ve makine yağı alınmıştı.¹³⁴³ Ayrıca 1922 yılının Ağustos ayı içerisinde karşılığında akaryakıt alınmak üzere Batum'a 100 ton kömür gönderilmiştir.¹³⁴⁴ Bahsedilen bilgilere ek olarak Sovyet temsilcilerinin tahıl ürünlerine olan ihtiyaçları için de arayış içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sovyet Hükümetinin Türkiye elçisi olan Natsarenus'un Türkiye'den tahıl tedarik etme imkânı hakkında merkeze bilgi verdiği görülmektedir.¹³⁴⁵ 18 Eylül 1921 tarihinde Yusuf Kemal Bey Natsarenus'a Rusya'daki aç nüfusa yardım olarak 60.000 pud tahıl gönderilmesine karar verildiğini bildirmiştir.¹³⁴⁶ Sovyet dış politika belgelerinde Yusuf Kemal Bey'in Natsarenus'a ilettiği yardım miktarı tahıl ve bakliyat olarak 800 tondur. Ayrıca bu tahıl ve bakliyattan başka daha önce bildirildiği belirtilen 30 ton mısırın da açlık çekenler için Rusya'ya gönderileceğine karar verildiği Natsarenus'a iletilmiştir.¹³⁴⁷ Natsarenus Yusuf Kemal Bey'e verdiği cevapta söz konusu yardım için hükümeti ve halkı adına minnettarlığını belirttikten sonra kardeş Türk milleti tarafından yapılan bu yardımın Türk ve Rus halkları arasındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını daha da pekiştireceğini ifade etmiştir.¹³⁴⁸

17 Aralık 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine çekilen bir telgrafta Tuapse'den Trabzon'a 16 Aralık'ta rüsumat vapuru ve paşa motoru ile 12.000 kilo benzinin geldiği

¹³⁴⁰ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 1, 1 arka sayfa.

¹³⁴¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 57, List: 1.

¹³⁴² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 74.

¹³⁴³ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, 5, Genkur Basımevi, Ankara, 1964, s. 79.

¹³⁴⁴ **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 84.

¹³⁴⁵ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 60, List: 2.

¹³⁴⁶ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 75.

¹³⁴⁷ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 4, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1960, s. 355-356.

¹³⁴⁸ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 4, s. 356.

Müdafaa-i Milliye ve Şark Cephesine bildirilmiştir.¹³⁴⁹ Diğer taraftan Tuapse'den gönderilen 24 Mart 1921 tarihli şifreli bir telgrafta evvelce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Tuapse'ye beş vagon gaz ve iki vagon benzinin, şimdi ise iki vagon mazot ve iki vagon benzinin geldiği anlatılmıştır. Bunlara ek olarak üç vagon gaz ile iki vagon benzinin daha Tuapse'ye sevk edileceği bahsi geçen telgrafta dile getirilmiştir.¹³⁵⁰ 28 Eylül 1921 tarihli nakliyat raporuna göre ise 1.217 kilo benzin ve 112 teneke gaz yağının İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket ettirildiği izah edilmiştir.¹³⁵¹ Fakat nakliyat raporunda belirtilen benzin ve gaz yağının Sovyet temsilcilerinden mi yoksa halktan mı temin edildiği açık değildir.

3.8. M. V. Frunze Heyeti Tarafından Getirilen Mali Yardım

Ankara Hükümeti, temsilcileri vasıtasıyla bir yandan Sovyet Hükümetinden silah, askeri teçhizat ve para yardımı talep ederken diğer yandan da siyasi konjonktürü göz önünde bulundurarak diplomatik temaslarını sürdürmekteydi. Bu bağlamda Çiçerin, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir anlaşma yapmak için görüşmelere hazır olduğunu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya iletmış ve söz konusu görüşmelerin başlaması için Türk Heyeti temsilcilerinin Harkov'a ne zaman gelebileceğini sormuştur.¹³⁵² Ali Fuat Paşa verdiği cevapta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Ukrayna Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istediğini fakat Türkiye'nin içerisinde bulunduğu olağanüstü durum sebebi ile hükümet temsilcilerinin Ankara'dan ayrılamayacağını bildirmiştir. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ukrayna Sovyet Hükümeti arasında gerçekleşecek olan konferansın Ankara'da toplanmasına karar verilmiştir.¹³⁵³

Öte yandan Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi 9 Ağustos 1921 tarihindeki toplantısında Türkiye'ye olağanüstü yetkili bir temsilci atama kararı almış ve bu görev için Mihail Vasilyeviç Frunze'yi tayin etmiştir.¹³⁵⁴ Çiçerin, o sırada Sovyet Hükümetinin Türkiye elçisi olan Natsarenus'a Frunze'nin Türkiye'ye gönderileceğini yazmış ve böylece geriye kalan 5.000.000 altın rublenin de Türk Hükümetine verilebileceğini belirtmiştir.¹³⁵⁵ Diğer taraftan bu sıralarda Türk birlikleri Sakarya'nın doğusuna doğru çekilmekteydi. Böyle bir geri çekilme anında başkumandanlık sıfatına

¹³⁴⁹ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 148, Belge No: 1, (17 Aralık 1336/1920).

¹³⁵⁰ ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1, (24 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1 arka sayfa.

¹³⁵¹ ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3, (28 Eylül 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3 arka sayfa.

¹³⁵² Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 377.

¹³⁵³ Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", **Atatürk Dergisi**, 3(2), 2010, s. 32; Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.

¹³⁵⁴ Heyfets, **Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927**, s. 166.

¹³⁵⁵ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 328.

sahip olan bir yetkili temsilcinin Türkiye'ye gönderilmesinin etkili olacağı düşünülmekteydi. Söz konusu durum ile Batılı devletlere Türkiye'nin yalnız bırakılmadığı ve Türk-Sovyet dostluğunun devam ettiği mesajı verilmek istenmiştir.¹³⁵⁶ Bu bağlamda Şamsutdinov, Frunze'nin Türkiye'ye olağanüstü temsilci olarak atanması hakkında şöyle söylediğini ifade etmiştir:

Bu görev bana, Türk birliklerinin Yunanlılara yenildiği ve Ankara'nın Yunan birliklerince ele geçirilmesinin söz konusu olduğu bir sırada verildi. Böyle bir durumda, Sovyet Ukrayna, Rusya'nın da uygun görmesiyle, bu ülkeye elçisini göndererek, tüm dünya önünde Türkiye'yle dostluğunu belirtmeyi gerekli saydı.¹³⁵⁷

Frunze Heyeti 5 Kasım 1921 tarihinde Harkov'dan Türkiye'ye doğru hareket etmiş ve Tiflis'e gelmiştir.¹³⁵⁸ Frunze Heyetine Türkiye'ye götürülmek üzere 1.100.000 altın ruble verilmiştir.¹³⁵⁹ Bahsi geçen miktar Frunze'nin hatıralarında 1.000.000 altın ruble olarak belirtilmiş ve bunların Çar sikkeleri olduğu ifade edilmiştir.¹³⁶⁰

Frunze Harkov'dan Rostov, Bakü, yolu ile Tiflis'e ulaşmıştı. Buradan da Batum, Trabzon, Samsun yolu ile 13 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya varmıştır.¹³⁶¹ Güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuş ve Türk Hükümetinin ileri gelenlerinin bazıları ile görüşmüştür. Daha sonra ise yukarıda bahsedilen anlaşmanın müzakerelerine başlanmıştır. Ukrayna Sovyet Hükümeti Heyeti başkanı Frunze ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti Heyeti başkanı Yusuf Kemal Bey arasında yapılan görüşmeler sonunda, 2 Ocak 1921 tarihinde bahsi geçen hükümetler adına bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.¹³⁶² Frunze Ankara'da kaldığı süre boyunca iki tarafta dostluk mesajları vermiş ve Türk-Sovyet dostluğunun perçinlendiği iç ve dış kamuoyuna gösterilmeye çalışılmıştır.¹³⁶³

Frunze Ankara'da yapmış olduğu görüşmelerden edindiği izlenimleri 22 Aralık'ta Çiçerin'e bildirmiştir. Türk-Fransız Antlaşmasında Rusya'ya karşı gizli maddelerin olabileceği söylentilerinin Rusya'da kuşku yarattığını, söz konusu söylentilerin asılsız olduğuna inandıklarını ancak bu tür

¹³⁵⁶ Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", s. 33.

¹³⁵⁷ Şamsutdinov, a.g.e., s. 260.

¹³⁵⁸ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 342.

¹³⁵⁹ Sovyet Dışişleri Komiserliğinden Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosuna yazılan belgede Türklere 1.100.000 altın ruble verilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bkz. RGASPI, Fond: 85, Opis: 2, Delo: 57, List: 85.

¹³⁶⁰ M. V. Frunze, **Neizvestnoe i Zabitoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1991, s. 201.

¹³⁶¹ Frunze'nin Ankara yolculuğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Frunze, a.g.e., s. 201-223.

¹³⁶² Söz konusu anlaşmanın Rusça metni için bkz. **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR 1 Yanvary 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g.**, Tom 5, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, Moskva, 1961, s. 9-14. Türkçe metni için ise bkz. Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 445-449.

¹³⁶³ Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri**, s. 33.

söylentilerin ortadan kaldırılması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. Sovyet Azerbaycan Hükümeti temsilcisi Abilov'un da katıldığı görüşmede Frunze, askeri yardımların arttırılacağını, mali ve teknik yardım meselesinde de Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcilerinin belirtecekleri önerileri Sovyet Hükümeti temsilcilerine iletteceğini ve bu önerilerin gerçekleşmesi için çaba göstereceğini ifade etmiştir.¹³⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa ise Frunze'ye Türk-Fransız Antlaşmasının İtilaf Devletlerini birbirlerinden ayırdığı için gerekli olduğunu izah etmiş ve bu antlaşmanın Türk-Sovyet Antlaşmasına yönelik herhangi bir gizli madde içermediğini söylemiştir.¹³⁶⁵

Frunze, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bazı temsilcileri ile yaptığı görüşmeyi Çiçerin'e rapor ettiği belgede, kendisine Türk Ordusunun durumu ve ihtiyaç duyulan silah, cephane ve diğer malzemeler hakkında detaylı bilgi verildiğini ifade etmiştir. Frunze aynı belgede düşmanın Anadolu'dan çıkartılması için gerekli olan malzemeler ile ilgili kendisine verilen listenin şunlardan oluştuğunu belirtmiştir: "Her biri için 1000'er fişek olmak üzere 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz, 20 ağır howitzer, 12 hafif howitzer, 84 sahra topu, 120 diğer top, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, 100-150.000 üniforma¹³⁶⁶" Frunze bahsi geçen belgede Çiçerin'e geriye kalan 3.500.000 altın rublenin Türkiye'ye verilmesini, yardımların sürdürülmesini ve belirtilen yardımların ne kadar olacağını bildirmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹³⁶⁷ 5 Ocak 1922 tarihinde Ankara'dan ayrılan Frunze, Türk-Fransız Anlaşmasının Sovyet Hükümeti nezdinde uyandırdığı kuşkuların giderilmesinde ve Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden ivme kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.¹³⁶⁸

Frunze Ankara'dan ayrıldıktan sonra Türkiye'ye yardım önerileri ile ilgili raporunu Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine sunmuştur. Frunze'nin önerileri arasında Türkiye'ye silah ve cephane anlamında yardım edilmesine devam edilmesinin yanında 1921 yılında verilmesi gereken 10.000.000 altın rubleden geriye kalan 3.500.000 altın rublenin acilen gönderilmesi yer almaktadır. Frunze'nin bir diğer önerisi de 1922 yılında Türkiye'ye 10.000.000 altın ruble daha verilmesinin gerekli olduğu yönündedir.¹³⁶⁹ Merkez Komite tarafından Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan 3.500.000 altın rublenin yola çıkarıldığı, bu sırada Sovyet Hükümetinin Türkiye elçisi olan Arolov'a bildirilmiştir. Ayrıca paranın Mustafa Kemal Paşa'ya Kazım Karabekir aracılığı ile değil, Aralov'un kendisi tarafından teslim edilmesi gerektiği de 7 Mart 1922 tarihinde Aralov'a iletilmiştir.¹³⁷⁰ Bunun

¹³⁶⁴ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 343-344.

¹³⁶⁵ Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", s. 39.

¹³⁶⁶ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 439.

¹³⁶⁷ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 439.

¹³⁶⁸ Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri**, s. 60.

¹³⁶⁹ Frunze'nin diğer önerileri hakkında geniş bilgi için bkz. **Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923**, s. 156.

¹³⁷⁰ **Dokument Vneşney Politiki SSSR**, Tom 5, s. 143.

yanında Aralov'a çekilen telgrafta paranın muhafızlar eşliğinde Türkiye'ye nakledilmesinin ve Türk topraklarında altınların güvenliği ile sevkinin Türklere ait olduğunun da altı çizilmiştir.¹³⁷¹

Bahsedilen gelişmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ve Azerbaycan Hükümeti temsilcileri olan Aralov ve Abilov ile görüşmüştür. Görüşülen hususlar arasında Sovyet Hükümeti tarafından yapılacak olan para ve silah yardımlarının ilk sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa söz konusu görüşmede bahsi geçen temsilciler ile bazı hususların kararlaştırıldığını ve bu bağlamda ne gibi girişimlerde bulduklarının öğrenilmesini Hariciye Vekâletine yazmıştır.¹³⁷² İbrahim Abilov hem kendisinin hem de Aralov'un gerekli girişimlerde bulduklarını ancak henüz bir cevap alamadıklarını, herhangi bir cevap alındığında bunu hemen bildireceklerini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir.¹³⁷³

Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Rusya Cumhuriyeti temsilcisi Aralov'a gönderdiği telgrafta Aralov'un 3.500.000 altın rublenin yola çıkarılması ve şimdiden sefarethanedeki mevcut paradan 150.000 altın rublenin verilebileceğine dair beyanatının Hariciye Vekili tarafından kendisine iletildiğini yazmıştır.¹³⁷⁴ Bu miktar yani 3.500.000 altın ruble 1922 yılının Mayıs ayında Türk Hükümetine teslim edilmiştir.¹³⁷⁵ Ayrıca 150.000 altın rublenin Batı Ordusunun (Garp Ordusu) ihtiyaçları için harcanmak üzere bankaya verilmesi hususlarını hariciye, maliye ve sair icap edenlere yazdığını Aralov'a bildirmiştir. Söz konusu 150.000 altın ruble Büyük Millet Meclisinde de gündeme gelmiştir. Ancak meclis görüşmelerinde dile getirilen miktar 10.000 altın ruble yani 100.000 rubledir. Aralov Maliye Vekili Hasan Bey'e 3.500.000 altın rublenin yola çıkarıldığını haber vermiş ayrıca Hasan Bey'e "eğer sıkı bir ihtiyacınız varsa nezdinde bulunan paradan size bir miktar para verebiliriz" demiştir. Verilen 10.000 altın rubleye (75.000 lira¹³⁷⁶) bir miktar daha ilave edilerek bu paranın cepheye gönderildiği ve söz konusu 10.000 altın rublenin de avans olarak verildiği Maliye Vekili Hasan Bey tarafından ifade edilmiştir.¹³⁷⁷

¹³⁷¹ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 5, s. 143.

¹³⁷² CA, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (14 Nisan 1338/1922).

¹³⁷³ CA, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (13 Nisan 1338/1922).

¹³⁷⁴ CA, Ebis No: 01003452, Fihrist No: 25, Ek:11, (15 Mart 1338/1922).

¹³⁷⁵ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675; **İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917-1945 gg.**, Tom 1, 148; Bagirov, **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy V 1920-1922 gg.**, s.126; Kuznetsova, a.g.e., s. 77; Şamsutdinov, a.g.e., s. 270.

¹³⁷⁶ 10.000 altın rublenin değeri 75.000 lira olarak belirtilmesine karşın söz konusu 10.000 altın rublenin Türk lirası karşısındaki değeri dönemin rayicine göre 7.500 lira tutarındadır. Zira bu dönemde 10 Rus altın rublesinin değeri 750 kuruştan tedavüle çıkarılmaktaydı. Buna göre 1 Rus altın rublesinin Türk lirası karşısındaki değerinin 0,75 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 10.000 Rus altın rublesinin Türk lirası karşısındaki tutarının 7.500 lira olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 24.03.1338, (1922), s. 143.

¹³⁷⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 24.03.1338, (1922), s. 144.

3.9. Gönderilen Yardımlara Yönelik Genel Değerlendirme

Sovyet belgelerinde Milli Mücadele yıllarında Türklere gönderilen mali yardımlara dair bilgiler mevcuttur. Esasında bu yardımlara çalışma içerisinde daha önce kronolojik olarak yer verilmişti. Ancak burada mali yardımların toplamı ile ilgili bir değerlendirme yapılmasına ve mali yardımların dışındaki yardımlara değinilmesine gerek duyulmuştur.¹³⁷⁸ Sovyet belgelerine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ilk mali yardım birinci Sovyet sefaret heyeti başkâtibi Upmal Angarskiy ve beraberindekiler vasıtasıyla 1920 yılının Eylül ayında Erzurum'a ulaştırılmıştır.¹³⁷⁹ Halil (Kut) Paşa'nın da eşlik ettiği birinci Sovyet sefaret heyeti başkâtibi Upmal Angarskiy Erzurum'a 6 sandık altın getirmiştir. Söz konusu sandıklardan üç adedi Celalettin Arif Bey de dâhil olduğu halde sefaret başkâtibi ile Sovyet ataşemiliteri önünde açılarak tartılmıştır. Açılan üç sandıktaki altınlar 200 kilo 635 gram olarak kaydedilmiştir.¹³⁸⁰ Bu miktar Sovyet dış Politika belgelerinde külçe altın halinde 200,6 kg olarak belirtilmiştir.¹³⁸¹ Diğer üç sandığı ise sefaret heyeti beraberinde Ankara'ya götürmüştür.¹³⁸²

Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Heyeti murahhası başkâtibi Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, bazı kıymetli eşya ve üç sandığı kendisine teslim etmesi için hükümetinden emir aldığını bildirmiştir. Aynı telgrafta söz konusu malzemelerin Celalettin Arif Bey'e ya da Kazım Karabekir'e mi teslim edilmesi yoksa Ankara'ya mı getirilmesi gerektiğini sormuştur.¹³⁸³ Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta kıymetli eşya ve üç sandığın Kazım Karabekir'e teslim edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.¹³⁸⁴ Ardından Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta bahsi geçen eşya ve üç sandığın sefaret heyeti başkâtibi tarafından kendisine (Karabekir'e) teslim edileceğini bildirmiştir.¹³⁸⁵ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa teslimatın gerçekleşmesinin ardından eşyaların mahiyeti ve altınların durumu hakkında kendisine bilgi verilmesini de istemiştir.¹³⁸⁶

Söz konusu gelişmelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'den Rus sefaret heyetinin teslim ettiği altınların Ankara'ya gönderilmesini istemiştir.¹³⁸⁷ Kazım Karabekir Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği belgede Doğu Cephesinin mali ve iaşe sıkıntısı içerisinde

¹³⁷⁸ Silah, cephane, askeri teçhizat ve tıbbi malzeme gibi yardımlara daha önce kronolojik olarak değinilmişti.

¹³⁷⁹ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³⁸⁰ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920).

¹³⁸¹ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹³⁸² CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920).

¹³⁸³ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (7-8 Eylül 1336/1920).

¹³⁸⁴ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (8 Eylül 1336/1920).

¹³⁸⁵ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (8 Eylül 1336/1920).

¹³⁸⁶ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (14 Eylül 1336/1920).

¹³⁸⁷ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (14 Eylül 1336/1920).

olduğundan bahsetmiş ve altınların Doğu Cephesinin giderleri için kullanılmasına müsaade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸⁸ Karabekir'in cevabının ardından Mustafa Kemal Paşa Maliye Vekili ile konuyu istişare etmiş ve altınların Ankara'ya gönderilmesinin daha uygun olacağını Karabekir'e iletmiştir.¹³⁸⁹ Aynı belgede altınların Erzurum'da kalmasının Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mali sistemini bozacağı belirtildikten sonra altınların güvenli bir şekilde Ankara'ya sevk edilmesi gerektiği izah edilmiştir.¹³⁹⁰

Öte yandan Bekir Sami Bey Heyetinin Moskova'daki görüşmeleri kesintiye uğradığında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, taraflar arasındaki anlaşma taslağını da yanına alarak Türkiye'ye dönmüştü. 2 Eylül'de Moskova'dan ayrılan ve 18 Eylül 1920'de Trabzon'a ulaşan Yusuf Kemal Bey, yolculuk ettikleri trende bir vagon mavzer fişeği ile 1.000.000 altın ruble getirdiklerini ifade etmiştir.¹³⁹¹ Moskova'da yapılan görüşmelerde Bolşeviklerin Merkez Komitesi daha öncede değinildiği gibi Türkiye'ye 5.000.000 altın ruble verme kararı almıştı.¹³⁹² Yusuf Kemal Bey'in getirdiği para bu miktardan düşülmüştür. Sovyet temsilcileri geriye kalan miktarı ise Yusuf Kemal Bey ile gönderilen paranın güvenli bir şekilde ulaştırıldığı haberini aldıktan sonra göndereceklerini belirtmiştir.¹³⁹³ Diğer taraftan Cumhurbaşkanlığı Arşivinden edinilen bilgiye göre 1920 yılının Eylül ayı sonunda kurye zabiti İbrahim Efendi Rusya'dan Trabzon'a 1.000.000 altın ruble getirmiştir. Bu altınlar 30 Eylül 1920 tarihinde Trabzon'a ulaştırılmıştır.¹³⁹⁴ Söz konusu altınların Trabzon'a geliş tarihi ve miktarı göz önüne alındığında Yusuf Kemal Bey ile kurye zabiti İbrahim Efendi'nin getirdikleri 1.000.000 altın rublenin aynı parayı ifade ettiğini söylemek mümkündür.¹³⁹⁵

Kazım Karabekir Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği belgede yukarıda bahsedilen 1.000.000 altın rublenin ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Doğu Cephesine gönderilmesini talep etmiştir.¹³⁹⁶ Büyük Millet Meclisi Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa Maliye ve Milli Müdafaa Vekilleri ile görüşerek, bahsi geçen 1.000.000 altın rublenin Doğu Cephesine gönderilmesine karar verildiğini Karabekir'e bildirmiştir.¹³⁹⁷ Ancak Rus sefaret heyeti tarafından getirilerek, Erzurum'da

¹³⁸⁸ CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (19 Eylül 1336/1920).

¹³⁸⁹ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (25 Eylül 1336/1920).

¹³⁹⁰ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (25 Eylül 1336/1920).

¹³⁹¹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174.

¹³⁹² RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.

¹³⁹³ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 175.

¹³⁹⁴ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920).

¹³⁹⁵ Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile kurye zabiti İbrahim Efendi ayrı ayrı birer milyon altın ruble getirmemiştir.

¹³⁹⁶ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (2 Ekim 1336/1920).

¹³⁹⁷ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920).

bırakılan altınların güvenli bir şekilde Ankara'ya gönderilmesi gerektiği tekraren Kazım Karabekir'e iletilmiştir.¹³⁹⁸

Kazım Karabekir, Milli Müdafaa Vekâletine gönderdiği telgrafta Sovyet Azerbaycan Hükümetinin yaptığı para yardımından bahsetmektedir. Söz konusu telgrafta Karabekir, yapılan yardıma bir teşekkür yazısı ile cevap verdiğini Milli Müdafaa Vekâletine bildirmiştir.

Gümrü'de Rusya İçtima-i Şura Cemahir-i Müttefikası vekili tarafından Rusya Cemahir-i Müttefikası namına Erzurum'daki askeri mektepleri ve sanayi gürbüzleri müessesesi için elli bin altın ruble ve Azerbaycan İçtima-i Şura Cumhuriyeti namına da vekil tarafından beş yüz adet yüzlük Osmanlı altını teberru edilmekle hükümetimiz namına tarafımdan teşekkürname yazıldığı maruzdur.¹³⁹⁹

Petrol, benzin ve gaz yağı gibi yardımlarının dışında Sovyet Azerbaycan Hükümeti 1920 yılının Kasım ayı içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir'e Behbud Şahtahtinskiy¹⁴⁰⁰ aracılığı ile birer kutu gümüş yemek servis takımı göndermiştir.¹⁴⁰¹ Behbud Şahtahtinskiy bahsi geçen hediyeleri bu sıralarda Gümrü'de bulunan Kazım Karabekir'e teslim etmiştir. Kazım Karabekir başka bir devletin hükümetinden gelen bu hediyelerin Büyük Millet Meclisince görülmeden kabul edilmesini uygun bulmayarak, hediyeleri Ankara'ya göndermiştir.¹⁴⁰²

18 Aralık 1920 tarihinde Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey tarafından Tuapse'den Trabzon'a 1.500.000 altın ruble getirilerek burada fırka kumandanlığına teslim edilmiştir.¹⁴⁰³ Söz konusu paranın Doğu Cephesinin ihtiyaçları için emin vasıtalar ile Erzurum maliye mal sandığına nakledilmesinin sağlanması, Mustafa Kemal Paşa tarafından Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e, Erzurum Valisi Hamid Bey'e ve Trabzon'daki Üçüncü Fırka Kumandanlığına bildirilmiştir.¹⁴⁰⁴ Bu durum yani altınların Trabzon'dan Erzurum mal sandığına nakledilmesi hususu yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Maliye Vekâletine de yazılmıştır.¹⁴⁰⁵ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı kaynakta ise bahsedilen altınların 17 Aralık 1920 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a

¹³⁹⁸ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920).

¹³⁹⁹ ATASE, İSH, Kutu: 571, Gömlek: 26, Belge No: 1; Kazım Karabekir bu telgrafı Büyük Millet Meclisine de göndermiştir. Telgrafın tarihi 1 Aralık 1920'dir. TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 6, 14.12.1336 (1920) s. 357; Mehman Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, Birinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 226.

¹⁴⁰⁰ Sovyet Azerbaycan Hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olağanüstü temsilcisi. Bkz. Ağayev, a.g.e., s. 226.

¹⁴⁰¹ Ağayev, a.g.e., s. 226.

¹⁴⁰² Ağayev, a.g.e., s. 226.

¹⁴⁰³ CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (20 Aralık 1336/1920).

¹⁴⁰⁴ CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (22 Aralık 1336/1920).

¹⁴⁰⁵ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (22 Aralık 1336/1920).

gelen bir motorla Teğmen Bekir Bey tarafından getirildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁰⁶ Ayrıca altınların 150.000 adet olduğu ve bunların her birinin 10 rubleden oluştuğu da aynı kaynakta belirtilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra altınları getirdiği belirtilen Teğmen Bekir Bey, bahsi geçen paradan Moskova’da 100 adedinin Bekir Sami Bey tarafından alındığını ve 100 adedinin de Lazistan (Rize) Mebusu tarafından alınarak, Tuapse konsolosuna verildiğini söylemiştir.¹⁴⁰⁷

Sovyet Hükümeti tarafından Büyük Millet Meclisi Hükümetine yapılan mali yardımlar 1921 yılı içerisinde de devam etmiştir. Kafkasya’daki Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetlerinin Sovyetleştirilmesi ve özellikle Sovyet Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Bolşevikler tarafından yapılacak olan mali yardımların nitelik ve niceliğine ilişkin kararlar alınmıştır. 1921 yılı içerisinde Türkiye’ye ilk mali yardım Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından yapılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Azerbaycan’daki diplomatik temsilcisinin 17 Mart 1921 tarihindeki başvurusu sonucunda Türkiye’ye 1.000.000 altın ruble gönderilmiştir.¹⁴⁰⁸

Moskova Antlaşmasından sonra Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından 1921 yılından itibaren Türkiye’ye (birkaç-birçok?) yıllık 10.000.000 altın ruble verileceğinin Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey’e iletildiğine daha önce değinilmiştir.¹⁴⁰⁹ Bunun dışında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ve beraberindekiler Moskova’dan dönerken kendilerine 5.000.000 altın ruble verilmiştir. Söz konusu 5.000.000 altın rublenin 1.000.000 altın rublesini Yusuf Kemal Bey, Avrupa’dan silah ve askeri teçhizat satın alınması için Ali Fuat Paşa ve Saffet Bey’e iletmiştir.¹⁴¹⁰ Fakat satın alınacak silah ve askeri teçhizatlar için para yeterli olmadığından Sovyet temsilcilerinden tekrar para talep edilmiştir. Söz konusu bilgilerin yanı sıra Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey “Yakın Tarihimiz” adlı kaynaktaki yazısında 1921 yılının Nisan ayından önce de Rusların Türkiye’ye iki defa para gönderdiklerini belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey’e göre bunların birinde 32.000 altın ruble Tuapse’den getirilerek Trabzon’daki ilgili makama teslim edilmiştir.¹⁴¹¹

Bolşevikler daha önce vermiş oldukları meblağa (5.000.000) 400.000 altın ruble daha eklemişlerdir.¹⁴¹² Bolşeviklerin son verdikleri para ile toplam miktarı 5.400.000 altın rubleye ulaşan paradan 4.000.000 altın rublesi Yusuf Kemal Bey ve beraberindekiler ile Türkiye’ye gönderilmiş,

¹⁴⁰⁶ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 167.

¹⁴⁰⁷ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 167.

¹⁴⁰⁸ A. Şamsutdinov ve Y. A. Bağirov, **Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev. A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 239.

¹⁴⁰⁹ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 217, 219-220.

¹⁴¹⁰ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 222.

¹⁴¹¹ Tengirşek, “Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız”, s. 100.

¹⁴¹² **Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, s. 175.

240.000 altın rublesi elçiliğin giderleri ve esir sevkiyatında kullanılmak üzere elçilik tarafından alınmış ve geriye kalan 1.160.000 altın rublesi de silah ve askeri teçhizat satın alınması için Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Moskova Ataşemiliteri Saffet Bey'e verilmiştir.¹⁴¹³ Dolayısıyla Sovyet temsilcilerinin 1921 yılı için Büyük Millet Meclisi Hükümetine vaat ettikleri 10.000.000 altın rubleden geriye 4.600.000 altın ruble kalmıştır.¹⁴¹⁴

Sovyet Hükümetinin Dışişleri Komiserliği temsilcisi olarak Ankara'da bulunan Budu Mdivani, İkinci İnönü Muharebesinde aldıkları mağlubiyet ile geri çekilen Yunan birliklerinin zarara uğrattığı halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmak amacıyla Sovyet Hükümeti ve halkı adına Hilal-i Ahmer'e 30.000 altın ruble hediye edildiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.¹⁴¹⁵ Bahsi geçen 30.000 altın rublenin Hilal-i Ahmer'e verildiğini ifade eden Mdivani'nin mektubu 9 Nisan 1921 tarihidir. Mustafa Kemal Paşa, 12 Nisan 1921 tarihinde Mdivani'nin mektubuna verdiği cevapta kendisine teşekkürlerini iletmiştir.¹⁴¹⁶

Mustafa Kemal Paşa 3 Ağustos 1921 tarihinde Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Seyfi Bey'e gönderdiği telgrafta, Rusya'dan gönderilip Trabzon'a ulaşan 150.000 altın rublenin¹⁴¹⁷ en seri ve emin vasıta ile Ankara'ya nakledilmesi gerektiğini fırka kumandanına bildirmiştir.¹⁴¹⁸ Ayrıca Maliye Vekâletinin bu hususta neler yaptığı hakkında bilgi istemiş, söz konusu altınlar henüz yola çıkarılmamış ise hemen yola çıkarılmasını ve neticenin kendisine bildirilmesini Seyfi Bey'e iletmiştir. Seyfi Bey, 4 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevapta bahsi geçen altınları seri ve sağlam motorlar ile parça parça Samsun'a göndereceğini ve altınların 15 Ağustos'a kadar Samsun'a ulaştırılmış olacağını belirtmiştir.¹⁴¹⁹

Meclis tutanaklarında para meselesi ile ilgili görüşmelerde bahsi geçen 150.000 altın ruble, Rusların Yusuf Kemal Bey heyeti ile gönderdiği 4.000.000 altın rubleden Trabzon'a ulaştırılan miktarın içerisindeydi. Çünkü Nisan 1921'de gelen paranın bir kısmının Trabzon'a ulaştığı Maliye Vekili Hasan Bey tarafından açıklanmıştır.¹⁴²⁰ Dolayısıyla Seyfi Bey'den hızlı bir şekilde Ankara'ya

¹⁴¹³ Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, s. 175.

¹⁴¹⁴ Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları, 1, s. 264. Ayrıca gönderilen para ile ilgili detaylar daha önce ele alındığından burada tekrar aynı bilgilere yer verilmemiştir.

¹⁴¹⁵ Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, s. 367.

¹⁴¹⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 397.

¹⁴¹⁷ Altınların her birinin 10 ruble olduğu düşünüldüğünde toplam miktar 1.500.000 altın rubleye denk gelmektedir.

¹⁴¹⁸ CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (3 Ağustos 1337/1921).

¹⁴¹⁹ CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921).

¹⁴²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 03.08.1337, (1921), s. 149. Belirtilen tarihte paranın bir kısmının Trabzon'a ulaştığı ifade edilmiştir. 'Bir kısmı' ifadesi ile kastedilen muhtemelen 150.000 altın rubledir. Çünkü belgenin tarihi ile meclis tutanağının tarihi örtüşmektedir.

gönderilmesi istenen 150.000 altın ruble Rusların gönderdiği başka bir meblağı değil, Nisan 1921’de Kars’a getirilen 4.000.000 altın rubleden Trabzon’a ulaştırılan miktarı ifade etmektedir.

Bahsedilen bilgilerden hareketle Sovyet Hükümeti tarafından 1920 ile 1922 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine toplam 13.612.000 altın ruble gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Sovyet dış politika belgelerinde Milli Mücadele yıllarında Türklere gönderilen mali yardımların toplamı 10.000.000 altın ruble olarak belirtilmiştir. Söz konusu mali yardımlar 1921 yılı içerisinde 6.500.000 altın ruble; Nisan ayında 4.000.000, Mayıs-Haziran aylarında 1.400.000, Kasım ayında 1.100.000, 1922 yılının Mayıs ayında ise 3.500.000 altın ruble olarak ifade edilmiştir.¹⁴²¹ Görüldüğü gibi Sovyet dış politika belgelerinde Sovyet Hükümeti tarafından 1920 yılı içerisinde gönderilen ve Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen mali yardımlar yer almamıştır.

Milli Mücadele süresince Sovyet Hükümetinin temel menfaatleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini desteklemekten geçtiği için Bolşevikler, mali ve askeri anlamda olduğu gibi diğer alanlarda da Türkiye’nin gelişimine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Örneğin 4 Mart 1922 tarihinde Karahan, Ali Fuat (Cebesoy) Bey’e Rus yüksekokullarında eğitim almak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına 100 kişilik burs ayrıldığını ve bu sayının ileride arttırılabileceğini iletmiştir. Karahan, böyle bir adımın iki dost ulusu daha da yakınlaştıracığına vurgu yapmıştır.¹⁴²² Bunun yanında Stalin’e yazılan bir belgede Türklerin bağımsızlık savaşını kazanmalarının ayakta kalabilmelerine yetmeyeceği dolayısıyla Türkiye’nin ekonomik anlamda desteklenmeye devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴²³ Türkiye’ye gerekli araç-gereçler verilerek onların doğal zenginliklerinin gelişmesinin sağlanması, böylelikle sonraki süreçte Türkiye’nin bu gelişmişliğinden faydalanılmasının amaçlandığı aynı belgede ifade edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’ye uzman kadrosu ile birlikte burada fabrika ya da fabrikalar kurulması için gerekli olan malzemelerin gönderilmesi de Stalin’e yazılan belgede vurgulanmıştır. 19 Kasım 1921 tarihli Sovyet belgesinde Türkiye’den Rusya’ya tarım ve teknik anlamda eğitim almak için gençlerin gönderilmesi ve bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir anlaşma yapılması gerektiği önerisinde bulunulmuştur.¹⁴²⁴

Bahsedilen yardımların ve yardım girişimlerinin yanında Sovyet temsilcilerinin Cemal Paşa’nın ailesine de maddi anlamda destek vermeye olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. 22 Kasım 1922 tarihli bir Sovyet belgesinde Çiçerin Stalin’e, Cemal Paşa’nın emir subayı İsmet

¹⁴²¹ **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹⁴²² **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, Tom 5, s. 130-131.

¹⁴²³ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 86.

¹⁴²⁴ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 86.

Bey'in Moskova'ya gelerek Cemal Paşa'nın ailesi için yardım talep ettiğini yazmıştır.¹⁴²⁵ Çiçerin, ailesinin kalabalık olduğu ve yardımın tek seferlik yapılacağı göz önünde bulundurulduğunda altın olarak 5.000 rublenin Cemal Paşa'nın ailesine iletilmesinin gerekli olduğunu Stalin'e bildirmiştir.¹⁴²⁶ Bütün bu bilgilerden hareketle Sovyet Hükümetinin Milli Mücadele sürecinde Türklere destek verdiğini söylemek mümkündür.

Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine gönderilen mali yardımları belirttikten sonra bu mali yardımların yani altın rublelerin Türk lirası karşısındaki değerine de değinilmesi gerekmektedir. Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine gönderilen altın rublelerin önemli bir bölümünün askeri teçhizat, silah ve cephane temini için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak altın rublelerin bir kısmının da iç finansmanda değerlendirildiğini belirtmek gerekmektedir. Bahsi geçen durum ise altın rublelerin Türk lirası karşısındaki değerinin tartışılmasına sebep olmuştur. Hatta Maliye Bakanlığının altın rubleleri farklı zamanlarda ve farklı miktarlardan işleme koymasının hazineyi zarara uğrattığı yönünde görüşler de öne sürülmüştür.¹⁴²⁷

Söz konusu tartışmalar ve görüşler bir yana Rus altın rublelerinin Türk lirası karşısındaki değerine yoğunlaşmak gerekirse bu değerın zamana göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu tespit meclisteki görüşmeler takip edilerek yapılmıştır. Bolşeviklerin Milli Mücadele boyunca gönderdikleri altın rublelerin Türk lirası karşısındaki değeri 0,59 kuruş üzerinden hesaplanmıştır.¹⁴²⁸ Ancak bu bağlamda meclisteki görüşmeler incelendiğinde altın rublelerin farklı zamanlarda farklı rayiç üzerinden işleme koyulduğu görülmektedir.¹⁴²⁹ Maliye Vekili Hasan Bey, 10 Ağustos ile 25 Ağustos 1921 tarihleri arasında ellerine ulaşan Rus altın rublelerini 615 kuruştan tedavüle çıkarttıklarını ifade etmiştir. Yine Hasan Bey, Ağustos 1921'den sonra ise Rus altın rublelerini 750 kuruştan¹⁴³⁰ tedavüle çıkarttıklarını açıklamıştır.¹⁴³¹

Rus altın rublelerinin Türk lirası karşısındaki değeri hesaplanırken altın rublelerin hangi rayiç üzerinden tedavüle çıkarıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus ise altın rublelerin Ankara'ya ulaşma zamanıdır. Örneğin

¹⁴²⁵ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 108. Ahmet Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'te öldürülmüştür.

¹⁴²⁶ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 108.

¹⁴²⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 514. Bu bağlamda TBMM'deki görüşmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 2, Cilt: 13, 08.10.1337 (1921), s. 113-126.

¹⁴²⁸ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 173-174.

¹⁴²⁹ Bu konudaki görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 2, Cilt: 13, 08.10.1337 (1921), s. 113-126; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 2, 05.05.1337 (1922), s. 48-64; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 2, 09.02.1338 (1922), s. 714-726.

¹⁴³⁰ 10 Rus altın rublesi = 750 kuruş. 1 Rus altın rublesi = 0,75 kuruş.

¹⁴³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 2, Cilt: 13, 08.10.1337 (1921), s. 120.

daha öncede değinildiği gibi Nisan 1921’de Yusuf Kemal Bey vasıtasıyla Kars’a getirilen 400.000 altın rublenin Ankara’ya ulaşması Ağustos ayını bulmuş ve hatta geçmiş olabilir.¹⁴³² Herhangi bir kazaya maruz kalınması ve güvenlik meselesi sebebiyle altınlar toplu olarak değil parça parça gönderilmekteydi.¹⁴³³ Dolayısıyla Rus altın rublelerinin Türk lirası karşısındaki değerinin hesaplanması için ne kadarının hangi tarihte Ankara’ya ulaştırıldığı ve hangi rayiç üzerinden tedavüle çıkartıldığının tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak mevcut verilere bakıldığında, biraz önce işaret edilen durumun kesin olarak belirlenebilmesinin güç olduğu da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla Rus altın rublelerinin Türk lirası karşısındaki değeri Ankara’ya geldiği andaki yaklaşık rayiç üzerinden hesaplanmalıdır.¹⁴³⁴

3.10. Sovyet Yardımlarının Kaynağına Yönelik Tartışmalar

Türklerin bağımsızlık mücadelesi boyunca RSFSC Hükümeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine gönderilen yardımların kaynağı hakkında bazı tartışmaların olduğu bilinmektedir. Bu tartışmalar belirtilen yardımların kaynağının Sovyet Hükümetine mi yoksa Buhara Cumhuriyeti’ne mi dayandığı meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu tartışma ise Buhara Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu’nun Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilmek üzere RSFSC Hükümeti hazinesine 100.000.000 altın ruble teslim edildiği yönündeki ifadesinden kaynaklanmaktadır. Kocaoğlu, Başvekil Feyzullah Hoca ile birlikte Moskova’da buldukları sırada Türkiye’den de Bekir Sami Bey başkanlığında milli hareketi temsilen gelen bir heyetin yardım temin edebilmek için Lenin, Çiçerin ve Karahan ile görüşmelerde bulduklarını öğrendiklerini belirtmiştir. Lenin’in kendisine Ankara’dan bir Türk Heyetinin geldiğini ve yardım istediklerini söylediğini, kendisinin ise yardım edilmesi gerektiği yönünde cevap verdiğini ifade etmiştir. Lenin de yardım etmek istediklerini ancak ellerinde altının az olduğunu söylemesi üzerine Kocaoğlu, kendilerinde altın para bulunduğunu belirtmiştir. Kocaoğlu, daha sonraki görüşmelerden sonra 100.000.000 altın ruble yardım yapılmasına karar verildiğini ve Buhara Cumhuriyeti parlamentosunda söz konusu yardım miktarının oybirliği ile kabul edildiğini izah etmiştir. Kocaoğlu, Ankara’ya ulaştırılmak üzere parayı Rus hazinesine teslim ettiklerini açıklamıştır.¹⁴³⁵

Kocaoğlu’nun yukarıda belirtilen ifadelerini göz önünde bulunduran araştırmacılar haliyle Buhara Cumhuriyeti tarafından TBMM Hükümetine verilmesi için Sovyet Hükümeti hazinesine teslim ettikleri paranın tamamını göndermediklerini, bahsi geçen paranın sadece onda birini

¹⁴³² Bu bağlamda Trabzon’daki On Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Seyfi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalara bakılabilir. Bkz. CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (3 Ağustos 1337/1921); CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921).

¹⁴³³ CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921).

¹⁴³⁴ Belirtilen hesaplama ekler bölümünde yer verilecektir.

¹⁴³⁵ Osman Kocaoğlu, “Rus Yardımının İçyüzü”, **Yakın Tarihimiz**, 1, 1962, s. 292-293.

gönderdiklerini öne sürmektedirler.¹⁴³⁶ Kocaoğlu, *Rus Yardımının İcyüzü* başlıklı yazısında 1920 yılının Temmuz ayı ortalarında Türkiye'den milli hareketi temsilen Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin geldiğini ifade etmiştir. Bekir Sami Bey heyetinin 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya vardığını daha önce belirtmiştik. Kocaoğlu ve beraberindekiler, Türk Heyetinin yardım temin etmek için Moskova'ya geldiğini öğrenmiş ve Lenin'e Türklere para yardımında bulunabileceklerini söylemişlerdi. Hatta Başvekil (aynı zamanda Hariciye Nazırı) Feyzullah Hoca ile Rus mütehassıslar para miktarını 100.000.000 altın ruble olarak belirlemişlerdi.¹⁴³⁷ Fakat Buhara Cumhuriyeti temsilcilerinin Moskova'dan Buhara'ya dönmeleri, konunun parlamentoda görüşülüp onaylanması ve söz konusu altın rublelerin Moskova'ya gönderilmesinin (dönemin ulaşım, iç savaş vb. şartları da göz önünde bulundurulursa) en azından birkaç aylık bir zaman alacağı açıktır. Diğer taraftan Temmuz ayından önce yardım temin etmek ya da bunun için zemin hazırlamak amacıyla Moskova'ya gönderilen Halil (Kut) Paşa ve Dr. Fuat Sabit Bey ile yaptığı görüşmeyi Lenin'e ileten Çiçerin, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine yakın durmalarının kendi lehlerine olacağını bu sebeple Yakın Doğu'ya ilişkin politikalarının ağırlık merkezini Türkiye'ye aktarmaları gerektiğini ve Türkiye ile doğrudan temas kurabilmenin yollarını aramaları gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴³⁸

Öte yandan 28 Haziran 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde Politbüro kararıyla Türkiye'deki "Mustafa Kemal Hükümetine" silah ve altın yardımı yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir.¹⁴³⁹ Mehmet Emin ve Mustafa Suphi imzalı ve 15 Temmuz 1920 tarihli bir belgede Rusya Şuralar Cumhuriyetinin Türkiye'ye her durumda yardım etmeye karar verdiği vurgulanmıştır.¹⁴⁴⁰ 27 Eylül 1920 tarihli bir başka Sovyet belgesinde ise Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin varoluşu ve başarılı olmasının kendileri açısından son derece önemli olduğu, dolayısıyla Halil (Kut) Paşa Moskova'da iken kendi temsilcileri ile anlaştıkları gibi 60.000 tüfek ve uygun miktarda cephanenin Türklere gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁴¹ Söz konusu bilgilerin yanı sıra Halil (Kut) Paşa'nın da yanlarında bulunduğu Birinci Sovyet Sefaret Heyeti Başkatibi Upmal Angarskiy Eylül 1920'de Erzurum'a 200 kilo 635 gr kadar altın getirmiştir.¹⁴⁴² Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey Moskova'ya ilk gidişinden geriye döndüğünde (18 Eylül 1920 Trabzon'a varış tarihi) beraberinde 1.000.000 altın ruble ve bir miktar silah ve cephane getirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁴³

¹⁴³⁶ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 172-173; Saray, a.g.e., s. 75-78; Mütercimler, **İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları**, s. 355-357.

¹⁴³⁷ Kocaoğlu, a.g.e., s. 292.

¹⁴³⁸ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1. (Söz konusu görüşmenin Çiçerin tarafından Lenin'e rapor edildiği belgenin tarihi 16 Mayıs 1920'dir.)

¹⁴³⁹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

¹⁴⁴⁰ ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 130, Belge No: 1, (15 Temmuz 1920).

¹⁴⁴¹ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.

¹⁴⁴² CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920); [200,6 kg], **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, Tom 3, s. 675.

¹⁴⁴³ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 174; Kuznetsova, a.g.e., s. 22.

Kocaoğlu, yazısında Türk Heyetinin kendilerinden bir müddet önce Moskova'ya geldiklerini söylemiştir. Bu durum, Kocaoğlu ve beraberindekilerin 1920 yılının Temmuz sonu ya da Ağustos başlarında Moskova'da bulduklarını göstermektedir. Dolayısıyla yukarıda Sovyet Hükümeti tarafından gönderildiği belirtilen paraların (Erzurum'a getirilen altın rubleler ve Yusuf Kemal Bey'in beraberinde getirdiği 1.000.000 altın ruble; 1920 Eylül) Buhara Cumhuriyeti tarafından Rusların hazinesine teslim edilen paralar olduğunu söylemek güçtür. Zira bu kadar kısa sürede konunun görüşülüp karara bağlanması ve paraların Moskova'ya gönderilmesi zor görünmektedir. Öte yandan yukarıda da bahsedildiği gibi Politbüro, 28 Haziran 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde Milli Mücadele hareketine silah ve altın yardımı yapılmasına karar vermişti.

Söz konusu bilgiler 1920 yılından sonra Sovyet Hükümetinin gönderdiği mali yardımların Buhara Cumhuriyeti tarafından Türklere verilmek üzere Rusların hazinesine teslim edilmediğini elbette ki göstermez. Zira Kocaoğlu ve Feyzullah Hoca, Moskova'da buldukları esnada Lenin ile görüşüp gönderilecek meblağı kararlaştırdıktan sonraki süreçte belirttikleri meblağı Rusların hazinesine teslim etmiş olabilirler. Sovyet Hükümeti temsilcilerinin Türklere göndereceklerini söyledikleri altın rublelerin büyük bir kısmına el koymuş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Ülkelerindeki iç savaşın yanı sıra ekonomik anlamda da oldukça zor durumda olan Bolşevikler için 100.000.000 altın rublenin önemli bir kaynak olabileceğini de ifade etmek gerekir. Bu bağlamda Çakıröz, Taşkent'te bulunduğu sırada "Buhara Geçici Hükümetinin" bağımsızlık savaşı veren Ankara Hükümetine 100.000.000 altın ruble yardımda bulunduğunu ancak Rusların bu paranın 90.000.000 altın rublesine el koyduğunu ifade etmiştir. Yine Çakıröz, Rusların Buhara halkından ve saraydan topladıkları 12 vagon dolusu altını ve kıymetli eşyaları Moskova'ya götördüklerini belirtmiştir.¹⁴⁴⁴ Togan da Buhara Cumhuriyeti hazinesinin Bolşevikler tarafından müsadere edilerek Moskova'ya gönderilmesi esnasında, bu hazinenin önemli bir kısmının Buhara Cumhuriyeti Hükümeti tarafından TBMM Hükümetinin emrine verildiğinin doğru olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴⁵

Bu bilgiler ışığında, Bolşeviklerin Buhara'dan müsadere ettikleri ya da aldıkları altınları; TBMM Hükümetinin hizmetine verileceği vaadiyle toplamış olabileceklerini muhtemel kılmaktadır. Ancak Kocaoğlu'nun Lenin ile görüşmesinde gündeme gelen TBMM Hükümetine 100.000.000 altın ruble yardım gönderilmesinin kabul edilmesine yönelik kararın Buhara Cumhuriyeti parlamentosunda onaylanması ve söz konusu paranın Rusların hazinesine teslim edildiği ile ilgili bilginin başka bir belge ya da kaynakta yer almadığı görülmektedir. Müderrisoğlu, Türk dostluğuna son derece önem veren Sovyet Hükümetinin böyle bir davranışta bulunabileceğini mümkün görmemektedir.¹⁴⁴⁶ Bütün bu bilgilerin yanı sıra belirtilen dönemde Moskova'da bulunan Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylerin bahsi geçen paradan haberdar olmamaları ilginçtir. Ayrıca bu kişilerin

¹⁴⁴⁴ Raci Çakıröz, **Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl**, Rana Çakıröz (Haz.), Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 68.

¹⁴⁴⁵ Togan, a.g.e., s. 310.

¹⁴⁴⁶ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 517-518.

merkez ile yazışmalarında ya da Yusuf Kemal Bey'in anılarında belirtilen hususa dair bir bilginin olması beklenir. Ancak böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ayrıca döneme tanıklık eden Halil (Kut) Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın da ne merkez ile yazışmalarında ne de hatıratlarında meseleye dair bilgi bulunmaktadır. Bu kişilerin meselenin gerçekleştiği dönemden sonraki yıllarda, demeç ya da ifadelerinde konuya açıklık getirecek herhangi bir bilgiye de rastlanmamıştır. Dolayısıyla konuya açıklık getirecek başka bir kaynak (Konuya değinen bazı kaynaklar olmasına karşın bunların Kocaoğlu'nun yazısından faydalandıkları anlaşılmaktadır) ya da resmi bir belgeye rastlanılmaması, Buhara Cumhuriyeti tarafından TBMM Hükümetine verilmek üzere Rus hazinesine teslim edildiği iddia edilen 100.000.000 altın rubleye ilişkin bilginin kanıtlanabilme olasılığını zayıflatmaktadır.

Meseleyi aydınlatmak adına yaptığımız araştırmalarda Kocaoğlu'nun verdiği bilgiyi pekiştirecek resmi bir belge tespit edemedik. Ancak Osman Kocaoğlu'nun gerçekleşmeyen bir para yardımını gündeme getirmesi için somut bir sebep olmadığını da ifade etmek gerekir. Bu kapsamda akla gelen bir diğer ihtimal de belirtilmelidir. Şöyle ki, Bolşevikler Buhara'dan müsadere ettikleri altınların TBMM Hükümetine gönderileceğini dile getirerek muhtemel direniş hareketlerini engellemeye çalışmış ve vaatlerini yerine getirmeyerek, bu altınları kendi ihtiyaçları için kullanmıştır. Burada Çiçerin'in Yusuf Kemal Bey'e hitaben yazdığı mektuba da değinilmelidir. Söz konusu mektupta 1921 yılından itibaren Sovyet Hükümetince birbiri ardınca birçok seneler Türkiye'ye yılda on milyon altın ruble verileceğine karar verildiği bilgisi yer almaktadır. Bu kaynağın başka bir sayfasında ise belirtilen yardımın her sene yapılacağı açıklanmaktadır.¹⁴⁴⁷

Bahsi geçen altın yardımının birçok seneler mi, birkaç sene mi ya da bir defalık mı yapılacağı açık değildir. Bazı araştırmacılar yardımın birçok seneler boyunca yapılacağını düşünmekte ve bu "birçok seneleri" on yıl olarak zikretmektedirler. Bu bilgidен hareketle de on yılda on milyon altın ruble verilecekse paranın toplamının yüz milyon altın ruble olacağı dolayısıyla da sözü edilen toplam miktarın Buhara Cumhuriyeti tarafından yapılan yardım olabileceğini belirtmektedirler. Bu durum mantıklı görünmesine karşın yardımın ne kadar süre boyunca yapılacağı açık değildir. Ayrıca tarafımızca temin edilen Sovyet belgelerinde ya da Türk belgelerinde, öne sürülen bilgiyi kanıtlayacak veriye rastlanmamıştır. Konuya dair resmi bir verinin olmaması araştırmacıları ikilemde bırakmakta ve net bir bilgi aktarılamamasına sebep olmaktadır.

Son olarak Bolşeviklerin Milli Mücadeleye başından beri ilgi duymaları, bu mücadeleyi destekleyici bir tutum sergilemeleri ve İtilaf Devletlerine karşı bağımsızlık savaşlarını sürdürdükçe Türklere her halükarda yardım edeceklerini belirtmeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bolşeviklerin temel menfaatleri TBMM Hükümetinin İtilaf Devletlerine karşı başarılı olmasından geçtiği için Milli Mücadele sürecinde Türklere silah, cephane, askeri teçhizat ve para

¹⁴⁴⁷ Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 219, 217.

göndermişlerdir. Bu durum onların pragmatist politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Buhara altınları meselesinin net olarak aydınlatılmasını sağlayacak yeni belgeler ortaya çıkmadıkça öne sürülen görüşler, yorum ve ihtimal kapsamında değerlendirilmeye devam edecektir.

SONUÇ

20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, dönemin devletlerinin ve milletlerinin yaşamına ilişkin birçok değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Savaşta İtilaf Devletleri ile aynı safta yer alan Çarlık Rusya'sı, savaş henüz sona ermeden vuku bulan Bolşevik İhtilali ile tarih sahnesinden çekilmiştir. Birinci Dünya Savaşı, tıpkı Çarlık Rusya'sı gibi diğer imparatorlukların çoğunun da ömrünü tamamlamasına sebep olmuştur. Savaş sonunda galip devletlerin tutumu ve mağlup devletlere dayattığı antlaşmalar, bazı milletler ya da hükümetler adına yeni siyasi mücadelelerin en önde gelen sebebinin teşkil etmiştir. Rusya ve Türkiye bu mücadelelerin en yoğun yaşandığı yerler arasında gösterilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası konjonktür savaş süresince farklı saflarda yer alan devletleri ve söz konusu devletlerin bulunduğu coğrafya üzerinde bağımsızlık mücadelesine girişen hükümetleri birbirleri ile ortak hareket etmeye yöneltmiştir. Bu hükümetler Rusya'da Çarlık Rusya'sından sonra idareyi ele alan RSFSC Hükümeti ve Türkiye'de bir bağımsızlık mücadelesi olarak ortaya çıkan ve Milli Mücadele hareketini temsil eden TBMM Hükümetidir. Savaşın galipleri olarak öne çıkan İtilaf Devletlerinin Rusya'ya, Türkiye'ye ve bunları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek bölgelere yönelik takip ettikleri siyasetin sözü edilen iki hükümeti "eski düşmanlıkları" bir kenara bırakarak, zorunlu bir yakınlaşma sürecine sürüklemiştir. İtilaf Devletlerinin Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya'daki karşı devrimci gruplara verdiği maddi ve manevi destek Bolşevikler tarafından bir düşmanlık göstergesi olarak algılanmıştır. Dolayısıyla Bolşevikler de bu devletlere karşı verilen bağımsızlık mücadelelerine destek vermiştir. Dahası Bolşevikler İtilaf Devletlerinin hem kendi ülkelerindeki milletleri hem de diğer bölgelerde hâkimiyetleri altında bulunan ya da hâkimiyet altına almak istedikleri milletleri, emperyalist devletlere karşı ayaklanmaya teşvik edecek propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti topraklarını işgal etmeleri Milli Mücadelenin şekillenmeye başlamasına sebep olmuştu. Gelişen süreç içerisinde teşkilatlanarak örgütlü bir bağımsızlık mücadelesine dönüşen Milli Mücadelenin temsilcilerinin de hedefinde İtilaf Devletleri vardı. Türkiye özellikle 19. yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin ve Çarlık Rusya'sının odak noktası konumundaydı. Dönemin büyük güçlerinin hammadde ve pazar arayışı ile sahip olduğu stratejik avantajlar onları Türkiye üzerinde çıkar çatışmasına sürüklemişti. Sözü edilen dönemde takip edilen denge siyaseti ile belirtilen büyük güçlerin tehditleri savuşturulabilmiştir. Savaş sonrasında değişen dengeler, Rusya'da yönetimin el değiştirmesi ve yeni yönetimin barışçıl söylemler öne sürmesi TBMM Hükümeti temsilcilerinin gözünden kaçmamıştır. İki yeni hükümetin

yani RSFSC Hükümeti ve TBMM Hükümeti temsilcileri her iki tarafında düşmanı olan İtilaf Devletlerine karşı ortak bir paydaya dayanarak hareket etmişlerdir. Bu durum onların akılcı bir siyaset takip ettiklerini ve kendilerinden önceki hükümetlerin düşmanlıklarını göz ardı ederek, karşılıklı menfaatleri bağlamında hareket ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla her iki tarafın da “Batı” ile mücadele halinde olması, onları işbirliği yapmaya yöneltten en temel sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. RSFSC Hükümeti ve TBMM Hükümeti temsilcilerinin birbirlerine yakınlaşmaları, emperyalist devletlere karşı işbirliği yapmaları ve Sovyet Hükümetinin Milli Mücadele hareketine ilgi duyması ve silah, cephane ile para yardımlarında bulunmasının taraflar açısından önemi ifade edilmesi gereken önemli bir husustur.

RSFSC Hükümetinin Milli Mücadele hareketine destek vermesinin en önde gelen nedenini güvenlik endişelerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zira İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesinin ardından Türk Boğazları ve Karadeniz’i denetim altına almıştı. Bu bölgelerde elde ettikleri avantaj sayesinde Rusya’yı güneyden kuşatabilecek imkanlara kavuşmuşlardı. Böylelikle hem Rusya’nın içerisindeki hem de Kafkasya’daki karşı devrimci grupları destekleyebileceklerdi. Ayrıca yine aynı imkanlar vasıtasıyla hem Kafkasya üzerinden hem de deniz yoluyla Anadolu hareketine gönderilecek olan yardımların da önünü kesebileceklerdi. Belirtilen bu faktörler sayesinde bir yandan Milli Mücadele hareketini diğer yandan da Rusya’yı kuşatmışlardı. Bu gelişmeler karşısında RSFSC Hükümeti ve TBMM Hükümeti temsilcileri Kafkasya’da ortak hareket ederek, İngilizlerin bu bölgeye yönelik hamlelerini etkisiz bir hale getirmiştir. Buradaki Sovyet-Türk işbirliği Kafkasya’nın Sovyet sistemine dahil edilmesinde önemli bir rol oynamasının yanında TBMM Hükümetinin Doğu sorununun da çözüme kavuşturulmasını sağlamıştır. Bu durumun TBMM Hükümeti açısından diğer önemli sonuçları; Kafkasya’da emperyalist devletlere hizmet eden hükümet ya da grupların etkisizleştirilmesiyle Türkler ve Bolşeviklerin doğrudan temas kurabilme fırsatını yakalaması ve Doğu Cephesindeki kuvvetlerin Batı Cephesine aktarılmasıyla Batı Cephesindeki askeri kuvvetlerin durumunun iyileştirilmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca RSFSC Hükümetinin vaat ettiği yardımların Kafkasya üzerinden gönderilmesi de kolaylaşmıştır. Belirtilen bilgilerden hareketle Sovyet Hükümetinin Anadolu hareketine destek vermesinin kendileri açısından güvenlik endişelerini azaltmak, TBMM Hükümeti temsilcilerinin Bolşevikler ile işbirliği yapmasının amacı onlardan silah, cephane ile para yardımı temin edebilmek ve bu yardımların ulaşım güzergahını karşıt gruplardan temizleyebilmek şeklinde açıklanabilir. Nitekim Doğu hareketinin yapılmasının önemli bir sebebini de bu durum oluşturmaktaydı.

İngilizler Yunanlılar vasıtasıyla Anadolu’da oluşturacak oldukları yeni düzenle birlikte hem bu coğrafyayı kendi hâkimiyetleri altına alacak hem de Bolşevikleri güneyden tehdit etme olanaklarını canlı tutmuş olacaktı. Böylelikle Bolşeviklerin yeni rejimlerini Orta ve Yakın Doğu toplumları arasında yaymasını engelleyebileceklerdi. Bu politikanın İngilizler açısından diğer bir getirisi de Rusların kadim politikası olan sıcak denizlere açılma amaçlarının önüne set çekebilecek olmalarıydı. Sovyet Hükümeti bahsi geçen bu stratejik hamlelerin farkındalığı ile Anadolu hareketine destek

vererek, İngilizlerin söz konusu stratejilerinin tesirini ortadan kaldırmak istemişlerdir. RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine silah, cephane ve para yardımıyla bulunmasının ideolojik bir amaç taşıdığı da ifade edilmesi gereken bir gerçekliktir. Tarafların temsilcilerinin görüşmelerinde her ne kadar Türk temsilcilerine kendi rejimlerini dayatmadıklarını dile getirseler de Sovyet belgelerinde bu durumun aksine rastlandığı özellikle belirtilmelidir. Bolşevikler yaptıkları ya da yapacakları yardımlar aracılığı ile Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasını sağlayarak, onlara kendi rejimlerini benimsetebilmeyi hedeflemekteydi. Sonraki aşamada ise Türklerin kültürel ve dini bağlarının etkisiyle Kafkasya, Orta ve Yakın Doğu hatta diğer Müslüman ve Türk toplumları arasında Sovyet sisteminin popülaritesinin artmasını ya da kabul görmesini sağlayabileceklerdi. Bunun yanında Müslüman-Türk olan Anadolu hareketi idarecilerine destek verilmesiyle Bolşevikler, hem iç savaş sürecinde hem de Sovyet rejiminin Rusya'nın tamamında yerleşmesinde Beyazlara karşı kendi sınırları içerisindeki Müslüman-Türklerin desteklerini alabilmeyi ummaktaydı. Zira Rusya'da önemli bir Müslüman-Türk nüfusu bulunmaktaydı. Ayrıca aynı politika Türk-İslam dünyası kamuoyunda İngiliz karşıtlığı yaratabilir ve bu karşıtlık onları Bolşeviklere yaklaştırabilirdi. Dolayısıyla RSFSC Hükümetinin Anadolu hareketine destek vermesinin nedenini, temelde kendi güvenlik ve ideolojik endişelerinin oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir.

Milli Mücadele hareketi RSFSC Hükümeti açısından son derece önemli görülmesine karşın Bolşeviklerin asıl amacı Anadolu'da emperyalist devletlere karşı mücadele edecek ve kendilerine yakın bir hükümetin ya da devletin varlığıydı. Yani Milli Mücadeleyi idare eden kadro onlar için bir seçenek olarak görülmektedir. Zira Enver Paşa ve arkadaşlarını kendilerine yakın tutmaları bu durumun en önde gelen sebepleri arasındadır. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketinin başarısız olması durumunda Enver Paşa ve arkadaşlarına verecekleri destekle onları, Anadolu'ya gönderme eğilimleri bahsi geçen tespiti kanıtlar bir nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan RSFSC Hükümeti temsilcileri hem Anadolu'da hem de Anadolu dışında fakat Anadolu hareketiyle temas halinde olan sol eğilimli örgüt ya da grupları destekleyerek, Anadolu hareketi temsilcilerinin kendi rejimlerini benimsemeleri için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. TBMM Hükümetinin belirtilen sol eğilimli teşkilatlara bir aşamaya kadar müsaade ederek, sonraki süreçte bunları kontrol altına almasına ya da yasaklamasına rağmen Sovyet Hükümeti temsilcileri Milli Mücadele hareketi temsilcileri ile diplomatik ilişkileri kesmeyi göze alamamıştır. Zira böyle bir politikanın Türkleri, Batılı devletlerin safına sürükleyebileceğinden kuşku duymuşlardır. Bu bağlamda esasen her iki taraf da birbirlerine karşı temkinli yaklaşmışlardır. Sovyet tarafı Türklerin Batı ile anlaşarak, kendilerine karşı bir harekâta girişebileceği endişesini taşımaktaydı. Yaptıkları değerlendirmelerde, bu olasılığın gerçekleşmesiyle oldukça güç bir durumda kalabileceklerini ifade etmişlerdir. Zira gerek kendi sınırlarında gerek Kafkasya'da yaşayan Müslüman Türkler gerekse diğer Müslüman-Türk toplumları bahsi geçen durum sebebiyle saf değiştirebilir ve Bolşeviklere karşı cephe alabilirlerdi. Benzer bir endişeyi de TBMM Hükümeti temsilcileri taşımaktaydı. Onlar da RSFSC Hükümetinin İngilizler ile anlaşarak, Anadolu hareketini gözden çıkarabileceğini hatta böyle bir anlaşma ile iki ateş arasında kalabileceklerini dikkate almaktaydılar. Bu noktada TBMM Hükümeti temsilcileri, izledikleri akılcı

dış politikayla RSFSC Hükümetine güvenlikleri ve rejimleri açısından önemli olduklarını hissettirerek, emperyalist devletlere karşı onlarla aynı safta kalmayı ve onlardan bağımsızlık mücadeleleri için yardım temin edebilmeyi başaramışlardır. Bunu Anadolu hareketinin başarılı olması durumunda -tıpkı Kafkasya'da olduğu gibi- güneyden bir tehdide maruz kalmayacaklarının dile getirilmesiyle gerçekleştirebilmişlerdir. Ayrıca taraflar arasındaki müzakerelerde Türklerin İslam dünyasında sahip olduğu saygınlığın da her fırsatta vurgulanması, Bolşeviklerin Türklere ilgisini canlı tutmasında etkili olmuştur. Öte yandan TBMM Hükümeti temsilcilerinin Bolşevik Rusya ve Batılı devletler arasında takip ettiği aktif denge siyaseti, bir tarafı diğerine karşı kullanabilme opsiyonu ve bunu diğer tarafı gücendirmeden yapabilme yeterlilikleri, Anadolu hareketinin RSFSC Hükümeti tarafından desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Dönemin uluslararası konjonktürü TBMM Hükümeti temsilcilerini RSFSC Hükümetinden para, silah, cephane, askeri teçhizat ve sair malzemeler talep etmeye yönelten temel sebep olarak görülmektedir. Söz konusu talep ya da talepler RSFSC Hükümetine mektup ve temsilciler vasıtasıyla iletilmiştir. Bu bağlamda Halil (Kut) Paşa ve Dr. Fuat Sabit Moskova'ya gönderilmiş ve Bolşeviklerin yardım yapma konusundaki istek ve imkanları araştırılmıştır. Yapılan görüşmelerde RSFSC Hükümeti temsilcileri imkanları ölçüsünde Anadolu hareketine yardım göndereceklerini belirtmişlerdir. Bahsi geçen görüşmeden sonra RSFSC Hükümeti temsilcileri Milli Mücadele hareketi için kullanılmak üzere ilk para ve askeri teçhizat yardımlarını 1920 yılının Eylül ayı içerisinde göndermişlerdir. Bu süreçten sonra TBMM Hükümeti adına Moskova'ya resmi temsilciler gönderilerek, taraflar arasında bir anlaşma zemininin oluşturulması ve yapılacak olan yardımların nitelik ve niceliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. İlk resmi Türk Heyetinin Moskova görüşmeleri Sovyet temsilcilerinin Ermeniler lehindeki talepleri yüzünden kısa süreli de olsa kesintiye uğramıştır. Ancak taraflar birbirleri ile olan ilişkilerini tamamen koparmayı ortak menfaatlerinden dolayı göze alamadıkları için aralarındaki sorunları ılımlı bir siyaset takip ederek çözebilmiştir. Daha sonraki süreçte Moskova Antlaşması için masaya oturmuşlardır. Bu aşamaya gelinebilmesinde TBMM Hükümetinin askeri alandaki başarısı ve Kafkasya'da RSFSC Hükümeti ile birlikte hareket etmesinin rolü büyüktür. Tarafların birlikte hareket etmek istemelerine karşın her iki tarafın da Batılı devletler ile temas içerisinde olması, birbirlerine temkinli yaklaşmalarına neden olmuştur. Bu durumun Milli Mücadele boyunca sürdüğünü söylemek mümkündür.

RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine gönderdiği mali ve askeri yardımlar 1920 yılında başlamıştır. Moskova Antlaşması öncesinde gönderilen yardımların sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak TBMM Hükümetinin askeri harekâtının başarılı olması ve Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra mali ve askeri malzeme yardımlarının arttırıldığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla TBMM Hükümeti Moskova Antlaşması ile birlikte ihtiyaç duyduğu mali ve askeri malzeme yardımlarını daha hızlı bir şekilde temin etmekle kalmamış, Batı'ya karşı hem diplomatik hem de psikolojik anlamda avantaj elde etmiştir. Söz konusu antlaşma ile aynı zamanda TBMM

Hükümetinin doğu sınırı ile ilgili sorunları da çözüme kavuşturulmuştur. Böylelikle buradaki silah ve cephanelerin ve askeri birliklerin bir kısmı Batı Cephesine aktarılabildiği.

Moskova Antlaşması müzakerelerinde TBMM Hükümeti temsilcilerinin RSFSC Hükümeti temsilcilerinden 150.000.000 altın ruble istediği ve Sovyet tarafının göndereceği mali, askeri ve sair malzemeleri resmi bir anlaşmaya bağlamak istedikleri dikkat çeken bir husustur. Türkler Bolşeviklerin yapacakları yardımları resmi bir anlaşmaya dayandırarak, Milli Mücadele için talep ettikleri yardımların geleceğini garanti altına almak istemişlerdir. Aynı zamanda RSFSC Hükümeti ile bir askeri ittifak anlaşması da yaparak, İtilaf bloğundan özellikle İngilizleri kendi bağımsızlık tezlerine yaklaştırmak ve ellerini daha da kuvvetlendirmek istemişlerdir. RSFSC hükümeti ise ne vaat ettikleri yardımları resmi bir anlaşmaya bağlamayı ne de askeri bir ittifak anlaşması yapmayı kabul etmiştir. Zira onlar da İngilizler ile bir ticaret anlaşması imzalamış ve birbirlerine karşı olan oluşumlara destek vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Dahası Türkler ile ilgili değerlendirmelerinde, Türkleri desteklemelerinin onların İngilizlerin karşısındaymış gibi bir algı yaratmaması gerektiğini kendi temsilcilerine her fırsatta bildirmişlerdir. Yani Türkler İngilizler ya da İngilizlerin yönlendirdiği kuvvetler ile savaşıyor diye, kendileri de Türklerin yanında İngilizlere karşı savaşmak zorundaymış gibi bir politik algıdan kaçınılması gerektiğini vurgulamışlardır. Ekonomik anlamda dar boğazda olan Bolşevikler böyle bir algının oluşması durumunda, İngilizler ile ticari ilişkilerinin bozulacağına farkındaydılar. Dolayısıyla Türklere yapacakları yardımları gizli bir şekilde sürdürerek Türkleri, bahsi geçen gelişmeleri resmîyete dökmeyerek de İngilizleri idare etmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle RSFSC Hükümetinin denge siyasetini, dış politikalarının temel aracı olarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra RSFSC Hükümetinin ihtilalden sonra yayımladıkları deklarasyonlarda vurguladıkları ilkelere genel anlamda uygun hareket etmedikleri, bunları İngilizlerin kendilerini tanıması için diplomatik birer koz olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. RSFSC Hükümeti İngilizlerin Anadolu, Türk Boğazları, Karadeniz ve Yakın Doğu bölgelerindeki etkisini kırmak ve yeni idari sistemlerine yönelik muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak için TBMM Hükümetine gizli bir şekilde askeri ve mali yardım göndermeye devam etmiştir. Ancak anlaşılacağı üzere bu durum da RSFSC Hükümeti açısından son derece önemli bir stratejiydi.

TBMM Hükümeti temsilcilerinin değerlendirmelerinde Milli Mücadele hareketini sürdürmek için bir dış yardımın gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Çeşitli vergiler konularak birtakım ihtiyaçların karşılanması düşünülmüşse de bunlar; silah, top, tüfek, cephane, tıbbi malzeme ve sair malzemeler ile asker ya da memur maaşlarının ödenmesi bakımından yetersizdi. Bahsi geçen malzemelerin Anadolu'daki küçük atölyelerde yapılamaması bunların yurtdışından temin edilmesini zaruri bir hale getirmişti. Bu şartlar altında Milli Mücadele hareketine destek vermeye eğilimli olan RSFSC Hükümeti, yardım talep etmek için en uygun hükümet olarak görülmekteydi. Zira Milli Mücadele hareketini idare edenler onların da düşmanlarına karşı savaşıyorlardı. RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine gönderdiği yardımların, 1920 Eylül'ünden 1922 yılının ortalarına

kadar sürdüğü görülmektedir. Mali ve askeri yardımların gerek dönemin şartları gerekse Türklerin eksen değiştirme ihtimallerinin önlenmesi adına parça parça gönderilmesi, TBMM temsilcilerinin ihtiyaçlarının zamanında karşılanması bakımından yetersiz kalmıştır. Ancak burada dikkate alınması gereken önemli bir husus vardır. RSFSC Hükümetinin Türklere yardım gönderdiği süreçte kendilerinin de bir iç savaş içerisinde olduğu ve mali problemlerle karşı karşıya olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla vaat ettikleri yardımların önemli bir bölümünü gönderememişlerdir. Zira kendileri de hem siyasi hem de ekonomik anlamda zor durumdaydılar. TBMM Hükümeti sıcak savaş içerisinde olduğundan askeri yardımların mali yardımlardan çok daha önemli olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir. Anadolu hareketi için gönderilen silah, cephane ve sair malzemelerin değerinin anlaşılması, gerekli olan malzemelerin başka bir yerden temin edilememesi gibi zor bir süreçte gelmesine bakılarak değerlendirilmelidir. Sovyet Hükümetinin mali ve askeri (silah, cephane ve askeri teçhizat) yardımlarının pratikte TBMM Hükümetinin askeri başarılarında ne derece etkili olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak belirtilen yardımların öncelikle Batı'ya karşı askeri, diplomatik ve psikolojik anlamda Türklerin ellerini oldukça kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan RSFSC hükümetinin Batı'ya karşı diplomatik anlamda yalnız olan TBMM Hükümeti ile antlaşma yapmasının ve onlara yardım göndermesinin hem orduyu hem de idarecileri psikolojik olarak olumlu yönde etkilediğinin özellikle vurgulanması gerekmektedir.

RSFSC Hükümetinin yardımlarının TBMM Hükümetinin askeri başarılarının ardından arttırıldığı fakat Batılı devletler ile diplomatik temas kurulduğu anlarda durdurulduğu ya da azaltıldığı görülmektedir. Rus ve Türk kayıtlarındaki silah, cephane ve sair malzemeler ile para yardımlarının miktar bakımından birbirlerini tutmadığını belirtmek gerekmektedir. Söz konusu yardımların gizli bir şekilde yapılması, belirli bir düzen içerisinde yapılmaması ve dönemin şartlarına bağlı olarak gönderilen malzemelerin kaydedilememesi ya da kaydedilen kayıtların tamamına ulaşamaması belirtilen yardımların tamamının net bir şekilde ifade edilmesini güçleştirmiştir. Diğer taraftan yardımların sevkiyatı sırasında karşılaşılan en büyük güçlük Karadeniz'in İtilaf Devletlerinin denetimi altında bulunmasıydı. Bu güçlük de Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından yüklenen malzemeler gizli bir şekilde taşınarak aşılabılmıştır. Bahsi geçen limanlardan zaman zaman doğrudan Trabzon'a, zaman zaman da Batum'a getirilen malzemeler buradan Trabzon'a ardından da Batı Cephesine sevk edilmiştir. Kafkasya da askeri malzemelerin gönderilmesi için kullanılan bir güzergâhtı. Fakat yardımların daha çok deniz yolu kullanılarak, daha hızlı bir şekilde ulaştırılabilmesi düşünülmüştür.

RSFSC Hükümeti ve TBMM Hükümeti açısından yardımların ve birlikte hareket etmelerinin getirilerine bakıldığında, her iki hükümetin de genel anlamda amaçlarına ulaşabildiği söylenebilir. Zira Batı'ya karşı birtakım tavizler vermelerine karşın her iki taraf da Batı ile birer antlaşma imzalayabilmiştir. Türkler, RSFSC Hükümetinden ihtiyaçları olan silah, cephane, askeri ve tıbbi malzeme ile para yardımı temin ederek, mücadelelerinde başarılı olmuş ve kendilerine dayatılan

anlaşma ya da antlaşmalardan çok daha uygun şartlarda bir anlaşma imzalayabilmişlerdir. RSFSC Hükümeti ise Kafkasya ve güney sınırlarında emperyalist bir devletin tehdidini, Anadolu hareketine verdiği destekle Türklerin başarılı olmasına katkıda bulunarak savuşturabilmiştir. Dönemin uluslararası konjonktürü bu yeni iki hükümeti kendi menfaatleri bağlamında birbirlerine yaklaştırmış, Batı'ya karşı birlikte hareket etmeye ve adeta zorunlu bir ittifak sürecine sürüklemiştir. Öyle ki taraflar söz konusu süreçte bazı meselelerde anlaşmazlık yaşasalar da birbirlerine dirsek çevirmeyi göze alamamışlardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, İSH, Kutu: 571, Gömlek: 26, Belge No: 1.

ATASE, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 98, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 1, (5 Mayıs 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 2.

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 3, (2 Mayıs 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 4, (30 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 5, (29 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 6, (28 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 2, (16 Eylül 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 1, (10 Kasım 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 2, (8 Kasım 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 61, Belge No: 3, (8 Kasım 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1, (19 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1 arka sayfa, (19 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 2, (21 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 3, (21 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 1, (6 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 2, (6 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 3, (6 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 2, (12 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 4, (12 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 5.

ATASE, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 5 arka sayfa.

ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 1, (23 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 2, (23 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 3, (23 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 748, Gömlek: 27, Belge No: 2, (21 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 148, Belge No: 1, (17 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (24 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 2, (23 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 3.

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 1, (4-5 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 2, (5 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 3, (19 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 4, (12 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 5, (10 Mart 1337/1921);

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 6, (12 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 7, (12 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 8, (9 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 2, (8 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 162, Belge No: 1, (23 Nisan 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 1, (26 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 2, (26 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 862, Gömlek: 65, Belge No: 3, (26 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: 1, (23 Eylül 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: 1 arka sayfa.

ATASE, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 130, Belge No: 1, (15 Temmuz 1920).

ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek: 56, Belge No: 1, (26 Aralık 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 2.

ATASE, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 2 arka sayfa, (9 Ocak 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1, (24 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1 arka sayfa, (24 Mart 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 937, Gömlek: 165, Belge No: 1, (17 Kasım 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 1, (30 Haziran 1336)

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 2, (2 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 3, (2 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 4.

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 4 arka sayfa.

ATASE, İSH, Kutu: 952, Gömlek: 98, Belge No: 5.

ATASE, İSH, Kutu: 955, Gömlek: 11, Belge No: 1, (21 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 964, Gömlek: 71, Belge No: 1, (15 Haziran 1336/1920).

ATASE, İSH, Kutu: 1126, Kutu: 104, Belge No: 1, (25 Ekim 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3, (28 Eylül 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 3 arka sayfa, (28 Eylül 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 25, Belge No: 4, (28 Eylül 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 4 arka sayfa.

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 5.

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 5 arka sayfa.

ATASE, İSH, Kutu: 1127, Gömlek: 27, Belge No: 7.

ATASE, İSH, Kutu: 1153, Gömlek: 151, Belge No: 1, (9 Eylül 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 1, (17 Teşrinievvel/Ekim1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 2, (18 Ekim 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 3, (21 Kasım 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 4, (24 Kasım 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1202, Gömlek: 96, Belge No: 1, (1 Ağustos 1337/1921).

ATASE, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 45, Belge No: 1, (14 Aralık 1337/1921).
ATASE, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 193, Belge No: 1, (16 Aralık 1337/1921).
ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 1, (17 Nisan 1338/1922).
ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 2, (19 Nisan 1338/1922).
ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 3, (16 Nisan 1338/1922).
ATASE, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 3 arka sayfa.
ATASE, İSH, Kutu: 1578, Kutu: 34, Belge No: 1, (3 Temmuz 1338/1922).

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

CA, Ebis No: 01001593, Fihrist No: 179, Ek: 1/15, (18 Teşrin-i Sani/Kasım 1336 (1920)).
CA, Ebis No: 01003633, Fihrist No: 115, Ek: 2/3.
CA, Ebis No: 01003103, Fihrist No: 1, Ek: 7/11, (21 Şubat 1337/1921).
CA, Ebis No: 01001805, Fihrist No: 35, (29 Mart 338/1922).
CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, (19 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003739, Fihrist No: 13, Ek: 7, (12 Teşrinisani 1336/12 Kasım 1920).
CA, Ebis No: 01001805, Fihrist No: 38, Ek: 2.
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (7-8 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (8 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (14 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (19 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (25 Eylül 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (2 Ekim 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (20 Aralık 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (22 Aralık 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (22 Aralık 1336/1920).
CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (3 Ağustos 1337/1921).
CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921).

CA, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (14 Nisan 1338/1922).

CA, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (13 Nisan 1338/1922).

CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1/2, (3 Ağustos 1337/1921).

CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1/2, (4 Ağustos 1337/1921).

CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, (19 Eylül 1336/1920).

CA, Ebis No: 01003452, Fihrist No: 25, Ek:11, (15 Mart 1338/1922).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18.1.1/1.1.5, (10 Mayıs 1920).

BCA, 30.18.1.1/1.15.9, (21 Ekim 1920).

BCA, 30.18.1.1/1.18.12, (9 Teşrin-i Sani/Kasım 1336/1920).

BCA, 30.18.1.1/2.22.5, (11 Kanun-i evvel/Aralık 1336/1920).

BCA, 30.18.1.1/3.29.13, (5 Temmuz 1337/1921).

BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923).

BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923).

BCA, 30.18.1.1/7.17.2, (22 Nisan 1339/1923).

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

TİTE, Kutu: 22, Gömlek: 23, Belge No: 23- 2001, (9 Mart 1336/1920).

TİTE, Kutu: 22, Gömlek: 23, Belge No: 23-1001.

TİTE, Kutu: 31, Gömlek: 37, Belge No: a001.

TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 2, Belge No: 2a001. (24 Haziran 1336/1920).

TİTE, Kutu: 324, Gömlek: 7, Belge No: 7-2a001.

TİTE, Kutu: 324, Gömlek; 22, Belge No: 22-2001.

TİTE, Kutu: 324, Gömlek No: 2, Belge No: 1001.

TİTE, Kutu: 324, Gömlek; 22, Belge No: 22-2001.

Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 1, 01.05.1336, (1920).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 3, 06.03.1338, (1922).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 1, 03.07.1336, (1920).

TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 7, 01.03.1337, (1921).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 11.10.1336, (1920).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 16.10.1336, (1920).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 02.12.1336, (1920).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 17.10.1336, (1920).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, 21.02.1337, (1921).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 09.02.1338, (1922).
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 18, 19.04.1341, (1925).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 17.07.1338, (1922).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 23.07.1337, (1921).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 05.08.1337, (1921).
TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 6, 14.12.1336 (1920).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 03.08.1337, (1921).
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 24.03.1338, (1922).
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 13, 08.10.1337 (1921).
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 05.05.1337 (1922).
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, 09.02.1338 (1922).

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi)

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 1 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 3.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 4.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 5.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 7.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 8.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 9.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 10.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 11.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 12.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 13.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 14.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 15.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 16.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 17.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 19.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 7, List: 21.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 19, List: 1.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 19, List: 2.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 25, List: 1.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 25, List: 2.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 7.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 8.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 26, List: 9.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 1.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 2.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 3.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 4.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 5.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 6.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 7.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 10.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 11.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 13.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 14.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 15.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 27, List: 16.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 2.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 3.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 4.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 5.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 6.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 7.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 9.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 10.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 11.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 12.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 13.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 14.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 15.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 16.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 17.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 18.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 19.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 20.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 21.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 22.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 22 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 23.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 24.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 25.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 26.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 27.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 28.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 29.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 31.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 32.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 33.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 34.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 35.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 36.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 38.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 39.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 40.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 41.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 42.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 43.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 32, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 3

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 7.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 47, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 1 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 3.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 74.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 75.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 80.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 83.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 84.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 57, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: 2, Delo: 57, List: 85.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 5.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 6.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 8.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 76.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 77.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 77 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 78.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 78 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 79.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 86.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 87.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 88.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 97.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 108.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 116.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 60, List: 2.
RGASPI, Fond: 85.1, Opis: T, Delo: 61, List: 1.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 1.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 3.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 4.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 4 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 5.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 6.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 6 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 7.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 8.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 10.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 18.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 19.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 20.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 21.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 22.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 24.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 27.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 30.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 32.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 34.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 35.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 38.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 39.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 40.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 41.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 42.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 43.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 44.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 45.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 46.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 47.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 48.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 52.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 52 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 53.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 53 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 54.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 54 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 55.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 55 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 56.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 56 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 57.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 57 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 58.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 58 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 59.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 59 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 60.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 60 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 61.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 61 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 62.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 63 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 65.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 66.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 67.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 69.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 69 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 70.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 71.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 74.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 75.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 76.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 77.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 80.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 80 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 82 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 83.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 86.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 87.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 88.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 89.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 91.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 91 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 92.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 92 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 93.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 94.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 94 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 95.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 96.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 5.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 9.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 10.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 12.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 14.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 62, List: 14 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 64, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 64, List: 1 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 64, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 1 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 65, List: 2 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 3.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 5.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 6.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 8.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 8 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 9.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 10.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 67, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 84, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 3.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 4.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 5.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 5 arka sayfa.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 2.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 3.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 4.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 5.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 90, List: 6.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 90.

RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 91.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 56, Delo: 90, List: 93.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 3.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 9.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 14.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 15.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 18.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 19.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 19 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 20.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 21.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 30.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 42.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 46.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 47.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 49.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 52.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 53.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 54.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 55.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 56.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 57.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 58.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 59.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 60.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 61.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 62.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 63.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 1.

RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 5.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 6 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 96, List: 8.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 2.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 4.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 5.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 6.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 9.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa.
RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 149.
RGASPI, Fond: 5, Opis: 2, Delo: 314, List: 12.
RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 58, List: 91.

b. Süreli Yayınlar

Hâkimiyeti Milliye
İzvestiya
Pravda
Vakit

c. Diğer Kaynaklar

(Denker), Arif Cemil (1992), **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, Yücel Demirel (Haz.), Arma Yayınları, İstanbul.
“Kamenev Sergey Sergeyeviç 1881-1936” (1973), **Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya**, Tom 11, İzdatelstvo Sovetstskaya Ensiklopediya, Moskva, 739-740.
“Karahan, Lev Mihayloviç (1889-1937)” (1971), **Diplomatıçeskiy Slovar**, Tom 2, İzdatelstvo Politıçeskiy Literaturı, Moskva, 1971, 27-28.
“Orconikidze, Grigoriy Kostantinoviç (Sergo) [15(24) Okt. 1886- 18 Fevr. 1937]” **Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya**, Tom 31, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo, 171-173.

- Adıgüzel, Hüseyin (2006) **Atatürk Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız**, İkinci Baskı, İleri Yayınları, İstanbul.
- _____, Hüseyin (2004) **Milli Komünizmin Öncüleri Nerimanov**, Birinci Baskı, İleri Yayınları, İstanbul.
- Ağayev, Mehman (2008), **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, Birinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ahmet İzzet Paşa (2017), **Feryadım**, 2, İkinci Baskı, Süheyl İzzet Furgaç –Yüksel Kanar (Haz.), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akal, Emel (2013), **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, (2014), **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akbulut, Erden (2020), “Oktobr Devrimi Komintern ve Türkiye’de Komünist Hareketin Biçimlenişi”, **100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye**, (Erden Akbulut-Erol Ülker), Birinci Baskı, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 193-222.
- Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete (2007), **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, Birinci Baskı, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.
- _____, (2020), **Türkiye Komünist Partisi’nin Kuruluşu, 1919-1925**, Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Akşin, Sina (1985), “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1176-1183.
- _____, (2010), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II Son Meşrutiyet 1919-1920**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- _____, (2014), **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, (2019), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aleksandrovna, Sokolova Natalya (2002), **Politiçeskie i Torgovie Otnoşeniya Mejdu Sovetskoy Rossiey i Turtsiey V 1917-1923 gg**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Vladimirskiy Gosudarstvennyy Pedagogiçeskiy Universitet, Vladimir.
- Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler** (2005), Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul.

- Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921)** (2015), 1, Çiğdem Aslan ve Mustafa Toker (Haz.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Allen, W. E. D. ve Muratoff, Paul (1953), **Caucasian Battlefields A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921**, Cambridge University Press, London.
- Alsan, Cevdet (1976), **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Birinci Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Altıntaş, Ahmet (1995), **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Angel, Barbara A. ve Martin, Janet (2020), **Rusya Tarihi**, (Çev. Feyyaz Şahin), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Aralov, Semyon İvanoviç (1960), **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata 1922-1923**, İzdatelstvo Institutu Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskva.
- _____ (2014), **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (1993), "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 7-29.
- _____ (2007), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, On Altıncı Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Aslan, Betül (2000), **I. Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri"nin "Anadolu Türkleri"ne "Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2004), "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", **Atatürk Dergisi**, 4(1), 29-63.
- Aslan, Yavuz (1997), **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2002), Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü 1920)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S: 6, İstanbul, 31-52.
- _____ (2002), **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", **Atatürk Dergisi**, 3(2), 21-57.

- _____ (2020), **Şark Şurası ve Şark İli Mecmuası (Doğu Halklarının Emperyalizme Karşı Kutsal Cihadı)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.
- Ataöv, Türkkaya (20 Mayıs 1976), “Lenin’e İlk Mektup Motorla Yollandı”, **Vatan**, 4-5.
- _____ (20.05.1976), “Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar”, **Vatan**, 4-5.
- Atatürk, Kemal (2017), **Nutuk 1919-1927**, Otuzuncu Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1920-1921)** (2004), 10, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923** (1981), 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III** (1997), Beşinci Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV** (2006), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atay, Falih Rıfki (2012), **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Toktamış (1985), “Milli Mücadele’nin Mali Kaynakları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1196-1199.
- Atnur, İbrahim Ethem (2001), **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Avcıoğlu, Doğan (2001), **Milli Kurtuluş Tarihi II 1838’den 1995’e**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2006), **Millî Kurtuluş Tarihi I 1838’den 1995’e**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aybars, Ergün (2016), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – 1**, Yedinci Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2011), **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, 1, Otuz İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, 2, Yirmi Sekizinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2015), **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, On İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bagirov, Yu. A. (1965), **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy V 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaycanskoy SSR)**, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Baku.
- Bakar, Bülent (2012), **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Bal, Halil (2010), **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, Birinci Baskı, İdil Yayınları, İstanbul.
- Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)** (2014), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Başbuğ, Osman (1988), **Kurtuluş Savaşında Silah ve Cephane Temini**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Bayar, Methi (1945), **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, Kenan Matbaası, İstanbul.
- Bayur, (Yusuf) Hikmet “Karakol Cemiyetinin Ruslarla Yaptığı Gizli Anlaşma”, (9 Ocak 1965), **Adalet**, 4-5.
- _____ (12 Ocak 1965), “Memleketinizin Efendisi Kendiniz Olunuz”, **Adalet**, s. 4-5.
- _____ (13 Ocak 1965), “Yardım Beklemekten Başka Yol Yoktu”, **Adalet**, 4.
- _____ (14 Ocak 1965), “Bekir Sami Heyeti İle Ruslar Arasında Yapılan Görüşmeler”, **Adalet**, 4-5.
- _____ (1966), “Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız”, **Bellekten**, 30(117), 115-156.
- _____ (1971), “Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar”, **Bellekten**, 35(40), 587-654.
- _____ (1991), **Türk İnkılâbı Tarihi**, 3, Kısım 2, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1995), **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1997), **Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, 1, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Belen, Fahri (2014), **Türk Kurtuluş Savaşı**, Birinci Baskı, Enis Şahin (Haz.), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Benhür, Çağatay (2008), “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 24, 277-313.
- Bıyıklıoğlu, Tefik (1959), **Atatürk Anadolu'da 1919-1921 I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bilge, A. Suat (1992), **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1-8 Eylül 1920** (1990), (Çev. Ali Alev), İkinci Baskı, Koral Yayınları, İstanbul.

- Bolşevik Partisi Tarihi** (1976), (Çev. Süleyman Arslan), Birinci Baskı, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Budak, Mustafa (1995), **Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar**, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.
- Bulut, Engin Çağdaş (2019), **Modern Türkiye’de Komünizm Algısı (1923-1960)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Bushkovitch, Paul (2017), **Rusya’nın Kısa Tarihi**, (Çev. Mehmet Doğan), İkinci Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Büyüktuğrul, Afif (1969), **Çanakkale Olayı (İstiklal Harbinde Deniz Cephesi)**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul.
- Carr, Edward Hallet (2011), **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi, 1917-1929**, (Çev. Levent Cinemre), Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.
- _____ (1952), “Radek’s ‘Political Salon’ in Berlin 1919”, **Soviet Studies**, 3(4), 411-430.
- _____ (2015), **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 3, (Çev. Tuncay Birkan), 3, İkinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, 1, (Çev. Orhan Suda), Beşinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat (2011), **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye’nin İçyüzü**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Üçüncü Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), **Moskova Hatıraları**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.) Temel Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Milli Mücadele Hatıraları**, İkinci Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.
- Cemal Paşa (2017), **Hatıralar**, Alpay Kabacalı (Haz.), Dokuzuncu Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çakıcı, Nurettin (2018), “Türk Kurtuluş Savaşı’na Giden Süreçte Mondros Mütarekesi’nin Rolü”, **Zamanın İzleri: Cihan Harbi’nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 121-139.
- Çakıcı, Nurettin ve Öksüz, Hikmet (2020), “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 298-314.
- _____ (2020), “Bolşevik Ruslar”ın Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S: 32, 717-746.
- Çakıröz, Raci (1990), **Çarlık ve Bolşevik Rusya’da 10 Yıl**, Rana Çakıröz (Haz.), Belge Yayınları, İstanbul.

- Çalışkan, Ülkü (2006), “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Sovyet Rusya’nın Mali ve Askeri Yardımları”, **Karadeniz Araştırmaları**, 3(9), Çorum,35-54.
- Çavdar, Tevfik (1971), **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla “... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye”**, Birinci Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, Anıl (1990), **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Çelebi, Mevlüt (1998), “Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri”, **Bellekten**, 62(233), 157-207.
- _____ (2002), **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çerçiçenkina, Natalia (2015), “Rus Arşiv Kaynaklarına Göre Milli Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya Yardımı”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 191-199.
- Çiçek, Rahmi (1991), **Milli Mücadele’de Kastamonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Çiçerin, G. V. (1961), **Stati i Reçi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki**, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturı, Moskva.
- Çimen, Ali (2007), **Tarihi Değiştiren Olaylar**, Birinci Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- d’Encausse, Helene Carrere (1992), **The Great Challenge Nationalities and the Bolshevik State 1917-1930**, (Çev. Nancy Festinger), Holmes & Meier Publishers, New York.
- d’Encausse, Helene Carrere ve Schram, Stuart (1966), **Asyada Marksizm ve Milliyetçilik**, (Çev. Sevil Avcıoğlu-Adil Aşçıoğlu), Yön Yayınları, İstanbul.
- Darendelioğlu, İlhan (1979), **Türkiye’de Komünist Hareketleri**, Beşinci Baskı, Toker Yayınları, İstanbul.
- Davison, Roderic H. (2004), **Kısa Türkiye Tarihi**, (Çev. Durdu Mehmet Burak), Birinci Baskı, Babil Yayınları, Ankara.
- Degras, Jane (1951), **Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924**, C. 1, London.
- Develilioğlu, Ruhi (1938), “Karadeniz’de İstaklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış”, **Deniz Mecmuası**, 50(347), 51-57.
- Devlet, Nadir (2011), **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğanay, Rahmi (2001), **Milli Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

_____ (2002), “Milli Mücadele’nin Deniz Cephesi”, **Türkler**, 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 183-201.

Dokümanı Vneşney Politiki SSSR (1959), Tom 1, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

_____ (1958), Tom 2, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

_____ (1959), Tom 3, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

_____ (1960), Tom 4, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

Dokümanı Vneşney Politiki SSSR 1 Yanvarya 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g. (1961), Tom 5, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

Doygun, Nurettin (1999), **Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Sovyetler Birliğı ve Yardımları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü (2000), Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak (Haz.), Arba Yayınları, İstanbul.

Duru, Orhan (2017), **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları**, Yedinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Erdem, Hamit (2019), **1920 Yılı ve Sol Muhalefet***, İkinci Baskı, Sel Yayınları, İstanbul.

Erdem, Ufuk (2009), **Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın önemli Simalarından Doktor Fuat Sabit**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Erden, Ömer (2017), **Türkiye’nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Ergil, Doğu (1981) **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Birinci Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Erim, Nihat (1953), **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Esengin, Kenan (2006), **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, Birinci Baskı, Kumsaati Yayınları, İstanbul.

Eudin, Xenia Joukoff ve North, Robert C. (1964), **Soviet Russia and the East 1920-1927 A Documentary Survey**, Stanford University Press, California.

Faulkner, Neil (2017), **Halkların Rus Devrimi Tarihi**, (Çev. Tuncel Öncel), Birinci Basım, İstanbul.

Figes, Orlando (1997), **A People’s Tragedy The Russian Revolution 1891-1924**, İkinci Baskı, Pimlico Edition, London.

- Fromkin, David (2016), **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev. Mehmet Harmancı), Dördüncü Baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Frunze, M. V. (1991), **Neizvestnoe i Zabıtoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma**, İzdatelstvo Nauka, Moskva.
- Goloğlu, Mahmut (2008), **Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gorkiy, M. vd. (2012), **1917 Sovyet Devrimi**, 1, (Çev. Alaattin Bilgi), Üçüncü Baskı, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.
- Gökay, Bülent (2006), **Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye**, (Çev. Sermet Yalçın), İkinci Baskı, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), **Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991**, Routledge, New York.
- Gökbilgin, M. Tayyip (2011), **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güneş, İhsan (2009), **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gürsel, Haluk F. (1968), **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul.
- Gürün, Kamuran (1983), **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (2010), **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hablemitoğlu, Necip (2006), **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti**, Birharf Yayınları, İstanbul.
- Harris, George S. (1979), **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Üçüncü Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Hart, Basıl Liddell (2014), **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Edip Gölbaşı ve Ülkü Evrim Uysal (Haz.), Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Helmreich, Paul C. (1996), **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev. Şerif Erol), Birinci Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Hergüner, Mustafa (1992), **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, Türkiye Denizciler Sendikası, İstanbul.
- _____ (1997), "Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 135-149.

- _____ (2008), **Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz Aydın Reis ve Preveze Gambotları**, İkinci Baskı, Deniz Basımevi, İstanbul.
- Heyfets, Aleksandr Naumoviç (1964), **Sovetskaya Rossiya i Sopredelniye Stranı Vostoka 1918-1920**, Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, Nauka, Moskva.
- _____ (1968), **Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927**, İzdatelstvo Nauka, Moskva.
- Hobsbawm, Eric (2015), **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (Çev. Yavuz Alogan), Dokuzuncu Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.
- Hosking, Geoffrey (2015), **Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, (Çev. Kezban Acar), İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hovannisian, Richard G. (1973), "Armenia and the Caucaus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente", **International Journal of Middle East Studies**, 4(2), 129-147.
- Işın, Mithat (1946), **İstiklal Harbi Deniz Cephesi**, T. C. Deniz Basımevi, Ankara.
- İnan, Afet (2018), **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920** (2010), 1, Ali Satan (Der.), İkinci Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921** (2011), 2, Ali Satan (Der.), Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922** (2011), 3, Ali Satan (Der.), Birinci Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- İnönü, İsmet (2014), **Hatıralar**, Sebahattin Selek (Haz.), Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz** (2008), Soner Polat (Ed.), Dz. İk. Grp. K.lığı Basımevi Amirliği, Ankara.
- İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg.** (1980), Tom 1, İzdatelstvo Nauka, Moskva.
- Jaeschke, Gotthard (1964), "Mondros'a Giden Yol", **Bellekten**, 28(109), 141-152.
- _____ (1989), **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Joll, James ve Martel, Gordon (2007), **The Origins Of The First World War**, Üçüncü Baskı, Routledge Press, London ve New York.

- Kandemir, Feridun (1966), **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Mazhar Müfit (2009), **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 1, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kapur, Harish (1966), **Soviet Russia and Asia 1917-1927 A Study of Soviet Policy Towards Turkey, Iran and Afghanistan**, The Humanities Press, Geneva.
- Karabekir, Kazım (1994), **Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik ?**, 1, Emre Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **İstiklal Harbimiz**, C. 1, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **İstiklal Harbimiz**, C. 2, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, Ziver Öktem (Haz.), Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2019), **İstiklal Harbimizin Esasları**, Faruk Özerengin (Haz.), Üçüncü Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.
- Karal, Halil İbrahim (1967), **Turkish Relations With Soviet Russia During The National Liberation War Of Turkey 1918-1922 A Study in the Diplomacy of the Kemalist Revolution**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles.
- Karpat, Kemal H. (2016), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Güneş Ayas (Haz.), Dördüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayabalı, İsmail ve Arslanoğlu, Cemender (1973), "İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri", **Türk Kültürü**, S: 129, 730-758.
- Kazemzadeh, Firuz (1951), **The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)**, Philosophical Library, New York.
- Kılıç, Selami (t.y.), **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest- Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)**, Ülke Kitapları, İstanbul.
- Kılıç, Selda (2016), "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", **DTCF Dergisi**, 56(1), 124-143.
- Kırimer, Cafer Seydahmet (1948), **Rus Tarihinin İnkılabı, Bolşevizme ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi**, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- Kinros, Lord (2014), **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Yirmi Altıncı Baskı, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, Henry (2016), **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. Kurt), On Beşinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Klyuçnikov, Yuriy Veniaminoviç i Sabanin, Andrey (1926), **Mejduradnoya Politika Noveyşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah**, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva.
- Kocabaş, Süleyman (1989), **Kuzey’den Gelen Tehdit Türk-Rus Mücadelesi**, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Berke, Metin (2018), **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kocaoğlu, Osman (1962), “Rus Yardımının İçyüzü”, **Yakın Tarihimiz**, 1, 292-293.
- Kurat, Akdes Nimet (1967), “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, **Belleten**, 30(123), 1967, 375-413.
- _____ (2011), **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuznetsova, S. İ. (1961), **Ustanovleniye Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva.
- Lenin, V. İ. (1970), **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 42, İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, Moskva.
- _____ (1969), **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 25, İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, Moskva.
- _____ (1969), **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 31, İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, Moskva.
- _____ (1974), **Doğu’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, (Çev. Tektaş Ağaoğlu), İkinci Baskı, Ant Yayınları, İstanbul.
- _____ (1974), **Polnoye Sabraniye Soçineniy**, Tom 35, İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, Moskva.
- _____ (2014), **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, (Çev. Muzaffer Erdost), On İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Liebman, Marcel (2017), **Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mandel, Ernest (1997), **Ekim 1917: Darbe mi Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti**, Birinci Baskı, (Çev. Oktay Emre), Yazın Yayınları, İstanbul.
- McMeekin, Nesrin Ersoy (2007), **Turkey’s Relations With The Bolsheviks (1919-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları** (2002), Muhittin Ünal (Haz.), İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.

- Müderrişoğlu, Alptekin (2013), **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Mütercimler, Erol (1987), **Destanlaşan Gemiler**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), **İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek**, İkinci Baskı, Erciyaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu**, On Sekizinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Nimtz, August H. (2018), **Lenin'in Seçim Stratejisi- I Marx ve Engels'ten 1905 Devrimi'ne**, (Çev. Deniz Tuna), Birinci Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Rıza Nur, (1991), **Dr. Rıza Nur'un Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1992), **Hayat ve Hatıratım**, Cilt 3, İşaret Yayınları, Abdurrahmah Dilipak (Yay. Haz.), İstanbul.
- _____ (1994), **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, Yalçın Toker (Haz.), Toker Yayınları, İstanbul.
- Nutku, Emrullah (1962), "İstiklal Savaşında Denizciler: Bir Deniz Subayının İstiklal Savaşı Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 1, 25-27.
- _____ (1962), "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", **Yakın Tarihimiz**, 2, 186-188.
- _____ (1962), "İstiklal Savaşında Denizciler: Enosis'in Zaptı", **Yakın Tarihimiz**, 2, 215-216.
- _____ (1962), "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", **Yakın Tarihimiz**, 1, 217-218.
- _____ (1962), "İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", **Yakın Tarihimiz**, 149-150.
- Okçu, Yahya (2004), **Türk-Rus Mücadelesi**, İkinci Baskı, Berikan Yayınları, Ankara.
- Okyar, Osman (1998), **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Onar, Mustafa (1995), **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, 1, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1995), **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, 2, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Oran, Baskın (2015), "Mondros Silah Bırakışması" **Türk Dış Politikası 1919-1980**, 1, Baskın Oran (Ed.), Yirminci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Orbay, Rauf (1962), "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 2, 402-403.
- _____ (1993), **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 1, Emre Yayınları, İstanbul.
- Orconikidze, G. K. (1939), **İzbrannıye Stati i Reçi 1911-1937**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politicheskoj Literaturı, Moskva.
- Orhan, M. Celaleddin (2001), **Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981**, Birinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Öksüz, Hikmet (2006), "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 164, 55-74.
- Örs, Rasim Dirsehan (2010), **Rus Basımında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrim Yılları**, İkinci Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Öz, Baki (2014), **Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü**, Dördüncü Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Özalp, Kazım (1988), **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özel, Sebahattin (2012), **Milli Mücadele'de Trabzon**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, Yücel, "Ulusal kurtuluş Savaşı Boyunca Yaralı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 4(10), 139-169.
- Özlu, Hüsnü (1996), **Milli Mücadele'de İnebolu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- _____ (2019), "İstiklal Savaşı'nda Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirilmesi", **Savunma Bilimleri Dergisi**, 18/2(36), 155-180.
- Öztürk, Mustafa (2010), "Rassmotrenie Sovetskoy Pomoşi Ankare V 1920-1922 gg. Na Osnove Turetskih İstoriçeskih İstoçnikov", **Nauçnie Problemi Gumanitarnih İsslodevanıy**, Vıpusk/Sayı: 5, Pyatigorsk, 69-76.
- Paloğlu, M. Kemal (1985), "TBMM Nasıl Kuruldu?", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1151-1160.
- Peker, Nurettin (1955), **İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Hava Harekâtı**, Gün Basımevi, İstanbul.
- _____ (2000), **Öl, Esir Olma İstiklal Savaşında**, İkinci Baskı, Ereğli Erdem Yayıncılık, Kdz. Ereğli.
- Perinçek, Mehmet (2014), **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, Dördüncü Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- _____ (2021), **Kafkasya’da Türk-Sovyet Askeri İşbirliği (1919-1922)**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Reed, John (2017), **Dünyayı Sarsan On Gün**, (Çev. Rasih Güran) Altıncı Baskı, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul.
- Renouvin, Pierre (1982), **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, (Çev. Adnan Cemgil), Üçüncü Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Resulzade, Mehmed Emin (2018), **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilal Hatıraları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Reynolds, Michael A. (2016), **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus-Çatışması 1908-1918**, (Çev. Yücel Aşıkoğlu), Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Riasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D. (2011), **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, (Çev. Figen Dereli), İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Roberts, J. M. (2010), **Avrupa Tarihi**, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Rosenberg, Arthur (2014), **Bolşevizm Tarihi**, (Çev. Levent Konca), Birinci Baskı, Habitus Yayınları, İstanbul.
- Rus Dışişleri Arşivi’nin Gizli Belgelerinde Osmanlı’nın Cihan Harbi’ne Girişi** (2018), (Çev. ve Haz. Azad Ağaoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Russell, Bertrand (2016), **Bolşevizmin Teorisi ve Pratiği**, (Çev. Özgür Ulusoy), Birinci Baskı, Bgst Yayınları, İstanbul.
- Sander, Oral (2015), **Siyasi Tarih 1918-1994**, Yirmi Beşinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sanders, Liman Von (2007), **Türkiye’de Beş Sene**, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Üçüncü Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Saray, Mehmet (1990), **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, İkinci Baskı, Damla Neşriyat, İstanbul.
- Sarı, Mustafa (2014), **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sariahmetoğlu, Nesrin (2012) **Mücadeleye Adanan Hayat Neriman Nerimanov**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Sarihan, Zeki (1993), **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sarıay, Yusuf (1986), “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1(1), 200-218.

- Sayar, Serdar Hüseyin (2007), **Kurtuluş Savaşı Döneminde Denizcilik Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Sayılğan, Aclan (1968), **Solun 94 Yılı 1871-1965**, Mars Matbaası, Ankara.
- _____ (2009), **Türkiye’de Sol Hareketler**, Beşinci Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Selek, Sebahattin (1987), **Anadolu İhtilali**, Sekizinci Baskı, 2, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), **Milli Mücadele I**, Üçüncü Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2004), **Anadolu İhtilali**, 1, On birinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Service, Robert (2014), **Lenin**, (Çev. Suat Kaya), Abis Yayınları, Ankara.
- Shaw, Stanford J. (2014), **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, 1, (Çev. Beyza Sümer Aydaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Smith, S. A. (2010), **Rus Devrimi**, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Birinci Baskı, Dost Yayınları, Ankara.
- Sofuoğlu, Adnan (2010), “Batı Cephesi: Diplomasi, Muharebe ve Yeni Devlete Doğru İlk Adımlar”, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Fatma Acun (Ed.), On Birinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 175-188.
- Somel, Gözde (2016), **Soviet Policy Towards Turkey 1920-1923**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Sonyel, Salahi R. (2003), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2010), **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2012), **Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı’nın Perde Arkası (1918-1923)**, Remzi Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- _____ (2013), **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2014), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sorgun, Taylan (2010), **Halil Paşa İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Birinci Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul.
- Soysal, İsmail (2000), **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, 1, Üçüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Sönmezoğlu, Faruk (1985), “Milli Mücadele ve Dış Dünya”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1184-1192.
- _____ (2015), **İki Savaş Arası ve Sırasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali (1939), **Rusya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- Spector, Ivar (1959), **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958**, University Of Washington Press, Seattle.
- SSCB Bilimler Akademisi (1978), **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I**, (Çev. A Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul.
- Stone, Norman (2019), **Birinci Dünya Savaşı**, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Birinci Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Sürmeli, Serpil (2001), **Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2006), “Sergey Petroviç Natseranus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, **Atatürk Dergisi**, 5(2), 31-55.
- Swain, Geoffrey (2019), **Rus Devriminin Kısa Tarihi**, (Çev. Mert Büyükkarabacak), Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Enis (2002), **Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2007), **Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015), “Rus İhtilallerinden Moskova ve Kars Antlaşmaları Dönemine Kadar Kafkasya’ya Genel Bir Bakış”, **Ardahan’ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, 21-61.
- Şamsutdinov, A. ve Bağirov, Y. A. (1979), **Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev. A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç (2010), **Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)**, (Çev. Ataol Behramoğlu), Dördüncü Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Şimşir, Bilal N. (1996), **Bizim Diplomatlar**, Birinci Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- _____ (2000), **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1999), **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Üçüncü Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (2011), **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, 4, Birinci Kısım, İkinci Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı (1975), **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Tanör, Bülent (1985), “Milli Mücadele’de Kongreler” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1137-1150.
- Tansel, Selahattin (1991), **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, 1, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tansu, Samih Nafiz (2016), **İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa**, Onuncu Baskı, Nokta Kitap, İstanbul.
- Taymas, Abdullah Battal (1968), **Rus İhtilâlından Hâtıralar 1917-1919**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1980), “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları”, **Bellekten**, 44(174), 301-345.
- Tellal, Erel (2015), “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, 1, Baskın Oran (Ed.), Yirminci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Temperley, H. W. V. (1920), **A History Of The Peace Conference Of Paris**, 1, Oxford University Press, London.
- Tengirşek, Yusuf Kemal (1962), “Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız”, **Yakın Tarihimiz**, 4, 97-100.
- _____ (1981), **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tepecik, Namık Kemal (1998), **Milli Mücadelede İdari Faaliyetler İçerisinde Dış Yardımlar (1919-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tevetoğlu, Fethi (1967), **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Birinci Baskı, Ankara.
- _____ (1988), **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi (2019), **Hatıralar**, Dördüncü Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Tonybee, Arnold J. (1927), **Survey Of International Affairs 1920-1923**, Oxford University Press, London.

- Toprak, Zafer (1997), “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)”, **Toplumsal Tarih**, S: 43, 6-13.
- Tunaya, Tarık Zafer (2003), **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 2, İkinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1972), “**Mesai” Halk Şuralar Fırkası Programı 1920**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (1978), **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Üçüncü Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995), **Mustafa Suphi’nin Yeni Dünyası**, BDS Yayınları, İstanbul.
- Turan, Mustafa (2005), **Millî Mücadele’de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Turan, Şerafettin (2012), **Türk Devrim Tarihi II Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2013), **Türk Devrim Tarihi I**, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923** (2007), İzdatelskiy Dom “Gumanitarniy”, Moskva.
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)** (1973), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı** (1964), 5, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)** (1965), 3, Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)** (1995), 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921** (1974), 2, 4. Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)** (2001), IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkgeldi, Ali Fuad (2010), **Görüp İştittiklerim**, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1948), **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Uçarol, Rifat (2015), **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Onuncu Baskı, Der Yayınları, İstanbul.

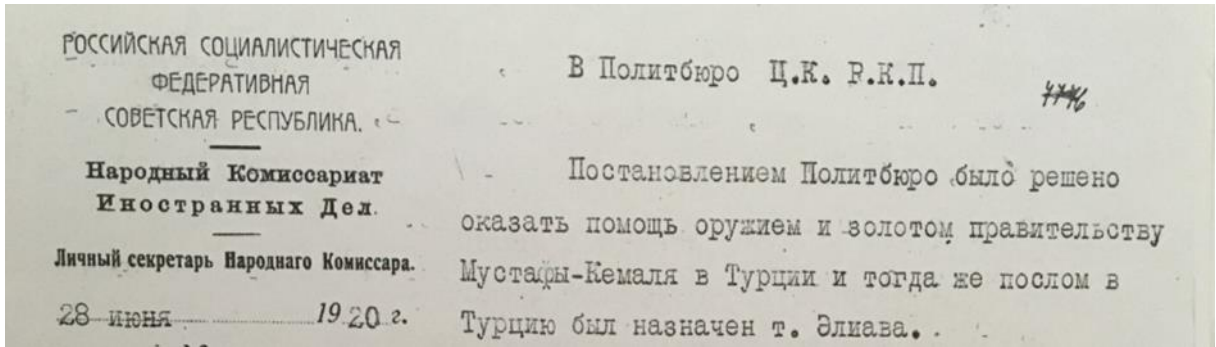
- Uluslararası İlişkiler Tarihi-Diplomasi Tarihi** (2009), Vladimir Potyemkin vd., (Haz.), (Çev. Atilla Tokatlı), Birinci Baskı, İstanbul.
- Üçüncü, Uğur (2010), **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Ülman, A. Haluk (2002), **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Üçüncü Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Ülmen, Cevat (1943), **Kurtuluş Savaşında Karadeniz**, Deniz Basımevi, İstanbul.
- Ünal, Tahsin (1967), "İlk Türk Bolşevik Münasebetleri", **Hayat Tarih Mecmuası**, 2(8), 7-11.
- _____ (1978), **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Beşinci Baskı, Emel Yayınları, Ankara.
- Vandov, Dimitır (2014), **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Vernadsky, George (2015), **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Üçüncü Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Volin (2017), **Bilinmeyen Devrim**, (Çev. Erdem Akbulut), Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Wade, Rex A. (2018), **Rus Devrimi 1917**, (Çev. Ergin Özler), Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wells, Herbert George (2019), **Gölgeler İçinde Rusya**, (Çev. Mert Moralı), Birinci Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Wetter, Gusstav A. (1976), **Bugünkü Sovyet İdeolojisi I**, (Çev. Cemil Ziya Şanbey), İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- White, D. Fedoteff (1939), **Survival Through War and Revolution in Russia**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Wolikow, Serge (2016), **Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayali**, (Çev. Erden Akbulut), Yordam Kitap, İstanbul.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2002), **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul.
- Yaman, Ahmet Emin (2014), "Milli Ordu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1(2), 2014, 115-140.
- Yavuz, Bige (1994), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Yavuz, Ünsal (2010), “Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi”, Mukaddes Arslan (Haz.), **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 83-90.
- Yerasimos, Stefanos (1979), **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye**, Birinci Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimattan 1. Dünya Savaşına**, 2, (Çev. Babür Kuzucu), Sekizinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Mustafa (1987), **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yunus Nadi (1955), **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel Yayınları, İstanbul.
- _____ (1978), **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Yüceer, Saime (2016), **Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, İkinci Baskı, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Hüseyin (2017), **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Birinci Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Zarakoğlu, Avni (1950), “Memleketimizde Demiryolu Politikası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7(3), 573-589.
- Zürcher, Erik J. (2015), **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun Yeniden İnşası**, (Çev. Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara.
- _____ (2013), **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, (Nüzhet Salihoğlu), Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

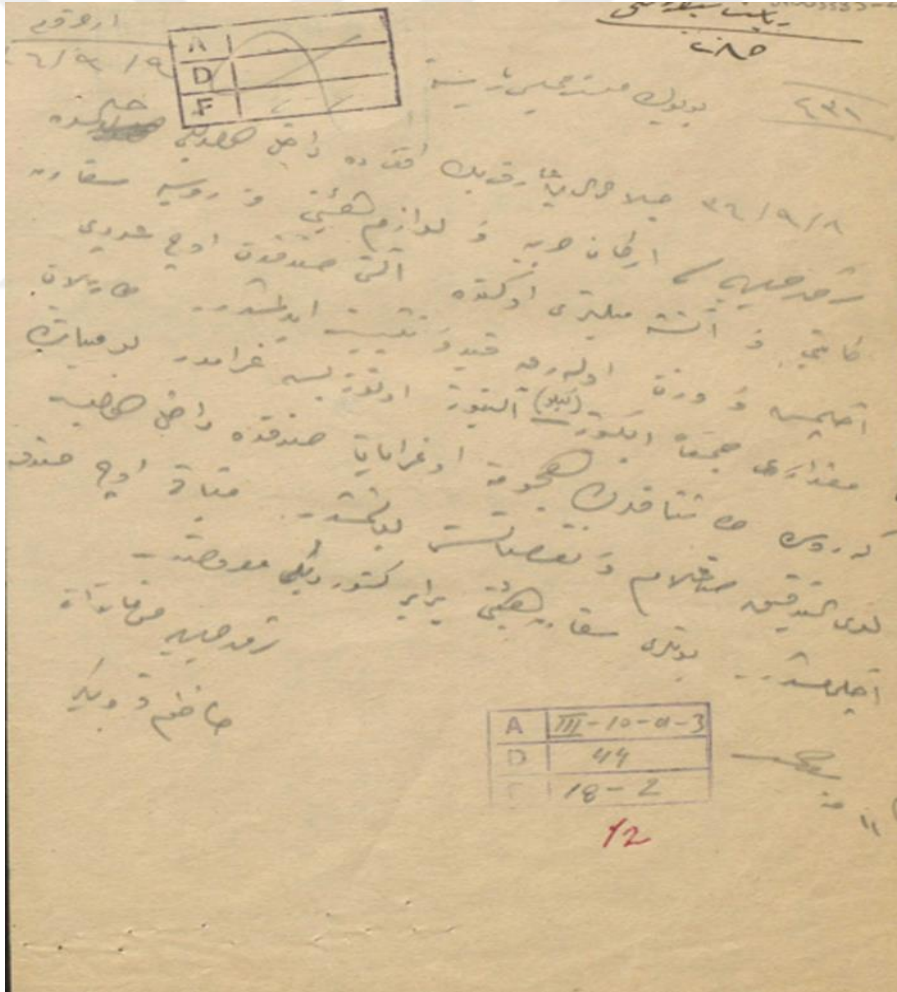
EKLER

Ek 1: Mustafa Kemal Hükümetine Silah ve Altın Yardımı Yapılmasına ve Eliava'nın Türkiye'ye Büyükelçi Olarak Atandığına Karar Verilmesine Dair

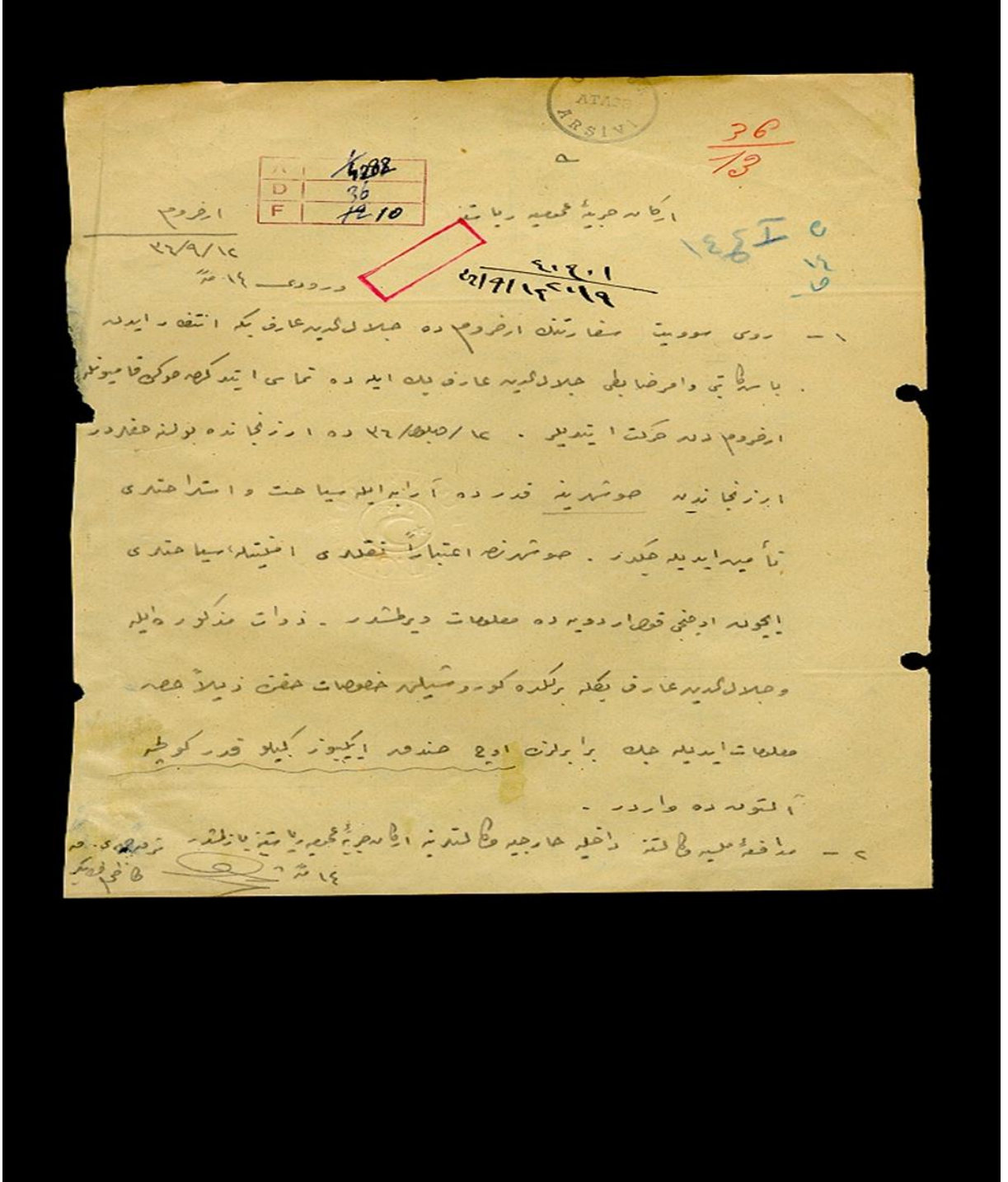
Kaynak: RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2

Ek 2: Birinci Rus Sefaret Heyeti Tarafından Getirilen Altınların Tartılarak Teslim Alınması ve Tartılan Meblağın İki Yüz Kilo Altı Yüz Otuz Beş Gram Olduğuna Dair

Kaynak: CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920).

Ek 3: Birinci Sovyet Heyetinin Getirdiği Altınların Üç Sandık ve İki Yüz Kilo Kadar Olduğu Hususuna Dair

Kaynak: ATASE, İSH, Kutu: 615, Gömlek: Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920).

Ek 4: Türk Heyetinin Yapılacak olan Silah ve Altın Yardımının Yazılı Bir Anlaşma Kapsamında Olmasını İstemesi, Türklerin 150.000.000 Altın Ruble Talep Etmesi ve Merkez Komitenin Vermeyi Kabul Ettiği Miktar

10-го Марта 1921 года.

34

Товарищу С т а л и н у.

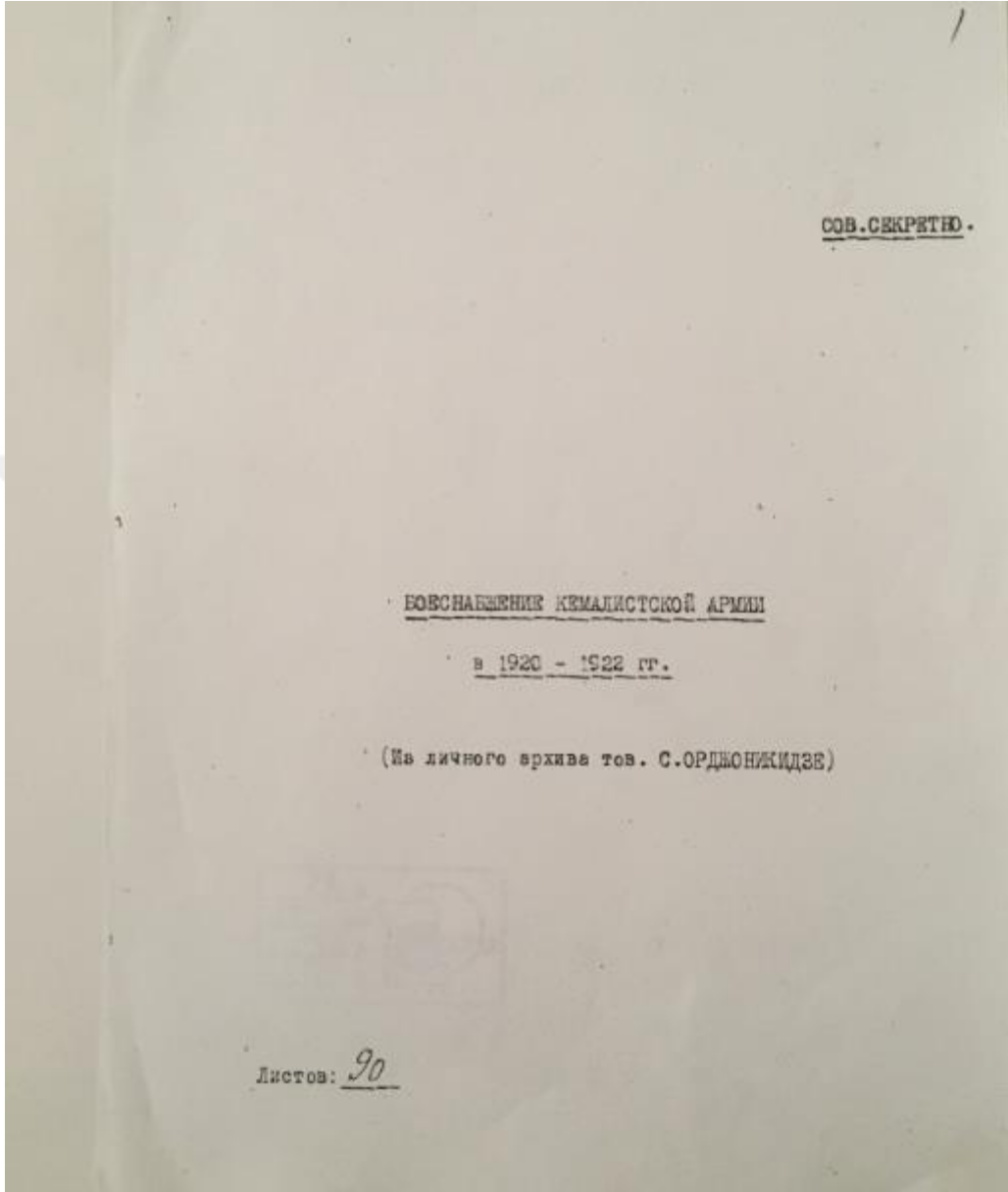
Уважаемый товарищ,

Турецкая делегация заявила, что имеет императивный ман-
дат заключить письменное, а не устное соглашение об оказании ей
нами помощи оружием и золотом. Раньше она об этом не упоминала, и,
вспоминая все разговоры и переговоры с ней, я убежден, что она
это придумала теперь.

Названная турками сумма в 150.000.000 рублей золотом
есть, несомненно, запрос восточных людей. В прошлом году Бекир-
Сами настаивал на 8.000.000 рублей. Центральный Комитет согласил-
ся выдать 5.000.000 рублей золотом, из которых турки уже получили
3.000.000 рублей. Итак, остается получить еще 2.000.000 рублей. Мы
им об этих 2.000.000 руб. и вообще о цифре 5.000.000 до сих пор
не говорили, а все время говорили лишь в общей форме, что еще
сколько нибудь будет оказана помощь. Для их бюджета это, конечно,
ничтожная помощь. Ввиду того, что оружия мы можем дать очень ма-
ло, они настаивают на выдаче им большей суммы золотом, чтобы они
сами могли приобретать оружие.

Kaynak: RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34

Ek 5: Gönderilecek Olan ve Gönderilen Silah, Cephane, Askeri Teizat Gibi Malzemelerin Listesinin İlk Sayfası

Кайнак: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 1

Ek 6: Tuapse'deki Türk Temsilci Osman Bey'e Gönderilecek Teçhizatların Sevkiyat Planı

Секретно. 20

П Л А Н

отправки артиллерии передаваемого Турецкой миссии в Туапсе в адрес представителя миссии тов. ОСНАИ.

№№ оче- ре- дей.	НАИМЕНОВАНИЕ ПРЕДМЕТОВ.	Колыче- ство предмет.	Колычество		ПРИМЕЧАНИЕ.			
			Ваго- нов.	Плат- форм.				
I 24/10	Орудия 120 м.м. французския Передки к ним..... Воссы к ним..... Заряды..... Зариватели..... Вытяжные трубки.....	2 1000 1000 1000 1050	2	I	отправлено он 20/10			
	2 Орудия 120 м.м. французск. Передки к ним..... Воссы..... Заряды..... Зариватели..... Вытяжные трубки.....	20 2000 2000 2000 2100				4	I	18
	3 Орудия 33 лн. английские. Передки к ним..... Зарядные ящики к ним..... Пропеллы 33 лн..... Гранаты 33 лн.....	2000 2000						
	4 Орудия 33 лн. английск.... Передки..... Зарядные ящики к ним..... Пропеллы 33 лн..... Гранаты 33 лн.....	2000 2000				4	2	он
5 Орудия 33 лн. англ. йск.... Передки..... Зарядные ящики к ним..... Пропеллы 33 лн..... Гранаты 33 лн.....	2000 2000	4	2	он				
6 Орудия 33 лн. англ..... Передки к ним..... Зарядные ящики..... Пропеллы 33 лн..... Гранаты 33 лн.....	2000 2000				4	2	он	
7 Орудия 120 м.м. французск. Передки к ним..... Орудий 76 м.м. французск. Передки к ним..... Зарядные ящики к ним..... Пропеллы 76 м.м. французск....	2 4 4 4 876	I	4					
8 Орудия 120 м.м. французск.. Передки к ним..... Орудий 76 м.м. француз.. Передки к ним..... Зарядные ящики.....	2 4 4 12				4	6		
9 Орудий 76 м.м. французск. Передки к ним..... Зарядные ящики..... Винтпатроны Австрийские..	4 4 8 1040180	2	4					
10 Трубки 45 лн. английск. Передки к ним..... Зарядные ящики к ним..... Винтпреллы 45 лн.....	2 2 2000				4	2		
II Винтовки австрийские.... Винтпатроны австрийские..	2000 1000000	6	-					

12	Винтовки австрийские..	2000			
	Винтпатроны австрийские	1000000	6		
13	Винтовки австрийские....	1326			
	- венгерские.....	138			
	- Бердаи.....	460			
	Винтпатроны румынские....	500000			
	- австрийские.....	1000000	6		
14	Винтпатроны Германские..	2000000			
	- австрийские.....	1000000	6		
15	Винтпатроны Германские	2100000			
	Австрийские	1000000	6		
16	Пулеметы Шварцкозе.....	12			
	Шопе.....	10			
	Ленты пул. Шварцкозе.....	120			
	Объемы пул. Ланга.....	100			
	Винтпатроны Ланга.....	1200000			
	- австрийских	2000000	6		
17	Винтпатроны Австрийские..	1000000			
	Ланга.....	2000000	6		
18	Винтпатроны Ланга.....	3000000	6		
19	Пулеметы Ланга.....	76			
	Ленты пул. Ланга.....	2400			
	Пулеметы Виккерса.....	6			
	Ленты пул. Виккерса.....	60			
	Механики Виккерса.....	1	6		
20	Винтовки английские....	2000			
	Противки.....	2000			
	Отвертки.....	1000			
	Масленки.....	200			
	Винтпатроны Ланга.....	2000000	8		
	Всего.....		91	26	

План утверждён Р. В. С. приказа 17 декабря

НАЧАЛЬНИК КАБРЕОНТА

Военский

Мич. Начальник

Общего отдела

Ek 7: Alman ve Avusturya Tüfek İle Tüfek Mermilerinin Tuapse'ye Gönderiliş Planı/Listesi

65-

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

отправки в Туапсе Германских и Австрийских винтовочных и винтовочных

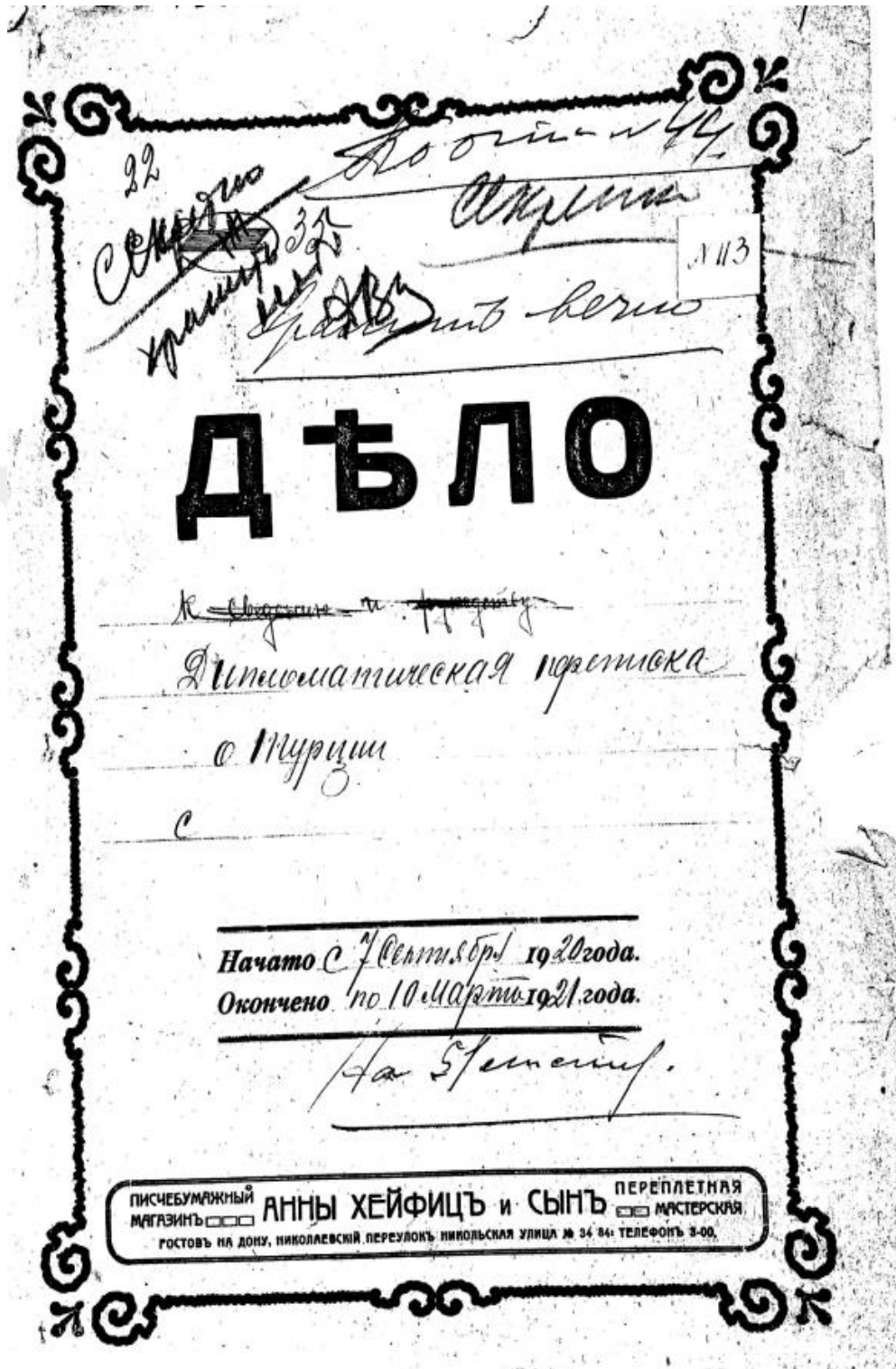
№ п.п. очереди.	Наименование предметов	Количество.	Время отправления	Место нахождения	Станция назначения.	№ п. вв. Г О И С В.
1.	Германских патр.	4. 100.000.	44/II-2I г.	Нахичевань-Отделсклад.	Туапсе	201801 и 495463
2.	" "		17/II-2I г.	" "	" "	60866 и 3208II
3.	" "		20/II-2I г.	" "	" "	681990 и 316470
4.	" "		23/II-2I г.	" "	" "	634790 и 663436
5.	" "		26/II-2I г.	" "	" "	606878 и 670319
6.	Австрийских винт. патрон.	799880	I/III-2I г.	Новочеркасск-Трофартсклад	" "	814446 и 632706
7.	Австрийск. винт. патр. германск. винтовоч.	240300 } 1733	4/III-2I г.	Ветейск, Новочерк. Артсклад	" "	86263 и 790292
8.	Германск. винтовоч. Австр. винтовоч.	2000	7/III-2I г.	Новочеркасск Артсклад	" "	890808, 800316 и 693162.

НАЧАЛЬНИК КАВКАЗСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА
НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА ОГНЕПРИПАСОВ

Шурупин
С. С. Сухомин

Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 45.

Ek 8: Türkiye İle Diplomatik Yazışmalardan Oluşan Belgelerin İlk Sayfası

Kaynak: RGASPI, Fond: 85.1, Opis: T, Delo: 61, List: 1

Ek 9: Kazım Karabekir'in Yaveri Selahattin Efendiyi Sovyet Hükümetinin Kafkasya'daki Siyasi Komiseri Orconikidze'ye Göndererek, 1921 Yılı İçerisinde Verilecek Olan On Milyon Altın Rubleden Geriye Kalan Beş Milyonu Talep Ettiğine Dair

ТОВ.ОРДЖЕНИКИДЗЕ.

Отъ общанныхъ Совѣтроссіей 1921г.,десяти
милліоновъ рублей/золотыми деньгами/одинъ миллі-
онъ полученъ Турецкимъ Представительствомъ въ
Москвѣ,четыре милліона получены черезъ Предсѣ-
дателя Делегации ЮСУФЪ КЕМАЛЬ БЕЯ.Въ виду на-
стоящей нужды просимъ прислать въ спочномъ по-
рядкѣ остальные пять милліоновъ,для полученія
котораго и для передачи моего особаго уваженія
къ Вамъ командировается мой Адыътантъ Капитанъ СА-
ЛАХУТДИНЪ ЭФЕНДИ.Вышеуказанную сумму прошу от-
править въ Кавсъ черезъ САЛАХУТДИНЪ ЭФЕНДИ съ
нужнымъ для исполненія этой обязанности помом-
никами.

ГЛАВНОКОМАНДУЮЩІЙ ВОСТОЧНЫМЪ ФРОНТОМЪ
ПРАВИТЕЛЬСТВА ВЕРХОВНАГО НАРОДНАГО СОБРАНІЯ
ТУРЦІИ: КЯЗИМЪ КАРА БЕКИРЪ ПАША.

Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 4

Ek 11: Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilcisinin Adresine Gönderilen Altınların 4.000.000 Altın Ruble tutarında ve 67 Sandık Olduğuna Dair¹⁴⁴⁸

Изден Революционного
Кабинета
1921 г.

Следующему изложенному
Акт м.в. А. А. А. А.

Третья часть изложенного
Акта м.в. А. А. А. А.
Кавказского Суда
расследовать заведомо
момент на сумму 4
(четыре) миллиона

Следующему в адрес
председателя Кавказского
Суда м.в. А. А. А. А.
Кавказского Суда
в Москве.

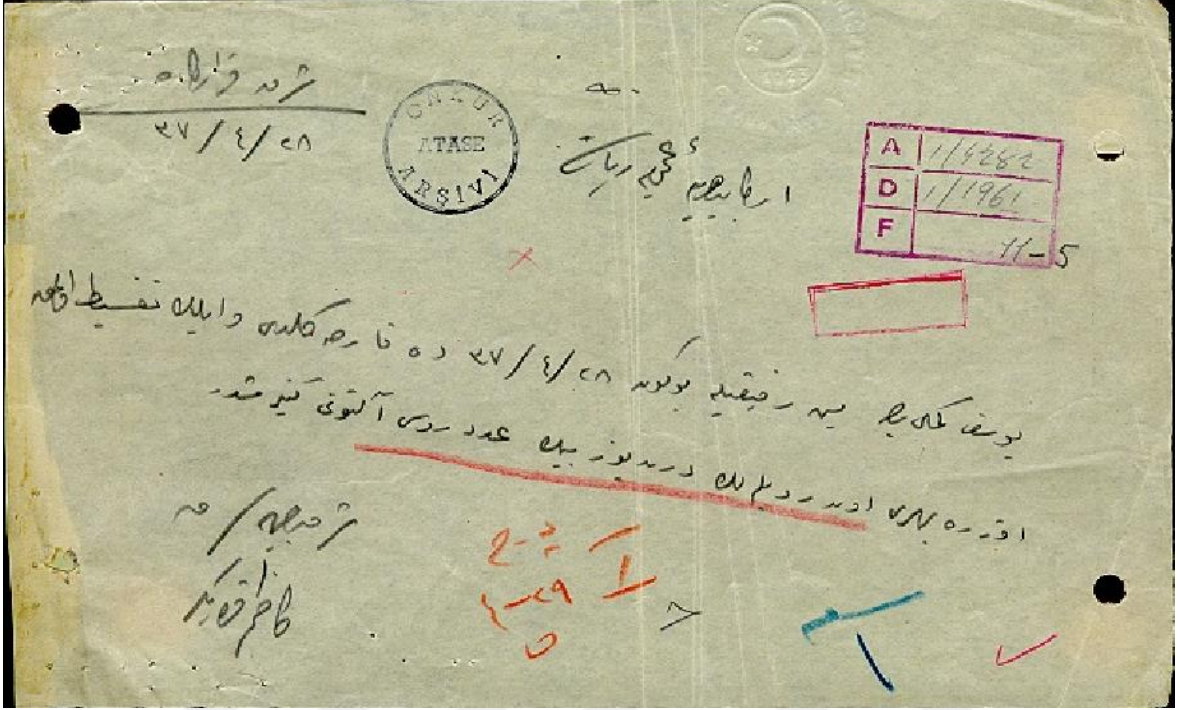
С. А. А. А. А.

А. А. А. А.

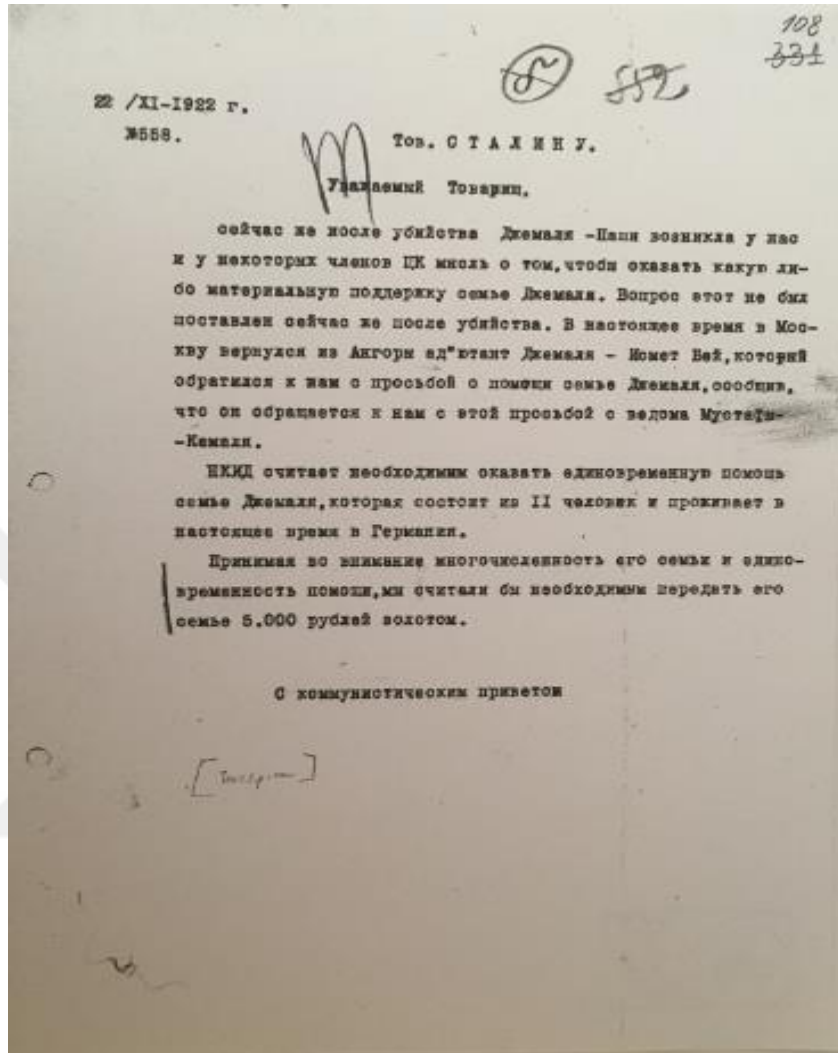
Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 88, List: 5, 5 arka sayfa

¹⁴⁴⁸ Söz konusu altınlar Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey Heyeti ile Gönderilmiştir.

Ek 12: Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ve Arkadaşlarının Kars'a Getirdiği ve Her Biri On Rublelik Olan Dört Yüz Bin Rus Altını

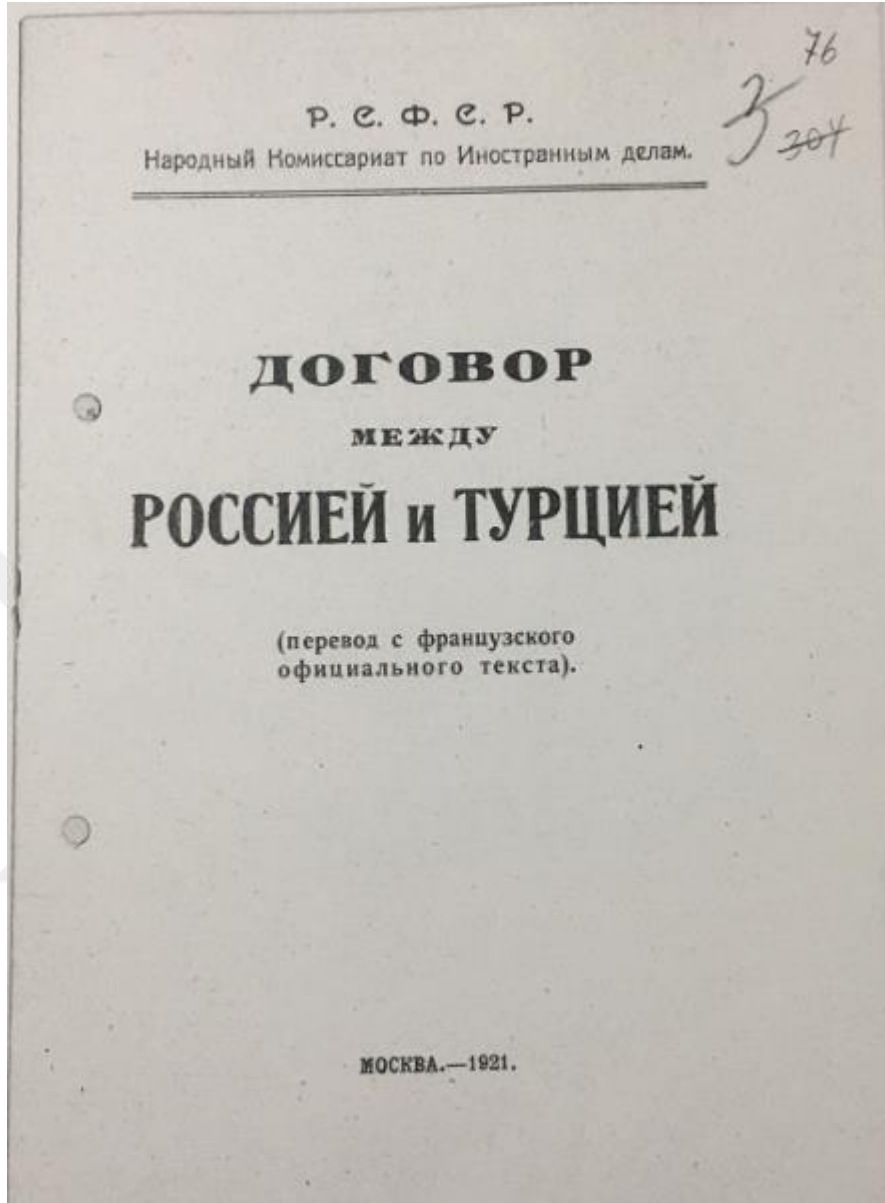

Ek 13: Cemal Paşa'nın Ailesine 5.000 Altın Ruble Yardım Yapılması Gerektiğine Dair Çiçerin'den Stalin'e Gönderilen Belge

Kaynak: RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 108

Ek 14: Rusya-Türkiye Arasındaki Antlaşmanın Kapak Sayfası

Кайнак: RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 76

Ek 15: Milli Mücadele Sürecinde RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine Gönderdiği Mali Yardımlar

Getirilen Meblağa Yönelik Açıklama	Gönderilen Meblağ	Birlik Bir Rus Altın Rublesinin Türk Lirasına Göre Değeri	Türk Lirasına Göre Tutarı
1920			
Upmal Angarskiy ve Halil (Kut) Paşa tarafından Getirilen	200 kilo 635 gram altın	-	125.000 TL*.
Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in Birinci Moskova Görüşmelerinden Dönüşünde Getirdiği	1.000.000 Altın Ruble	0,59**	590.000 TL.
Rusya Cemahir-i Müttfikası adına Erzurum'daki Askeri Mektepleri ve Sanayi Gürbüzleri Müessesesi İçin Verilen	50.000 Altın Ruble	0,59	29.500 TL.
Azerbaycan İçtima-i Şura Cumhuriyeti Namına	100.000 Adet Osmanlı Altını	5,07	507.000 TL.
Lazistan Mebusu Osman Bey'in Rusya'dan Getirerek, Üçüncü Fırkaya Teslim Ettiği (Trabzon)	1.500.000 Altın Ruble	0,59	885.000 TL.
1921			
TBMM Hükümetinin Azerbaycan'daki Diplomatik Temsilcisinin Başvurusu Sonrasında Sovyet Azerbaycan Hükümetinin Verdiği	1.000.000 Altın Ruble	0,59	590.000 TL.
Yusuf Kemal Bey'in Belirttiğine Göre 1921'in Nisan Ayından Önce (Tuapse'den Trabzon'a) Gönderilen	32.000 Altın Ruble	0,59	18.880 TL.
İkinci İnönü Muharebesinden Sonra Budu Mdivani'nin Hila-i Ahmer'e Verdiği	30.000 Altın Ruble	0,59	17.700 TL.

Moskova Antlaşmasından Sonra Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey Heyetinin Kars'a Getirdiği	4.000.000 Altın Ruble	0,61***	2.440.000 TL.
Almanya'dan silah ve Cephane Alımı İçin ve Moskova'daki Türk Elçiliği İçin Verilen	1.400.000 Altın Ruble	0,61****	854.000 TL.
M. V. Frunze Heyeti Heyetinin Getirdiği	1.100.000 Altın Ruble	0,75*****	825.000 TL.
1922			
Mayıs Ayında TBMM Hükümetine Teslim Edilen	3.500.000	0,75	2.625.000 TL.
Toplam	13.612.000 Altın Ruble ve 200 kilo 635 gram Altın ile 500 Adet Yüzlük Osmanlı altını	-	9.507.080 TL.

Kaynak: Konuya ilişkin daha önceki bilgilerin eksiklikleri düzeltilerek, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek 15'e Yönelik Açıklama:

* Belirtilen altınların miktarı Sovyet Dış Politika belgeleri dâhil genellikle 200 kilo ya da 200.6 kg olarak ifade edilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanlığı Arşiv verilerine göre altınlar iki yüz kilo altı yüz otuz beş gram olarak belirtilmiştir. Söz konusu altınların Türk Lirası karşısındaki değeri tartışmalıdır. Bu tartışmalarda altınların TL karşısındaki tutarı 100.000 ile 120.000 lira arasında değişmektedir. Ancak yine Cumhurbaşkanlığı belgelerinde altınların TL karşısındaki değerine yönelik "...olsa olsa yüz elli bin liralık" bir meblağa tekabül edebileceği bilgisi geçmektedir. Dolayısıyla biz de bu tartışmalarda geçen bilgileri ve arşiv belgesini dikkate alarak, altınların TL karşısındaki değerini yaklaşık 125.000 TL olarak belirtmeyi tercih ettik.

** Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı eserde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının 21 Haziran 1971 günü ve İktisadi Araştırma Baş Müşavirliği No. 314 sayılı yazısına göre birlik altın rublenin 0,59 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Biz de buna dayanarak, gelen altın rublelerin bir kısmını 0,59 kuruş üzerinden hesapladık. Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı eserde, Milli Mücadele döneminde Sovyet Hükümetinin gönderdiği mali yardımların tamamı 0,59 kuruş üzerinden hesaplanmıştır. Ancak normal şartlarda bile altının ya da herhangi bir eşyanın değerinin üç yıl boyunca sabit kalması olası görünmemektedir. Kaldı ki, savaş halinde söz konusu altınların değerinin daha fazla olması beklenir. Diğer taraftan altınların değeri hesaplanırken deniz yolu ile ya da karadan

Türkiye sınırlarına ulaştırıldığı tarihlerin dikkate alındığı görülmektedir. Ancak altınların Ankara'ya ulaştırıldığı ve piyasaya sürüldüğü tarihlerin dikkate alınması, değerlerine yönelik doğruya daha yakın bir sonucun elde edilmesi mümkün görünmektedir.

*** Altın rublelerin Türk Lirası karşısındaki değeri belli bir süre 0,59 kuruş üzerinden hesaplanmıştır. Ancak İstanbul'da ve farklı bölge ya da vilayetlerde belirtilen altın rublelerin değerinin yüksek olması, hem kaçakçılık faaliyetlerini tetikleyebileceği hem de Maliye Vekaletini zarara uğratabileceği için (bu tür tartışmalara TBMM Zabıt Cerideleri takip edilerek ulaşılabilir) bahsi geçen altın rubleler daha yüksek rayiçten piyasaya sürülmüştür. 1921 yılının Ağustos sonuna kadar onluk bir Rus altın rublesi 615 kuruştan, 1921'in Ağustos ayından sonra ise 750 kuruştan tedavüle çıkarılmıştır. Dolayısıyla Ağustos ayı sonuna kadar Ankara'ya ulaşan altın rublelerin Türk Lirası karşısındaki değeri hesaplanırken birlik bir Rus altın rublesinin 0,61 kuruş olarak kabul ettik. Buradan hareketle Yusuf Kemal Bey'in Kars'a getirdiği 4.000.000 altın rublenin; Kars'tan Trabzon'a Trabzon'dan Samsun'a ve buradan da Ankara'ya sevk edilme süreci dikkate alındığında, altınların Ankara'ya Ağustos ayı içerisinde ulaştırılabildiği söylenebilir. Bu bilgi, metin içerisinde de değinildiği gibi Miralay Seyfi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Seyfi Bey mevcut altınların 15 Ağustos'a kadar Samsun'a gönderilebileceğini ifade etmiştir. Söz konusu bilgilerden hareketle iki değerlendirmede bulunulabilir. Birincisi altınların tamamı henüz Seyfi Bey'e ulaşmamıştır ki, bu da altınların Ankara'ya daha geç ulaşacağını ve daha yüksek fiyattan tedavüle çıkarılacağını gösterir. İkincisi bahsi geçen altınlar Ağustos ayında Ankara'ya ulaştı ise - öyle görünüyor- altınların 0,59 kuruştan değil 0,61 ($615/10 = 61,5$) kuruştan tedavüle çıkarılmıştır.

**** Yusuf Kemal Bey'e verilen 5.000.000 altın rubleden 1.000.000 altın rublesi Almanya'dan silah ve askeri teçhizat satın almak üzere poliçe şeklinde Moskova Ataşemiliteri Saffet Bey'e iletilmiştir. İhtiyaç hasıl olunca Sovyet temsilcilerinden tekrar para talep edilmiş ve 400.000 altın ruble alınmıştır. Bu paranın da 240.000 altın rublesi elçilik masrafları için ayrılmış geriye kalan meblağ 1.000.000 altın rubleye dahil edilmiştir. Söz konusu 1.400.000 altın rubleyi de 0,61 kuruştan hesaplamayı uygun gördük. Zira altınlar Ankara'daki rayiç üzerinden hesaplanmıştır.

***** Rus altın rubleleri 1921 yılı Ağustos ayı sonundan itibaren 0,75 kuruş üzerinden tedavüle çıkarılmıştır.

Not 1: Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı eserde Sovyet yardımları ile ilgili tabloda 1921 yılında Yusuf Kemal Bey'in getirdiği 4.000.000 altın rubleden başka bir kere daha 4.000.000 altın ruble gönderildiği belirtilmiştir. Söz konusu 4.000.000 altın rublenin ikinci partisinin Trabzon'da bulunan Seyfi Bey'e gönderildiği ifade edilmiştir. Ancak bu bilginin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira bahsi geçen meblağ Sovyet Hükümetinin göndereceği miktarı aşmaktadır. Burada şöyle bir değerlendirmede bulunulabilir. Yusuf Kemal Bey Heyetinin Kars'a getirdiği 4.000.000 altın ruble buradan Trabzon'a, Trabzon'dan da Samsun'a parça parça gönderilmiştir. Arşiv belgeleri takip edildiğinde bu bilgi kanıtlanabilmektedir. Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı eserde Kars'tan Trabzon'a gönderilen altın rubleler sanki yeni bir meblağı ifade ediyormuş gibi belirtilmiştir.

Dolayısıyla Seyfi Bey'e gönderildiği öne sürülen 4.000.000 altın ruble Sovyet Hükümetinin gönderdiği mali yardımlara dâhil edilmemiştir.

Not 2: Rus altın rublelerinin Türk Lirası karşısındaki değeri hesaplanırken yaklaşık tutarlara ulaşılması hedeflenmiştir. Örneğin söz konusu altın rublelerden Doğu Cephesinin ihtiyaçları için burada bırakılan ve Moskova'daki Türk Elçiliğinin ihtiyaçları için buraya tahsis edilen altın rublelerin değeri hususu tartışmalıdır. Zira Doğu Cephesi ve Moskova'daki Türk Elçiliği için ayrılan altın rublelerin değeri Ankara'da piyasaya sürülen fiyat üzerinden hesaplanmıştır. Ayrıca Almanya'dan silah alımı için verilen 1.160.000 altın ruble de, aynı şekilde Ankara'da Maliye Vekaletinin piyasaya sürdüğü değer üzerinden hesaplanmıştır. Söz konusu dönemde altın rublelerin Moskova'daki, Ankara'daki ve Almanya'daki alım gücü elbette ki aynı değildir. Zira Türkiye'de dahi bölgeler ya da vilayetler arasında altın rublelerin değeri farklılık göstermekteydi. Dolayısıyla altın rublelerin TL karşısındaki değerinin hesaplanması ile ancak yaklaşık tutara ulaşabileceğini belirtmek gerekmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Nurettin ÇAKICI, 1999 yılında Yeşilköy Şehit Haydar Arslan İlköğretim Okulu'nu; 2003 yılında Arsin Lisesi'ni; 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü; 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans programını bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı.

ÇAKICI, evli ve bir çocuk babası olup, İngilizce ve Rusça bilmektedir.